

<http://www.paphd.ir>

@paphd

@tephd

روش تحقیق در زبان و ادبیات فارسی

برای دانشجویان کارشناسی ارشد

مؤلف

دکتر مصطفی گرجی

استاد دانشگاه پیام نور

و

دکتر احمد رضی

استاد دانشگاه گیلان

<http://www.paphd.ir>

@paphd

@tephd

فهرست مطالب

عنوان

پیشگفتار

فصل اول: کلیات، مفاهیم و تعاریف

مقدمه

۱-۱. نگاهی به مهم‌ترین اصطلاحات حوزه پژوهش

۱-۱-۱. فهم و معرفت

۱-۲. پژوهش / تحقیق

۱-۳. ویژگیهای پژوهش

۱-۴. آموزش و پژوهش

۱-۵. ادبیات، اصطلاح و مسئله‌شناسی و پژوهش

۱-۶. بررسی، تحلیل و نقد

۱-۷. تفسیر و شرح

۱-۸. استدلال، دلیل و نتیجه‌گیری

۱-۹. خلاصه و چکیده

۱-۱۰. سؤال و مسئله

۱-۱۱. اصول، مبانی و روشها

۱-۱۲. روش و شیوه

۱-۱۳. واژگان کلیدی / واژه‌های کلیدی

۱-۱۴. واقعیت یا ارزش داوری (تلقی از واقعیت)

۲-۱. مراحل تدوین «فرایند پژوهش»

۱-۲-۱. انتخاب موضوع

۲-۲-۱. طرح تحقیق

۳-۲-۱. انواع تحقیق

۴-۲-۱. مراحل تحقیق

۵-۲-۱. روش ارجاعات و چگونگی ماخذ نویسی

۳-۱. مهم‌ترین رویکردها به متن ادبی با توجه به ...

۱-۳-۱. مطلق‌گرایی یا نسبی‌گرایی در پژوهشهای ادبی

۲-۳-۱. رهیافتهای متنی با توجه به رویکردهای مختلف

۳-۳-۱. رویکرد تحلیل گفتمانی

۴-۳-۱. رویکرد نشانه‌شناسی

۵-۳-۱. رویکرد معناشناختی

۶-۳-۱. رویکرد تصحیحی متون

<http://www.paphd.ir>

@paphd

@tephd

۱-۳-۷. رویکرد ادبیات تطبیقی متون

۱-۴. ضرورت بازنگری روش / روشهای تحقیق در ادبیات فارسی

۱-۴-۱. نقد روش‌شناسی روش تحقیق در زبان و ادبیات

۱-۴-۲. تحقیقات زبانی و تحقیقات ادبی (شش‌ده‌گانه)

خلاصه فصل اول

خودآزمایی فصل اول (تشریحی و تستی)

فصل دوم: شیوه و منظرهای شش‌ده‌گانه پژوهش در زبان و ادبیات

مقدمه

۱-۲. روش‌شناسی تحقیقات ادبی (Literary studies) از منظر اول

۲-۲. روش‌شناسی تحقیقات ادبی (Literary studies) از منظر دوم

۲-۳. روش‌شناسی تحقیقات ادبی (Literary studies) از منظر سوم

۲-۴. روش‌شناسی تحقیقات ادبی (Literary studies) از منظر چهارم

۲-۵. روش‌شناسی تحقیقات ادبی (Literary studies) از منظر پنجم

۲-۶. روش‌شناسی تحقیقات ادبی (Literary studies) از منظر ششم

خلاصه فصل دوم

خودآزمایی فصل دوم (تشریحی و تستی)

فصل سوم: آئین پژوهش در واحدهای پژوهشی

مقدمه

۳-۱. طرح‌نامه (پروپوزال) و الگوی عملی نوشتن پایان‌نامه

۳-۱-۱. ساختار پروپوزال یا طرح‌نامه (پیشنهادنامه)

۳-۱-۲. فرایند انجام پایان‌نامه / رساله قبل از ارائه طرح‌نامه

۳-۱-۳. انجام فرایند طرح‌نامه

۳-۱-۴. مراحل پژوهش و تدوین

۳-۱-۵. تمهیدات دفاع از پایان‌نامه

۳-۱-۶. چارچوب و ملاکهای بررسی و تحلیل پایان‌نامه‌های زبان و ادبیات

۳-۱-۷. سخن پایانی

۳-۲. مقاله و مقاله‌نویسی

۳-۲-۱. آئین و ضوابط نگارش مقاله به عنوان مهم‌ترین واحد پژوهشی

۳-۲-۲. مقاله و اهمیت آن

۳-۲-۳. انواع مقاله

۳-۲-۴. راهنمای نگارش و تدوین مقاله با توجه به ساختار و اجزای آن

۳-۲-۵. نکات حاشیه‌ای و استحسانی در تدوین نهایی مقاله

۳-۲-۶. فرمهای ارزیابی مقاله‌های چند نشریه معتبر در رشته زبان و ادبیات فارسی...

۳-۲-۷. معرفی مجلات علمی - پژوهشی در حوزه زبان و ادبیات فارسی

<http://www.paphd.ir>

@paphd

@tephd

خلاصه فصل سوم

خودآزمایی فصل سوم (تشریحی و تستی)

فصل چهارم: منابع و مراجع الکترونیکی

مقدمه

۴-۱. منابع الکترونیکی مرتبط با ادبیات

۴-۲. اهمیت و مزایای منابع الکترونیکی در مطالعات ادبی

۴-۳. انواع منابع اینترنتی

۴-۳-۱. وبسایت

۴-۳-۲. بلاگ

۴-۴. پایگاههای اینترنتی مرتبط با پژوهشهای ادبی

۴-۴-۱. کتابخانهها

۴-۴-۲. مراکز اطلاع رسانی علمی

۴-۴-۳. دانشنامهها و فرهنگها

۴-۴-۴. سازمانها و نهادهای مرتبط با زبان و ادب فارسی

۴-۴-۵. پایگاههای ادبی جامع

۴-۴-۶. پایگاههای ادبی خاص

۴-۵. فرهنگها، دانشنامهها و کتابشناسیها

۴-۶. سایر لوحهای فشرده قابل استفاده در مطالعات ادبی

خلاصه فصل چهارم (تشریحی و تستی)

خودآزمایی فصل چهارم (تستی و تشریحی)

واژه نامه و اصطلاحات کلیدی

منابع

پیشگفتار

مهارت ها و آیین پژوهش در هر رشته و زمینه دانشگاهی چراغ راه پژوهشگران برای رسیدن به حقایق علمی است و انتخاب روش و مبنای دقیق، روشن و مشخص؛ پژوهش را به مقصد و مقصود مطلوب می رساند. از سویی دیگر نوشتن، پیچیده ترین مهارت زبانی است که دامنه ارتباطی آن از زبان گفتاری وسیع تر است؛ به گونه ای که برقراری ارتباط بین انسان ها را در زمان ها و مکان های دور هم امکان پذیر می سازد. با این توصیف می توان گفت مهم ترین رسالت زبان نوشتار انتقال تجربه از یک نسل به نسل دیگر است. این زبان مظهر دانش، اعتبار و اصالت اقوام و تنها ابزار ممکن برای ایجاد ارتباط با پیشینیان است و به دلیل چنین جایگاهی است که اهل زبان در مواردی، در برابر تغییر زبان نوشتار مقاومت می کنند. زبان نوشتاری هر چند با زبان گفتاری مشترکاتی دارد، تمایز و افتراقات آن دو را نیز نباید نادیده گرفت. با وجود این تمایز هاست که در زبان نوشتاری گزینش واژگان، انتخاب بافت صحیح کلام، رعایت تسلسل منطقی اجزای کلام، روشنی و صراحت با دقت بیشتری انجام می گیرد.

از سویی دیگر اگرچه برخی از مهارت های نگارش اثر پژوهشی به عوامل غیراكتسابی همچون سنخ روانی نویسنده و ... بر می گردد؛ ذات آن، مهارتی قابل یادگیری و اکتسابی است و اصول و موازینی دارد که در هر زبانی با توجه به قواعد و آئین نوشتار آن زبان متغیر است. دانستن این اصول شرط لازم ورود به دنیای نوشتار است؛ اما شرط کافی نیست. هنر نویسندگی نیز، چه در ساحت اثر خلاقانه و چه در حوزه پژوهش از طریق خواندن فراوان، تمرین و ممارست مداوم حاصل می شود.

یادکرد این نکته ضروری است و آن اینکه نگارش متن پژوهشی، خود به عنوان یک مهارت و البته شاید دشوارترین مهارت، با اصول، مبانی و روش هایی همراه است که در این کتاب به تفصیل بدان خواهیم پرداخت. در این مجال می توان گفت متن پژوهشی که دارای اصول و مبانی درست است؛ از نظر ساختار، دارای زبان سالم و بی نقص (فاقد ابهام،

ایهام، غموض و اغلاق و ...) و از زیاده‌نویسی^۱ و دشوارگویی مبرا است و از نظر محتوا نیز دربرگیرنده نکات تازه، مستدل و علمی است.

با توجه به این اصول و مبانی نگارش اثر پژوهشی و با عنایت به همه واحدهای نوشتار پژوهشی یعنی مقاله، کتاب و پایان‌نامه؛ نویسنده در چهار فصل و به عنوان «آئین پژوهش» آن هم در «زبان و ادبیات به طور عام» به بررسی و تحلیل مبانی، اصول و روشهای پژوهش در این حوزه خواهد پرداخت.

فصل اول کتاب به کلیات، مفاهیم و تعاریف اختصاص یافته است. نگاهی به مهم‌ترین اصطلاحات حوزه پژوهش، مراحل تدوین فرایند پژوهش، مهم‌ترین رویکردها به متن ادبی با توجه به روشهای پژوهش، ضرورت بازنگری روش/روشهای تحقیق در ادبیات فارسی، توصیه‌های کلیدی و بنیادین در پژوهشهای ادبی، نقد روش‌شناسی روش تحقیق در زبان و ادبیات و در پایان بررسی تحقیقات زبانی و تحقیقات ادبی مهم‌ترین بخشهای اصلی این فصل محسوب می‌شود.

فصل دوم به منظر و شیوه‌های چهارگانه (با توجه به روش‌شناسی تحقیق در زبان) و شش‌گانه پژوهش (با توجه به روش‌شناسی تحقیق در ادبیات) در زبان و ادبیات فارسی اختصاص یافته است؛ البته محوریت بحث بر تحقیق در ادبیات قرار گرفته است. روش‌شناسی تحقیقات ادبی از منظر اول (متن)، روش‌شناسی تحقیقات ادبی از منظر دوم (ماتن)، روش‌شناسی تحقیقات ادبی از منظر سوم (زمینه)، روش‌شناسی تحقیقات ادبی از منظر چهارم (تطور)، روش‌شناسی تحقیقات ادبی از منظر پنجم (مفسر) و روش‌شناسی تحقیقات ادبی از منظر ششم (زمینه مفسر) مهم‌ترین مباحث فصل دوم است.

فصل سوم که به نوعی محور اصلی و عملیاتی برای دانشجویان و محققان جوان است؛ نویسنده با توجه به منظرهای شش‌گانه پژوهش در ادبیات، اختصاصاً به آئین تدوین و نگارش مقاله و پایان‌نامه پرداخته است. مهم‌ترین بخشهای این فصل؛ طرح‌نامه و الگوی عملی نوشتن پایان‌نامه، ساختار پروپوزال یا طرح‌نامه (پیشنهادنامه)، چارچوب و ملاکهای بررسی و تحلیل پایان‌نامه‌های ادبیات فارسی، آئین و ضوابط نگارش مقاله به عنوان مهم‌ترین واحدهای پژوهشی، مقاله و اهمیت آن، انواع مقاله، راهنمای نگارش مقاله علمی با توجه به اجزا و ساختار مقاله، نکات استحسانی در تدوین نهایی مقاله و در نهایت پیوست نهایی است.

۱. از دید شوپنهاور، درازنویسی یا Verbotic به کلام/متنی اطلاق می‌شود که نویسنده آن، مبانی‌ای بر متن اضافه کند اما آن اضافه کردن، به اضافه کردن معانی آن منجر نشود (شوپنهاور ۱۳۸۵: ۱۳۲).

فصل چهارم که به نوعی مکمل فصل های سه گانه پیشین است به معرفی منابع و مراجع الکترونیکی اختصاص خواهد داشت. در این فصل نقش منابع الکترونیکی در پژوهش های ادبی بررسی شده است. مهم ترین پایگاه های اینترنتی و لوح های فشرده مرتبط با تحقیقات ادبی در این فصل شامل انواع منابع اینترنتی و وبلاگ ها و پایگاه وب ها، پایگاه های اینترنتی مرتبط با پژوهش های ادبی شامل پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران، پایگاه استنادی علوم جهان اسلام، بانک اطلاعات علمی کشور، پایگاه مجلات تخصصی نور، دانشنامه ها و فرهنگ ها در حوزه پژوهش های ادبی، سازمان ها و نهادهای مرتبط با زبان و ادب فارسی، پایگاه های ادبی جامع کشور، پایگاه های ادبی خاص، لوح های فشرده در پژوهش های ادبی و... است که در این فصل بدان پرداخته ایم.

در پایان بر خود فرض می دانم از کلیه کسانی که به نوعی راهنمای تدوین این اثر بودند تشکر و قدردانی کنم. به ویژه استادان گرامی و فرهیخته جناب دکتر پدرام میرزایی و دکتر حسین یزدانی که به راهنمایی ها و ارزیابی کار، از نواقص کار زدودند.

روشن است با توجه به عنوان کتاب، مؤلف داعیه پردازش به همه مسائل در روش شناسی پژوهش در زبان و ادبیات را نداشته است و ندارد و سعی کرده است تجربیات و داشته های خود را در حوزه یاد شده و با توجه به سالها تدریس درس روش تحقیق پیشرفته تدوین کند. امیدوارم سود و منافع آن بیش از هزینه و وقتی باشد که خوانندگان صرف آن خواهند کرد.

مصطفی گرجی و احمد رضی

استاد دانشگاه پیام نور

استاد دانشگاه گیلان

تایستان ۱۳۹۵

فصل اول

کلیات و تعاریف

هدف کلی

هدف کلی این فصل آشنایی دانشجویان با تعریف پژوهش و مبانی و اصول آن، اهمیت پژوهش از یک سو و از سویی دیگر یادگیری مهم ترین اصطلاحات حوزه پژوهش و روش شناسی پژوهش، گونه شناسی پژوهش، اصطلاحات کلیدی پژوهش است.

اهداف یادگیری

بعد از خواندن این فصل دانشجو باید بتواند:

۱. مراحل تدوین فرایند پژوهش را ترسیم کند.
۲. پژوهش و مبانی و اصول آن را تعریف و تبیین کند.
۳. مهم ترین اصطلاحات حوزه پژوهش و روش شناسی پژوهش را بیان کند.
۴. مشخصات برگه های فیش برداری را توضیح دهد.
۵. انواع تحقیق و مراحل آن را تبیین کند.
۶. انواع ارجاعات درون متنی و پایان متنی را بیان کند.
۷. مهم ترین روبرکردها و رهیافت ها به متن ادبی در حوزه پژوهش در زبان و ادبیات فارسی را توضیح دهد.
۸. مهم ترین توصیه های کلیدی در پژوهش های ادبی را به کار گیرد.

مقدمه

در یک نگاه فراگیر به جغرافیای پژوهش و با عنایت به مسئله شناخت و معرفت‌شناسی باید گفت؛ جهان، ساختاری ناشناخته اما قابل شناخت دارد و حاوی پرسش‌ها و مسائل متنوع و مختلف است و فرایند پاسخ به این مسائل و پرسش‌ها به تولید دانش در حوزه‌های مختلف منجر می‌شود و فرایند تشخیص این ساختار نیز از طریق آزمون و فرضیه‌سازی میسور است (فی، ۱۳۸۶: ۳۵۳). تردیدی نیست پیشرفت و توسعه علوم، مشروط به روشمندی و رعایت آداب، مبانی و اصول پژوهش، آشنایی پژوهشگران با ارائه روشمندانانه اطلاعات و تعریف حدود و ثغور اصطلاحات و مفاهیم بنیادی است.

مقصود ما در این جستار نه بحث واژه‌شناسی و تعریف واژه «تحقیق» که بحث مفهوم و مصداق/مصادیق آن است. در یک نگاه فراگیر، تحقیق و پژوهش به مقوله‌ای اطلاق می‌شود که با هدف حل یک مسئله انجام شده و هدف نهایی آن نیز، جست‌وجو برای یافتن پاسخ به مسائل حل نشده و کنار زدن دیوارهای جهل و یافتن چیزی است که قبلاً پیدا نشده است. مطابق یک تعریف رسمی و پذیرفته شده، پژوهش و تحقیق به «کشف حقیقتی مجهول به روش خاص از طریق تأمل و جست‌وجو» اطلاق می‌شود و از منظر دیگر «مطالعه نظام‌مند، کنترل شده، تجربی و انتقادی یک یا چند فرضیه درباره روابط احتمالی میان پدیده‌های طبیعی» است (The new Encyclopedia Britanic, V-4). با توجه به این رویکرد اولین مرحله انجام فرایند پژوهش، احساس وجود یک مشکل و مسئله^۱ و تمایز آن از مشکل و مسئله‌نماها^۲ است، به این معنی که پژوهشگر با مانع/موانعی مواجه می‌شود و دانش موجود از پس پاسخ‌گویی آن بر نمی‌آید. براین اساس تلاش برای یافتن پاسخ/پاسخ‌های احتمالی به صورت روشمندانانه آن هم در باب یک مسئله، پژوهش را رقم می‌زند. در واقع، تحقیق، جست‌وجوی منظم و اصولی برای

-
1. Problem
  2. Pseudo problem

کشف حقیقتی است که پژوهشگر در پی یافتن پاسخی برای سؤال/سؤالات خویش است. با توجه به ماهیت این فرایند، یافته‌های چنین فعلی، می‌توانند بنیادی^۱ یا کاربردی^۲ باشد. یکی دیگر از نکات اساسی در این زمینه، اینکه با توجه به تفاوت اساسی میان روش تحقیق در علوم مربوط به صنعت و فناوری،^۳ تجربی و هنر؛ سه رویکرد خاص و متفاوت از هم وجود دارد که دامنه و قلمرو بحث در هر کدام از آنها جدای از برخی کلیات که مشترک‌اند، مختلف و منحصر به فرد است. در این میان ادبیات به عنوان بخشی از هنر و آن هم هنر مکتوب، اسلوب و چارچوب روش تحقیق، منطق و روش‌شناسی خاص دارد که از روش تحقیق در علوم اعم از علوم تجربی و صنعتی جداست. آنچه از آثار آموزشی که داعیه آموزش روش تحقیق در این حوزه را دارند؛ قابل فهم است اینکه غالباً با صرف مطالعه و یادگیری آن؛ توانایی انجام پژوهش برای خواننده وجود ندارد. به عبارت دیگر روش پژوهشی که آموزش داده می‌شود ارتباط و سنخیتی با هنر مکتوب (روش پژوهش در ادبیات) ندارد.

با این توصیف روش تحقیق در دانش‌های مربوط به هنر - هنرهای مکتوب (ادبیات) و یا غیرمکتوب - هم از سنخ و لونی خاص است که از علوم دیگر متمایز است. براین اساس روش تحقیق در ادبیات به عنوان یکی از شاخه‌های هنرهای مکتوب از منطق و روشی خاص برخوردار است که در ادامه سعی می‌شود در کنار بیان مباحث مشترک با روش‌شناسی سایر رشته‌ها، فصل ممیز روش تحقیق در ادبیات با سایر رشته‌ها در شش حوزه و سطح بررسی و تبیین شود. نویسنده این جستار فرض را بر چند اصل نهاده است که اولاً کسی باید در این حوزه، از آداب، اصول و مبانی و آیین و روش پژوهش در ادبیات سخن گوید و آن را تشریح کند که پیشتر آن روش را نه در حد نظریه و فرایند ذهنی که در مقام عمل مشق کرده و آموزش داده باشد. به عنوان مثال کسی می‌تواند درباره نحوه، مراحل و آئین نوشتن مقاله در حوزه ادبیات بحث کند که از یک سو اولاً خود مقاله‌نویس و محقق همان حوزه باشد (تألیف مقاله‌های علمی - پژوهشی و...) و از سوی دیگر خود مدتی مدید در مقام داور، هیئت تحریریه مجلات علمی - پژوهشی، مشاوره سردبیر و یا

1. Fundamental
2. Applied
3. Industry & technology

سردبیر مجله‌های علمی - پژوهشی به صورت عملی مقاله‌های مختلف از افراد گوناگون را در مجلات مختلف ارزیابی و تحلیل کرده باشد.

فرض دیگری که این نوشتار بر آن مبتنا یافته است اینکه با وجود آثار تألیف شده در حوزه فنون روش تحقیق - که البته در جای خود ارزشمند و مفید است - باب پژوهش درباره خود پژوهش و روش / روش‌های پژوهش بسته نیست و روش تحقیق اگرچه دارای اسلوب و قواعد ثابت و مشترکی است، نحوه آموزش آن به مخاطب به مثابه یک سبک منحصر به فرد به نسبت هر محقق با محققان دیگر متفاوت است. چنان که سبک پژوهش عبدالحسین زرین کوب و محمدرضا شفیعی کدکنی با توجه به موضوع مورد بحث الزاماً اسلوب و روش یکسانی نیست؛ البته این تکرارگری روشی، به معنای هرج و مرج نبوده و نیست؛ چرا که این اختلاف با اتخاذ منطق و چارچوب نظری یکسان، به تولید متن منسجم و علمی منجر می‌شود.

با توجه به این امر، آموزش روش تحقیق در کلاس آموزشی به صورت کنونی یک اشکال عمده دارد و آن اینکه عمدتاً آثار تألیفی نویسندگان مختلف به صورت الزامی و از پیش تعیین شده به مدرسان تکلیف می‌شود؛ درحالی که معلم و مدرس این درس تنها وقتی امکان آموزش جامع و البته درست به دانشجو را خواهد داشت که تجربیات عینی و فردی خود را نیز به مخاطبان عرضه کند. براین اساس این نوشتار سعی می‌کند با توجه به نیاز مخاطب به دو حوزه اصلی پژوهش یعنی «پایان‌نامه / رساله» و «مقاله» اطلاعات راهبردی و کاربردی را در این حوزه که تجربه عملی نویسنده در طول دوره‌های آموزشی و تعلیم است تبیین کند؛ براین اساس می‌توان گفت این کتاب، مجموعه نکات و دستورالعمل‌هایی است که حاصل تجربیات متعدد و متنوع در مقام استاد راهنما، استاد مشاور و داور از یک سو و از سویی دیگر داوری مقاله‌های مجله‌های علمی - پژوهشی (پژوهش زبان و ادبیات فارسی، پژوهش‌های ادبی، ادب‌پژوهی، مطالعات عرفانی ادبیات پایداری، نقد ادبی و...) و مشاوره علمی سردبیر مجله علمی - پژوهشی و البته مباحث روشی بسیار که حاصل مشاوره با استادان بنام به صورت عملی و مقطعی است.

۱-۱. نگاهی به مهم‌ترین اصطلاحات حوزه پژوهش

شاید بتوان گفت بارزترین مسئله در حوزه‌های معرفتی و دانش‌های بشری، آشنایی با مهم‌ترین اصطلاحات^۱ و مفاهیم^۲ آن دانش است. به عبارت دیگر در اهمیت تعریف و تحدید واژگان و مفاهیم در روش‌شناسی همین بس که این مفاهیم و مصطلحات به منزله قراردادهایی است که میان عالمان و صاحبان آن دانش و مخاطبان برقرار می‌شود و فقدان این قرارداد و مصالحه که پل ارتباطی میان انسانهاست، به منزله عدم معرفت آن دانش و یا سوء فهم آن معرفت خواهد بود. از سویی دیگر باید گفت که روش‌شناسی و معرفت‌شناسی پژوهش در علوم انسانی و در دانش‌های مربوط به زبان و ادبیات، با توجه به ماهیت روش تحقیق از یک سو و اینکه از روش تاریخی، فلسفی، دینی، عرفانی و... بهره‌گیرد از سویی دیگر متفاوت است.

در این بخش سعی می‌شود مهم‌ترین اصطلاحات و مفاهیم مربوط به دانش «روش‌شناسی پژوهش در ادبیات» با توجه به حوزه‌های شش‌گانه (متن، ماتن یا نویسنده، زمینه تولید متن، سیر و تطور تاریخی، مفسر، زمینه تفسیر) بررسی و تبیین شود که چند حوزه آن مستقیماً با خود انسان و معرفت انسانی سروکار دارد. همچنین برای تبیین درست و روشن خود واژه پژوهش و تحقیق؛ باید مرز و نسبت آن با اصطلاحات مشابه و متشابه چون آموزش، تدریس، مباحثه و... مشخص شود. البته هر کدام از این اصطلاحات نیز، ممکن است در موضوع / موضوعات خاص کاربرد داشته باشد. به این معنا که برخی از این اصطلاحات در واحد پژوهشی خاصی همچون مقاله و برخی در واحد کتاب و برخی نیز در واحدهای دیگر پژوهشی مورد اعتناست؛ مثلاً در واحد پژوهشی مقاله مذاکره، تتبع و تعلیم هیچ جایگاهی ندارد. نکته دیگر اینکه در یک واحد پژوهش نیز با توجه به اقسام مختلف آن، برخی از مصطلحات جایگاهی ندارند؛ به عنوان نمونه در واحد مقاله که خود شامل اقسام مختلفی همچون مقاله تحلیلی، ابداعی، تطبیقی و مقایسه‌ای ... می‌شود؛ برخی از این مصطلحات در قسمی از آن استفاده می‌شود و در قسم دیگر کاربرد ندارد؛ مثلاً در مقاله ابداعی مصطلحاتی همچون گزارش، سؤال، تلخیص و توصیه یا اصلاً جایگاهی ندارد یا کمتر از آن یاد می‌شود. اگرچه این تعابیر زبانی (واژه‌ها، عبارات و...) ممکن است مترادف هم به نظر برسند؛ عین هم نخواهند بود.

---

1. Terms

2. Concepts

چراکه برخی مانند «کواین» بر آنند که هرگز هیچ دو واژه نمی‌توانند معنای کاملاً یکسان داشته باشند؛ لذا هیچ دو واژه‌ای ممکن نیست دقیقاً مترادف باشند (سرل، ۱۳۸۵: ۹۷).

در این بخش به برخی از مهم‌ترین این اصطلاحات و مفاهیم پرکاربرد اشاره می‌شود. مهم‌ترین آنها فهم و معرفت، پژوهش و چیستی، ویژگیهای پژوهش، آموزش و پژوهش، ادبیات، اصطلاح و مسئله‌شناسی و پژوهش، بررسی و تحلیل و نقد، تفسیر و شرح، توصیف و توصیه، استدلال و دلیل و نتیجه‌گیری، خلاصه و چکیده، تعلیم و تدریس، سؤال و مسئله و ما، هل و لم، اصول و مبانی و روشها، روش و شیوه، واژگان/ واژه‌های کلیدی، واقعیت یا ارزش داوری (تلقی از واقعیت) و... است.

۱-۱-۱. فهم^۱ و معرفت^۲

یکی از این واژه‌های پرکاربرد که در پیوند با پژوهش قرار دارد؛ فهم و شناخت به مثابه یک فرایند در گام نخست و برآیند آن یعنی دانش، علم و معرفت در گام بعد است. به عبارت دیگر این دو واژه دو روی یک سکه‌اند که انجام یکی به منزله تحقق دیگری است. از یک منظر باید گفت که معرفت و دانش به عنوان کنشی پویا، فرایند حرکت از یک نقطه (تاریکی و فقدان معرفت) به نقطه دیگر (روشنی و کسب معرفت) است. بر این اساس در این کنش، معرفت وقتی به چیزی تعلق می‌گیرد که اولاً «من به یک گزاره‌ای باور پیدا کنم» و ثانیاً «آن گزاره هم صادق باشد» و ثالثاً «دلیل صادق بودن آن را نیز بدانم». از این نظر علم یا معرفت را به «باور صادق موجه» تعبیر می‌کنند؛ یعنی باوری که به یک گزاره صادق و موجه (مستدل) تعلق گرفته است (ملکیان، ۱۳۹۰: کلیات). از سویی دیگر در تفاوت مقام «معرفت» و «فهم» باید گفت که معرفت برخلاف فهم، ناظر بر واقعیت‌هاست در حالی که فهم ناظر بر استدلال است لذا چیزی شأنیت فهم یا عدم فهم را دارد که از مقوله استدلال باشد (همان).

یکی از نکات مهم در این زمینه، کشف راه/ راههای شناخت است که با توجه به ابزار رسیدن به دانش و معرفت متغیر خواهد بود. در یک نگاه فراگیر مهم‌ترین راه‌های شناخت شامل تجربه، آزمایش، مشاهده، مکاشفه و... هستند که با توجه به ساحت دانش خاص، راه‌های دیگری نیز باز خواهد شد. مهم‌ترین راههای شناخت در یک نگاه دیگر شامل روش هرمنوتیکی، استدلالی و عقلانی و قیاسی، استقرایی، اشرافی، تجربی و... است که در دانش

1. Understanding

2. Knowledge

های مختلف، کاربرد دارد.

۱-۱-۲. پژوهش / تحقیق

یکی دیگر از واژه‌های کلیدی، در بحث روش‌شناسی پژوهش، خود واژه تحقیق و پژوهش است. در نگاه برخی از محققان، تحقیق یعنی هر نوع فعالیت جست‌وجوگرانه و کاوشگرانه‌ای که افراد برای پاسخ‌گویی به مسئله‌ای یا کشف مجهولی انجام می‌دهند (حافظ‌نیا، ۱۳۷۷: ۱۱). برخی نیز گفته‌اند پژوهش فرایندی است که با زمان بندی آغاز می‌شود، طرح نامه‌ای برای آن تنظیم می‌شود و سوالات و فرضیات اصلی و فرعی به طور مشخص و مصرح تبیین شده دارد با چارچوب و جامعه آماری و دلایل انتخاب آن و تعریف مفاهیم و متغیرها و... (صادقی، ۱۳۹۴: ۹)

این کنش زمانی از حالت بالقوه به بالفعل تبدیل می‌شود که درباره موضوعی چیزی ندانیم؛ بنابراین تحقیق به معنای دقیق کلمه، عمل کسی است که نسبت به یک موضوع جهل بسیط دارد یعنی موضوعی را نمی‌داند؛ اما می‌داند که نمی‌داند. به عنوان نمونه اگر محقق بر آن است درباره «مسئله تأثیر اضطراب‌های بشری بر تولید انواع ادبی» پژوهش کند، او در آغاز نکاتی همچون چیستی و ماهیت نوع/انواع ادبی، دیدگاه ارسطو درباره انواع ادبی و... را می‌داند؛ اما در این راستا چیزهای زیادی را نیز نمی‌داند؛ مثلاً درباره تأثیر اضطراب‌های بشری و سنخ‌ها و حالات روانی انسان‌های یک دوره در پیدایش نوع ادبی خاص باید تأمل و تدبیر بیشتری کند. او تحقیق می‌کند که این جهل بسیط را به علم تبدیل کند؛ لذا تحقیق فرایند تبدیل جهل بسیط به علم و روشنی است. از این رو پژوهش به عنوان یک کل، آن است که نکات اصلی آن برای محقق از قبل روشن باشد و محقق، سوالات مقدماتی آن را سامان‌مند، پاسخ دهد.

۱-۱-۳. ویژگیهای پژوهش

در یک پژوهش یا اثر پژوهشی، ویژگیهایی دیده می‌شود که آن را از سایر آثار (آموزشی، گزارشی و...) متمایز می‌کند. اگرچه درباره این ویژگی‌ها احصای دقیقی انجام نشده است؛ به حصر استقرایی می‌توان به برخی از آنها اشاره کرد:

۱. بهتر است هر پژوهش مدعایی را که درصدد ارائه آن است فهرست‌وار و براساس اهمیت بیان کند. لذا اندیشه برتر و علت‌العلل نگارش پژوهش، باید قبل از نوشته شدن

سامان یابد. این امر موجب می‌شود با ذهن منسجم و تامل پیشین فقط و فقط بر همان مدعا تمرکز کند و از ورود به حوزه‌های مشابه بپرهیزد.

۲. همان مدعا را بعد از بازبینی‌ها و جلب نظر استاد راهنما و همراه در یک صفحه تنظیم کند که همان خلاصه قصد و نیت مؤلف است و برای خواننده فرضی خود همان قصد و نیت خود را با چرایی و چگونگی آن اثبات کند. به عبارت دیگر ویژگی یک متن پژوهشی، این است که با صراحت تمام، ایده‌های اصلی و محوری خود را بیان کند و آنها را با استدلال کوتاه و در قالب کمترین کلمات مرتب و سپس جزییات آن را تکمیل کند (Solomon, 2006:376).

۳. یکی از ویژگی‌های هر متن مکتوب علمی به ویژه پژوهش‌های دانشگاهی، همان اصلی است که در زبان لاتین با عبارت «Write Simply» (سادگی و شفافیت در سخن و بیان) یاد می‌شود. چنانکه «پل ادواردز» در تحلیل دیدگاه «راسل» بر آن بود که من از طریق او فهمیدم برای آنکه عمق داشته باشم لزوماً نباید مبهم گو باشم؛ لذا می‌توان عمیق بود؛ درعین حال ساده بیان کرد (ملکیان، ۱۳۹۰: ۳۰). بنابراین پژوهش مناسب آن پژوهشی است که آنچه درصدد بیان آن است، با آشکارگی تمام همراه باشد تا خواننده دچار بدفهمی و بدخوانی نشود. به قول «شوپنهاور»، ضرورت ساده‌نویسی و صریح‌نویسی رکن رکن نویسنده‌گی و پژوهشگری است؛ چرا که قصد نویسنده آن است که خواننده را در ایده‌ای که در سر دارد سهیم کند (شوپنهاور، ۱۳۸۵: ۱۳۳).

۴. از دیگر ویژگی‌های پژوهش علمی روشن بودگی و روانی است که در قاموس پژوهش دانشگاهی با عبارت «be Clear» بیان می‌شود. پاکیزگی ذهن و زبان و شفافیت بیان یکی از ویژگی‌های نگارش پژوهش‌های دانشگاهی است که روی دیگر سکه وضوح و سادگی متن است. «ویتگنشتاین» بر آن است «هر آنچه گفته می‌شود باید با آشکارگی و روانی گفته شود»^۱؛ لذا اگر آنچه می‌نویسیم واضح و روشن نباشد نباید انتظار داشت متن فهم و حتی خواننده شود (Solomon, 2006:359).

۵. یکی دیگر از ویژگی‌های پژوهش این است که باید به گونه‌ای باشد که بر مبنای

1. «what ever can be said can be said clearly» (358: Solomon, 2006:358)

باور پژوهشگر به اصل پژوهش شکل گیرد که در زمینه علمی به «be human» تعبیر می‌شود. اعتقاد و باور نویسنده به مجموعه نوشتار خود به معنای عام و آنچه محقق در مقام پژوهش بدان دست می‌یازد و همت می‌گمارد اصلی است که هر پژوهشی باید بدان ملتزم باشد؛ لذا خواننده پژوهش باید احساس کند که نویسنده و محقق به آنچه می‌گوید و می‌نویسد، باور و اعتقاد دارد (Ibid: 362).

۶. یکی دیگر از ویژگی‌های پژوهش این است که پژوهشگر باید اصطلاحات تخصصی را به صورت دقیق تعریف و تحدید کند.^۱ در پژوهشهای فنی و دانشگاهی؛ اگر یک اصطلاح فنی، با کار گرفته می‌شود و یا یک واژه و مفهوم، به عنوان اصطلاح وضع می‌شود؛ مؤلف باید مراد خود را از این واژه و مفهوم مصطلح بیان کند.

۷. یکی دیگر از ویژگی‌های هر متن مکتوب و پژوهشهای علمی و دانشگاهی، سبک موجز و مختصرنویسی («Aphoristic Style») است. یک اثر موجز خوب، باید بسیار کوتاه باشد و مستقیماً به کنه و اصل موضوع بپردازد (Ibid: 374).

۸. پژوهش علمی و دانشگاهی باید فقط و فقط یک مسئله و فقط همان یک مسئله را بررسی و تحلیل کند. این امر خود مستلزم احاطه و اشراف نویسنده بر موضوع، ژرف‌اندیشی و مطالعه نظام‌مند و جهت‌دار پژوهشگر است. لازمه این امر نیز، جست‌وجوی منطقی و روشمند است که به پاسخ/ پاسخهای احتمالی مسئله پژوهش منجر می‌شود؛ به قول برخی از محققان، پژوهش موفق آسمان خراشی است تنگ دامن نه ویلایی با محیط زیاد و بلندای کم (ملکیان، ۱۳۹۰: مقدمه). با توجه به این ویژگی، پژوهش دانشگاهی و رسمی باید به رفع مشکل در حوزه دانشهای کاربردی و یا به حل مسئله (علوم نظری) ختم شود.

۹. علاوه بر ویژگی‌های یاد شده، اثر پژوهشی، باید از دقت و ژرف‌اندیشی و قابلیت استناددهی و از پشتوانه علمی برخوردار باشد و میان اجزا و عناصر آن ارتباط منطقی وجود برقرار باشد و دانش موجود در حوزه مورد نظر را یک گام پیش می‌برد. همچنین باید جزئی‌نگر باشد و از کلی‌گویی بپرهیزد و مشتمل بر پیشینه تحقیق و نقد علمی آنها باشد. عاری

---

1. define your specialized terms (Ibid: 366)

بودن از مطالب غیرضرور^۱ رعایت اصول نگارش آثار پژوهشی، کم‌فروشی نکردن و کم‌ارزش جلوه ندادن تحقیقات گذشتگان برای بالا بردن اهمیت کار خود از دیگر ویژگی‌هاست.

۱۰. با توجه به ویژگی‌هایی پژوهش، دقت و نظم فکری، سلامت نفس و امانت‌داری، صبر و طاقت فراوان، آشنایی با اصول و مبانی پژوهش، آگاهی از آخرین یافته‌های حوزه مورد پژوهش و دانش زبانی و مهارت پژوهشی، جسارت در ورود به حوزه‌ها و موضوعاتی که استادان دیگر در آن ورود کردند، بی‌طرفی و عدم تعصب و اینکه عقد اخوت با هیچ‌چیزی جز آنچه خود تحقیق بدان راهبر است؛ از جمله شرایط یک پژوهشگر حرفه‌ای است. در نوشتار علمی و در این سطح از پژوهش، محقق توانا به فردی اطلاق می‌شود که خود را در مقام خواننده فرضی قرار دهد و به ساحت عقیدتی - معرفتی و احساسی - هیجانی و ارادی خواننده توجه کند و ایده‌ها را بار دیگر با توجه به این مخاطب فرضی مرتب کند (Solomon 2006, :355). البته شرط لازم این امر داشتن قوه خیال قوی است.

۱-۴- آموزش / پژوهش

یکی دیگر از اصطلاحات مهم در بحث روش‌شناسی پژوهش، تفکیک و تمایز میان دو اصطلاح آموزش و پژوهش است. یکی از پارادوکس‌های این حوزه این است که قاعدتاً باید آموزش بر پژوهش مقدم باشد و دانشجو در دوره خاصی (دوره کارشناسی و کارشناسی ارشد در قالب سمینار، کارگاه و...) با آئین، شیوه‌ها و روش‌شناسی پژوهش آشنا شود و به صورت عملی بیاموزد؛ البته چون چنین فرایندی عملاً و کاملاً طی نمی‌شود، در ادامه شخص به انجام طرح و پروژه‌های پژوهشی دست می‌یازد تا پژوهش را فرا گیرد. به عبارت دیگر شخص بعد از گذر از دوره‌های مختلف و با گذراندن واحدهای مختلف در مقاطع تحصیلات تکمیلی (کارشناسی ارشد و حتی دکتری) پژوهش می‌کند تا پژوهش را بیاموزد و این مسئله خود بر چندی و چونی این پژوهش‌ها گواه است. نقشی که در حال حاضر پژوهشکده و پژوهشگاه‌ها و گروه‌های ادبیات آنها را ایفا می‌کنند این است که طرح‌های پژوهشی خود را به فارغ‌التحصیلان مقاطع عالی دانشگاه می‌سپارند و شخص

۱. به قول استاد زرین‌کوب، اصالت تحقیق به این است که محقق بداند چه چیزی را نباید بنویسد نه اینکه بداند چه چیزی را باید بنویسد (زرین‌کوب، ۱۳۵۶: مقدمه).

در طی این دوره که به واقع دوره آموزشی او نیز محسوب می‌شود در حین انجام کار، باید و نبایدهای پژوهش را نیز می‌آموزد. حال آنکه آنچه باید باشد این است که آموزش پژوهش باید بر پژوهش و پژوهش‌گری مقدم باشد؛ یعنی فرد ابتدا اصول و مبانی پژوهش را در بازه زمانی مشخص فراگیرد و آنگاه با توجه به آموزهای فراگرفته دست به پژوهش بزند.

۱-۵. ادبیات، اصطلاح و مسئله‌شناسی و پژوهش

یکی دیگر از مفاهیم اصلی در فرایند انجام پژوهش در معنای عام و فراگیر؛ ربط و نسبت سه مفهوم ادبیات، اصطلاح و مسئله‌شناسی و پژوهش با هم است. به عبارت دیگر هر محقق باید در انجام یک پژوهش به این رابطه توجه کند و آن گذر از اصطلاح‌شناسی یا ادبیات^۱ حوزه مورد پژوهش به مسئله‌شناسی و در نهایت گذر از مسئله‌شناسی به اصل تحقیق و پژوهش در حوزه مورد نظر است. با توجه به این سه مفهوم، در هر پژوهش باید در ابتدا، اصطلاحات آن علم را فراگرفت و به عبارتی ادبیات آن حوزه را فهم کرد. در مرحله بعد به طرح مسئله/ مسائل و بررسی زوایا و ابعاد مختلف آن پرداخت و مسئله مطرح شده و پاسخ‌های احتمالی آن را تحلیل کرد. در گام سوم نیز باید یک مسئله خاص انتخاب شده را محور اصلی بحث قرار داد. به عبارت دیگر اگر «پژوهش» را یک فرایند بدانیم که در ربط و نسبت با مفاهیم و فرایندهای دیگر همچون ادبیات پژوهش، مسئله پژوهش و... قرار می‌گیرد؛ محقق در دوره کارشناسی با اصطلاحات و ادبیات پژوهش آشنا می‌شود. نتیجه این فرایند (دوره کارشناسی)، کشف مسئله/ مسائل مهم قابل پژوهش و تمیز و تمایز مسئله/ مسائل از مسئله‌نماها^۲ است که عمدتاً دانشجوی در دوره تحصیلات تکمیلی با آن آشنا می‌شود. پس از آشنا شدن با ادبیات و مهم‌ترین اصطلاحات پژوهش از یک سو و کشف مسئله اصلی از مسئله‌نماها؛ فرایند پژوهش قابل انجام خواهد بود. به عنوان مثال اگر محقق درصدد پژوهش در حوزه «بررسی ادبیات مکاشفه‌ای در

1. Literature

۲. مقصود از موضوع مساله نما، مجموعه موضوعاتی است در یک رشته و حوزه، به ظاهر مهم به نظر می‌رسد ولی انجام آن کمکی به پژوهش در آن رشته و حوزه نمی‌کند یا حداقل به نسبت موضوعات مساله محور، چندان مهم به نظر نمی‌رسد. به عنوان نمونه دانشجویی که در حوزه حافظ پژوهی پژوهش می‌کند، باید بتواند تشخیص دهد در انتخاب دو گزاره قابل پژوهش ذیل، کدام مساله محور و کدام شبه مساله است:

«نام معشوق حافظ با توجه به دیوان او گل اندام بوده است»

«حافظ در بیان اندیشه خود از زبان ابهام بهره برده تا از هجمه‌های احتمالی در امان بماند»

آثار عرفانی فارسی» باشد؛ ابتدا باید با اصطلاحات پژوهش در معنای عام (از جمله کشف مهم‌ترین منابع مرتبط با این حوزه) و ادبیات پژوهش در این حوزه به صورت خاص (بررسی مکاشفه در معنای Revelation و Apocalypse از یک نظر و ارتباط مکاشفه با برخی مقولات مشابه نظیر اسطوره، رستاخیز، پیشگویی، پسگویی. از نظر دیگر) آشنا شود و در ادامه مسئله اصلی پژوهش را مورد کندوکاو و تحلیل قرار دهد. به عبارت دیگر، محقق پس از این فرایند می‌تواند مسئله اصلی پژوهش را با توجه به هدف تجزیه و تحلیل زیرساخت مکاشفه‌های عرفانی در غرب و شرق، مکاشفه در کتب مقدس و ادیان توحیدی، مکاشفه در نزد حکما و عرفا و در نهایت در متن خاصی مثل متون عرفانی متون فارسی، تبیین و تحلیل کند.

۱-۱-۶. بررسی، تحلیل و نقد

یکی دیگر از مفاهیم و مصطلحات مهم در حوزه پژوهش، بررسی^۱، تحلیل^۲ و نقد^۳ است. این سه مرحله که در هر پژوهشی به ترتیب باید اعمال شود، شامل توصیف مسئله در گام اول؛ نگاه عمیق‌تر به عناصر و مؤلفه‌های آن در گام دوم و در نهایت نقد و اشکافی و موشکافی موضوع مورد بحث است. خبطی که همواره در آثار پژوهشی و عنوان پایان‌نامه‌ها، مقاله‌ها و کتاب‌ها دیده می‌شود عدم رعایت ترتیب و تقدم و تأخر این مفاهیم است؛ به عنوان مثال «نقد، تحلیل و بررسی حکایتی از گلستان» فاقد این التزام است. گفتنی است در نزد قدما مراد از نقد، بیان معایب آثار^۴ و جدا کردن سره از ناسره بوده؛ اما در دوران جدید از آن جایی که نقد به بررسی آثار درجه یک و مهم ادبی اهتمام دارد؛ نقاط قوت نیز مطرح است و منتقد می‌کوشد با تجزیه و تحلیل آن اثر، اولاً ساختار و معنی آن را برای خوانندگان روشن کند و ثانیاً قوانینی را که باعث اعتلای آن اثر شده است، توضیح دهد (شمیسا، ۱۳۸۳: ۲۲). امر مهم‌تر اینکه نقد در حال حاضر از حالت هنجارشناسی بر مبنای معیارهای خوب و بد و قوانین قراردادی تعیین‌کننده، خارج شده و به سمت رویکرد تحلیل نشانه‌شناسانه، سوق یافته است و نقد و نقادی نو (رولان بارت) می‌کوشد تا قدرت حاکمیت یک پیش فرض را بر ساختار متن تضعیف کند؛ هرچند که در نهایت این

1. Review

2. Analyse

3. Critics or criticism

۴. همان چیزی که امروزه در روش‌شناسی پژوهش به «انتقاد» تعبیر می‌شود برخلاف «نقد» الزاماً با استدلال و برهانی محکم همراه نبوده و هدف آن تبیین نکات منفی و نقاط ضعف اثر است.

خواننده منتقد است که قدرت متن را به نفع خود در دست می‌گیرد (علی‌پور، ۱۳۹۰: ش ۲۰). مهم‌ترین شرایط نقد^۱ علاوه بر رعایت موازین، مبادی و اصول نقد^۲ در این است که ناقد در مقام داوری سخن خویش را با ادله قوی از یک سو و قابل قبول برای مخاطبان و معنادار از سویی دیگر همراه سازد و به دور از پراکنده‌گویی و جملات و گزاره‌های مهمل، منصفانه و عادلانه محاسن و معایب اثر را توأمان نشان دهد و البته لازمه این نوع نگاه، داشتن سلامت نفس و نیت صدق، بدون توجه به مسائل شخصی ماتن است. لذا «نقد بخشی از تاریخ فرهنگ به مفهوم کلی آن است و از این رو دارای زمینه‌ای تاریخی و اجتماعی است. تغییرات کلی در محیط فکری، تاریخ تطور اندیشه‌ها و حتی نظرات فلسفی مشخص، بی‌تردید بر نقد اثر می‌گذارد» (ولک، ۱۳۷۴: ۴۴-۴۵).

در خواندن و نقد یک متن باید در گام نخست به دو جنبه ارزیابی صوری (روشی) و محتوایی (بینشی) توأمان توجه کرد.

۱-۱-۷. تفسیر و شرح

یکی دیگر از مفاهیم و مصطلحات حوزه پژوهش، شرح^۳ و تفسیر^۴ است. تفسیر و شرح عموماً برای روشن‌تر کردن واژه و مفهوم، در جمله، گزاره و گفتمان یا متن در سطح و حوزه وسیع‌تر بکار می‌رود؛ که دارای ابهام، ابهام، غموض و پیچیدگی باشد و علی‌القاعده کارکرد تفسیر و شرح در این مقام، برطرف کردن این موارد است. تفسیر و شرح یک متن، هر آن چیزی است که مراد می‌کنیم به قدر و اندازه کافی و با توجه به مخاطب؛ پس هدف و انگیزه شرح‌نویسی و تفسیر متون، صرفاً و تنها رفع غموض، ابهام و

۱. از جمله این شرایط و لوازم نحوه بیان است؛ مثلاً از بیان طنزآمیز می‌توان بهره برد، ولی لحن تمسخرآمیز نه. یا در فرایند نقد یک متن و اهداف آن نتایج و فوائد آن نیز باید مشخص و روشن باشد. زرین کوب، مهم‌ترین فوائد نقد را تهذیب ذوق عامه و تربیت فکر نویسنده می‌داند (مجموعه مؤلفان، نقل از زرین کوب، ۱۳۸۶: ۱۳۷ به نقل از کتاب یاداشتها و اندیشه‌ها، ۱۳۷۱).

۲. وظیفه نقد از دید منتقدان نو، ایضاح آثار است. برخی از منتقدان ادبی همچون فرشیدورد معتقدند که نقد ادبی بیشتر بر پایه ذوقیات قرار دارد و قوانین خشک علمی و آماری نمی‌تواند تمام مسائل آن را حل کند (فرشیدورد، ۱۳۶۳: ۷۰۳). برخی دیگر از منتقدان ادبی همچون شمیسا نیز در نقد فقط به یک شیوه نظر دارند (نقد مطلق یا انحصاری یا Absolutist Criticism) و شیوه‌های دیگر را کارآمد نمی‌دانند؛ اما کسانی در نقد از شیوه‌های مفید و مناسب بحث استفاده می‌کنند و نقد آنان التقاطی است که به این روش نقد نسبی Relativistic Criticism می‌گویند (شمیسا، ۱۳۸۳: ۴۰).

3. explanation

۴. Interpretation؛ اما تفسیر کتب مقدس دینی و مذهبی را با واژه exegesis نشان می‌دهند.

ابهام از متن برای مخاطبان مشخص و معین است. چند نکته انتقادی بر عمده آثاری که با این هدف نوشته می‌شوند؛ مترتب است. اول اینکه در نوشتن این دسته از آثار می‌بایست مخاطبان را در نظر گرفت، دوم آنکه این شرح بتواند بر مبنای یکی از سه اصل رفع ابهام، رفع ابهام و رفع غموض در متن به سه سطح واژگانی، نحوی و مفهومی کمک بکند.

به عبارت دیگر ایضاح در متن گاهی در سطح مفردات، الفاظ و واژه‌هاست که شارح در این مقام سعی می‌کند با توجه به گفتمان حاکم بر زمان تألیف متن از یک سو و گفتمان حاکم بر زمان خود فاصله و شکاف میان متن به عنوان یک پدیده و سوژه عینی و نویسنده به عنوان خالق آن را با خواننده امروزی، کم‌رنگ سازد. علاوه بر ایضاح در سطوح مفردات وظیفه دیگر شارح متن این است که مجموعه ترکیب‌های غامض و مبهم برای خواننده امروزی متن را واضح کند. سوم آنچه در شرح متن و آثار کهن باید بدان توجه شود؛ نه تبیین مفردات و ترکیب‌ها که ایضاح ساختار نحوی جمله است که شارح می‌تواند تفاوت‌های نحوی حاکم بر متن را نشان دهد؛ به عنوان نمونه واژه «اینجا» در دو جمله «اینجا هوا گرم است» و «اینجا تهران است» اگرچه، ظاهراً یک نقش را ایفا می‌کنند؛ در جمله اول قید است، در حالی که در جمله دوم نهاد است که شارح در مقام تبیین متن باید بدان توجه کند. چهارم، رفع غموض و ابهام در متن است که شارح باید به الفاظی که معنایشان به گویندگان آنها بستگی دارد توجه کند.

مروری اجمالی به مجموعه تفسیر و شرح‌نویسی بر متون ادبی نشان می‌دهد؛ نکات یاد شده در تفسیر متن رعایت نمی‌شود اولاً؛ آنجایی که برای خواننده امروزی در هر کدام از این سطوح مبهم و موهم است شرح داده نمی‌شود؛ ثانیاً در مواردی، نه تنها شرح نشده است که اساساً ابهام شرح از ابهام خود متن بیشتر است. نگاهی به شرح مثنوی^۱ اثر شاه میرمحمدنورالله احراری دهلوی (۱۰۷۳ م) که در قرن یازدهم نوشته شده است خود گویای این امر است. در این شرح، شارح به قصد و انگیزه برطرف کردن ابهام‌های مثنوی، نه تنها ابهام‌های متن را برای خواننده، روشن نکرده است؛ بلکه در مواردی بیت و ابیات مثنوی از خود شرح، گویاتر و رساتر است. با این توجه هر شرحی باید از متن اصلی و مشروح قابل

۱. این شرح در سال ۱۱۰۴ کتابت شده و به صورت نسخه خطی در ۲۰۷ برگ در کتابخانه مجلس (ش ۱۷۵۸) موجود است که ۱۵۱۶ بیت از شش دفتر مثنوی را شرح کرده است.

فهم‌تر باشد. با وجود این شرحی چون شرح ملاحادی بر مثنوی در مواردی نه تنها در آن ساحت‌های چهارگانه متن را ایضاح نکرده که مبهم‌تر ساخته است.

نکته دیگر آنکه در شرح‌نویسی باید به حدّ ضرورت و البته با توجه به مخاطب به تفسیر و شرح متن دست یازید و از اطناب در شرح پرهیز کرد. نمونه این نوع اطناب در شرح و شرح‌نویسی، شرح‌هایی است که در حوزه شاهنامه (نامه باستان) تألیف شده است که در مواردی نه تنها بیت/ ابیات شاهنامه فردوسی با توجه به ساحت‌های چهارگانه، رفع ابهام یا ابهام و غموض نشده است؛ بلکه با آوردن توضیحات زائد، خواننده را از درک لذت واقعی هنر فردوسی نیز محروم ساخته است.

یکی دیگر از ویژگی‌های شرح‌نویسی به موازات ویژگی پیشین پرهیز از خودنمایی است که شارح علاوه بر رعایت اصول نویسندگی باید به این توصیه زرین کوب توجه کند که اهمیت کار یک محقق (در مقام شارح) در این نیست که چه چیزی را باید بنویسد بلکه در این است که چه چیزی را نباید بنویسد؛ البته یادکرد این نکته لازم و ضروری است که با توجه به واحدی که براساس آن تفسیر و شرح نوشته می‌شود (واژه یا مفهوم، متن یا گفت‌مان ...) از یک‌سو و مخاطبان و خوانندگان آن شرح و تفسیر از سویی دیگر؛ نوع تفسیر نیز متفاوت خواهد بود؛ به عنوان نمونه تفسیر و شرح یک واژه، مقاله «کارکرد بررسی واژگان دخیل در فهم متون مقدس؛ مطالعه موردی سجیل» است که به قلم «سیده زهرا مبلّغ» در مجله پژوهش زبان و ادبیات فارسی (۱۳۸۷: ش ۱۰) به چاپ رسیده است. در این مقاله نویسنده به شرح و تفسیر (تبیین) واژه سجیل در متون مقدس پرداخته است.

نمونه‌های دیگر از شرح‌نویسی و تفسیر متون ادبی در واحد کتاب، تعلیقات شفیعی کدکنی بر اسرارالتوحید یا یادداشتهای خالقی مطلق و همکارانشان بر شاهنامه و تفسیر و شرح‌های خرمشاهی بر حافظ در حافظ‌نامه است.

۱-۱-۸. استدلال، دلیل و نتیجه‌گیری

یکی دیگر از اصطلاحات مهم در پژوهش تعبیری همچون دلیل^۱، ادله، دلایل و استدلال از یکسو و نتیجه‌گیری^۲ حاصل چنین استدلال^۱ از سویی دیگر است. یادکرد این نکته لازم است و

---

1. Reason

2. Conclusion

آن اینکه، دلیل و استدلال، رکن و ستون هر نوشتار علمی است و برخلاف «علت» که یک چیز واحد است و ناظر بر وجه یا وجوه غیر معرفت‌شناسی است؛ متعدد و تنها ناظر بر وجه معرفت‌شناسی تواند بود. توضیح این نکته در این مقاله مفید است و آن اینکه در متون کهن و آثار ادبی میان دو واژه دلیل و علت همواره تمایز و تمیز وجود داشته است؛ یعنی میان علت یک چیز و دلیل آن چیز تفاوت قائل بوده‌اند و عموماً در دلیل و ادله به وجه معرفتی و معرفت‌شناختی تأکید داشته‌اند؛ در اصطلاح فلسفی نیز واژه Argument معنایی ظریف و باریکی دارد. در نگاه فلاسفه و گفتمان فلسفی، واژه لاتین اخیر بنیادی‌ترین مجموعه و دستگاه فکری است که تمام ادله بر پایه و مدار آن شکل می‌گیرد و قرار می‌یابد (Wiley, 2010:2). بدیهی است فرایند استدلال و ذکر دلیل / ادله یک مساله منجر به نتیجه قابل قبول می‌باشد که معمولاً در پایان یک متن به صورت مشخص آورده می‌شود؛ به گونه‌ای که در واحد پژوهشی مقاله عدم ذکر نتیجه‌گیری در پایان به منزله عدم پذیرش مقاله خواهد بود.

۱-۱-۹. خلاصه و چکیده

یکی دیگر از کلید واژه‌های مرتبط با پژوهش، خلاصه و تلخیص، چکیده و تقطیع است که با تعابیری همچون Abstract- Summary- Synopsis و... از آن یاد می‌شود. تفاوت و تفکیک اولیه و روشن میان خلاصه و تلخیص با تقطیع در این است که در فقره اخیر در مرحله اجرا و عمل بخشی از متن را انتخاب و بقیه را حذف می‌کنیم؛ البته این نوع تقطیع، غیر علمی و فاقد فایده علمی است؛ اما در فقره دوم یعنی خلاصه‌نویسی آن است که زواید و حشویات و جزئیات فرعی حذف می‌شوند و اصل و لب مطلب باقی می‌ماند که حاصل و فرایند آن، این خواهد بود که خواننده در می‌یابد که مهم‌ترین مطلب یک متن و اثر کدام است.

تفاوت و تفکیک دوم میان خلاصه با چکیده است. در خلاصه‌نویسی عمدتاً محقق علاوه‌بر انتقال مهم‌ترین مطالب متن، به حفظ زبان و تعابیر متن اصلی نیز پایبند و ملتزم است. حال آنکه در چکیده‌نویسی محقق دریافت و فهم خود را از متن بیان می‌کند و ممکن است به زبان و بیان متن اصلی ملتزم نباشد. به عبارت دیگر چکیده فشرده نیت و قصد محقق در یک نوشتار اعم از مقاله، کتاب و رساله است که به همراه اثبات چگونگی و چرایی کار ترسیم می‌شود (Solomon, 355).

2006). در این حالت و با احراز شرایط نوشتن یک چکیده علمی باید گفت که چکیده مناسب و خوب شامل بیان مسئله، پیشینه، روش و فشرده یافته‌های تحقیق (اهداف و نتایج) خواهد بود. به عبارت دیگر در چکیده باید به چهار نکته توجه کرد. اول اینکه محقق باید روشن کند به دنبال چیست. دوم اینکه چرا به دنبال این تحقیق می‌رود. سوم اینکه با چه روشی (کمی و کیفی و...) می‌خواهد این تحقیق را انجام دهد. چهارم اینکه چه به دست آورده است. نکته دیگری که در چکیده‌نویسی باید رعایت شود، اگرچه هر مجله در بخش آئین‌نامه یا شیوه‌نامه نگارش خود تعداد حداکثر واژه‌های چکیده را قید می‌کنند؛ عمدتاً بین ۱۵۰-۲۵۰ در نوسان است^۱ Goldrich, 2008: 1-26).

۱-۱-۱۰. سؤال و مسئله

یکی دیگر از واژه‌های کلیدی در عرصه پژوهش و به موازات تعبیر یاد شده؛ سؤال و مسئله^۲ است و البته نوع اخیر غیر از مشکل^۳ و معضل^۴ و معما^۵ است. در یک نگاه کلی به پژوهش، کلید و جوهر تحقیق، پرسش است. با این نگاه، اولین گام در هر پژوهش پس از کسب مقدمات و مهارت اولیه، انتخاب موضوع و مسئله مناسب است. در این میان ضابطه انتخاب مسئله نیز، بدیع بودن است و اینکه معطوف به مسائل حیاتی و بنیادین باشد. همچنین باید به مسائلی پرداخت که منابع لازم برای کاوش در آن زمینه وجود داشته باشد. با این نگاه در طرح مسئله، باید اولاً، مسئله اصلی را یافت و از ورود به شبه مساله‌ها پرهیز کرد. ثانیاً به شرح همان معضل و صرفاً فقط و فقط به همان مسئله پرداخت.

لذا کشف هدف برای پژوهش با توجه به توصیف، تبیین و تحلیل لازم آن و کالبدشکافی و موشکافی جزئیات آن در فرایند مسئله‌شناسی لازم است. با توجه به این و اهمیت مسئله و مسئله‌شناسی در پژوهش، باید گفت که یکی دیگر از اصطلاحات مهم «سؤال» است که برخلاف مسئله از جهل (بسیط) ناشی می‌شود. شرط احراز آن برای سائل،

۱. با توجه به اینکه یکی از اجزای مهم مقاله، چکیده آن است؛ به صورت مفصل و کامل در بخش مقاله، درباره مهم‌ترین مشخصات چکیده مقاله علمی بحث خواهد شد.

۲. اگرچه برای واژه مسئله از معادل problem یاد می‌شود؛ در زبان انگلیسی از «question» نیز به معنای مسئله استفاده می‌شود.

3. problem

۴. Perplexity در تفاوت مشکل در معنای اخیر problem با معضل Perplexity نیز باید گفت که معضل آن نوع مشکلی است که درجه پیچیدگی و غموض آن بیشتر است.

5. puzzle

دانش و آگاهی لازم در زمینه مورد سؤال است. سؤال مناسب باید دارای شرایط و ویژگی‌هایی باشد که از جمله این موارد بسیط بودن آن است. یکی دیگر از ویژگی‌های سؤال پژوهش اینکه از سنخ سؤال حدی و شبه سوال نباشد؛ بنابراین یکی دیگر از نکات مهم در بحث سؤال اینکه محقق باید سؤالات پژوهش را از دسته‌ای از شبه سؤال‌ها، با عنوان «سؤالات حدی»^۱ تمیز دهد و بداند که سؤالات او از سنخ و نوع حاضر نیستند. مقصود از این دسته از سؤال‌ها، سؤال‌هایی است که در ظاهر شبیه سؤالات معمولی‌اند؛ اما در واقع کاربردی متفاوت دارند؛ یعنی به جای اینکه منطقی‌حاشی سؤالی باشند، از نظر روان‌شناسی حکایت از اضطراب و آشوب درونی سؤال‌کننده دارد.

۱-۱-۱۱. اصول، مبانی و روشها

یکی دیگر از تعابیر و اصطلاحاتی که مکرراً در روش تحقیق و پژوهش از آن یاد می‌شود، سه واژه کلیدی اصول، مبانی و روشهاست که باید میان آنها تمیز قائل شد. در یک نگاه کلان اگرچه دو واژه اصول و مبانی به جای هم بکار می‌روند، در فقره اول (اصول) معمولاً سخن از آن چیزی است که وجود دارد (هستها) و لاجرم برآیند یک پژوهش است، درحالی که در فقره دوم (مبانی) سخن از آن چیزی است که باید باشد و لاجرم به منزله فرایند پژوهش محسوب می‌شود. (ملکیان، ۱۳۹۰: ۴۵) با این توجه، اصول پژوهش، برآیندی است که یک پژوهش از آغاز تا پایان بر مبنای آن چیدمان شده است و مبانی پژوهش، فرایندی است که در آغاز پژوهش باید مفروض باشد و پژوهش بر آن ساختار شکل گیرد؛ لذا وقتی سخن از «مبانی پژوهش» است؛ یعنی آن دسته از اصولی که تحقیق باید بر آن اساس هویت یابد و پی گرفته شود.

اما در تفاوت مبانی و روش که به نوعی هر دو به عنوان یک فرایند در آغاز پژوهش مطرح‌اند؛ باید گفت که در هر دو سخن از دستورالعمل و بایدهای پژوهشی است؛ اما در مبانی پژوهش، سخن از دستورالعمل‌ها و مولفه‌های کلی‌ست و در روشهای پژوهش، سخن از دستورالعمل‌های جزئی است؛ لذا در هنگام نوشتن روشهای پژوهش و مبانی آن نیز باید به این نکته توجه لازم را داشت.

۱. Limiting questions؛ به عنوان نمونه می‌توان به سؤال از معنای زندگی اشاره کرد که نه از دلیل (وجه معرفت‌شناختی) که از علت (وجه عاطفی و انگیزشی و...) ناشی می‌شود. لذا برای پاسخ‌بدان باید دنبال علت‌ها و عوامل ایجاد اضطراب درونی سائل رفت.

۱-۱-۱۲. روش و شیوه

یکی دیگر از اصطلاحات و بلکه مهم ترین آنها، بحث از شیوه یا روشهای پژوهش است. روش تحقیق در معنای عام و متعارف عبارتند از چگونگی، راهکار، برنامه، ابزار و مهارت های خاصی که در انجام دادن بهینه هر کاری و شناختن و به کار بردن آن مهم و ضروری است. در یک نگاه اجمالی باید گفت که روش یا شیوه تحقیق تابعی از متغیر موضوع تحقیق است و هر موضوع پژوهشی به روشی خاص و معین انجام خواهد گرفت؛ بنابراین می توان گفت روش یا شیوه، پدیده و امر ثابتی نیست؛ بلکه بسته به نوع و چگونگی موضوع تحقیق، دارای انواع متعدد است (یوسفی، ۱۳۸۹: ۴۲).

نکته و مسئله مهم در این طرز تلقی این است که در برخی از آثار نوشته شده در حوزه روش تحقیق بین روش، شیوه و ابزارهای پژوهش تفکیک و تمایز قائل نشده و این دسته از آثار را یک چیز فرض کرده اند. اگرچه برخی از محققان مواردی همچون مطالعه، مشاهده، مصاحبه، مناظره، ارائه پرسش نامه، آزمون، آزمایش، مقایسه، تجزیه و تحلیل، تمثیل، آمارگیری، روش ترکیب و تلفیق و... را به صورت کلی از جمله روش های پژوهش نیز دانسته اند (همان: ۴۲ - ۴۴) برخی دیگر نیز روش تحقیق را بر مبنای هدف (توصیفی - تحلیلی، همبستگی، علی)، پیشینه (بنیادی، کاربردی، توسعه ای یا ترویجی)، گردآوری داده ها (اسنادی یا کتابخانه ای، میدانی یا پیمایشی، اینترنتی) و روش تحلیل داده ها (کیفی، کمی) (صادقی، ۱۳۹۴: ۵۷) طبقه بندی کرده اند.

نکته دیگر آسیب شناسانه در آثار آموزشی روش تحقیق در ادبیات این است که بین روش و شیوه پژوهش نیز می توان تمیز و تمایز قائل شد. به این معنا که می توان روش پژوهش، ابزار پژوهش و شیوه های آن سه نکته مجزا از هم فرض کرد. شاید به همین دلیل باشد که عمده محققان در پاسخ به سؤال «روش تحقیق شما در این پایان نامه چیست»، ناتوان در پاسخ به سؤال هستند و عمدتاً از تعابیر کلیشه ای همچون کتابخانه ای، کتابخانه ای - تحلیلی، کتابخانه ای - اسنادی، اسنادی، تطبیقی - تحلیلی، تحلیل محتوا - توصیفی - تحلیلی و... استفاده می کنند. نگاهی اجمالی به چند پایان نامه دفاع شده در دانشگاه پیام نور در فاصله سالهای ۱۳۸۵ - ۱۳۸۹ (مرکز تهران) با توجه به عنوان پژوهش، گواهی بر این امر است. در این پایان نامه ها اولاً با توجه به تغییر موضوع و محتوا و چارچوب نظری پژوهش، همچنان روش تحقیق ثابت مانده است؛ ثانیاً جز یک مورد هیچ کدام درباره جزئیات روش پیشنهادی خود توضیح روشنی نداده اند؛ ثالثاً به این مسئله مهم توجه نکرده اند که آنچه

تحت عنوان روش تحقیق (کتابخانه‌ای) یاد کرده‌اند نه روش که تنها ابزار پژوهش است و از همه مهم‌تر اینکه به جز یک مورد بین روش و شیوه پژوهش، تمیز قائل نشده‌اند؛ حال آنکه بین روش و شیوه، تمیز و تمایز وجود دارد.^۱ به عبارت دیگر باید پذیرفت که عنوان و ترکیب «روش پژوهش» (کتابخانه‌ای، کتابخانه‌ای - تحلیلی، کتابخانه‌ای - اسنادی، اسنادی، تطبیقی - تحلیلی، تحلیل محتوا - توصیفی - تحلیلی و...) عام بوده و شامل همه فنون و دانشهایی که بنیاد نظری مشترک دارند (علوم تاریخی، فلسفی، هنری - ادبی، عرفانی و...) می‌شود؛ در حالی که شیوه پژوهش در هر کدام از این دانشهای یاد شده مختص همان حوزه بوده و با شیوه/ شیوه‌های دیگر در دانشهای دیگر متفاوت است. با وجود این؛ اگرچه معادل این دو واژه در زبان انگلیسی method است، این دو دقیقاً مترادف فرض نشده‌اند. به نظر نویسنده، آنچه در بیان روش/ روش‌های تحقیق در ادبیات و تنها ادبیات می‌توان گفت اینکه روش/ روشهای تحقیق، خاص یک علم نبوده و می‌توان آن روش/ روشها را در علوم دیگر هم استفاده کرد؛ لذا بحث از روش توصیفی، تحلیلی و... به عنوان یک روش در همه علوم و

۱. بررسی و تحلیل مجموعه مقالات فارسی مجتبی مینوی؛ روش کتابخانه‌ای و تحلیلی. - نقد و تحلیل مثنوی طاق‌دیس و مقایسه آن با مثنوی؛ روش کتابخانه‌ای و اسنادی.
- بررسی و تحلیل مفهوم هبوط و گناه در متون منثور عرفانی فارسی؛ روش کتابخانه‌ای (فیش‌برداری) و اسنادی.
- تحلیل و نقد ساختاری اشعار سلمان هراتی؛ روش کتابخانه‌ای و در مرحله بعد تطبیقی و تحلیلی.
- جلوه‌های مدرنیسم در اشعار آتشی؛ روش کتابخانه‌ای (تحلیل محتوا).
- بررسی و تحلیل موضوع شهید و شهادت در شعر کودک و نوجوان در دهه هفتاد و هشتاد، روش توصیفی، تحلیلی و تاریخی.
- بررسی، تحلیل و نقد درد و رنج در نگاه شاعران زن معاصر با تأکید بر اشعار فروغ و سیمین؛ روش بنیادی و تحلیل محتوایی.
- بررسی و تحلیل تطبیقی مفهوم درد و رنج در مجموعه آثار منشور جلال‌الدین محمد بلخی و شمس؛ روش تحلیلی - تطبیقی.
- بررسی و تحلیل زبان عامیانه در مجموعه آثار صادق چوبک؛ روش کتابخانه‌ای.
- بررسی و تحلیل گفتگو در خمسه نظامی با تأکید بر مثنوی خسرو و شیرین و لیلی و مجنون؛ روش تحقیق ذکر نشده است.
- بررسی عناصر ملی و دینی در آثار نادر ابراهیمی؛ شیوه تحقیق توصیف و تحلیل محتوا.
- تحلیل ساختاری داستانهای فارسی سهروردی؛ روش کتابخانه‌ای.
- بررسی و تحلیل مفهوم مدرنیسم و پسا مدرنیسم در مجموعه رمانهای سیمین دانشور؛ روش انجام تحقیق توصیفی و تحلیلی با توجه به چارچوب نظری رمانهای پست‌مدرن به ویژه دیدگاه بری لوئیس و لیندا هاچن و برایان مکی.
- بررسی و تحلیل هویت زن در ادبیات داستانی معاصر با تأکید بر زویا پیرزاد؛ محبوبه میرقدیری، بهناز علیپور، روش تحلیل محتوا.
- بررسی، تحلیل و نقد مفهوم جبر و اختیار در متون عرفانی منشور؛ روش توصیفی - تحلیلی.

دانشها قابل استفاده است. ضمن اینکه می توان در مقوله بندی روشهای پژوهش، مطلق گرا بود و به حصر عقلی احصای روشن و دقیقی از آن ارائه کرد. در حالی که با یک «قراداد» می توان گفت که هرگاه سخن از شیوه / شیوه های پژوهش می کنیم، مقصود روش های پژوهش مختص همان حوزه (مثلاً زبان و ادبیات) است و بر این اساس لزوماً نمی توان مطلق گرا بود و تنها می توان نسبی گرایانه و به حصر استقرایی، تعدد و تنوع آن را نشان داد.

اگر این تفاوت را بپذیریم، در شیوه های تحقیق کسی نمی تواند ادعا کند که تمام شیوه های پژوهش را دقیقاً احصاء کرده است. آنچه به حصر استقرایی از شیوه های پژوهش در زبان و ادبیات می توان یاد کرد، شیوه ساختارگرایی، صورت گرایی، نشانه شناسی، جامعه شناسی ادبی، روان شناسی ادبی، فلسفی، تصحیحی، سبک شناختی و واژگانی، بلاغی، تاریخی و... است که در انجام فرایند پژوهش در ادبیات باید بدان توجه کرد. وجه اشتراک مجموعه کتاب هایی با محوریت آئین نگارش، مقاله های علمی و یا آداب پژوهش در حوزه زبان و ادبیات این است که مبنای بحث در تحدید و بیان مسئله با توجه به روش تحقیق است و کمتر به آموزش قسم دوم پرداخته اند و توجه کرده اند. در حالی که وقتی سخن از روش شناسی پژوهش در زبان و ادبیات می کنیم باید صحبت از شیوه های پژوهش کرد و یکی از این شیوه ها (تحلیل گفتمان / انتقادی / تأویلی / ساختارگرایی / صورت گرایی / نشانه شناسی / تصحیحی / سبک شناختی و واژگانی / بلاغی و...) را به صورت عملی به مخاطب آموزش داد. در ادامه به برخی از این شیوه های پژوهش در ادبیات پرداخته می شود.

۱-۱-۱۳. واژگان کلیدی / واژه های کلیدی

یکی از اصطلاحات مهم در پژوهشهای دانشگاهی، دو ترکیب واژگان^۱ کلیدی و واژه ها^۲ و مفاهیم کلیدی است که بیشتر در واحد پژوهشی مقاله کاربرد دارد. به عبارت دیگر دو کلمه یاد شده دو معنای متفاوت از هم دارند که عمدتاً پژوهشگران به این تفاوت توجه نمی کنند.

مقصود از «واژه ها» در اصطلاح key words مجموعه آن دسته از کلمات و مفاهیمی است که در متن و در طول آن پژوهش، معنای آنها نیز ثابت است و در مقاله حضور و ظهوری خاص دارند و مقاله دائر مدار آن است. در حالی که «واژگان» در

1. Vocabulary

2. Words

ترکیب key vocabulary آن دسته از کلماتی است که در دایره واژگانی یک مؤلف تکرار می‌شود؛ یعنی مجموعه واژگانی که مؤلف یا سخنور در وقت سخن و بیان، از آنها استفاده بیشتری می‌کند. به همین دلیل گفته می‌شود دایره واژگانی کم یا زیاد است و مقصود همه واژگانی است که شخص می‌داند و بکار می‌برد؛^۱ لذا در انتهای چکیده مقاله، بهتر است عبارت «واژه‌های کلیدی»^۲ را به کار برد نه واژگان کلیدی.^۳ با وجود این و برخلاف عادت مألوف نویسندگان؛ اعلام و نام شخصیتها نمی‌تواند جزو واژه‌های کلیدی یک متن باشد؛ اگرچه به صورت متداول و مرسوم این قاعده هم چندان رعایت نمی‌شود.

۱-۱-۱۴. واقعیت یا ارزش‌داوری (تلقی از واقعیت)

از دیگر اصطلاحات مهم در حوزه روش‌شناسی پژوهش در علوم انسانی به ویژه پژوهش‌های علوم نظری و ادبی بایدها و نبایدهای پژوهش در حوزه انتخاب نوع تعابیر و بیان مطالب است. در یک نگاه کلی، علوم با توجه به تجربی، تاریخی، دینی، عرفانی و فلسفی بودن به انواع مختلف طبقه‌بندی می‌شود.

باید توجه کرد وقتی بحث از علوم انسانی و آن بخش از تحقیقات در زبان و ادبیات که با انسان سروکار دارد، است؛ باید روشن کنیم درباره کدام ساحت از ساحت‌های انسانی بحث می‌کنیم؛ چرا که برای هر یک از این ساحت‌ها می‌توان روش پژوهشی خاص در نظر گرفت.

مطابق این نوع رویکرد، بیشترین بحث در این زمینه شامل ساحت‌های پژوهش در حوزه ماتن (نویسنده متن) و مفسر است که با انسان و ساحت‌های انسانی در حوزه افکار و اندیشه، احساس و عواطف و هیجان و خواسته و نیازها و لاجرم واقعیتها، ارزشها و وظایف

۱. در فرهنگ آکسفورد ذیل واژه vocabulary اینگونه آمده است:

All the words that a person know or uses: to have a wide/limited vocabulary our active vocabulary (the words that you use) your passive vocabulary (the words that you understand but don't use) reading will increase your vocabulary, the word failure isn't in his vocabulary (for him, failure dose not exist) see also defining vocabulary note at language./all the words in a particular language: when did the word bungalow first enter the vocabulary? Note at language./the words that people use when they are talking about a particular subject:(the word has become part of advertising vocabulary. note at language./also informal vocab) a list of words with their meanings, especially in a book for learning a foreign language.

2. Key words

3. Key vocabulary

انسانی سروکار دارد. این مسئله در فصل بعد و به ترتیب در ساحت و قلمرو دوم، پنجم و ششم پژوهش در ادبیات به صورت مفصل بحث خواهد شد.

با وجود این در بحث اول (روش‌شناسی خاص واقعیت‌های انسانی) باید این مسئله در آغاز تبیین شود که آیا درباره خود واقعیت، سخن گفته می‌شود یا درباره تلقی از واقعیت که فقره اخیر بیشتر به حوزه احساس، عاطفه و هیجان مرتبط و گره خورده است؛ به عنوان نمونه عبارت «مولوی بزرگ‌ترین شاعر قرن هفتم در جغرافیای فرهنگی جهان اسلام است» غیر از عبارت «مولوی را بزرگ‌ترین شاعر قرن هفتم در جغرافیای فرهنگی جهان اسلام می‌دانم» است. روش و نوع نگاه پژوهشگر در عبارت اول صرفاً بیان واقع است و برخلاف عبارت دوم، اینگونه فهم می‌شود که باید از هرگونه نگاه جانبدارانه و «ارزش‌داوری» پرهیز کرد؛^۱ چرا که در پژوهش‌هایی از این نوع، نباید با موضع و سوگیری و «ارزش‌داوری» همراه باشد؛ لذا با توجه به فقره نخست، در پژوهشی با عنوان «میزان تأثیر مولوی از کشف‌الاسرار میبیدی» که مبنای کار بر واقعیت قرار گرفته است، نباید عباراتی از سنخ «نویسنده بر آن است که خوشبختانه مولوی در سرودن این غزل از کشف‌الاسرار میبیدی بهره برده است»، استفاده کند؛ لذا در بیان قضایایی که به نوعی درصدد تبیین واقعیتها هستند باید از هرگونه عبارات و گزاره‌هایی که مبین ارزش‌داوری و قضاوت‌های جانبدارانه متأثر از احساس و عاطفه و هیجان‌اند، پرهیز کرد. به عنوان نمونه و با توجه به فقرات نخستین، اگر پژوهشگر به دلیل علقه و ارزش علمی محقق دیگری مرعوبانه از عباراتی همچون «استاد دکتر زرین کوب در این باره چنین فرمودند...» و در مقابل در جایی دیگر و از یک محقق دیگر از عباراتی نظیر «گولپینارلی چنین می‌گوید» استفاده کند، گرفتار چنین مغالطه و اشتباهی شده است. با این رویکرد، خواننده دقیق‌النظر در می‌یابد که نویسنده مقاله در مقام مقایسه این دو شخصیت، جانبدارانه «ارزش‌داوری» کرده است و تنها برای شخصیت مورد علاقه خود، پیشداورانه لقب و عنوان علمی آورده است و دیگر اینکه فعل و قضیه واحدی را برای دو نفر با عبارت «فرمود - گفت» نشان داده است؛ لذا در یک تحقیق علمی که با fact مواجهیم، آوردن القاب علمی و... نظیر (دکتر، استاد،

۱. یکی از مشکلات و آسیب‌های جدی در این نوع از پژوهشها این است که گاهی نویسنده در مقام بیان واقعیتها از عباراتی همچون متأسفانه، خوشبختانه، ای کاش و... استفاده می‌کند و ساحت احساسی و عاطفی خود را در متن دخالت می‌دهد.

حجت‌الاسلام، آیت‌الله و...) در اصل مقاله، نه تنها نشانه احترام نیست که مبین غلبه رویکرد «ارزش‌دوری» بر ذهن و روان پژوهشگر است.

۱-۲. مراحل تدوین «فرایند پژوهش»

از آنجایی که پژوهش، فرایندی گام به گام از یافتن یک مسئله جدی و قابل تامل تا تدوین نهایی و عرضه آن است؛ از نظر روش‌شناسی عبارت از کاربرد مجموعه روش‌های علمی در حل یک مسئله یا پاسخ به یک معضل و پرسش است، با مجموعه شیوه‌ها و روش‌ها برای شناخت حقیقت همراه است (دلاور، ۱۳۸۷: ۳۰). با وجود این، روش تحقیق یک یا چند ورزه یا کنش معین نیست؛ بلکه فرآیندی از عملیات و فعالیت‌های نظام‌مند برای رسیدن به هدف از پیش تعیین شده است.

۱-۲-۱. انتخاب موضوع

شاید نخستین ورزه و مهم‌ترین مرحله انجام پژوهش بعد از کسب شرایط لازم پژوهش، انتخاب موضوع مناسب، عملی و تازه است. «تازه» به این معنا که پیش از این، کس / کسانی به این موضوع نپرداخته‌اند و در این ورزه است که موضوع و فکر کلی پژوهش در ذهن و ضمیر پژوهشگر شکل می‌گیرد. در انتخاب موضوع مناسب علاوه بر علیقه و سلیقه شخصی همسو با موضوع پژوهش، باید به مسئله سنخ روانی و نفسانی پژوهشگر نیز توجه شود. به عبارت دیگر باید به این امر توجه شود که مجموعه تیپولوژی و سنخ نفسانی پژوهشگر در پنج ساحت باورها و اعتقادات، احساس و عاطفه و هیجان، خواسته‌ها و نیازها، کردار و گفتار با موضوع مورد پژوهش ربط و سنخیت داشته باشد؛ لذا صرف تازه بودن موضوع بدون تحقق شرایط امکان و همسو نبودن علاقه و سلیقه، توانایی و میزان علاقه مؤلف یا پژوهشگر مجوز نهایی انجام پژوهش نخواهد بود. در انتخاب یک موضوع مناسب برای پژوهش، علاوه بر رجوع مدام به منابع علمی، استفاده از تجارب شخصی دیگران، مشورت با متخصصان حوزه مورد پژوهش، در نظر گرفتن نیازهای جامعه، ارتباط با مراکز پژوهشی و پژوهشگاه‌های علوم انسانی بسیار مفید خواهد بود.^۱

۱. با توجه به سوابق آشنایی نویسنده این جستار، تعداد این مراکز علمی در کشور بسیار محدود است و اگر هم در مواردی غیر از تهران هم، پژوهشکده علوم انسانی وجود داشته باشد یا گروه ادبیات در آن محلی از اعراب ندارد و یا در حاشیه قرار دارد و عملاً

۱-۲-۲. طرح تحقیق

یکی از مهم‌ترین مراحل انجام فرایند پژوهش، بعد از فهم مجموعه مطالبی که در تحقیق باید ذکر شود؛ تهیه طرح تحقیق است؛ که به گونه‌ای نقشه و راهنمای تدوین پژوهش تواند بود. چون عدم توجه به طراحی اولیه و نهایی آن، موجب می‌شود پژوهش به هدف و نتیجه لازم نرسد. به بیان دیگر تنظیم و تدوین این مرحله، به منزله نسخه و نقشه‌ای است که انجام ادامه کار بدون آن، در حکم ساختن یک ساختمان بدون داشتن طرح و نقشه اولیه است؛ لذا تهیه طرح تحقیق، ابتدایی‌ترین، اساسی‌ترین و شاید مشکل‌ترین مرحله تحقیق است و با خلاصه و فهرست مندرجات تحقیق تفاوت اساسی دارد. در این بخش محقق باید ضمن رعایت ترتیب و توالی منطقی مباحث؛ مطالب مندرج در اثر پژوهشی خود را در سه سطح اجمالی، مقدماتی و نهایی، پیش طراحی کند. البته گفتنی است این سه سطح در برخی از طبقه بندی‌ها به صورت دو سطح طرح تفصیلی و کلی آمده است.

طرح اجمالی و تفصیلی. این طرح به صورت فشرده بعد از مواجهه با مشکل و مساله طراحی می‌شود و گام به گام با مطالعه اصلاح می‌گردد و اهمیت آن در این نکته است که راهنمای محقق در جست‌وجوی پیشینه موضوع، گردآوری اطلاعات و منابع پژوهش است.

طرح مقدماتی و کلی. طرح مقدماتی بعد از بررسی و ارزیابی پیشینه موضوع و شناسایی منابع تنظیم می‌شود و به نوعی پیش‌بینی و تصویری اولیه از مطالب تحقیق است. این طرح، در واقع مکتوب و روشن کردن مجموعه تصمیماتی است که به صورت خام در ذهن محقق شکل گرفته است و حوزه و حدود و ثغور مطالعه و پژوهش را مشخص می‌کند و محقق را از سردرگمی و گرفتار شدن در لابلای کتاب‌ها و خواندن منابع غیر ضرور باز

یافته‌ها و داشته‌های آن بازتاب چندانی ندارد. با توجه به احصای نویسنده دو پژوهشگاه با محوریت علوم انسانی در کشور (هر دو در تهران) وجود دارد که به ترتیب اولیت تأسیس، پژوهشگاه علوم انسانی و دیگری پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی است که دو گروه ادبیات در این پژوهشگاه‌ها فعالیت رسمی و زنده دارد. نشان زنده بودن این دو پژوهشگاه آن است که هر دو، صاحب مجله علمی - پژوهشی هستند که جدیدترین موضوعات مربوط به مطالعات ادبی را چاپ و منتشر می‌کنند. مجله «پژوهش زبان و ادبیات فارسی» فخره اخیر و مجله «ادبیات پارسی معاصر» و «پژوهشنامه انتقادی» در پژوهشگاه اول چاپ و منتشر می‌شود.

می‌دارد. مراحل نوشتن طرح مقدماتی بعد از بافتن مساله و موضوع اصلی به شرح ذیل است:

- مطالعه عمیق و فراگیر با توجه به پیشینه‌های مشابه احتمالی
  - تأمل در موضوع و تفکر در جنبه‌های مختلف مسئله.
  - یادداشت رئوس مطالب.
  - ثبت اقداماتی که قرار است در آینده انجام گیرد.
  - ترتیب و تنظیم مواد، نوشته‌ها و یادداشت‌ها بر اساس اهمیت آنها.
  - تهیه سرفصل مقدماتی و تعیین عناوین اصلی و فرعی.
  - نوشتن طرح نهایی تحقیق در قالب پروپوزال (بر اساس جدیدترین فرم دانشگاهی)
- تمرین:

از دانشجو خواسته شود بعد از انتخاب موضوع مناسب برای پایان‌نامه، طرح اجمالی و تفصیلی را در گام اول و طرح مقدماتی یا کلی را در گام دوم بنویسد.

۱-۲-۳. انواع تحقیق

در یک نگاه فراگیر تحقیق در مجموعه پژوهش‌های مرتبط به حوزه مورد بحث به چند گونه طبقه‌بندی می‌شود. گفتنی است پژوهش بر مبنای شیوه و روش به چند گونه طبقه‌بندی شده است. پژوهش بر مبنای هدف سه گونه توصیفی-تحلیلی، همبستگی، علی است و بر مبنای پیشینه سه قسم بنیادی، کاربردی، توسعه‌ای یا ترویجی و بر مبنای گردآوری داده‌ها به دو قسم اسنادی یا کتابخانه‌ای، میدانی یا پیمایشی، اینترنتی و بر اساس روش تحلیل داده‌ها دو قسم کیفی، کمی طبقه‌بندی شده است. (صادقی، ۱۳۹۴: ۵۷) البته این نوع طبقه‌بندی با توجه به نوع و حوزه پژوهش و با توجه به دانش مورد بحث نیز متفاوت و متغیر است.

در یک نگاه فراگیر و از منظر دیگر، تحقیق به دو نوع تحقیق ابتکاری و تکمیلی یا تفصیلی طبقه‌بندی می‌شود (یوسفی، ۱۳۸۹: ۴۷).

همچنین از نظر هدف نیز پژوهش‌ها به دو قسم بنیادی (مبنایی و اکتشافی) و کاربردی تقسیم شده است:

پژوهش بنیادی^۱ به پژوهشی بی زمان و بی مکان اطلاق می شود که هدف آن کشف حقایق و واقعیت ها و شناخت پدیده ها و توسعه نظریه ها از طریق کشف ویژگی های عمومی و شناخت علمی پدیده ها و روابط موجود بین آنهاست که مرزهای دانش عمومی بشر را گسترش می دهد و قوانین علمی را کشف می کند و به تبیین ویژگی ها و صفات یک واقعیت می پردازد. برخی از محققان نیز برآند شرط لازم این نوع از پژوهش ها در این است که اولین بار انجام شود. (صادقی، ۱۳۹۴: ۵۶)

پژوهش کاربردی^۲ پژوهشی زمان و مکانمند است که با استفاده از زمینه و معلوماتی که توسط تحقیقات بنیادی فراهم می شود؛ برای رفع نیازمندی های جامعه مورد استفاده قرار می گیرد؛ در این نوع از تحقیق، محقق در صدد شناخت صرف پدیده ها یا به دنبال ارائه نظریه نیست؛ بلکه به طور معمول می خواهد به کاربرد نظریه ها در شرایط معین و واقعی بپردازد. لذا مقید به زمان و مکان خاص و مشخص است. با این شرایط است که برخی از محققان چنین پژوهشی را پژوهشی واقعی و تجربی می دانند که کارآمدی یک نظریه یا ایده را نشان می دهد. (فتوحی، ۱۳۸۹: ۲۳)

در یک تقسیم بندی دیگر، پژوهش از نظر سطح و کیفیت نگارش و با توجه به میزان تجربه پژوهشگر به سه قسم طبقه بندی می شود.

دسته اول تحقیقاتی است که در مقطع کارشناسی انجام می شود و هدف اصلی آن کسب مهارت های اولیه پژوهشی است. در این سطح، یافته های پژوهشی مهم نیست؛ بلکه چگونگی انجام تحقیق اهمیت دارد. دسته دوم، تحقیقاتی است که در دوران کارشناسی ارشد انجام می شود و هدف اصلی آنها عمق بخشیدن به مهارت های پژوهشی و بعضاً دست یافتن به دانش های نوین است. دسته سوم، تحقیقاتی است که در دوره دکتری و پس از آن انجام می شود و به دنبال رد یک نظریه عام و رایج، اصلاح و تکمیل نظریه موجود یا کشف و اختراع اموری بدیع و ثبت نظریه های جدید است.

یادکرد این نکته نیز گفتنی است و آن اینکه پژوهش ها از منظرهای دیگر نیز همچون ساختار و فرم (پروژه، طرح پژوهشی، تز و...)، تعداد (انفرادی / گروهی) مدت زمان، هزینه و... تقسیم می شود که بیشتر درباره طرح های پژوهشی مصداق دارد.

1. Basic or fundamental research
2. Applied research

۱-۲-۴. مراحل تحقیق

از آنجا که تحقیق عملی، فرایندی (پروسه‌ای) و گام به گام است، مراحل انجام و تدوین آن را می‌توان در یک ارتباط منطقی و منسجم در دو مرحله (مقدماتی و اصلی) نشان داد.

گام مقدماتی. در این مرحله، پژوهشگر به مطالعه هدفمند توأم با تأمل و تفکر برای یافتن موضوع پژوهش دست می‌یازد. نکته مهم در این مرحله برای پژوهشگران به ویژه طیف جوان و تازه‌کار، علاوه بر مطالعات و کشف پیشینه و جست‌وجوی منابع پژوهش مورد نظر، کمک گرفتن از صاحب نظرانی است که در حوزه مورد بحث، بیشتر و بیشتر تأملاتی داشته‌اند. پژوهشگر خیره و آگاه در این میان کسی است که در حین مطالعه یا تفکر بر مسئله‌ای خاص، وقتی با پدیده یا امری در حوزه مورد پژوهش مواجه می‌شود که دانش موجود نمی‌تواند آن را تحلیل کند، پژوهش را آغاز می‌کند. معمولاً این مسائل به صورت تصادفی و جرقه و البته با توجه به التزامات و استلزامات خاص، به ذهن محققان خطور می‌کند؛ پژوهشگر پس از تفکر و تأمل فراوان درباره موضوع و مطالعه گسترده و شناسایی منابع مربوط به موضوع و بررسی دقیق و چندباره پیشینه کار، ضرورت انجام پژوهش را احساس و آنگاه به طور رسمی پژوهش خویش را آغاز می‌کند.

گام اصلی. این گام و مرحله، شامل انتخاب عنوان تحقیق، تعریف مسئله و سؤالات اصلی، ارائه فرضیه/ فرضیات، بیان هدف/ اهداف و ضرورت انجام پژوهش، ارائه پیشینه تحقیق، معرفی روش تحقیق، طراحی چارچوب اصلی (فصلها و بخشهای احتمالی تحقیق)، شناسایی منابع و مآخذ، مطالعه منابع و جمع‌آوری اطلاعات (فیش‌برداری)، دسته‌بندی فیش‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌ها، تنظیم آنها و نگارش نهایی خواهد بود. در این گام، پژوهشگر باید به نکات ذیل توجه کند:

عنوان اثر.

عنوان پژوهش با تمام ایجاز و اختصاری که دارد، بیان‌کننده تمامیت محتوای پژوهش و ظرفی برای رساندن پیام و ایجاد ارتباط است؛ بنابراین انتخاب عنوان حساسیت ویژه‌ای را می‌طلبد؛ چراکه ممکن است بهترین تحقیق با گزینش نامتناسب و نادرست عنوان، رهنمای

مناسبی برای فهم محتوای آن نباشد. انتخاب عنوان، به ذوق، قریحه و تیزهوشی نیز نیاز دارد. چه بسیاری کتابها و آثاری که با عنوان زیبا در اذهان مخاطبان جای گرفته‌اند. رسایی، شیوایی از ویژگی‌های ضروری یک عنوان خوب است. به عنوان نمونه در واحد پژوهشی کتاب، عنوانهای آثار عبدالحسین زرین کوب (سرنی، پله پله تا ملاقات خدا، بحر در کوزه، با کاروان حله و...) نمونه بارز این نوع از دقت و وسواس است که در ذهن و ضمیر مخاطبان نشست است. در گذشته نیز عنوان اثر یکی از رؤس ثمانیه محسوب می‌شد. قدما رؤس ثمانیه^۱ را در مورد تألیف کتاب برشمرده‌اند که تعیین عنوان اثر، یکی از نکات مهم هشت‌گانه بوده است. این مساله در واحد پژوهش دیگر نیز مانند مقاله و پایان‌نامه نیز به گونه دیگر ظهور و بروز دارد و دقت و تحدید درست مساله، شمول و جامعیت موضوع و ... باید متناسب به عنوان پژوهش باشد. به هر حال مهم‌ترین مشخصه عنوان یک اثر تحقیقی در متون ادبی و... در این است که تقلیدی نباشد، براعت استهلال داشته باشد و خواننده را مجذوب کند، با محتوای آن نوشته تناسبی معقول داشته و رمزگونه باشد و خواننده با دیدن آن پی به تمامی مطلب نبرد و ناچار به تأمل باشد، الفاظ آن مغلق و مهجور و در عین حال پیش پا افتاده نباشد و... (ستوده، ۱۳۷۱: ۴۲۶). دیگر مشخصه‌های عنوان یک پژوهش (مقاله و ...) در این است که آزمون پذیر و فاقد مفاهیم ارزشی و حشو و زوائد باشد. نکته‌ای که در پایان این بخش باید گفت اینکه تعیین عنوان درست و کامل از نظر زمانی آخرین مرحله فرایند هر پژوهش است. اگرچه از نظر صورت و ظاهر، عنوان یک اثر پژوهشی اولین چیزی است که توجه خواننده را به خود جلب می‌کند و بر صدر هر پژوهش نشسته است. این مساله درباره عنوان یک طرح‌نامه نیز باید رعایت شود؛ به این معنا که بعد از انتخاب عنوان فرضی اولیه، پژوهشگر در مدت زمان خاص فرم مربوط را تکمیل می‌کند و در پایان عنوان اولیه خود را با توجه به مطالعات و نوشتار پایانی تکمیل و اصلاح می‌کند.

تعریف مسئله و بیان سؤالات اصلی.

۱. رؤس ثمانیه شامل هشت نکته اساسی «غرض از تألیف، فائده آن علم، عنوان کتاب، نام مؤلف، موضوع کتاب و اینکه در کدام علم است، بیان مرتبه آن علم، بیان اجزای علوم و ابواب، انحاء مستحسنه در تعلیم» بود که در گذشته به عنوان شرایط تألیف کتاب مطرح بوده است (کشاف اصطلاحات الفنون به نقل از ستوده، ۱۳۷۱: ۴۲۶).

تعریف، تبیین و تشریح دقیق مسئله پژوهش یکی از مهم‌ترین مراحل انجام هر پژوهش علمی در مرحله نهایی است. تعریف درست مسئله در واقع، مسیر صحیح پژوهش را فرا راه محقق قرار می‌دهد و عدم دقت در این مرحله، موجب انحراف از موضوع و از دست دادن وقت، انرژی و هزینه می‌شود. تعریف باید متکی بر منطق قوی و استدلال روشن و واضح باشد؛ ابهام، ابهام، غموض و کنایه آمیزی از آفات عمده بیان و تعریف مسئله است که این آفات خود را در حین انجام پژوهش نشان خواهد داد. مهم‌ترین ویژگی‌های مسئله پژوهش این است که اولاً دقیقاً قابل تحدید باشد و مسئله را به روشنی مطرح کند و چارچوب و محدوده آن مشخص باشد و ثانیاً به پرسش/پرسش‌های معینی پاسخ گوید و مجهولی را کشف کند و ثالثاً برای جامعه یا گروه و مخاطبان معین مفید باشد و رابعاً ابزار و امکانات لازم برای انجام آن فراهم باشد (یوسفی، ۱۳۸۹: ۶۱). علاوه بر شرایط یاد شده، مسئله باید در حد امکان ساده و بسیط، نو و همسو با جهت‌گیری پژوهشی پژوهشگر و شفاف و شیوا باشد و به صورتی باشد که بتوان آن را با استفاده از روشهای پژوهشی معتبر و پایدار بررسی کرد. بعد از تعریف مسئله، محقق باید سؤالات اصلی را طراحی کند که در فرم طرح نامه‌ها معمولاً بعد از بیان مساله قرار می‌گیرد. این سؤالات هر کدام بخشی از ابهامات پژوهش را هدف قرار می‌دهد.

فرضیه‌سازی.

نکته بعد در تدوین یک اثر پژوهشی، نگارش فرضیه/فرضیات^۱ به عنوان چراغ تحقیق^۲ است. فرضیه‌ها حدس‌های منطقی، علمی و زیرکانه‌ای هستند که در قالب جملات خبری به هر کدام از سؤالات اصلی به صورت جملات مثبت جواب داده می‌شوند. در واقع، فرضیات گمانه‌های مبتنی بر دانش و آگاهی پیشین محقق است و درستی یا نادرستی این حدسها در طول تحقیق روشن خواهد شد. همیشه محقق در پی اثبات فرضیات خود نخواهد بود و چه بسا ردّ فرضیه مهم‌تر از اثبات آن باشد و یا ممکن است نتایج تحقیق، بخشی از یک فرضیه را تأیید یا نفی نماید. برای ارائه فرضیات، محقق باید از تمام دانش و خلاقیت خود استفاده کند؛ زیرا فرضیات به مثابه شالوده نخستین و محکم پژوهش خواهند بود که

1. Hypothesis
2. Search Light

ارکان دیگر تحقیق باید بر روی آنها بنا شود. یادکرد این نکته لازم است که فرضیه با پیش‌فرض تفاوت دارد. در حقیقت درستی پیش‌فرض قبلاً اثبات شده است و احتیاجی به بررسی مجدد آن نیست. تحقیقی که متکی بر پیش‌فرض‌ها باشد مصداق روشن «مصادره به مطلوب» خواهد بود؛ با وجود این مهم‌ترین ویژگی‌های یک فرضیه مناسب در این است که اولاً فرضیه روشن و واضح و به دور از ابهام و تیرگی باشد. ثانیاً هر فرضیه جواب یکی از سؤالات اصلی تحقیق به صورت خبری است. ثالثاً فرضیه تجربه‌پذیر است و می‌توان آن را رد یا تأیید کرد. رابعاً فرضیات نباید با یکدیگر هم‌پوشانی، تناقض، تضاد و تشابه داشته باشند.

پیشینه تحقیق.

یکی دیگر از نکات مهم در بحث تدوین نهایی یک اثر پژوهشی توجه کامل و جدی به پیشینه کار به عنوان یکی از قوانین اصلی پژوهش است؛ اگرچه در بحث گام مقدماتی به نوعی به اهمیت پیشینه‌شناسی پژوهش اشاره شد، محقق در این مرحله باید تمام پژوهش‌های مرتبط با موضوع خود را علاوه بر رصد و شناسایی، بازبینی، بازشناسی و نقد کند و ارزش علمی هر یک از آنها را تعیین کرده، تمایز و امتیاز پژوهش خود را به صورت مستدل توضیح دهد تا ضرورت انجام آن به‌خوبی احساس گردد. اهداف بررسی پیشینه موضوع به این است که علاوه بر شناسایی آثار و منابعی که می‌تواند در طول تحقیق مورد استفاده قرار گیرد، از تکراری شدن تحقیق و انجام کارهای مشابه پرهیز می‌شود. نکته پایانی در این بخش اینکه در ساحت انسانی، ما از تجربه همه نسل‌های قبل از خود بهره می‌بریم؛ لذا خبیرتر از پیشینیان خود هستیم؛^۱ با وجود این نباید دست به نوشتن چیزی زد مگر آنکه یقین حاصل شود، مسئله مورد بحث تا کنون به کجا رسیده است و دیگران در این زمینه، چه کارهایی انجام داده‌اند. منابع کشف و فهم پیشینه پژوهش نیز به صورت منابع مکتوب و الکترونیک هستند که در پایان به معرفی مهم‌ترین آنها خواهیم پرداخت.

روش / شیوه تحقیق.

یکی دیگر از نکات مهم در بحث تدوین نهایی یک اثر پژوهشی با توجه به موضوع آن تعیین روش / شیوه پژوهش مناسب با آن موضوع است. اگرچه روش تحقیق در مواردی در

۱. باید گفت شرط لازم تحقیق با توجه به اصل یاد شده - با توجه به مجموعه کارهای پیشین - یک گام به جلو بردن است.

دانشها درهم تنیده شده است، شیوه تحقیق در هر رشته ممکن است منحصر به همان ساحت و زمینه باشد.^۱

طراحی چارچوب اصلی.

در این مرحله و بعد از فرایندهای پیشین و طرح اولیه پژوهش، پژوهشگر ضمن تعیین و تبیین فصلها و بخشهای احتمالی پژوهش، چارچوب نظری پژوهش را سامان‌دهی می‌کند. از آنجایی که هر پژوهش، مبتنی بر بنیاد نظری است؛ یکی از انتظارات خواننده از پژوهشگر این است که چارچوب نظری پژوهشگر در این پژوهش خاص چیست؛ اگرچه برخی از پژوهش‌ها الزاماً چارچوب نظری ندارند. اگرچه حُسن طراحی چارچوب پژوهش در این است که انجام آن را عملیاتی‌تر می‌کند و پژوهشگر می‌تواند طبق زمان بندی گام به گام بعد از جمع‌آوری داده‌ها، فصلها و بخشها را تدوین کند.

شناخت منابع و مآخذ.

یکی دیگر از مراحل انجام پژوهش که به نوعی از یک نظر بر اکثر بخش‌های پیشین تقدم دارد، بحث‌شناسایی منابع و تقدیم و تأخر آنهاست؛ از یک نظر بعد از انتخاب موضوع مناسب و مساله مشخص؛ دومین گام، جست‌وجو و شناسایی منابع و مآخذ در هر سطح از واحدهای پژوهش است. راه‌های کشف منابع در دو حوزه منابع مکتوب و غیرمکتوب (الکترونیکی)؛ پرسش از صاحب‌نظران و اهل فن، استفاده از کتاب‌های مرجع، برگه‌دانهای موضوعی کتابخانه‌ها، مراجعه به کتاب‌شناسی‌ها^۲ و فهرست‌مقالات در هر کدام از حوزه مورد پژوهش، استفاده از رایانه‌ها و اینترنت و... است. در این میان فقره اخیر به دلیل شرایط خاص و دنیای مدرن اهمیت فراوان و گسرنده‌ای یافته است.

مهم‌ترین منابع اینترنتی از جهت قالب و امکانات دو نوع «وب‌سایت یا پایگاه وب» و «وبلاگ یا وب‌نوشت» است که در پایان به صورت پیوست به مهم‌ترین آن اشاره می‌شود.

۱. پیشتر درباره روش تحقیق در معنای عام و شیوه/شیوه‌های پژوهش در معنای خاص و در زبان و ادبیات بحث کرده ایم.

۲. کتاب‌شناسی‌های عام در زبان فارسی، نظیر فهرست مقالات فارسی ایرج افشار و... کتاب‌شناسی‌های خاص در رشته‌هایی خاص نظیر کتاب‌شناسی در نظامی‌شناسی، سعدی‌شناسی، مولوی‌شناسی، حافظ‌شناسی و... در رشته ادبیات فارسی نمونه‌هایی از این نوع است.

(رضی، ۱۳۸۹: ۵۷-۸۱).^۱ یادکرد این نکته نیز ضروری است که اصالت پژوهش علمی در انتخاب منابع و تعیین اولویت و تفکیک دست اول^۲ و دوم^۳ منابع است که خود مستلزم داشتن اطلاعات وسیع در رشته و گرایش مطالعاتی محقق و آشنایی وی با آثار علمی است که در آن حوزه تألیف شده است. هرچه محقق از منابع مهم و دست اول استفاده کند، بر ارزش و اعتبار پژوهش افزوده خواهد شد. معیار اصالت منبع به اعتبار نویسنده آن، انسجام و روش درست تحقیق، معروف بودن آن در بین محققان، ناشی که آن را منتشر کرده است و از همه مهم‌تر به موضوع مورد بحث محقق بستگی دارد. چرا که خود موضوع نیز تا حدودی می‌تواند منابع دست اول و دوم را تعیین کند؛ به عنوان مثال در بررسی مسئله «عناصر زیباشناختی یک بیت از دیوان حافظ»، قرآن و لغت‌نامه دهخدا علی‌رغم همه ارزش و اهمیت، منابع دست اول نخواهد بود. همچنین برای شناسایی منابع می‌توان با متخصصان هر رشته مانند استادان دانشگاه مشورت کرد. همچنین می‌توان به کتابخانه‌های تخصصی، عمومی، دانشگاهی و شخصی همچون سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سازمان کتابخانه‌ها و موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، کتابخانه و موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی ایران و... یا مراکز اطلاع‌رسانی علمی همچون مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم و فناوری، پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران، پایگاه استنادی علوم جهان اسلام، بانک اطلاعات علمی کشور؛ بانک اطلاعاتی نشریات کشور، پایگاه مجلات تخصصی نور و... مراجعه کرد.

بعد از شناسایی منابع، باید در دو گام، این منابع و مآخذ بررسی و تحلیل شوند. مرحله نخست، مطالعه اجمالی منابع است که به منظور صرفه‌جویی در زمان، طبقه‌بندی از نظر اهمیت و ارزش منابع، حذف منابع به ظاهر مرتبط، به‌گزینی و... انجام می‌شود. در مرحله

---

۱. در فصل چهارم و با عنوان «منابع و مراجع الکترونیکی» به این فقره (وب‌سایت‌ها، وبلاگ‌ها) به صورت کامل پرداخته می‌شود. در ادامه نیز به پایگاه‌های اینترنتی مرتبط با پژوهش‌های ادبی (کتابخانه‌ها، مراکز اطلاع‌رسانی علمی، دانشنامه‌ها و فرهنگها، سازمانها و نهادهای مرتبط با زبان و ادب فارسی، پایگاه‌های ادبی جامع، پایگاه‌های ادبی خاص، فرهنگها، دانشنامه‌ها و کتابشناسیها و...) پرداخته ایم.

2. Primary Sources
3. Secondary Sources

دوم، این منابع که به صورت اجمالی گزین شده بودند مورد مطالعه دقیق و تفصیلی قرار می‌گیرند.

فیش‌برداری و گردآوری اطلاعات.

یکی دیگر از نکات مهم، نوع و کمیّت و کیفیت استفاده از منابع (اصلی، کمکی و فرعی) و چگونگی فیش‌برداری از آن است. ضرورت فیش‌برداری در ده ماده (ساده‌ترین روش برای ثبت یافته‌ها و اطلاعات، صرفه‌جویی در زمان، عدم امکان نقل کتابها و منابع، مورد استفاده خود و دیگر پژوهشگران بودن، امکان طبقه‌بندی اطلاعات توسط محقق و...) (یوسفی، ۱۳۸۹: ۸۹). فیش و مشخصات آن (موضوع فیش اصلی و فرعی)؛ مآخذ فیشها و مشخصات آن، نوع یادداشت‌برداری‌ها (مستقیم و غیرمستقیم شامل نقل به مضمون، تلخیص، نقل گزیده، ترجمه، برداشت و...)؛ متن فیشها؛ تجزیه و تحلیل فیشها؛ طبقه‌بندی فیشها، نتیجه فیش‌برداری (اشراف و تسلط بر جوانب موضوع، عینی شدن طرح ذهنی پژوهش‌گر) و... همه و همه مجموعه نکاتی است که در فیش‌برداری از یک منبع باید در نظر گرفت.

پس از شناخت منابع معتبر، محقق باید مطالعه آنها را آغاز کند و داده‌هایی را که می‌تواند در تبیین مسائل پژوهش خود به کار آید، مطابق با روشهای درست فیش‌برداری و یادداشت‌کند. در کنار مطالعه منابع، با توجه به ماهیت پژوهش خود از طریق ابزارهایی همچون مشاهده، مصاحبه، پرسشنامه، نمونه‌گیری آماری،... اطلاعات لازم را گرد آورد. فیش‌های تحقیق می‌تواند در قطعه‌های ۱۰×۱۵ یا ۱۴×۲۱ تهیه شود و در قسمت بالای هر فیش مبحث مربوط، موضوع اصلی و فرعی، نام کتاب و مقاله و... کیفیت نقل قول از منبع (مستقیم و غیرمستقیم) ذکر شود. نوع یادداشت‌برداری در فیشها هم به شکلهای مختلف از جمله خلاصه‌برداری، چکیده‌نویسی و نقل قول مستقیم انجام می‌شود. از خلاصه‌برداری و چکیده‌نویسی هنگامی استفاده می‌شود که مطالب حجیم باشد و نقل عین کلمات متن ضرورتی نداشته باشد؛ اما اگر مطلب به اندازه‌ای ظریف و دقیق باشد که نتوان در آن تصرف کرد، به صورت نقل قول مستقیم ثبت می‌شود. پس از فیش‌برداری، باید فیش‌ها را بر اساس موضوع و با توجه به چارچوب طرح و عناوین اصلی و فرعی دسته‌بندی کرد تا استفاده از آنها سریع و آسان‌تر باشد. یک نمونه فیش و چگونگی یادداشت‌برداری روی آن در این قسمت ارائه می‌شود:

است. معنای دیگری که می‌توان در زبان فارسی از این عبارت فهم کرد، اینکه «طبقه‌بندی کن» و «حاکم باش». در این مرحله، محقق پس از بررسی اطلاعات دریافتی و ارزیابی فرضیه‌ها به جمع‌بندی و تحلیل آن دست می‌یازد و پس از طبقه‌بندی کردن (category) فیش‌ها و جرح و تعدیل داده‌های آن با استفاده از قوه اجتهاد و خلاقیت و با رعایت اصل معرفت‌شناسی مسئله و به کمک روشهای کیفی، کمی، همبستگی و... به تجزیه و تحلیل نهایی آن می‌پردازد. از آنجایی که طبقه‌بندی درست و منطقی، مهم‌ترین شرط و پایه اساسی تحقیق علمی است؛ رسیدن به اهداف ذیل الزامی است:

(الف) نتایج و تجزیه و تحلیل به روشنی ارائه شود.

(ب) جمع‌بندی نتایج واضح و روشن باشد.

(ج) جمع‌بندی نتایج با دلایل مستند و اساسی باشد.

(د) به لحاظ یافته‌های تحقیق، محقق به آگاهی جدیدی دست یابد و بر دانش بشری بیفزاید.

پس از دسته‌بندی فیشها و با توجه به چارچوب طرح، نوبت به استفاده از داده‌ها می‌رسد. این مرحله در واقع، اصلی‌ترین مرحله پژوهش است و تمام مراحل پیشین در حکم مقدمه برای این قسمت محسوب می‌شود. برای تدوین باید ذهنی آرام داشت؛ زیرا نگارش نهایی نیاز مبرم به تمرکز حواس، تدبر و تأمل فراوان دارد. هنگام نوشتن باید به تسلسل منطقی مباحث توجه کرد و شتاب‌ورزی، بی‌حوصلگی و کم‌دقتی می‌تواند تمام تلاشهای چند ماهه یا چند ساله محقق را به هدر دهد.

بهتر است متن دست‌نوشته را با مداد بر روی یک طرف کاغذ A4 نوشت و فاصله کافی در صدر و ذیل و سمت چپ و راست برگه‌ها در نظر گرفت. نوشتن با مداد این حُسن را دارد که متن به راحتی قابل اصلاح است و نیز می‌توان اطلاعات جدید را در حواشی نوشت. فاصله ۴ یا ۵ سانتی‌متر از بالا و پایین و ۳ سانتی‌متر از چپ و راست مناسب است.

بعد از نگارش هر قسمت بهتر است چند بار آن را بخوانیم و اغلاط نگارشی، نحوه جمله‌بندی، پارگراف نویسی و نیز عدم تسلسل منطقی مباحث را اصلاح کنیم. با دوباره خواندن متوجه می‌شویم که بعضی از قسمت‌ها را باید حذف کرد. نکته‌ای که یادآوری آن به عنوان تجربه فردی لازم است اینکه با توجه به دستاوردهای دنیای الکترونیک و تکنولوژی، پیشنهاد می‌شود در صورت امکان، محققان خود مطالب را تایپ کنند. این

عمل مواهب زیادی دارد که یکی از این مواهب در این مقام؛ امکان حذف، جابه‌جایی، تعدیل، اصلاح، پیرایش و ویرایش در هر زمان و شرایط است. ساختار نهایی هر تحقیق از چهار قسمت مقدمه، بخش اصلی، نتیجه‌گیری و ارجاعات تشکیل می‌شود که باید با توجه به سه اصل دقت، وحدت روش و صرفه‌جویی و با در نظر گرفتن برقراری ارتباط منطقی و سنخیت بین فصلها و بخشها و اجزاء یک فصل تنظیم و تدوین شود.

۱-۲-۵. روش ارجاعات و چگونگی مآخذنویسی.

یکی از مهم‌ترین نکات روشی در آیین پژوهش توجه به چگونگی ارجاع در متن نهایی پژوهش است. به این معنا که هر نکته‌ای که به نوعی برگرفته یا برداشت از اثر/ آثار پیشین است؛ باید در اثر پژوهشی مشخص شود. ارجاع به منابع مورد استفاده به چند منظور انجام می‌شود که مهم‌ترین آنها، افزایش میزان اعتبار کار تحقیق، رعایت امانت علمی در استفاده از نوشته‌های دیگران، توضیح پاره‌ای از مطالب فشرده متن و رفع ابهام، ارجاع خوانندگان به منابع و مآخذ اصلی و هدایت آنها به مطالبی افزون بر متن است (یوسفی، ۱۳۸۹: ۹۸). ارجاعات یک متن نیز به طور کلی به دو صورت انجام می‌شود:

ارجاعات درون‌متنی و ارجاعات پایان‌متنی

ارجاع درون‌متنی. این نوع ارجاع خود به دو صورت انجام می‌پذیرد:

الف) در پاورقی به منبع مورد استفاده ارجاع داده می‌شود؛ که دو احتمال وجود دارد:

۱. وقتی برای اولین بار از یک منبعی استفاده می‌کنیم، به صورت زیر - در داخل پرانتز - ارجاع می‌دهیم: (نام و نام‌خانوادگی مؤلف، نام کتاب، نام و نام‌خانوادگی مترجم/ مترجمان، تصحیح‌کننده یا مقدمه‌نویس، نوبت چاپ، محل چاپ: نام ناشر، سال چاپ، شماره صفحه).
۲. بعد از ارجاع نوبت اول، در ارجاعات بعدی لازم نیست تمام اطلاعات کتاب‌شناختی را ذکر کنیم. اگر بلافاصله به آن ارجاع دادیم، به صورت‌های زیر عمل می‌کنیم. روشهای زیر فرقی با هم ندارند: الف) (همان: شماره صفحه)، ب) (ایضاً: شماره صفحه)؛ اما اگر با فاصله و بعد از استفاده از منابعی دیگر دوباره به منبع قبلی ارجاع دادیم، به صورت زیر عمل می‌کنیم: (نام و نام‌خانوادگی مؤلف، نام کتاب، پیشین، شماره صفحه).

ب) در ارجاع درون متنی بعد از نقل مستقیم یا غیرمستقیم مطلب در داخل پرانتز «(نام خانوادگی، سال تألیف کتاب، شماره صفحه)» نوشته می‌شود، مانند (فروزانفر، ۱۳۶۸: ۲۸). در این روش، در فهرست منابع پایانی، سال تألیف کتاب بعد از نام خانوادگی و نام نویسنده در داخل پرانتز آورده می‌شود. اگر از یک نویسنده دو منبع استفاده کردیم که در یک سال چاپ شده بودند، با حروف کوچک فارسی آنها را از هم متمایز می‌کنیم؛ مانند (زرین کوب، الف ۱۳۷۸: ۱۶۸).^۱

ارجاع پایان‌متنی. در ارجاع پایان‌متنی بعد از نقل مطلب، یعنی در پایان هر بخش یا فصل، اطلاعات کتاب‌شناختی مورد استفاده را آورده، شماره‌گذاری می‌کنیم. آوردن تمام یا قسمتی از اطلاعات منوط به تکراری بودن مرجع خواهد بود. ارجاع به مجلات و مقالات مندرج در آنها تفاوت اندکی با ارجاع به کتاب دارد که در زیر به آن اشاره می‌کنیم:

نام و نام خانوادگی مؤلف، عنوان مقاله (داخل گیومه)، نام و نام خانوادگی مترجم، نام مجله یا نشریه، سال، شماره، تاریخ نشر، شماره صفحه (یوسفی، ۱۳۸۹: ۹۸).

البته باید توجه داشت که علی‌رغم اینکه جایگاه فهرست منابع و مآخذ، در پایان تحقیق یا کتاب است، باید بعد از پی‌نوشت و بر اساس نام خانوادگی نویسندگان به ترتیب حروف الفبا و در صورت منابع لاتین به ترتیب حروف لاتین آورده شود. با این تفاوت که در این قسمت نباید به صفحات مورد استفاده اشاره شود؛ البته قرآن کریم در این مورد استثناست که باید مقدم باشد. به عنوان نمونه:

۱. آلستون، ویلیام پی (۱۳۸۱)، *فلسفه زبان*، ترجمه احمد ایرانمنش و احمد رضا جلیلی، چاپ اول، تهران: دفتر پژوهش و نشر سهروردی.

۲. ابن عربی، محمدبن علی (۱۹۷۸)، *تفسیر قرآن الکریم*، تحقیق الدکتور مصطفی غالب، چاپ دوم، تهران: انتشارات ناصر خسرو.

۳. _____^۲ (بی‌تا)، *فتوحات مکنیه*، ج ۲، بیروت: دار صادر.

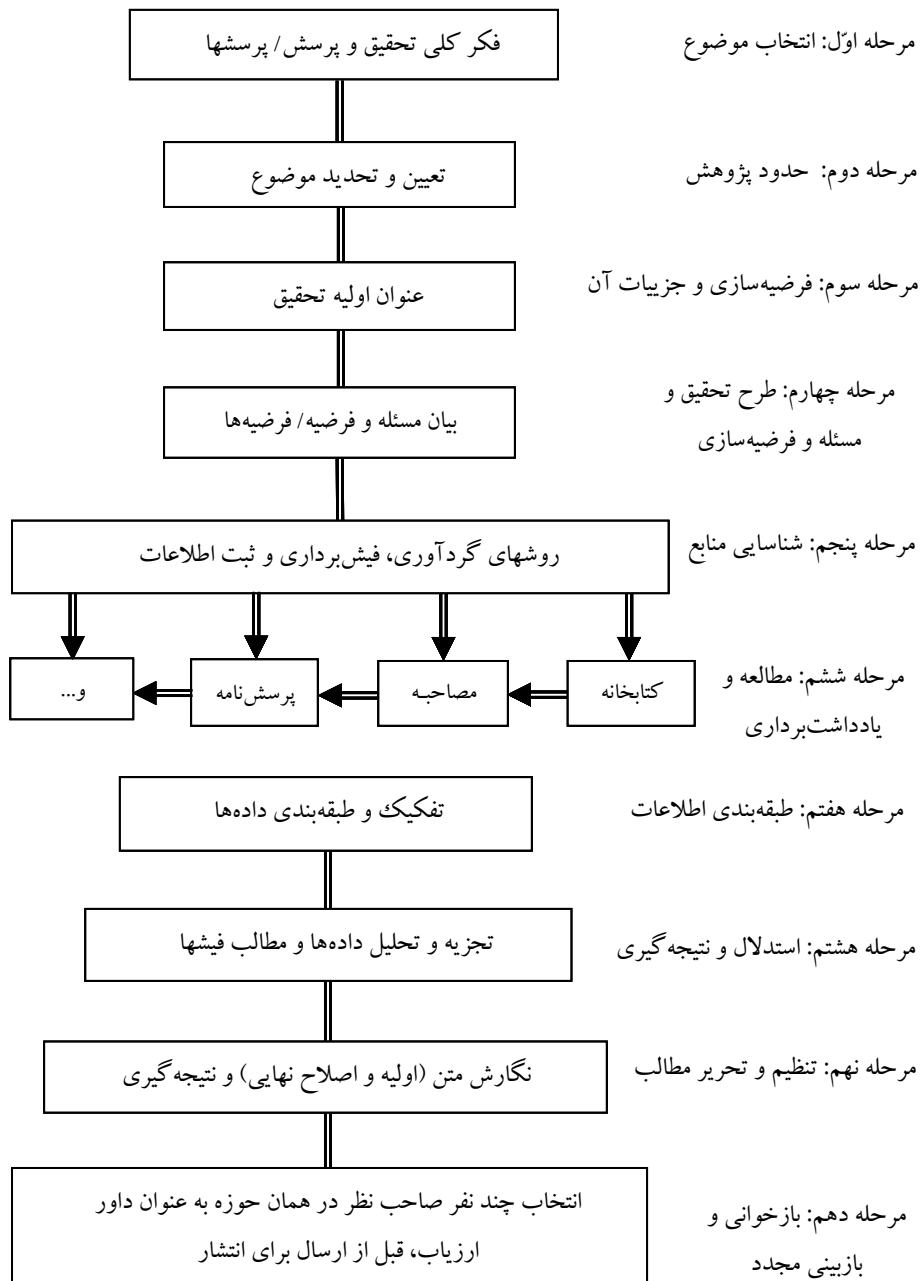
۴. احمدی، بابک (۱۳۸۰)، *ساختار و تأویل متن*، چاپ پنجم، تهران: نشر مرکز.

۱. به جای «الف» می‌توان عنوان کتاب و در صورت طولانی بودن نام کتاب، بخشی از آن را نیز ذکر کرد.

۲. خط تیره نشان از نام خانوادگی و نام شماره قبل است.

۳. کتابهایی که بدون تاریخ چاپ هستند، باید در داخل پرانتز مخفف (بی‌تا) نوشته شود.

نمودار کلی مراحل تدوین فرایند پژوهش (پایان نامه)

۱-۳. مهم‌ترین رویکردها به متن ادبی با توجه به روش‌های پژوهش

بعد از بیان مباحث کلی نظیر مهم‌ترین اصطلاحات حوزه پژوهش و مراحل تدوین «فرایند پژوهش» مانند انتخاب موضوع، طرح تحقیق، انواع تحقیق، مراحل تحقیق و ... به صورت عام در این بخش به صورت تخصصی‌تر به مهم‌ترین رویکردهای پژوهش در حوزه ادبیات و متون ادبی پرداخته می‌شود.

در یک نگاه فراگیر، رویکرد به متن در عرصه نقد متون ادبی به سه رویکرد ماتن‌محور، رویکرد متن‌محور و رویکرد خواننده‌محور مقوله‌بندی می‌شود.

در رویکرد نخست، مؤلف خداوندگار بلامنزاع خواننده می‌شود و متن و خواننده ابزاری برای تحقق اهداف نویسنده است. در این رویکرد، میان دالها و مدلولهای متن فقط و فقط یک رابطه مشخص وجود دارد، رابطه‌ای که آن را مؤلف تعیین کرده است.

در رویکرد دوم، به جای تمرکز بر نیت و قصد مؤلف به بررسی ساختار و شکل متن ادبی و یافتن معنا از خود متن معطوف شده است و در رهیافت‌های فرمالیستی و ساختارگرایان بروز و ظهور یافته است. علاوه بر این در نظریه «مرگ مؤلف» رولان بارت نیز بر متن به جای مؤلف تمرکز و تأکید شده است (رامین‌نیا، ۱۳۹۰: ۲۸).

در رویکرد سوم، بر نقش خواننده در خوانش متن ادبی تأکید شده است. خواننده‌ای که فعالانه با امکان و ظرفیتهایی که متن در اختیار او می‌گذارد در تولید معنای متن شرکت دارد. در این رویکرد که به نوعی با رویکرد «تفسیری» سنخیت دارد، جهان درون مفسر و مجموعه ساخته‌های روانی - نفسانی او نظیر باورها و اعتقادات، هیجانات و احساسات و عواطف، خواسته‌ها و نیازها برای تفسیر متن مبنا قرار می‌گیرد.

مجموعه این سه رویکرد در در فصل بعد در قالب «شیوه و گونه‌های پژوهش در زبان و ادبیات فارسی» به صورت مفصل بحث خواهد شد.

۱-۳-۱. مطلق‌گرایی یا نسبی‌گرایی در پژوهش‌های ادبی

نکته دیگری که در پیوند با بحث رویکردشناسی متون ادبی و البته با توجه به رویکرد اخیر (تحلیل محتوای کیفی) قابل تأمل و توجه است، مسئله مطلق و نسبی‌انگاری در پژوهش‌های ادبی است. نگاهی به مسئله نسبی‌گرایی نشان می‌دهد که گاهی، مقصود از نسبی‌گرایی در پژوهش‌های نظری (هنری - ادبی)، به این معناست که هیچ حقیقت و دریافت نهایی و جهان

شمول نداریم و برخلاف مطلق‌گرایی بر آن است که با توجه به منظر، یک یا چند حقیقت جهان شمول داریم. این مسئله به عنوان یکی از موضوعات جدی در پژوهش‌های علوم انسانی و علوم هنری - ادبی مطرح است که فهم و درک ما از متن ثابت است یا تابعی از متغیرهای گوناگون است که در فهم و درک ما از متن تأثیرگذار است. این مسئله در ادامه در بحث نوع نگاه به متن در روش‌شناسی پژوهش‌های ادبی بحث و تحلیل خواهد شد. مطابق با نظریه نسبی‌گرایی در فهم متن است که در متون ادبی و عرفانی همچون مقالات شمس بر نسبییت فهم و درک مخاطبان از یک متن خاصی همچون کتب مقدس تأکید شده است.^۱ با عنایت به رویکرد نسبی‌گرایی در پژوهش باید گفت که یکی از واژگان کلیدی در علوم انسانی و اجتماعی، پرسپکتیویسم یا منظر‌گرایی است که هر محقق در بررسی پدیده‌ها از منظر خاصی می‌تواند به بررسی و تحلیل پدیده‌ها دست یازد.

۱-۳-۲. رهیافت‌های^۲ متنی با توجه به رویکردهای مختلف

در یک نگاه فراگیر و به لحاظ فلسفی، مجموعه رویکردهای پژوهشی و از جمله رویکرد پژوهش‌های ادبی^۳ به دو رویکرد کلان کمی و تحلیل محتوای کیفی طبقه‌بندی می‌شوند. تحلیل کمی که بدان رویکرد اثباتی هم گفته می‌شود، هدف آن اثبات یا رد فرضیه‌ها و در نهایت وضع قوانین عام با روش کمی است. در این روش عمدتاً تأکید بر چیزی است که قابل مشاهده بوده و محقق با روش تجربی از مشاهده به مرحله ارزیابی در حرکت است. (مجله رسانه، ۱۳۸۷: ۹). البته این رویکرد پژوهشی در حوزه زبان و ادبیات فارسی، بیشتر در تحقیقات زبانی و زبان‌شناختی کاربرد دارد.

اما تحلیل کلان دوم (تحلیل محتوای کیفی) که عمده تحقیقات ادبی^۴ و تحقیقات زبانی^۵ در این حوزه قرار می‌گیرد شامل رویکرد اثباتی، تفسیری، انتقادی، پسامدرن،

۱. «هرکس کلام خود را معنا می‌کند و می‌گوید کلام خدای را معنا می‌کنم» (شمس تبریزی، ۱۳۷۷: ۱۸ و ۷۵).

2. approach
3. Literary attitudes
4. Literary studies
5. Linguistic studies

تحلیل گفتمانی، تحلیل نشانه‌شناختی، تحلیل روایت^۱ و... به متن است که با توجه به متن، ماتن، بافت، زمینه اجتماعی تولید متن، زمینه اجتماعی و... و با توجه به اطلاعات مختلف زبانی و ادبی همچون اطلاعات لغوی، نحوی، بلاغی و رتوریک، اطلاعات تاریخی از ماتن، اطلاعات تاریخی از بافت اجتماعی، اطلاعات کافی از شخصیت و منش مفسر و... انجام می‌شود. با این توجه، رویکرد و روش‌های «تحلیل محتوای کیفی» درصدد فهم و شناخت معانی نهفته در متن است که به جای اندازه‌گیری، بر تفسیر تکیه دارد. (همان) مهم‌ترین این رویکردها در پژوهش‌های زبانی و ادبی، رویکرد تفسیری، انتقادی، پسامدرن، تحلیل گفتمانی، نشانه - معناشناختی، تصحیحی متون و ادبیات تطبیقی و... است که برخی از این اقسام را در این مجال تبیین خواهیم کرد.

۱-۳-۳. رویکرد تحلیل گفتمانی

یکی از مهم‌ترین رویکردهای تحلیل متن بر مبنای تحلیل بافت، رویکرد «تحلیل گفتمانی» است که در آثاری که با داعیه آموزش «روشهای پژوهش در ادبیات» تألیف شده‌اند، کمتر بدان پرداخته‌اند و یا اساساً بدان توجه نکرده‌اند؛ حال آنکه، یکی از روشهای مهم پژوهش در تحلیل محتوای کیفی متنها ادبی با توجه به بافت، رویکرد تحلیل گفتمان است که عمدتاً این نوع از تحلیل در هزارتوی نظریه‌های مربوط به گفتمان و رابطه زبان و قدرت و مباحث ساختارگرایانه گم شده است. در تحلیل گفتمان، تحلیل‌گر همواره این سؤال را دارد که چرا از میان این همه مفاهیم، از این مفهوم و یا آن مفهوم خاص استفاده شده است و ممکن است ذکر این واژه برای تحلیل‌گر گفتمان یک گره‌گاه کانونی قلمداد شود. در رویکرد تحلیل گفتمانی، محقق از سه سطح متن «توصیف»، «تفسیر» و «تبیین» سخن می‌گوید و متن را تحلیل می‌کند. در تحلیل گفتمان معمولاً سعی می‌شود به تحلیل ناگفته‌های یک متن پرداخته شود. برای مثال آنچه را که نویسنده نمی‌خواهد یا نمی‌تواند

۱. نظریه‌های روایت به بررسی دقیق و روشمند اجزای روایت در یک متن ادبی می‌پردازد و نظریه‌پردازان فرمالیسم و مکتب نقد نو و ساختارگرایی به ویژه ولادیمیر پراپ، بارت، تودورف، گریماس، ژنت به بررسی منظم ساختار طرح روایت پرداخته‌اند. بررسی و تحلیل اندیشه این روایت‌شناسان در کنار قالب مقاله و جستارهای متعدد انجام شده است که برای فهم دقیق‌تر دستگاه فکری حوزه و زمینه‌های روایت‌شناسی می‌توان به مقاله‌های فصل‌نامه علمی - پژوهشی «نقد ادبی»، «ادب پژوهی»، «پژوهشهای ادبی» و «پژوهش زبان و ادبیات فارسی» در این حوزه‌ها مراجعه کرد.

بگوید بیشتر مدنظر است. این ناگفته‌ها از طرق مختلفی مانند بررسی واژگان یک متن و معانی آنها، دلالت‌های ضمنی واژگان، بررسی مؤلفه‌هایی چون استعاره، کنایه، مجاز، حسن و سوء تعبیر و ساختار جملات و مؤلفه‌های نحوی مختلف می‌توانند آشکار شوند. متون می‌توانند نگرش، عقاید یا کردار و رفتار افراد را تغییر دهند. داستانها و متون داستانی نیز می‌توانند نقش مهم و مؤثری در تغییر یا تثبیت نگرشها، عقاید و رفتار و کردار افراد جامعه داشته باشند. می‌توان گفت هر نویسنده‌ای با کاربرد گفتمان یا گفتمانهای خاصی، علاوه بر اینکه دیدگاهها و نظریات خود را ارائه می‌دهد، در شکل‌دهی ایدئولوژیها و طرز فکر مخاطبان خود نیز می‌تواند نقش بسزایی داشته باشد. بر این اساس در تحلیل گفتمان سه سطح متن، تحلیل می‌شود.

سطح توصیف:

یکی از شیوه‌های بررسی و تحلیل گفتمانی هر متن ادبی در مرحله توصیف؛ این است که متن یاد شده جدای از سایر متنها و زمینه و شرایط اجتماعی مورد بررسی قرار گیرد. مجموعه ویژگیهای صوری (مثلاً چرایی انتخاب عنوانهای خاص برای داستانهای یک دهه)^۱ که در یک متن یافت می‌شود، می‌تواند به عنوان انتخابهایی خاص از میان گزینه‌های مربوط به واژگان و دستور موجود تلقی شود که متن از آنها استفاده می‌کند. مطابق با این نوع از تحلیل باید به این مسائل پرداخت که چه نوع روابط معنایی (هم‌معنایی، تضاد معنایی و...) به لحاظ ایدئولوژیک بین کلمات وجود دارد؟ آیا عباراتی وجود دارد که بر حسن تعبیر دلالت کند؟ آیا کلماتی وجود دارد که رسمی یا محاوره‌ای باشد؟ در کلمات از کدام استعاره‌ها استفاده شده است؟ جملات بیشتر از سنخ معلوم هستند یا مجهول؟ بیشتر از نوع جملات مثبت هستند یا منفی؟ از کدام وجه از وجوه خبری، پرسشی، دستوری استفاده شده است؟ آیا از ضمائر من، ما و شما استفاده شده است و نحوه استفاده از آنها چگونه بوده است؟ جملات (ساده) چگونه به یکدیگر متصل شده‌اند؟ از کدام کلمات ربطی منطقی استفاده شده است؟ برای ارجاع به داخل و بیرون متن از چه ابزارهایی استفاده شده

۱. نویسنده این جستار با این رویکرد، پژوهشی را در حوزه رمانهای سیاسی پس از انقلاب اسلامی با عنوان «تحلیل نشانه - معناشناختی رمانهای سیاسی فارسی از ۱۳۵۱ - ۱۳۸۰» انجام داده است (گرچی، ۱۳۹۰: ش ۲۰). در این مقاله این پرسش مطرح شده است که از میان ۱۰۰ رمان سیاسی تحلیل شده، آیا عنوانها و نامهای رمان، جدای از تم و موضوعات مختلف آنها در اصل / اصولی مشترک هستند؟

است؟ از نظر ساختهای معنایی، متن واجد چه نوع ساختهای گسترده‌تری هست؟ و... (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۱۶۷ - ۱۷۱).

سطح تفسیر:

تفسیر به این معنا که بافت یا زمینه متن داستان و ماجرا، روابط میان کنشگران، نقش زبان در پیشبرد ماجرا، نوع گفتمان مورد استفاده و قواعد، نظام و اصول، دستور، انسجام جمله‌ای، واژگان، نظامهای معنایی در متن چگونه و از چه سنخ و نوعی است. در داستان یا متن ادبی، زمینه معرفتی متن با گذشته/ گذشته‌های تاریخی پیوند خورده است.

سطح تبیین:

در مرحله تبیین در کنار توصیف و تفسیر آن؛ باید گفت هدف توصیف گفتمان به عنوان بخشی از یک فرایند اجتماعی است. تبیین، گفتمان را به عنوان کنش اجتماعی بررسی می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه ساختارهای اجتماعی، گفتمان را جهت می‌بخشد. همچنین تبیین نشان می‌دهد که گفتمانها چه تأثیرات بازتولید کننده‌ای می‌توانند بر آن ساختارها بگذارند، تأثیراتی که منجر به حفظ یا تغییر آن ساختارها می‌شوند. دانش زمینه‌ای، واسطه تعیین اجتماعی این تأثیرات است. به این معنا که ساختارهای اجتماعی می‌تواند به عنوان یکی از عوامل و عناصر به دانش زمینه‌ای شکل می‌دهند و این یکی از شکل دهنده‌های گفتمانهاست. بنابراین گفتمانها، دانش زمینه‌ای را حفظ می‌کنند یا آن را تغییر می‌دهند^۱ (همان: ۲۴۵).

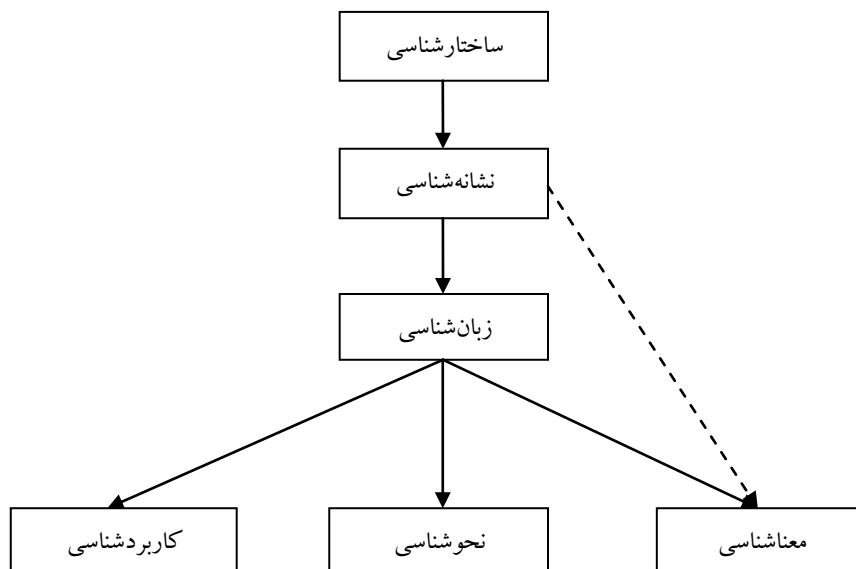
۱-۳-۴. رویکرد نشانه‌شناسی^۲

در یک نگاه فراگیر نشانه‌شناسیدانش گسترده‌ای است که دانش زبان‌شناسی با همه گستردگی و دامنه ذیل آن قرار می‌گیرد، چرا که زبان در معنای عام نیز یک نشانه تلقی می‌شود؛ البته دانش زبان‌شناسی هم به عنوان یک دانش کلان و زیرمجموعه نشانه‌شناسی به

۱. نویسنده با توجه به روش تحلیل گفتمان؛ رمان «مدار صفر درجه» احمد محمود را در سه سطح «توصیف»، «تفسیر» و «تبیین» نقد کرده است که در مجله علمی-پژوهشی «فصلنامه نقد ادبی» (۱۳۹۰) چاپ شده است.

۲. semiotics یا semiology دانشی است که با موجودات یا اشیاء دال بر غیر خودشان سروکار دارد. این واژه در فرهنگ کالینز، مطالعه نشانه‌ها و نمادهاست (کوثری، ۱۳۷۸: ۳۱-۵۶). واژه semiotics یا در فرانسوی semiology عمدتاً از آراء سوسور و پیرس نشأت گرفته است. (مکاریک، ۱۳۸۵: ۳۲۹).

سه قسم کلان دیگر نحوشناسی،^۱ معناشناسی،^۲ و کاربردشناسی^۳ تقسیم می‌شود که هر کدام از موارد ذیل به صورت جدا و مشخص محل بحث و تأمل است.

در این میان دانش معناشناسی و رویکرد معناشناختی در تحلیل متون، زیر مجموعه و یکی از مهم‌ترین تحلیل‌های زبان‌شناختی است؛ پس می‌توان آن را زیر مجموعه دانش نشانه‌شناسی نیز دانست.

«نشانه‌شناسی» دانشی است که با بررسی رابطه دال (نشانه، چیز) با مدلول (اندیشه، مفهوم) به مطالعه نظام‌های نشانه‌ای نظیر زبانها، رمزگانها، نظام‌های علامتی و... می‌پردازد (گیرو، ۱۳۸۷: ۱۳). نشانه‌شناسی در این بستر و به عنوان بخشی از تلقی ساختارگرایانه به متن

۱. syntactic یا نحوشناسی ساختار زبان را بررسی می‌کند و همان مباحث صرف و نحو در نگاه قدماست.
۲. Semantic یا معناشناسی به شناخت معنای مفردات جمله می‌پردازد. این واژه در زبان‌شناسی در تعارض با نحو (روابط صوری یک نشانه با نشانه دیگر بدون در نظر گرفتن معنای آنها) است.
۳. یکی از انواع و شاخه‌های نشانه‌شناسی، نشانه‌شناسی کاربردی (pragmatics) است که به تحلیل یک متن به مفهوم گسترده آن می‌پردازد (سجودی، ۱۳۸۷: ۲۷۹). مرز میان این دانش و تحلیل گفتمان در این است که در تحلیل گفتمان توجه به بافت رکن اصلی بررسی متن است. در رویکرد تحلیل گفتمانی، محقق از سه سطح متن «توصیف»، «تفسیر» و «تیین» سخن می‌گوید و متن را تحلیل می‌کند. می‌توان گفت هر نویسنده‌ای با استفاده از گفتمان خاص، علاوه بر اینکه دیدگاهها و نظریات خود را ارائه می‌دهد، در شکل‌دهی ایدئولوژیها و طرز فکر مخاطبان خود نیز می‌تواند نقش بسزایی داشته باشد.

معرفتی است که به صورت میان رشته‌ای با دانشهایی همچون معناشناسی، مطالعات فرهنگی و... ارتباطی نزدیک دارد، به گونه‌ای که تحلیلهای مربوط به مطالعات فرهنگی در ذات خود می‌تواند با دانش نشانه‌شناسی عجین شود. به عنوان مثال بررسی آگهی‌های صدا و سیما در ایران که توسط حسین پاینده و به عنوان بررسی یک آگهی تلویزیونی از منظر مطالعات فرهنگی انجام شده است، به نوعی با زمینه‌ها و مؤلفه‌هایی از دانش نشانه‌شناسی در آمیخته است (پاینده، ۱۳۸۵: ۱۴۷-۱۸۳). در این نوع از تحقیقات، پژوهشگر با توجه به نشانه‌های تصویری به جای نشانه‌های مندرج در متن مکتوب (واژه و...) به ارتباط این نوع از نشانه‌ها با گفتمان حاکم بر جامعه می‌پردازد. ا

با توجه به این ادعا باید گفت در دانش نشانه‌شناسی، معنای هر متن (واژه، ترکیب و...) تحت تأثیر بافت و زمینه اجتماعی تولید متن^۱ و زمینه تفسیر متن است و بافت نیز موقعیتی است که متن در آن ساخته و یا تفسیر می‌شود (دانسی، ۱۳۸۷: ۸۱). نمونه دیگر در گفتمان فرهنگی ایرانی و اسلامی ادبیات فارسی و عربی است که مثلاً برای چشم معشوق دو ترکیب «آهوچشم» و «گاوچشم» به کار رفته است و هر دو بار معنایی تقریباً یکسان دارند و هر دو زیبایی چشم معشوق را اراده کرده است؛ اما بافت و زمینه اجتماعی تولید متن و زمینه تفسیر آن در زبان و ادبیات عرب یک ترکیب را (گاوچشم) به کار برده و در دیگری «آهوچشم»؛ اگرچه مدلول و مفهوم یک چیز است، نشانه‌ها به دلیل تفاوت گفتمانی و فرهنگی متفاوت است؛ پس خواننده در وقت خوانش این دو متن و تحلیل نشانه‌ها (دالها) باید به تفاوت بافت و زمینه اجتماعی و فرهنگی تولید متن توجه کند.

۱-۳-۵. رویکرد معناشناختی

از بطن دانش ساختارشناسی، بحث نشانه‌شناسی نضج گرفت و بالید، از بطن تحلیل نشانه‌شناسی نیز دانش معناشناسی متولد شد. این روش یکی از موفق‌ترین روشهایی است که در زبان‌شناسی ابداع شده است و در آن بدون توجه به ساحت باورها و اعتقادات، احساسات و هیجانات و عواطف خواسته‌ها و نیازهای محقق، خودِ متن سخن گفته و مفاهیم خود را تعبیر و تفسیر می‌کند بی‌آنکه باورها و خواسته‌های مخاطب و خواننده بر آن

تحلیل شود. به بیان بهتر در این روش سعی می‌شود دخالت دانسته‌ها، باورها، انتظارات، توقعات، پیش‌داوریها و پیش‌پنداشته‌های قبلی در فهم یک متن به حداقل برسد. در این روش کمال متن در این است که خود متن سخن گوید؛ چرا که مداخله دانسته‌های قبلی، انتظارات، توقعات، پیش‌پنداشته‌ها و پیش‌فرضهای فرد در مواجهه با یک متن موجب تحریف معنایی آن متن می‌شود. در این روش text که خود شامل واژه‌ها^۱ و تعابیر است و بر منظر و زاویه ذهنی دلالت دارد، یک چیز تلقی می‌شود که باید در یک جزء بزرگتر به نام Context فهم شود. با این توجه است که برخی از معناشناسان همچون توشیهیکو ایزوتسو به تأسی از «لئو وایسگربر» علم معناشناسی را بررسی تحلیلی منظرها و موضعهایی دانسته‌اند که در واژه‌های زبان تبلور یافته‌اند (ایزوتسو، ۱۳۸۸: ۱۹). بنابر این، متن یک حاشیه بر Context خود خواهد بود. مقصود از Context نیز وضع فرهنگی مخاطبان بی‌واسطه^۲ متن است. از آنجایی که هر گوینده یا نویسنده‌ای در گفته‌ها و نوشته‌های خود همیشه به وضع فرهنگی مخاطبان خود نظر می‌کند، فهم گفته‌ها و نوشته‌های هر گوینده یا نویسنده‌ای منوط به فهم فرهنگ مخاطبان بی‌واسطه آنهاست و آن اینکه از یک سو نویسنده و گوینده متن چه عقاید و افکار یا احساس و عواطف و هیجان یا خواسته و نیازی داشته است و مخاطب نیز چه عقاید و افکار یا احساس و عواطف و هیجان یا خواسته و نیازی دارد، و تعامل آن دو (نویسنده و مخاطب) با نهادهای هفتگانه خانواده، اقتصاد، سیاست، تعلیم و تربیت، حقوق، اخلاق و مذهب چه و چگونه بوده است. با این تفصیل، در روش معناشناسی توجه به دو اصل لازم و ضروری است:

اولاً هر متن (text) همیشه جزئی از یک کل بزرگتر (Context) است و آن متن را باید با آن فهمید.^۳

۱. توضیح و تبیین این امر ضروری است که واژگان و سیستم معنایی نمایانده و در بر دارنده جهان‌بینی خاصی است که ماده خام تجربه را به صورت جهان‌بامعنا و «تعبیر یافته‌ای» تغییر می‌دهد. واژگان به این معنا یک ساختمان تک لایه نیست بلکه تعدادی واژگانهای فرعی را که در عرض یکدیگر قرار گرفته‌اند و مرزهای متداخل با یکدیگر دارند شامل می‌شود (ایزوتسو، ۱۳۸۸: ۲۴).

۲. مقصود از بلاواسطه نیز یعنی اینکه گوینده، مخاطب را در نظر می‌گیرد.

۳. تعابیر یاد شده بخشی از تقریرات استاد ملکیان است که به صورت درس گفتار ارائه شده است.

ثانیاً باید روابط درونی اجزای متن یا text را فهمید. مقصود از آن نیز اینکه، این واژه یا مفهوم در معنای اساسی یا هسته^۱ است یا در معنای نسبی^۲.

درباره روابط درونی اجزای متن نیز باید گفت که زبان‌شناسان هر لغتی را دارای دو معنای نسبی و اساسی می‌دانند. با وجود این باید گفت در هر زبانی یک لغت فارغ از اشتراک لفظی، یک معنای اساسی دارد که هسته اصلی آن محسوب می‌شود. این عنصر معنی شناختی ثابت در هر جای این کلمه به کار رود و هر کس آن را به کار ببرد، پیوسته به آن است، معنی اساسی می‌نامند. مثلاً معنی اساسی کتاب در زبان عربی «نوشته»^۳ است؛ اما وقتی کلمه «کتاب» در گفته‌ای به کار می‌رود حول و حوش آن پوسته جدیدی نیز به کار می‌رود که عبارت از معنای نسبی آن است. مثلاً وقتی کلمه کتاب، وارد نظام دستگاه تصویری اسلامی شد، ارتباطی خاص با بعضی کلمات مهم قرآنی همچون الله، وحی، تنزیل، نبی، و اهل (به معنی مردم) پیدا کرد. از آن پس این کلمه در زمینه قرآنی باید در رابطه و نسبت با این اصطلاحات در نظر گرفته شود و همین ارتباط و اشتراک به کلمه کتاب، رنگ معنی شناختی خاص بخشیده است که معنای نسبی کلمه نامیده می‌شود. با این تفسیر استکشاف و فهم معنای نسبی در الفاظ کلیدی یک متن بسیار اهمیت دارد.^۴ در مجموعه

۱. basic معنی «اساسی» یک کلمه، چیزی ذاتی و درونی از خود آن کلمه است که با آن کلمه به هر جا که برود، انتقال پیدا می‌کند.

۲. relative معنی «نسبی» چیزی است که دلالت ضمنی دارد و در نتیجه پیدا شدن وضع خاصی برای آن کلمه در زمینه‌ای خاص، به معنای اساسی پیوسته و افزوده می‌شود و در نظام تازه نسبت به کلمات مهم دیگر نسبتها و روابط گوناگون پیدا می‌کند. برای فهم معنای نسبی کلمات و مفاهیم باید شبکه معنایی اطراف آنها را فهمید (ایزوتسو، مفاهیم اخلاقی - دینی در قرآن مجید، ترجمه فریدون بدره‌ای، نشر فرزانه: ۱۵ - ۱۶ به نقل از محمدی، انسان‌شناسی مقایسه‌ای، ۱۳۹۰).

۳. در قرآن واژه «کتاب» به صورت ترکیه‌هایی مانند «کتاباً مؤجلاً» و... بکار رفته است. نمونه این موارد آیه ۱۴۳ سوره آل عمران «ما کان لنفس ان تموت الا باذن الله کتاباً موجلاً» است که «کتاباً مؤجلاً» به معنای نوشته موعود دار است. در این ترکیب هسته اصلی معنا یعنی «نوشته» حفظ شده است؛ اما در مواردی دیگر چیزی مانند پرز و پوسته حول و حوش معنای اساسی واژه «کتاب» را فراگرفته که بدان معنای نسبی (قرآن و...) کتاب اطلاق می‌شود.

۴. اهمیت معنای نسبی در الفاظ کلیدی یک متن بیشتر از الفاظ دیگر آن است؛ یعنی در مورد این الفاظ باید بیشتر دقت کرد تا به معنای نسبی آنها در متن مورد نظر پی برد. الفاظ و مفاهیم کلیدی نمی‌توانند در یک متن معنای متغیر پیدا کنند و باید به یک معنا بکار برده شوند. مثلاً در قرآن الفاظی مانند «جدار» بکار رفته که کلیدی نیستند و الفاظی مانند «ایمان» نیز بکار رفته که از جمله کلمات کلیدی قرآن ←

→ است. معنای دسته اول کلمات که کلیدی نیستند می‌تواند در قرآن متغیر باشد و به چند معنا بکار رود؛ اما در مورد دسته دوم تفتن در معنا جایز نیست و باید در سراسر قرآن به یک معنا باشد.

متون ادب فارسی واژه‌ها و مفاهیمی همچون تجاوز کردن، شوخ، بسیج، نیرو، نقش خواندن و... از این قبیل است که در تحلیل و تفسیر آنها باید به تحول معنایی (معنای مطلق و نسبی) آنها توجه شود. در این استکشاف فرض بر آن است معنای اساسی و نسبی الفاظ در یک واحد مقالی ثابت است. برای فهم معنای نسبی یک کلمه در یک واحد مقالی باید شبکه معنای ایجاد شده در اطراف آن لفظ را کشف کرد. برای این کار ابتدا باید تمام گزاره‌هایی را که در آنها این کلمه یا مشتقاتش به کار رفته است، پیدا و فهرست کرد. سپس اطلاعات به دست آمده از این گزاره‌ها را راجع به آن لفظ استخراج و گردآوری کرد. نکته دیگری که پژوهشگر در دانش معناشناسی بدان توجه ویژه دارد این است که تعدادی از موارد مهم استعمال یک واژه (مثلاً رند در دیوان حافظ یا واژه جهل در زبان عربی) در دوره مورد بحث، متن مورد نظر را گردآوری می‌کند و آنها را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد. چه بسا نتیجه و برآیند این اهتمام و فرآیند این باشد که باور متداول درباره این واژه از بنیاد نادرست بوده باشد.^۱ بر این اساس است که از دید برخی از روش‌شناسان حوزه معناشناسی همچون «مارزو» بهترین روش برای روشن ساختن معنای یک واژه مبهم (معنای نسبی) فراهم آوردن، مقایسه کردن همه اصطلاحات مشابه، متضاد و معادل آن واژه و در ارتباط با یکدیگر قرار دادن آنهاست که در فهم معنای نسبی یک مفهوم یاری‌رسان تواند بود (ایزوتسو، ۱۳۸۸: ۷۲).

همچنین توضیح این نکته لازم است برای آنکه عبارت و جمله‌ای اهمیت معنایی خاص - در روش حاضر- داشته باشد باید به عنوان بافت ویژه‌ای که یکی از جنبه‌ها یا جنبه‌های مختلف مقوله معنایی یک واژه را روشن می‌سازد، عمل کند و صرف تکرار آن واژه در یک متن خود به خود از نظر معناشناسی اهمیت ندارد. همچنین تبیین این مسئله نیز لازم است که واژه‌ها و اصطلاحات (دینی، عرفانی و...) یک زبان، نظام خاصی از مقولات را شکل می‌دهد که جزیی از سیستم و نظام بزرگتر معنایی زبان مورد بحث به شمار می‌رود و

۱. گلدزیهر با توجه به این روش و فرایند روش معناشناسی به این نکته واقف شد که واژه «جهل» در معنای اصلی و برخلاف باور متعارف و متداول در معنای «ضد علم» نیست؛ بلکه در معنای مقابل «حلم» است که دلالت بر معقولیت اخلاقی انسان بر فرهنگ دارد و به تقریب ویژگی‌هایی از قبیل بردباری، صبر، اعتدال و رهایی از هواهای نفس را داراست (ایزوتسو: ۵۵)؛ اگرچه در کاربردهای دوره‌های بعد واژه «جهل» به عنوان متضاد و در معنای اشتقاقی و ثانوی به «آنچه علم نیست» نیز بکار رفته است و گرنه معنای اصلی آن همان خوی تند، گستاخ، کینه توز و آشتی‌ناپذیر اعراب مشرک بدوی است. اگر این تصور درست و روش گلدزیهر درباره واژه جهل و حلم درست باشد، درباره معنای واژه جهل و رابطه آن با حلم در متون ادبی باید تأمل بیشتری کرد.

مشکل اصلی پژوهشگر یافتن صفات ممیزه برای هر واژه و اصطلاح است که به لحاظ آن صفات، تعداد نامحدودی از اشخاص یا اعمال متفاوت تعیین‌پذیر در یک رده یا طبقه مقوله‌بندی می‌شود و به این ترتیب نام مشترک واحدی می‌یابند (همان: ۲۸).

۱-۳-۶. رویکرد تصحیحی متون

یکی دیگر از رویکردها به متن ادبی با توجه به روشهای پژوهش، رویکرد تصحیحی متون ادبی است که بررسی و تحلیل و حتی ترسیم همه جزئیات آن نیاز به تأمل فراوان دارد. این روش احیا و مرمت متون گذشته، برخلاف آنچه در تحقیقات امروز متداول است نوعی نقد متون هم است و کسانی صلاحیت ورود به این حوزه را دارند که مدت مدیدی را به تحلیل و نقد متون و خوانش آن پرداخته باشند

هدف این نوع رویکرد به متون نیز این است که محقق از بین نسخه‌های مغشوش و پراکنده و متفاوت از یک مؤلف، نسخه نزدیک به واقع را کشف کند. درباره شرایط، روشها، مراحل و استلزامات تصحیح یک متن ادبی می‌توان به کتاب «تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی» (مایل هروی، کتابخانه مجلس، ۱۳۸۰) رجوع کرد.

۱-۳-۷. رویکرد ادبیات تطبیقی متون

این نوع رویکرد به متون، ضمن بررسی روابط تاریخی و فرهنگی ادبیات ملی یک ملت با ادبیات دیگر زبانها به بررسی و کشف پیوندهای پیچیده بین آنها و ارائه نقش و تأثیرگذاری هر یک از آنها از نظر زیبایی و هنری و محتوایی و... می‌پردازد. لازمه این امر آشنایی نیز با زبان مقصد و مبدا است.

درباره این مسئله و شرایط و لوازم و اهداف این نوع از تحقیق هم می‌توان به آثاری همچون *ادبیات تطبیقی اثر طه ندا، ادبیات تطبیقی اثر محمد غنیمی هلال* و... مراجعه کرد. نمونه عملیاتی این نوع رویکردها، مجموعه مقالات و کتابها و رساله‌هایی است که تدوین و چاپ شده‌اند. به عنوان مثال در واحد پژوهشی پایان‌نامه و رساله‌نویسی، می‌توان به رساله دکتری سهیلا صلاحی مقدم اشاره کرد که با توجه به دو شخصیت از ادبیات فارسی و انگلیسی (مولوی و بلیک) مجموعه اندیشه‌ها و آثار این دو شخصیت، با رویکرد ادبیات تطبیقی، بررسی، تحلیل و نقد شده است. در واحد مقاله‌نویسی نیز نه تنها برخی از مجلات

علمی - پژوهشی (فصلنامه نقد ادبی، پژوهش‌های ادبی، پژوهش زبان و ادبیات فارسی و...) به چاپ مقاله‌هایی از این نوع اقدام می‌کنند، مجله‌هایی نیز با عنوان «پژوهش‌های زبان و ادبیات تطبیقی» (دانشگاه تربیت مدرس) و «ادبیات تطبیقی» (دانشگاه کرمان) به صورت مستقل، مقاله‌هایی با رویکرد ادبیات تطبیقی را چاپ و منتشر می‌کنند. یادکرد این نکته شایسته است که این نوع از تحقیقات در قالب مقاله به دلیل کاربردی و عملیاتی بودن بیش از کتابهای این حوزه، برای خواننده مفید است.

۱-۴. ضرورت بازنگری روش / روشهای تحقیق در ادبیات فارسی

نکات عام و فراگیری در روش‌شناسی پژوهش وجود دارد که باید بدان توجه شود. در یک نگاه کلی مهم‌ترین آفات و آسیب‌های پژوهش به قرار ذیل است:

۱. از آنجایی که متن علمی و پژوهشی ساختار و کارکرد معین و مشخص دارد، باید فاقد ابهام و کلی‌گویی باشد.

۲. یکی دیگر از اصول و مبانی نگارش متن علمی برخلاف متن ادبی، وضوح و صراحت در بیان مطالب است و تا جایی که امکان دارد می‌بایست از زبان یکدست استفاده شود.

۳. روش‌مندی در ترسیم جغرافیای بحث و تقسیم درست حجم مطالب (مقدمه، پیشینه و فرضیه و...).

۴. بی‌طرفی و فقدان ارزش‌داوری در فرایند انجام تحقیق از دسته‌بندی داده‌ها تا جمع‌بندی موضوعات.

۵. انتخاب چارچوب روشن و مشخص تا پایان نوشتار.

۶. داشتن مبدأ و مقصد مشخص در فرایند انجام پژوهش (تسلسل علمی).

۷. استناددهی بجا و کامل و دقت در استفاده از منابع معتبر و دست‌اول.

۸. پرهیز از ارجاعات بیش از حد لازم.

۹. همخوانی عنوان با معنون و تیرهای اصلی با مطالب پیوست.

۱۰. توجه به مجموعه اصول اخلاق پژوهش.

۱۱. حذف زوائد و نکات غیر ضروری چنانکه «استرانک» این مؤلفه و شرط اصلی در نگارش متن علمی را با عبارت گویا و روشن «Omit needless words» نشان داده است (Garrett, 2006: vi).

با این توجه مهم‌ترین «توصیه‌های کلیدی و بنیادین در پژوهشهای ادبی» به قرار ذیل است:

۱. یکی دیگر از نکات مهم و عام در عرصه روش‌شناسی پژوهش و پژوهشهای ادبی، توجه به این نکته است که همواره باید میان خود مدعا و ادعاهایی که به آن مدعا منجر شده

است، تمایز و تمیز قائل شد. به عبارت دیگر در یک گام، مدعا بررسی می‌شود و در گام دیگر ادعاهایی که آن مدعا از آن منتج شده است.

این مسئله در هنگام نوشتن پرسش‌نامه‌ها (طرح‌نامه) بیشتر قابل فهم است؛ به عنوان مثال اگر موضوع یک تحقیق این مدعا باشد که «میان داستانهای مثنوی معنوی و کشف‌الاسرار میبیدی ارتباط و همبستگی وجود دارد، خود این مدعا یک مسئله است و مجموعه گزاره‌ها و قضیه‌هایی نظیر تأثیر مولوی از میبیدی در پردازش داستان موسی و خضر و نوع نگاه مشابه و یکسان این دو در تأویل ساختار شکنانه این داستان و...، ادعا/ ادعاهای دیگری است که محقق را به این مدعا سوق داده است.^۱ آن وقت با توجه به تفاوت بین مدعا و ادعا، ممکن است مخاطب در یک مرحله با مدعای محقق، کاری نداشته باشد و فقط ادعا/ ادعاهای محقق محل نزاع باشد؛ لذا این امکان وجود دارد که بگویید «من با مدعای نویسنده مبنی بر ارتباط مثنوی مولوی و کشف‌الاسرار کاری ندارم»؛ «می‌خواهم در این امر کاوش و تأمل کنم که قرائن و ادعاهای عرضه شده با توجه به این داستان متشابه (همبستگی مثنوی مولوی و کشف‌الاسرار) نادرست است».

۲. یکی دیگر از نکاتی که در پژوهش لازم است اینکه پیش از آغاز پژوهش در واحدهای تحقیق همچون کتاب، مقاله و رساله باید سعی کرد مدعا، تز و جمله ادعایی خود را در قالب یک یا چند جمله بدون حواشی و زوائد و ابهام و ابهام نوشت و همان جمله را قبل از هر کار در معرض داوری متخصصان همان حوزه قرار داد؛ به عنوان نمونه اگر پژوهشگری موضوعی را با عنوان «بررسی و نقد داستان مدار صفر درجه محمود بر مبنای روش تحلیل گفتمانی» را محور پژوهش خود قرار دهد باید جمله ادعایی خود را در این زمینه در معرض داوری منتقدان و متخصصان حوزه ادبیات داستانی قرار دهد.

۳. با توجه به فقره یک و دو، ابتدا باید کلیت مدعا فهم و در مرحله دوم، اجزا و عناصر این مدعا تبیین و تشریح شود. به عبارت دیگر تا زمانی که خود مدعا ایضاح و دلایل لازم برای تقویت مدعا و دلیل اقامه نشود فهم اجزاء آن نیز مقدور نخواهد بود. در همان مثال فوق، ابتدا باید اصل مدعای «چرایی و چگونگی تأثیرپذیری مولوی از کشف‌الاسرار»

۱. مقاله یاد شده با عنوان «تحلیل بوطیقای قصه موسی و خضر در مثنوی و کشف‌الاسرار» در فصلنامه «پژوهشهای ادبی» (۱۳۸۴: شماره ۹-۱۰، صص ۱۸۱-۲۰۰) به چاپ رسیده است.

ایضاح شود و در ادامه درباره مقایسه یک داستان (موسی و خضر) در مثنوی و کشف‌الاسرار بحث شود.

۴. یکی دیگر از نکاتی که در پژوهش باید بدان توجه داشت این است که محقق همواره سعی کند، اگر گریزی از آوردن پیش‌فرض ندارد، اولاً آن را به حداقل برساند و ثانیاً در مقدمه پژوهش؛ به‌صراحت به وجود این پیش‌فرضها تأکید کند. این پیش‌فرضها هم شامل جعل یک اصطلاح است و یا جعل یک مفهوم؛ به‌عنوان مثال اگر در مقاله‌ای با نام «بررسی مفهوم عدالت در نگاه سعدی» انجام می‌شود، نویسنده باید در آغاز، مراد خود را از مفهوم عدل برای خواننده ایضاح کند تا با مفاهیم و معانی دیگر «عدل» اشتباه نشود؛ لذا مؤلف باید در مقدمه تکلیف خود را با خواننده روشن کند. این روشنگری موجب می‌شود خواننده، بهتر و زودتر متن را بخواند؛ لذا اگر در پژوهش، اصطلاحی را در معنای خاص به کار بردیم؛ حتماً باید «تعریف تصریحی»^۱ ارائه دهیم که مراد ما از این واژه و مفهوم چه بوده است و تا زمانی که مراد خود را از واژه‌های کلیدی که در متن در معنای خاص به کار رفته است، روشن نسازیم؛ خواندن و فهم آن، دچار اختلال خواهد شد؛ لذا اگر پژوهشی با عنوان «تحلیل گفتمان رمانهای سیاسی ایران» انجام می‌شود، باید مراد خویش را از تحلیل گفتمان، گفتمان، رمان سیاسی و... در پژوهش توضیح داد.

۵. با توجه به اینکه واحدهای پژوهشی در پژوهشهای نظری و در حوزه زبان و ادبیات فارسی از سه فرم و واحد کتاب، مقاله، پایان‌نامه یا رساله خارج نیست، نویسنده اولاً باید به مسئله زبان نگارش علمی و حفظ هویت زبان و قواعد دستوری در هر سه واحد توجه کند و ثانیاً به شرایط لازم و کافی تدوین پژوهش در هر کدام از این واحدها عنایت و توجه ویژه داشته باشد^۲ و ثالثاً اگر واحد مقاله است نوع مقاله و مجله‌ای را که مقاله در آن عرضه، چاپ و منتشر شود از قبل شناسایی و رصد کند.

به عبارت دیگر در آغاز پژوهش به این مسئله توجه کند که اگر قالب تدوین و تبویب پژوهش، مقاله است نوع نگارش آن از لونی باشد که با کتاب و رساله مختلف باشد و اگر مقاله در معنای عام یا خاص باشد، نوع نگارش و تدوین آن از لون و شکل خاصی باشد.

1. Explicit definition

۲. البته رعایت این مسئله عام بوده و شامل همه حوزه‌های پژوهشی می‌شود؛ اما در پژوهشهای مربوط به رشته ادبیات فارسی رعایت این مسئله ضروری‌تر و سنگین‌تر است.

۶. یکی دیگر از نکات مهم و در عین حال عام در پژوهشهای دانشگاهی (پایان نامه . رساله) این است که اولاً نکته‌ای تازه را تبیین و تشریح کند و یا نکته یا نکاتی که دیگران از منظر خاصی دیده‌اند از منظری دیگر بنگرد. دوم اینکه در مقام تبیین و تشریح نکته تازه، باید بر پژوهشهای گذشته استوار و ناظر بر آنچه دیگران گفته‌اند، نیز باشد.

۷. یکی دیگر از نکات مهم در پژوهشهای ادبی این است که تا حد ممکن؛ موضوع پژوهش را ضیق و محدود بگیریم. چرا که وقتی موضوع وسیع و گسترده باشد تحقیق، عمق و ژرفای لازم را نخواهد یافت. همچنین یکی دیگر از آسیب‌های عدم رعایت اصل یاد شده، این است که ارزیابی و بررسی این نوع از تحقیقات نیز دشوار می‌شود؛ چرا که وقتی موضوع کلی باشد، موضوعات دائماً با هم همپوشانی خواهند داشت؛ به عنوان مثال عنوان پژوهشی «تحلیل و نقد مفهوم عشق در ادبیات عرفانی» برای یک مقاله به دلیل گستردگی و جامعیت آن، اولاً مؤلف آن را وا می‌دارد که از سرناچاری تنها به مرور شتابزده و سطحی موضوع دست یازد و ثانیاً نقد درست و کامل این تحقیق نیز اگر نگوییم متعذر (محال) که متعسر است. چرا که به دلیل گستردگی موضوع نه می‌توان به تحلیل جامع موضوع پرداخت و نه به نقد درست و علمی مسئله همت گماشت.

۸. به موازات فقره فوق، یکی دیگر از نکات مهم در حوزه روش‌شناسی پژوهش در علوم انسانی و بایدها و نبایدهای آن، این است که اگر موضوع بحث در یک بخش، به موضوع چون «عشق» اختصاص دارد، به این اصل توجه شود که بحث بر سر واژه عشق (فیلولوژی یا تیمولوژی) است یا درباره مفهوم عشق و یا درباره مصداق و مصادیق عشق است؟ محقق در آغاز بحث باید به این اصل توجه کند که در این پژوهش، آیا بحث فیلولوژی و تعریف و تحدید خود واژه ضرورت دارد و اگر هم چنین بحثی را می‌طلبد در کجا باید مطرح شود؟

۹. یکی دیگر از نکات مهم در روش‌شناسی پژوهشهای علمی و دانشگاهی و به موازات آن پژوهشهای ادبی توجه به این نکته است که نباید در بیان یک مسئله، نکته یا نکاتی را عطف و موکول به آینده کرد؛ اگرچه چنین امری در پژوهشهای دانشگاهی هم دیده می‌شود، بهتر است از این نوع ارجاع دهی پرهیز شود.

۱۰. یکی دیگر از نکات مهم در روش‌شناسی پژوهش و البته پژوهشهای ادبی، این

است که در تحقیق باید روشن شود که از چه منظر^۱ یا مناظری استفاده شده است. یادکرد این نکته ضروری است که در پژوهش، روش، جنبه^۲ و وجه^۳ غیر از منظر است. چرا که منظر، مربوط به عامل و ناظر به متن است و جنبه و وجه، مربوط به خود موضوع است. دلیل تأکید بر این نکته به عنوان مشخصه پژوهشهای ادبی (به ویژه سطح متن، ماتن و مفسر) این امر مهم است که در این پژوهشها، نقش منظر و نوع نگاه به متن از اهمیت فراوانی برخوردار است؛ در هر تحقیق علاوه بر اینکه به منظر و نوع نگاه محقق باید توجه شود باید به این نکته نیز التزام عملی شود که چه جنبه و بُعد از جنبه‌ها و ابعاد موضوع مورد بررسی و کاوش است؛ به عنوان مثال اگر محقق بر آن باشد رمان «سلول ۱۸» علی اشرف درویشیان را بررسی و تحلیل کند می‌تواند از میان مجموعه منظرهای مختلف نگاه به متن، فقط از منظر «تحلیل گفتمان» به متن بنگرد. یا تنها یکی از منظرهای تحلیل ساختاری، تحلیل نشانه‌شناختی، معناشناختی و... متن را انتخاب و آن را فقط و فقط با همان یک منظر واکاوی و موشکافی کند. همچنین می‌توانست بدون توجه به منظر و از نظر اینکه با چه نگاهی به متن می‌نگرد، بُعد/ ابعاد، جنبه/ جنبه‌ها و وجه/ وجوه رمان را بررسی کند؛ به عنوان نمونه جنبه‌های سیاسی، اجتماعی، نوع بازتاب مسائل زنانه، دینی و... در رمان را بدون توجه به نوع عینک و زاویه دید مفسر، تحلیل و نقد کند.

۱۱. یکی دیگر از نکات مهم در پژوهشهای ادبی، مسئله اولویت و اولیت انتخاب موضوع است که به دلیل خاصی به عنوان توصیه کلیدی پژوهشهای ادبی یاد می‌شود. در تعیین میزان اولویت و اولیت هر موضوع برای محقق، علل و عواملی همچون علل روان‌شناختی، علل اجتماعی و... دخیلند. علل روان‌شناختی به محقق بر می‌گردد که چه میزان علاقه و تعلق خاطر به موضوع دارد. علل اجتماعی نیز به این معناست که فرد واقعاً و به حقیقت احساس کند که نیازی به پاسخ این پرسش وجود دارد. در این میان محقق باید «الأهم فالأهم» کند که با توجه زمان و فرصت مقتضی از یک سو و علاقه شخصی از سوی دیگر و داشتن حداقل تجربه، با توجه به مسئله‌یابی و تبدیل سؤالات پژوهشی به مسئله یا مسائل پژوهشی کار را آغاز کنند. البته در کشف میزان اولویت و اولیت یک

---

1. perspective

2. aspect

3. respect

پژوهش، در دو سطح فردی و اجتماعی، انگیزه لازم، امکان پژوهش، اشراف لازم به منابع و مآخذ پیشینه همان پژوهش لازم است که شامل منابع الکترونیک و چاپی می‌شود. با توجه به این اصل محققى که علقه و تعلقى مثلاً به ادبیات داستانی معاصر ندارد، نمی‌تواند و نباید اولویت پژوهشی او بررسی این حوزه از ادبیات باشد؛ هرچند احساس کند که در این حوزه از ادبیات به پژوهش نیاز است. این نکته؛ اگرچه درباره تمام پژوهش‌ها صادق است، انتساب این مسئله به پژوهش‌های ادبی به نسبت به پژوهش‌های سایر رشته‌ها، به این دلیل است که در انتخاب موضوع و مسئله پژوهش در ادبیات، مسئله ذوق و سلیقه (عوامل روان‌شناختی) نقش انکارناپذیری ایفا می‌کند.

۱۲. یکی دیگر از نکات کلیدی در آیین پژوهش در هر یک از واحدهای پژوهشی (کتاب، مقاله و پایان‌نامه) تفکیک منابع دست اول از سایر منابع است. برخلاف رویه متداول و متعارف که در تعیین منابع دست اول و دوم، ارزش‌مندی یک متن را ملاک قرار می‌دهد، باید گفت ملاک تعیین منابع دست اول و دوم در تحقیق بر اساس موضوع بحث تعیین می‌شود و این که آن منبع چه کارکرد و نقشی ایفا می‌کند؛ بحث بر سر این است که یک منبع برای پژوهش می‌تواند دست اول و برای تحقیق دیگر ممکن است دست دوم محسوب شود؛ به عبارت دیگر برخلاف دیدگاهی که بر آن است «منابع دست اول عبارتند از کتابها و مقاله‌هایی که حاوی اطلاعات دست اول و تازه‌اند یا برای نخستین بار موضوع یا نظریه‌ای در آنها مطرح شده است و منابع دست دوم عموماً با استفاده از منابع دست اول و اصیل نگارش یافته است» (فتوحی، ۱۳۸۵: ۹۳-۹۴)؛ باید گفت، تعیین‌کننده اصالت یک متن خود اثر تحقیقاتی ما است؛ به عبارت دیگر آنچه به محقق می‌گوید منابع دست اول من، این کتاب یا آثار است، خود تحقیق اوست نه متن مرجوع که آیا حاوی اطلاعات تازه است یا نه؛ به عنوان مثال اگر کسی درباره مساله تأویل‌های عرفانی در فهم قرآن تحقیق می‌کند، کتاب کشف‌الاسرار به نسبت المیزان علامه طباطبایی منبع دست اول محسوب می‌شود و المیزان علی‌رغم همه ارزش و شأن، منبع دست دوم محسوب می‌شود.

۱۳. یکی از نکاتی که در پژوهش‌های ادبی بدان توجه نمی‌شود و نگاهی به عناوین پژوهش‌ها در مجلات علمی-پژوهشی و پایان‌نامه و رساله‌نویسی نیز مؤید و مقوم این ادعاست، اینکه در پژوهش باید روشن شود این پژوهش صبغه گزارشی دارد یا به تحلیل و نقد نیز می‌پردازد. به عبارت دیگر اولاً مرز میان سه واژه «بررسی»، «تحلیل» و «نقد» در

پژوهش‌های ادبی کمتر رعایت می‌شود و ثانیاً ترتیب و ترتب منطقی آنها نادیده گرفته می‌شود.

همان‌گونه که پیشتر نیز به مقتضای دیگری این مسئله تبیین شد، بررسی، تحلیل و نقد سه مرحله مجزا در هر پژوهش دانشگاهی هستند که به ترتیب شامل توصیف مسئله در گام اول و بررسی و تجزیه عناصر و مؤلفه‌های آن در گام دوم و در نهایت نقد و واشکافی و موشکافی موضوع مورد بحث است؛ به عنوان مثال «نقد، تحلیل و بررسی حکایتی از گلستان» فاقد التزام به این دقیقه است.

اشتباه دیگری که در پژوهش‌های ادبی بسیار دیده می‌شود این نکته است که در عنوان‌های پژوهشی (مقاله) صحبت از «تحلیل و نقد» است؛ ولی آنچه در مقاله یافت نمی‌شود، تجزیه دقیق عناصر و مؤلفه‌های مورد بحث از یک سو و از سویی دیگر و اشکافی و موشکافی موضوع و مسئله پژوهش و تنها توصیف و گزارشی از مسئله است.

۱-۴-۱. نقد روش‌شناسی روش تحقیق در زبان و ادبیات

«اگر با این همه محقق که در روزگار ما هست هنوز ادب تحقیقی ما سست و بی‌مایه به نظر می‌آید جای دریغ است. اما علت آن است که داعیه‌داران زمان ما کار تحقیق را زیاد آسان و خوارمایه گرفته‌اند» (زرین کوب، ۱۳۵۶: ۹). این عبارت اگر در سال ۱۳۵۶ بیان شده، در حال حاضر و پس از سه دهه، به قدری ملموس و روشن است که نگاهی به پژوهش‌های ادبی در واحد پایان‌نامه‌نویسی خود گویای این امر است. همچنان که در مقدمه گفته شد؛ یکی از مسائل جدی در روش‌شناسی «روش تحقیق» در علوم انسانی و علوم مرتبط با آن همچون دانش‌های هنری و ادبی، فقدان ضابطه‌مندی و معیارسنجی روشها به دلیل روشن نبودن مرز میان آنها است. در یک نگاه کلان، مجموعه علوم انسانی با توجه به روش جمع‌آوری داده‌ها به پنج قسم فلسفی، تجربی، تاریخی، دینی - مذهبی و عرفانی طبقه‌بندی می‌شود.

روش فلسفی: روشی است که یک ضابطه دارد و آن ضابطه عبارت است از: "بنشین و بیندیش". به تعبیری دیگر در این روش، به هیچ آزمایشگاه و تجربه‌ی نیازی نیست. روش تجربی: روش "برو و ببین". به تعبیری دیگر در روش تجربی از حواس پنجگانه برای دریافت اطلاعات و شناخت استفاده می‌شود. آن دسته از پدیده‌ها و آن بخش از جهان را

که بتوان از طریق ادراک حسی و یا درون نگری شناخت در حیطه و گستره ی علوم تجربی قرار می گیرد. روش تاریخی: این روش را می توان روش "برو و بیرس" نام نهاد. رویدادهای تاریخی را از دیگران و گذشتگان می پرسیم. این روش اولاً به مطالعه و شناخت رویدادها و پدیده هایی می پردازد که مربوط به زمان گذشته است و ثانياً رویدادها مربوط به گذشته ی انسان است و نه غیر انسان. روش تفسیری (دینی و عرفانی): بنشین و تامل کن". در روش تفسیری، بحث از فهم های متفاوت و متکثر از متن است. روش تفسیری بر این نکته استوار است که متن ها، دلالت گرند و از چیزهای دیگر حکایت گری می کنند و ما با روش تفسیری به مدلولی نزدیک می شویم که مورد نظر مولف است. از این رو روش تفسیری، متن را در کانون توجه خود دارد. (ملکیان، ۱۳۹۰: ۲۴-۲۵)

اینکه روش تحقیق در زبان و ادبیات فارسی چه ربط و نسبتی با روش تحقیق در این حوزه ها دارد، مسئله ای است که نیاز به تأمل بیشتری است. آنچه در نگاه کلان و با توجه به ربط و نسبت ادبیات به عنوان هنر با این پنج حوزه به ذهن می رسد، این است که روش تحقیق در ادبیات از میان مجموعه این علوم به کدام حوزه نزدیک تر است؟ با توجه به نکات می توان گفت که در یک نگاه فراگیر روش تحقیق در سطوح دهگانه زبان و ادبیات از میان شاخه های علوم انسانی فلسفی، تجربی، تاریخی، دینی - مذهبی و عرفانی (تفسیری) با نوع اخیر ربط و نسبت بیشتری دارد.

البته باید گفت که با توجه به طبقه بندی انواع پژوهش به صورت عام در بخشهای پیشین، پژوهش ها در زبان و ادبیات بر اساس هدف، پیشینه، جمع آوری داده ها و روش تحلیل دادها نیز قابل طبقه بندی است. از نظر هدف/اهداف پژوهش ها به گونه های توصیفی-تحلیلی، همبستگی و علی طبقه بندی می شود.

از نظر پیشینه نیز پژوهش ها به گونه های بنیادی-اکتشافی، کاربردی و توسعه ای-ترویجی طبقه بندی شده است.

از نظر گردآوری داده ها نیز پژوهشها به گونه های اسنادی-کتابخانه ای، میدانی-پیمایشی و اینترنتی طبقه بندی شده است.

از نظر روش تحلیل داده ها نیز پژوهش ها به دو قسم کمی و کیفی طبقه بندی شده است که قسم اخیر خود به گونه های تحلیل محتوا، تحلیل گفتمانی، تحلیل ساختارگرایی،

تحلیل نشانه‌شناسی، تحلیل هرمنوتیکی، تحلیل معناشناسی، تحلیل تاریخی و تحلیل فرهنگی قابل تفکیک است. (صادقی، ۱۳۹۴: ۸۱) البته پژوهش‌های ادبی از آنجایی که با متن (کلمه، کلام، جمله) سروکار دارد؛ بیشتر سخن از تحلیل‌های کیفی است.

با توجه به هدف این بخش که «نقد روش‌شناسی روش تحقیق در زبان و ادبیات» است و اینکه روش / روش‌های تحقیق در زبان و ادبیات فارسی نیازمند بازنگری است؛ یادکرد چند نکته ضرورت دارد:

۱. یکی از دغدغه‌های جدی در حوزه شیوه / شیوه‌های پژوهش در ادبیات فارسی، ضرورت بحث درباره مفاهیم و تعابیر کلانی همچون روش‌شناسی پژوهش در تحقیقات ادبی^۱ و تحقیقات زبانی^۲ با محوریت زبان شامل «روش‌شناسی پژوهش در علم لغت»، «روش‌شناسی پژوهش در علم نحو»، «روش‌شناسی پژوهش در علم بلاغت»، «روش‌شناسی پژوهش در علم عروض و قافیه» از یک سو و با محوریت ادبیات، شامل «روش‌شناسی پژوهش در ادبیات تطبیقی»، «روش‌شناسی پژوهش در تاریخ ادبیات»، «روش‌شناسی پژوهش در نقد ادبی»، «روش‌شناسی پژوهش با توجه به خود متن، ماتن و مفسر» و... از سوی؛ و با محوریت ادبیات و علوم دیگر شامل «تعامل فلسفه با ادبیات و نقد ادبی»، «روش‌شناسی رویکردها و رهیافت‌های فلسفی به متون ادبی» و... از سوی دیگر لزوم تدوین نقشه و قانون آیین و آداب عملیاتی روش تحقیق در این حوزه‌هاست؛ البته هدف از آوردن دو واژه نقشه و قانون در کنار هم و با عنوان «نقشه و قانون آداب روش تحقیق»، به قصد ترادف‌سازی نیست، مقصود از لزوم نقشه‌ای برای انجام پژوهش عملی، یعنی اینکه با کشف / جعل یک نقشه راهبردی برای پژوهش پژوهشگران بتوانند در همان حوزه، تحقیق یا تحقیقات مشابهی انجام دهند. به عبارت دیگر اگر به عنوان مثال بپذیریم الگو (پارادایم) انجام پژوهش در حوزه ادبیات تطبیقی چنین طرح و نقشه‌ای است، دیگر محققان نیز باید بتوانند بر اساس همین نقشه، تحقیق / تحقیقات مشابهی انجام دهند؛ اگر تدوین طرحی برای انجام پژوهش را یک نقشه تصور کنیم، باید بپذیریم که اولاً آن نقشه، تنها نقشه‌ای است که آن نوع تحقیق را (مثلاً در حوزه ادبیات تطبیقی) برمی‌تابد و بدون داشتن آن نقشه

1. Literary studies

2. Linguistic studies

نمی‌توان به هدف رسید. ثانیاً آن نقشه به عنوان الگوی انجام این نوع از پژوهش (ادبیات تطبیقی) برای انجام پژوهش‌های ادبی دیگر در حوزه‌های دیگر ادبی نظیر پژوهش در تاریخ ادبیات، پژوهش در مباحث مربوط به استفاده از روشهای معناشناسی، نشانه‌شناسی، تحلیل گفتمانی و... در ادبیات نمی‌تواند تماماً الگو قرار گیرد. همچنین مقصود از داشتن یک قانون برای پژوهش عملی یعنی اینکه باید اصول، مبانی و روشهایی تدوین کرد که عبارت‌هایی همچون باید و نباید را بر آن مترتب ساخت. با توجه به این فقره است که می‌توان درستی یا نادرستی انتخاب یک روش تحقیق برای یک واحد پژوهشی را ارزیابی، تحلیل و نقد کرد.

۲. یکی دیگر از نکات مهم در این حوزه، اینکه غالب آثاری که درباره آداب و آیین نگارش یک اثر پژوهشی در هر یک از واحدهای پژوهش به ویژه آیین نگارش مقاله نوشته شده‌اند، در تشریح آیین پژوهش دو واژه «شیوه» و «روش» را به یک معنا به کار برده‌اند، حال آنکه این دو؛ اگر چه می‌تواند معادل واژه method باشد؛ دقیقاً مترادف هم نیستند. از آنجایی که درباره تفاوت روش و شیوه در گذشته بحث شد از تبیین بیشتر این مساله خودداری می‌شود. روش / روش‌های تحقیق، خاص یک علم بوده و می‌توان از آن در علوم دیگر هم استفاده کرد. بحث از روش توصیفی، تحلیلی و... به عنوان یک روش در همه علوم و دانش‌ها قابل استفاده است. غلامحسین یوسفی بر آن است که روش و شیوه پدیده و امر ثابتی نیست بلکه بسته به نوع چگونگی موضوع تحقیق دارای انواع متعدد است. (یوسفی، ۱۳۸۹: ۴۲)

۳. با توجه به فقره فوق، یکی دیگر از نکاتی که باید در آموزش شیوه‌های پژوهش در زبان و ادبیات توجه کرد اینکه عموماً در کتاب‌هایی که به قصد آموزش آداب و شیوه‌های پژوهش نوشته می‌شوند، آموزش سطوح مختلف تحقیقات با توجه به ساحت‌های زبانی و ادبی پژوهش به صورت مجزا صورت نمی‌گیرد. در یک نگاه فراگیر تحقیقات زبانی در چهار ساحت و تحقیقات ادبی در شش ساحت به صورت مستقل باید آموزش داده شود و هر کدام از ساحت‌های چهارگانه تحقیقات زبانی و ساحت‌های شش‌گانه تحقیقات ادبی نیازمند کسب مهارت و دانش خاصی است.

توضیح اینکه تحقیقات زبانی در چهار ساحت علم مربوط به لغت، علم نحو، علم بلاغت، علم عروض و تحقیقات ادبی در شش ساحت خود متن، ماتن، زمینه و شرایط

تولید متن، تطورات اندیشه/اندیشه‌های مندرج در متن تا زمان منتقد ادبی، تفسیرهای امروزی از متن با توجه به ساحت‌های سه‌گانه روانی مفسر، کشف پیام/پیامهای ماتن با توجه به تأثیرات متن در اذهان و نفوس سایر مفسران تا زمان منتقد ادبی مقوله‌بندی می‌شود که در آینده بدین شیوه‌های دهگانه پژوهش در زبان و ادبیات، به صورت تفصیلی پرداخته می‌شود.

۴. به موازات این امر، یکی دیگر از نکات مهم و حیاتی در روش‌شناسی پژوهش در ادبیات، فقدان توجه جدی یا کم‌اهمیت بودن طبقه‌بندی مفاهیم و اصطلاحات در آموزش عملی روش پژوهش در ادبیات است. طبقه‌بندی،^۱ ایضاح، تعریف،^۲ تعیین و تبیین مرزها، فصلها و مفاهیم و گزاره‌ها در آموزش عملی روش تحقیق، مسئله‌ای است که از دید روش‌شناسان پژوهش، تنها راه ادای کامل و درست حق مفاهیم علمی است. به عبارت دیگر تا زمانی که ذهن محقق نتواند حوزه‌های مختلف دانش‌ها را درست و منطقی مرزبندی کند، به فرض داشتن اطلاعات فراوان، تنها با انبانی از اطلاعات مواجه خواهد بود. در این معنا، به واقع تنها راه سیطره بر مجموعه معارف و دانش‌هایی که می‌آموزیم؛ طبقه‌بندی روشمند و درست آنها در ذهن و احضار به موقع آن است. در نگاه به تعریف جامع و مانع از مفاهیم و واژه‌ها، حد و مرز را باید به گونه‌ای در نظر داشت که آن تعریف تصریحی باشد.^۳

1. Categorize – classification. One of the interesting things about the world is that it's made up of types or kinds of things, the most general of which philosophers call categories (from the Greek, kate, gorai). In fact, it's difficult, perhaps impossible, to think or speak of anything that hasn't already been somehow categorized. What you're holding now is a book (wiley, 2010: 194).
2. Definition: If, somewhere there lie written on tablets of stone the ten philosophical commandments you can be sure that numbered among them is the injunction to define your terms. In fact, definitions are so important in philosophy that some have maintained that definitions are ultimately all there is to the subject. Definitions are important because without them, it is very easy to argue at cross – purposes or to commit fallacies involving equivocation (wiley, 2010: 32).
3. That's why it's important to find a definition that does the right kind of work. If one's definition is too narrow or idiosyncratic, it may be that one's findings cannot be applied as broadly as could be hoped. For example, if one defines man to mean bearded, human, male adult, one may reach some rather absurd conclusions for example, that many Native American males are not men. A tool for criticism results from understanding this problem. In order to show that a philosophical position's use of terms is inadequate because too narrow, point to a case that ought to be covered by the definitions it uses but clearly isn't. If, on the other

با این توصیف در حوزه روش‌شناسی پژوهش در واحد پژوهشی مقاله، کتاب و رساله‌نویسی، کتابهای ارزشمند و مفیدی چاپ و منتشر شده است که از جمله آنها می‌توان به کتاب *راهنمای پژوهش و اصول علمی مقاله‌نویسی و هنرنوشتن و مهارت‌های مقاله‌نویسی... اثر بهرام طوسی، البته واضح و مبرهن است که... رساله‌ای در مقاله‌نویسی اثر ضیاء موحد^۱ و اختصاصاً در ادبیات آیین نگارش مقاله علمی - پژوهشی اثر محمود فتوحی^۲، مرجع‌شناسی و روش تحقیق در ادبیات فارسی اثر غلامرضا ستوده، آیین پژوهش و مرجع‌شناسی در ادبیات فارسی اثر یوسفی، روش تحقیق به زبان ساده اثر مریم صادقی و... اشاره کرد؛ اما آنچه به شکل بارز و محسوس می‌توان از این آموزش‌ها انتظار داشت، این است که راهنمای عملی پژوهش به صورت روشمند با رعایت تعیین کامل مرزهای پژوهش هر واحد پژوهشی (کتاب، مقاله و رساله) و روش‌های مترتب بر هر حوزه پژوهش (راهنمای آیین نگارش مقاله علمی در حوزه ادبیات تطبیقی و...) در کجا آموزش داده شده است. نکته‌ای که به عنوان حداقل انتظار خواننده از این دسته از آثار وجود دارد اینکه با خواندن آن بتواند پژوهشی بر مبنای آموزه‌ها و تئوری‌های عرضه شده انجام دهد. نگاهی به فارغ‌التحصیلان کارشناسی ارشد رشته ادبیات نشان می‌دهد که یا مسئله و آسیب اصلی، مربوط به کیفیت آموزش و کتاب آموزشی است و یا مخاطبان در فراگیری آموزه‌ها ناتوان هستند.*

۵. با توجه به فقره فوق (فقدان طبقه‌بندی دقیق و منطقی مطالب) و در مقام

---

hand, a definition is too broad, it may lead to equally erroneous or misleading conclusions. For example, if you define wrongdoing as inflicting suffering or pain upon another person you would have to count the administering of shots by physicians, the punishment of children and criminals, and the coaching of athletes as instances of wrongdoing. Another way, then, of criticizing someone's position on some philosophical topic is to indicate a case that fits the definition he or she is using but which should clearly not be included under it. A definition is like a property line; it establishes the limits marking those instances to which it is proper to apply a term and those instances to which it is not. The ideal definition permits application of the term to just those cases to which it should apply and to no others (Wiley, 2010: 33).

۱. نویسنده این جستار، این کتاب را نوشتاری با عنوان «آیا هر چه دانستی است نوشتنی است: بررسی و تحلیل کتاب البته واضح و مبرهن است که... رساله‌ای در مقاله‌نویسی» در شماره ۲۲ ماهنامه کتاب ماه (ادبیات)، ۱۳۸۷؛ بررسی و تحلیل کرده است.

۲. نویسنده این جستار، این کتاب را در شماره ۱ ماهنامه کتاب ماه (ادبیات) بررسی و تحلیل کرده است.

آسیب‌شناسی روش پژوهش در ادبیات باید گفت که عمده کتاب و آثاری که در حوزه راهنمای آموزش روش تحقیق تألیف شده است به روش تحقیق نه به عنوان یک فرایند که به عنوان یک فرآورده نگریسته شده است؛ به عبارت دیگر می‌توان این اصل را این‌گونه تصویر کرد که تحقیق، اثر عینی انجام شده و یک فرآورده و محصول است، در حالی که روش تحقیق (شیوه‌ای که به تحقیق یا اثر، محقق و منجر شده) یک فرایند است.

۱-۴-۲. تحقیقات زبانی و تحقیقات ادبی (شش‌ده‌گانه)

با وجود این و با عنایت به پنج فقره یاد شده، در یک تقسیم‌بندی کلان، روش تحقیق در زبان و ادبیات را در دو ساحت تحقیقات زبانی و تحقیقات ادبی می‌توان طبقه‌بندی کرد و برای هر کدام از دو حوزه حکمی جداگانه صادر کرد. هر کدام از دو حوزه نیز به چندین سطح (ده سطح) قابل تجزیه و تفکیک است؛ بر اساس هر کدام از این ده مقوله، می‌توان روش تحقیق خاص تدوین کرد. توصیف اجمالی وضعیت روش‌شناسی پژوهش‌ها در دو سطح زبان و ادبیات به قرار ذیل است:

تحقیقات زبانی در چهار ساحت

۱. «روش‌شناسی پژوهش در علم لغت شامل واژه و مفهوم و اصطلاح»
۲. «روش‌شناسی پژوهش در علم نحو»
۳. «روش‌شناسی پژوهش در علم بلاغت»
۴. «روش‌شناسی پژوهش در علم عروض و قافیه»

تحقیقات ادبی در شش منظر / بُعد

- الف) «روش‌شناسی پژوهش در بررسی خود متن و محتوای آن (text)»
  ۱. «چه می‌گوید» (context) در نقد جامعه‌شناسی متن، نقد روان‌شناسی متن و...
  ۲. «برای که می‌گوید» در تحلیلهای پسا‌ساختارگرا همچون هرمنوتیک ادبی، نشانه‌شناسی، معناشناسی، ساختارشکنی و...
  ۳. «چگونه می‌گوید» صورت، ساختار متن
- ب) «روش‌شناسی پژوهش در بررسی ماتن با عنایت به متن. با توجه به شناخت از ماتن و ساحات ذهنی، روحی و نفسانی صاحب اثر (باورها و اعتقادات، احساس و هیجان و عاطفه، خواسته و نیازها در ساحت ارادی) و با توجه به اطلاعات تاریخی مربوط به ماتن تا حدّ کفایت، بخشهایی از نقد روان‌شناختی و نقد فلسفی و...»
- ج) «روش‌شناسی پژوهش در بررسی زمینه و شرایط تولید متن با توجه به اطلاعات تاریخی مربوط به زمینه و بافت اجتماعی تا حدّ کفایت، نقد جامعه‌شناسی ادبی متون و...»
- د) «روش‌شناسی پژوهش در بررسی تطور / تطورات اندیشه / اندیشه‌ها از ماتن تا زمان

شارح^۱ منتقد^۲ و مفسر ادبی؛ تطورات اندیشه/ اندیشه‌های مندرج در متن ادبی از زمانی که متن تولید شد تا زمان منتقد ادبی. بخشهایی از دانش جامعه‌شناسی ادبیات، ادبیات تطبیقی، علوم نظری همچون فلسفه و...

ه) «روش‌شناسی پژوهش در بررسی متن با توجه به اطلاعات مربوط به شخصیت و منش مفسر یا منتقد ادبی از نظر مجموعه ساحات ذهنی، روحی و نفسانی. بر این مبنا این فرض مطرح می‌شود که چگونه می‌توان از یک متن، تفسیر امروزی را با توجه به مجموعه ساحات‌های مفسر (ساحت ذهن و نفس) شامل باورها و اعتقادات؛ احساسات، هیجان‌ات و عواطف؛ خواسته‌ها و نیازها)) ارائه داد».

بخش‌هایی از روش‌شناسی روش تحلیل گفتمان و هرمنوتیک ادبی و دیدگاه‌های مربوط به منظرگرایی و نسبی‌گرایی فلسفی و ادبی در این منظر می‌گنجد که در این بازخوانی، منتقد یا مفسر ادبی با تغییر محوریت متن از نویسنده به متن و از آن بر مخاطب قرار می‌یابد. بر مبنای این منظر و منظر اول (نگاه به خود متن)؛ گفتمان‌های کلان در مجموعه تحلیل متون ادبی؛ چهار روش‌شناسی کلان در ادوار مختلف نقد ادبی دیده می‌شود که در ادامه بدان خواهیم پرداخت. (منظر پنجم)

و) «روش‌شناسی پژوهش در بررسی زمینه و محیط مفسری که در آن شرایط و زمینه‌ها، تفسیر و نقد انجام می‌شود.» در این منظر تمام هم و توجه مفسر و منتقد ادبی این است که متن، چه پیام و پیامهایی برای ما دارد. بخش‌هایی از روش‌های مربوط به بازخوانش متن با توجه به هرمنوتیک ادبی، در این منظر می‌گنجد. درباره هر کدام از این منظرها در ادامه به صورت تفصیلی بحث خواهد شد.

با این توجه مجموعه پژوهشهایی که در حوزه‌های مختلف دانش‌های ادبی همچون ادبیات نظری، ادبیات مقایسه‌ای، تاریخ ادبیات، انواع ادبی، علوم بلاغی، عروض و قافیه، نقد ادبی و سبک‌شناسی انجام می‌شود به نوعی در منظرهای شش‌گانه مربوط به تحقیقات ادبی و روش‌شناسی چهارگانه در تحقیقات زبانی قابل بحث هستند. آنچه مؤلف ادعا دارد این است که در تبیین روش‌های پژوهش در هر کدام از این دانش‌ها نمی‌توان و نباید روش تحقیق مشترک و ثابتی را تشریح کرد؛ اگرچه اصول و مبانی روشی و بینشی وجود دارد که

---

1. commentator

2. critics

در همه آنها مشترک است. به عبارت دیگر هر کدام از این حوزه‌های ده‌گانه روش تحقیق جداگانه ای می‌طلبند که در روش‌شناسی آموزش روش تحقیق در زبان و ادبیات به آن توجه نشده است و اکثر آثاری که داعیه آموزش روش تحقیق در ادبیات را دارند، به نوعی این تمایز و تفکیک را انجام نداده‌اند. نکته دیگر؛ اگرچه درباره طبقه‌بندی دانشهای ادبی و انواع پژوهشهای ادبی میان محققان اتفاق نظر وجود دارد؛ آنچه عملاً بدان توجه نمی‌شود، اینکه آیا روش پژوهش در این دانشها و پژوهشها ثابت است؟ آنچه در آثاری که داعیه آموزش روش پژوهش در حوزه ادبیات دارند بیشتر ملموس و محسوس است؛ اینکه عملاً در بحث روش تحقیق، همه را با یک تیغ رانده‌اند؛ حال آنکه هر کدام از این حوزه‌ها روش تحقیق خود را دارد. مثلاً کتاب مرجع‌شناسی و روش تحقیق در ادب فارسی که در نوع خود کتاب جامعی است؛ اگرچه در فصلی به انواع پژوهش‌های ادبی همچون ادبیات نظری یا تئوری ادبیات، نقد ادبی، ادبیات مقایسه‌ای، تاریخ ادبیات، فنون ادبی (ستوده؛ ۱۳۷۱: ۳۵۷-۳۶۱) اشاره می‌کند؛ عملاً در مرحله تبیین روش و شیوه‌های پژوهش هر کدام از پژوهشهای ادبی را به چهار قسم تقسیم کرده است.

خلاصه فصل اول:

در این فصل و با عنوان کلیات، مفاهیم و تعاریف به مهم‌ترین نکات حوزه پژوهش در ادبیات فارسی به صورت خاص و ادبیات و علوم انسانی در معنای عام پرداخته شد. در بخش نخست این فصل به مهم‌ترین اصطلاحات حوزه پژوهش پرداخته ایم. مفاهیم و اصلاحاتی همچون فهم و معرفت به عنوان کلیدواژه مهم در روش‌شناسی، چستی پژوهش، ویژگیهای پژوهش، آموزش و پژوهش، ادبیات، اصطلاح و مسئله‌شناسی و پژوهش، تفاوت بررسی، تحلیل و نقد/تفسیر و شرح/توصیف و توصیه/استدلال، دلیل و نتیجه‌گیری/خلاصه و چکیده/تعلیم و تدریس/سؤال و مسئله/اصول، مبانی و روش‌ها/روش و شیوه/واژگان کلیدی/واژه‌های کلیدی/واقعیت یا ارزش‌داوری (تلقی از واقعیت) و... اشاره شده است. در بخش دیگری از این فصل مراحل تدوین «فرایند پژوهش» در حوزه‌های انتخاب موضوع، طرح تحقیق، انواع تحقیق، مراحل تحقیق، ارجاعات درون‌متنی و ارجاعات پایان‌متنی، مهم‌ترین رویکردها به متن ادبی، مطلق‌گرایی یا نسبی‌گرایی در پژوهش‌های ادبی و رهیافت‌های متنی با توجه به رویکردهای مختلف پرداخته شده است. در ادامه در یکی از مهم‌ترین موضوعات به ضرورت بازنگری روش/روش‌های تحقیق در ادبیات فارسی پرداخته ایم و در ادامه به توصیه‌های کلیدی و بنیادین در پژوهش‌های ادبی اشاره کرده ایم. پیرو این نکات به نقد روش‌شناسی روش تحقیق در زبان و ادبیات وارد شده ایم و تحقیقات را به دو قسم تحقیقات زبانی و تحقیقات ادبی (شش‌ده‌گانه) طبقه‌بندی کرده ایم. در قسم اول تحقیقات زبانی در چهار ساحت و در قسم دوم تحقیقات ادبی را در شش منظر/بُعد به صورت خلاصه و کوتاه بررسی کرده ایم.

خودآزمایی فصل اول

تشریحی:

۱. تفاوت طرح اجمالی و مقدماتی و نهایی پژوهش چیست؟
۲. مهم ترین انواع تحقیق را نام ببرید؟
۳. مهم ترین تفاوت پژوهش ها در سه مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد و دکتری چیست؟
۴. مهم ترین ویژگی های مسئله پژوهش چیست؟
۵. مهم ترین ویژگی های فرضیه مناسب چیست؟
۶. مهم ترین راه های کشف منابع در پژوهش های ادبی چیست؟
۷. در تدوین و نوشتن نهایی متن پژوهش چه عواملی نقش مهم تری دارند؟
۸. عبارت «Divide and rule» در روش شناسی پژوهش چه معنای دارد؟
۹. برای طبقه بندی کردن مطالب یک پژوهش رعایت چه نکاتی ضروری است؟
۱۰. ساختار نهایی تحقیق های علمی چگونه است؟
۱۱. مهم ترین انواع ارجاع دهی را بیان کنید؟
۱۲. ارجاع درون متنی چند نوع است؟
۱۳. شیوه ارجاع درون متنی به گونه پاورقی چگونه است؟
۱۴. مهم ترین رویکردها به متن در عرصه نقد متون ادبی چند قسم است؟
۱۵. رویکرد متن محور و خواننده محور در پژوهش های ادبی چه ویژگی دارند؟
۱۶. مقصود از مطلق گرایی یا نسبی گرایی در پژوهشهای ادبی چیست؟
۱۷. تحلیل محتوای کیفی در تحقیقات ادبی و تحقیقات زبانی را تبیین کنید؟
۱۸. روش تحلیل گفتمان در تحلیل های کیفی پژوهش های ادبی را توضیح دهید؟
۱۹. سه سطح تحلیل متن در تحلیل گفتمان را توضیح دهید؟
۲۰. رویکرد نشانه شناسی در پژوهش های ادبی چیست؟
۲۱. رویکرد معناشناختی در پژوهش های ادبی چیست؟
۲۲. مهم ترین آفات و آسیب های پژوهش چیست؟
۲۳. مهم ترین «توصیه های کلیدی و بنیادین در پژوهشهای ادبی» چیست؟ (ذکر چهار مورد)
۲۴. شرایط آوردن پیش فرض در یک پژوهش چیست؟
۲۵. مهم ترین واحدهای پژوهشی در پژوهشهای نظری و در حوزه زبان و ادبیات فارسی کدام است؟
۲۶. ملاک تمیز منابع دست اول و دست دوم چیست؟
۲۷. پژوهش ها در زبان و ادبیات بر اساس موضوع و هدف به چند گونه طبقه بندی می شود؟
۲۸. روش شناسی پژوهش در تحقیقات ادبی چند گونه است؟
۲۹. روش شناسی پژوهش در تحقیقات زبانی چند قسم است؟

تستی:

۱. کدام گزینه جزو شرایط یک پژوهشگر حرفه‌ای نیست؟
الف) آگاهی از آخرین یافته‌های حوزه مورد پژوهش و دانش زبانی و مهارت پژوهشی.
ب) تعصب و سلامت نفس.
ج) سلامت نفس و امانت‌داری.
د) دقت و نظم فکری.
۲. در فرایند انجام پژوهش در معنای عام و فراگیر کدام رابطه صحیح‌تر است؟
الف) اصطلاح‌شناسی یا ادبیات حوزه مورد پژوهش - مسئله‌شناسی - تحقیق و پژوهش.
ب) اصلاح‌شناسی یا ادبیات حوزه مورد پژوهش - تحقیق و پژوهش - مسئله‌شناسی.
ج) تحقیق و پژوهش - مسئله‌شناسی - اصلاح‌شناسی.
د) مسئله‌شناسی - تحقیق و پژوهش - اصلاح‌شناسی.
- ۳- تعریف ذیل مربوط به کدام رویکرد در حوزه پژوهش زبان و ادبیات فارسی است؟ «دانش گسترده‌ای که دانش زبان‌شناسی با همه گسترده‌گی و دامنه ذیل آن قرار می‌گیرد».
الف) رویکرد نشانه‌شناسی.   ب) رویکرد معناشناختی.
ج) رویکرد نحوشناختی.   د) رویکرد کاربردشناختی.
۴. هدف کدام رویکرد، کشف نسخه نزدیک به واقعیت در میان نسخه‌های مغشوش و پراکنده و متفاوت از یک مولف است؟
الف) رویکرد ادبیات تطبیقی متون.   ب) رویکرد معناشناختی.
ج) رویکرد کاربردشناختی.   د) رویکرد تصحیحی متون.
۵. با توجه به روش جمع‌آوری داده‌ها در علوم انسانی، اصل «بنشین و ببندیش» مربوط به کدام روش تحقیق در زبان و ادبیات است؟
الف) روش فلسفی.   ب) روش تجربی.   ج) روش عرفانی.   د) روش تاریخی.
۶. بر اساس روش‌شناسی پژوهش‌ها، تحقیقات زبانی در چند ساحت انجام می‌گیرد؟
الف) چهار ساحت.   ب) پنج ساحت.   ج) شش ساحت.   د) ده ساحت.
۷. در ترتیب‌بندی مفاهیم و اصطلاحات پژوهش کدام گزینه صحیح است؟
الف) بررسی - نقد - تحلیل.   ب) نقد - تحلیل - بررسی.
ج) بررسی - تحلیل - نقد.   د) نقد - بررسی - تحلیل.
۸. «روشنتر کردن واژه و مفهوم‌های مبهم و غموض در جمله، گزاره و گفتمان یا متن در سطح و حوزه وسیع» ویژگی کدام گزاره در روند پژوهش می‌باشد؟
الف) فهم و معرفت.   ب) شرح و تفسیر.
ج) استدلال و دلیل.   د) استدلال و نتیجه‌گیری.

فصل دوم

شیوه و منظرهای شش ده گانه پژوهش
در زبان و ادبیات

هدف کلی

هدف کلی این فصل آشنایی دانشجویان با روش/روش‌های تحقیق در زبان (چهار منظر) و ادبیات (شش منظر) است. در گونه اخیر دانشجویان با روش‌شناسی تحقیقات ادبی از منظر متن، نویسنده و ماتن، زمینه و بافت، فاصله زمانی از زمان تولید متن تا زمان تفسیر آن، مفسر و بافت تفسیر آشنا می‌شود.

اهداف یادگیری

بعد از خواندن این فصل دانشجویان باید بتوانند:

۱. مراحل تحقیقات زبانی (چهار منظر) را ترسیم کند.
۲. مراحل تحقیقات ادبی (شش منظر) را ترسیم کند.
۳. روش‌شناسی تحقیقات ادبی از منظر متن را تبیین کند.
۴. روش‌شناسی تحقیقات ادبی از منظر نویسنده و ماتن را بررسی کند.
۵. روش‌شناسی تحقیقات ادبی از منظر زمینه و بافت را توضیح دهد.
۶. روش‌شناسی تحقیقات ادبی از منظر فاصله زمانی از زمان تولید متن تا زمان تفسیر آن را نشان دهد.
۷. روش‌شناسی تحقیقات ادبی از منظر مفسر را تصویر و تبیین کند.
۸. روش‌شناسی تحقیقات ادبی از منظر بافت تفسیر را تبیین کند.

مقدمه

همچنان که پیشتر گفته شد روش‌شناسی روش تحقیق در تحقیقات زبانی در چهار ساحت / منظر «علم لغت»، «علم نحو»، «علم بلاغت» و «علم عروض و قافیه» و روش‌شناسی روش تحقیق در تحقیقات ادبی براساس شش ساحت «روش‌شناسی پژوهش در بررسی محتوای متن»، «روش‌شناسی پژوهش در بررسی ماتن یا مولف»، «روش‌شناسی پژوهش در بررسی زمینه و شرایط تولید متن»، «روش‌شناسی پژوهش در بررسی تطورات اندیشه‌ها از ماتن تا زمان منتقد و مفسر ادبی»، «روش‌شناسی پژوهش در بررسی متن با توجه به اطلاعات مربوط به شخصیت و منش مفسر یا منتقد ادبی» و «روش‌شناسی پژوهش در بررسی شرایط و زمینه‌هایی که مفسر در آن شرایط متن را تفسیر و نقد کرده است» صورت می‌گیرد. در این مجال از میان ده ساحت و منظر روش‌شناسی روش تحقیق در زبان و ادبیات فقط منظرهای مربوط به روش‌شناسی پژوهش در ادبیات (شش سطح) بررسی می‌شود؛ اگرچه برخی از نکات که در بحث روش‌شناسی پژوهش در ادبیات گفته می‌شود، در روش‌شناسی پژوهش در محورهای چهارگانه زبان نیز کاربرد دارد.

نمودار کلی شش منظر در روش‌شناسی پژوهش در ادبیات
الف) با توجه به متن، ماتن و بافت تولید متن

۱. متن

اطلاعات زبانی: لغوی، نحوی، بلاغی و عروض و قافیه

۲. ماتن

اطلاعات تاریخی تا حدّ کفایت از ماتن

۳. بافت

اطلاعات تاریخی تا حدّ کفایت از بافت اجتماعی

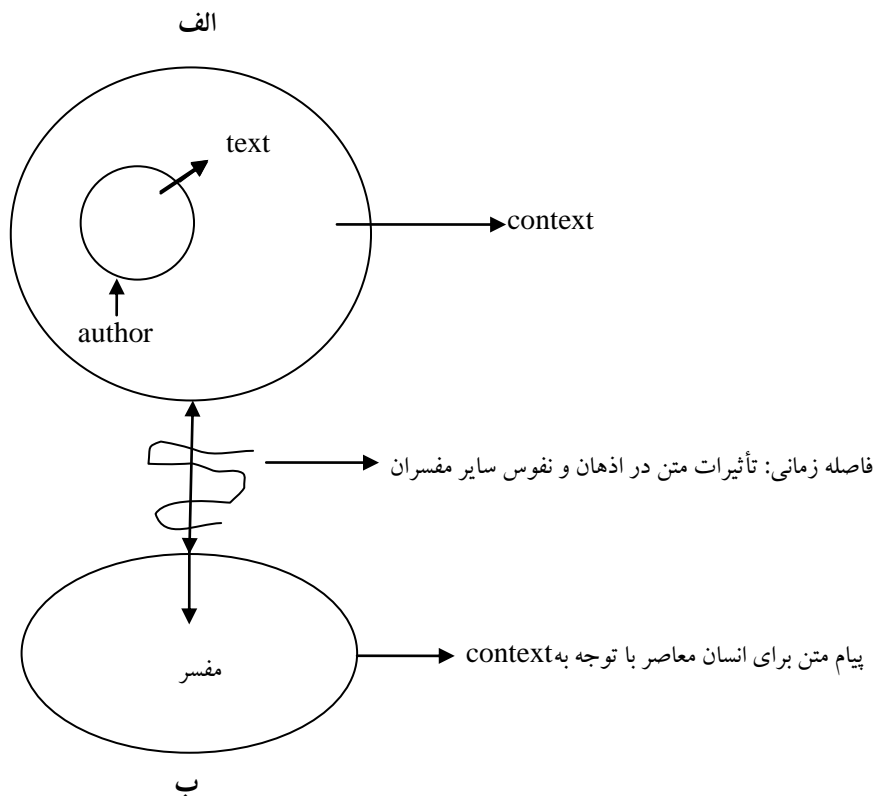
ب) با توجه به خوانش از ماتن تا مفسر، خود مفسر و بافت تفسیر

۴. فاصله زمانی

۵. مفسر

اطلاعات کافی از شخصیت و منش مفسر

۶. بافت مفسر

۱-۲. روش‌شناسی تحقیقات ادبی (Literary studies) از منظر اول (متن)

همچنان‌که پیشتر در بحث مهم‌ترین رویکرد و رهیافتها به متن ادبی گفته شد، رویکرد به متن در عرصه نقد متون به سه رویکرد ماتن‌محور، متن‌محور و خواننده‌محور مقوله‌بندی می‌شود. در رویکرد نخست، مؤلف خداوندگار بلامنزاع خوانده می‌شود و متن و خواننده ابزاری برای محقق ساختن اهداف نویسنده است. در این رویکرد، میان دالها و مدلولهای متن فقط و فقط یک رابطه مشخص وجود دارد؛ رابطه‌ای که آن را مؤلف تعیین کرده است. در رویکرد دوم نیز، به جای تمرکز بر نیت و قصد مؤلف به بررسی ساختار و شکل متن ادبی و یافتن معنا از خود متن معطوف شده است و در رویکرد سوم، بر نقش خواننده در خوانش متن ادبی تأکید شده است.

آنچه در این مقام محل بحث است، تحقیقات ادبی با رویکرد به متن است که منظر نخست از مناظر شش‌گانه در تحقیقات ادبی محسوب می‌شود. با توجه به این نکته در روش‌شناسی پژوهش در ادبیات و در بررسی و خوانش یک متن از آن رو که صرفاً متن ادبی است باید به شش نکته توجه کرد که برخی از آنها به نوعی مربوط به الفاظ (واژه و اصطلاح) و برخی دیگر نیز به نوعی مربوط به جمله است.

توضیح این نکته درباره نمودار پیشین و نمودار صفحه بعد ضروری است و آن اینکه روش‌شناسی تحقیقات ادبی در شش حوزه قابل تأمل است و دانشجو در هر قسم با مباحث متعدد و مختلف مواجه خواهد بود.

در آینده نیز این نمودار با توجه به مباحث شش‌گانه متن، ماتن، بافت، فاصله زمانی تالیف تا زمان خوانش، مفسر و بافت تفسیر - به دلیل تأکید بر یک مبحث - تکرار خواهد شد. وجه ممیز این شش نمودار در این است که نشان می‌دهد در بخش خاص تأکید بر کدام بحث است. علامت این تأکید در این است که به صورت پرننگ تر خواهد آمد.

روش‌شناسی تحقیقات ادبی (Literary studies) از منظر نخست مناظر شش‌گانه

الف) با توجه به متن، ماتن و بافت تولید متن

۱. متن

اطلاعات زبانی: لغوی، نحوی، بلاغی و عروض و قافیه

۲. ماتن

اطلاعات تاریخی تا حدّ کفایت از ماتن

۳. بافت

اطلاعات تاریخی تا حدّ کفایت از بافت اجتماعی

ب) با توجه به خوانش از ماتن تا مفسر، خود مفسر، بافت تفسیر

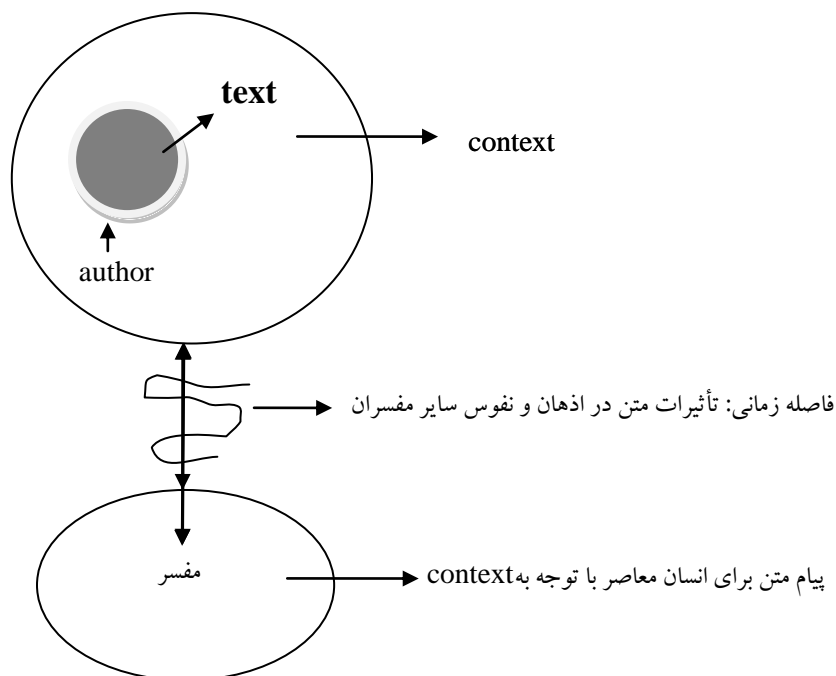
۴. فاصله زمانی

۵. مفسر

اطلاعات کافی از شخصیت و منش مفسر

۶. بافت مفسر

الف

ب

منظر نخست: این منظر به شش نکته اساسی تکیه دارد:

الف) نکته نخست در بررسی محتوای یک متن با توجه به واحد واژگان و مفاهیم و اصطلاحات، روش‌شناسی کشف و فهم کلیت و تمامیت^۱ یک متن است؛ به عبارت دیگر منتقد ادبی در مقام نقد باید به این اصل توجه داشته باشد که درک و آگاهی از متن به معنای واقعی، وقتی حاصل می‌شود که واحد تحلیل متن به صورت کامل و کل در نظر گرفته شود و اگر قرار است بخشی از یک متن (مثلاً دفتر اول مثنوی یا هزار بیت از هر دفتر از دفترهای شش‌گانه مثنوی) برگزیده شود محقق باید به صورت روشن و با دلایل منطقی، علت/علل این انتخاب را تبیین و برای مخاطب تبیین کند. در غیر این صورت متن ناتمام برای پژوهش قابل استناد نیست. به عنوان مثال اگر محقق در بررسی ابیات مثنوی معنوی و با توجه به ابیات «گاه خورشید و گهی دریا شوی / گاه کوه قاف و گه عنقا شوی» // «گه تو را گوید ز مستی بوالحسن / یا صغیر السن یا رطب البدن» بخواهد دیدگاه کلامی مولوی را بررسی کند، بدون شک در تفسیر خود به اینکه خدای مولوی از چه سنخی است و اینکه این ابیات دال بر مجسمه و مشبه بودن گوینده دارد یا معتزله و منزّه بودن؛ دچار اشتباه خواهد شد؛ چرا که در ادامه، ابیات دیگری هم آمده که نقطه مقابل ابیات پیشین است. ابیاتی همچون «تو نه آن باشی نه این در ذات خویش / ای برون از وهم‌ها وز بیش بیش» // «گاه نقش خویش ویران می‌کند / آن پی تنزیه رحمان می‌کند» از این سنخ است و عدم توجه محقق در تحلیل خدای متصور مولوی بدون توجه به کلیت این ابیات در مثنوی، نادرست خواهد بود. نمونه یاد شده؛ اگرچه ظاهراً بدیهی به نظر می‌رسد و چنین اشتباهی کمتر رخ می‌دهد، مشکل در مواردی حادث می‌شود که تشخیص کشف کلیت واحد پژوهش دشوار باشد؛ به عنوان مثال اگر محقق در پژوهشی با عنوان «بررسی و تحلیل مفهوم درد و رنج در نگاه قیصر امین‌پور» به کلیت اشعار او از مجموعه «در کوچه آفتاب» و «تنفس صبح» تا «دستور زبان عشق» و با عنایت به ادوار مختلف تولید و انتشار متن، توجه نکند. قطعاً در تحلیل اشعار و منظومه فکری شاعر به بیراهه خواهد رفت؛ چرا که نخستین اصل از اصول بررسی و تحلیل متن را رعایت نکرده است.

ب) نکته دوم در بحث روش‌شناسی روش تحقیق در متن ادبی اینکه الفاظ و مفاهیمی که معنای نسبی (معنای وابسته به متن خاص و مانند پُرز بر روی میوه) پیدا کرده‌اند از الفاظ و مفاهیمی که معنای مطلق (هسته معنایی که در زبان به کار می‌رود) خود را حفظ کرده‌اند باید از هم تمییز داده شوند که این امر نیز روش‌شناسی خاص خود را می‌طلبد که در فقره سوم درباره آن بحث خواهد شد؛ به عنوان مثال واژه جدار در متنی به نام قرآن به معنای دیوار آمده است که دقیقاً به همان معنایی است که در فرهنگ لغت وجود دارد، اما واژه کتاب در همین متن (قرآن) در معنای مکتوب و نوشته و نامه (در داستان سلیمان و بلقیس) و در معنای قرآن در آیه «ولارطب ولا یابس الّافی کتاب معلوم» آمده است؛ لذا واژه کتاب در قرآن برخلاف واژه جدار؛ علاوه بر معنای مطلق خود معنای نسبی نیز یافته است که باید در هنگام خوانش و بررسی یک متن ادبی به این دو حالت توجه کرد.

نمونه دیگر در بررسی یک دیوان شعر به ویژه دیوان حافظ است؛ به عنوان مثال واژه‌هایی در دیوان حافظ به کار رفته که علاوه بر معنای مطلق، در معنای نسبی استعمال شده است. واژه‌هایی همچون «ماجرا»، «رند» و... از این قبیل است.

در این دسته از واژه‌ها، گویا پُرزی از معنای اصلی نشسته است؛ لذا خواننده منتقد در مقام بازخوانی و نقد یک متن بعد از توجه به کلیت متن به عنوان یک واحد پژوهش باید این دو معنا را تمییز دهد که آن واژه و اصطلاح مورد نقد در آن واحد پژوهش، علاوه بر معنای مطلق و اصلی در فرهنگها، معنا/معناهایی دیگری (نسبی با توجه به همان متن) یافته است. با این نگاه، توجه به الفاظ و مفاهیمی که معنای مطلق دارند از الفاظ و مفاهیمی که معنای نسبی پیدا کرده‌اند در روش‌شناسی پژوهش در سطح متن لازم است.

یادکرد این نکته ضروری است و آن اینکه معنای نسبی و معنای مطلق و راه درک و کشف آن بستگی و رابطه نزدیکی با متن (جمله و زمینه و بافت سخن) دارد.

در این گام باید به این نکات در حوزه امور مربوط به لفظ و امور مربوط به مفهوم توجه داشت:

۱. امور مربوط به لفظ و واژه

در پژوهش باید دقت شود که آیا در این پژوهش (مثلاً تأثیر قرآن بر شعر حافظ) بحث واژگانی و معنای لغوی و قاموسی ضرورت دارد؟ در آن صورت دقیقاً باید به ترتیب ذیل، بحث مربوط به لفظ و احیاناً تمیز و تمایز کلمات با بار معنایی مطلق و نسبی پی گرفته شود:

۱-۱. معنای لغوی و قاموسی واژه

معنای قاموسی^۱ هر واژه در زبان فارسی بیشتر با رجوع به فرهنگ لغت حاصل می‌شود، اما کشف معنای قاموسی از زبان بیگانه حتماً باید از راه رجوع به فرهنگ لغت باشد و از اعتماد به شم‌زبانی پرهیز شود. به عنوان مثال در بررسی و فهم واژه «نقش» در دیوان حافظ در بیت «بیخبرند زاهدان نقش بخوان و لاتقل / مست ریاست محتسب باده بده و لا تخف» نمی‌توان یکسره به شم‌زبانی خود تکیه کرد و یا از فرهنگ لغت عام بهره گرفت؛ چرا که «نقش» در این بیت، معنای دیگری غیر از آن چیزی است که شم‌زبانی فارسی‌زبانان می‌گویند، چرا که در معنای «آواز و ترنم و در پیوند با موسیقی» به کار رفته است. از سویی دیگر اگر در پژوهشی و در هنگام خوانش عبارتی از زبان بیگانه به شم‌زبانی خود اکتفا کند؛ دچار لغزش خواهد شد. به عنوان نمونه واژه «temples»^۲ در شم‌زبانی فارسی زبان بیشتر در معنای «معبد» به کار می‌رود و این آن چیزی است که در فن ترجمه به «افسون معنای اول واژه» نیز تعبیر می‌شود. حال آنکه این واژه در فرهنگ لغت علاوه‌بر معنای یاد شده، در معنای شقیقه و گیجگاه (وجود انسان) هم بکار رفته است. روشن است معنای واژگانی از این دست، با توجه به زمینه و بافت معنایی متن (context) روشن خواهد شد.

۱-۲. الفاظ مترادف آن

در ادامه بحث از امور مربوط به لفظ و زبان در سطح کشف معنای نسبی و مطلق واژه‌های یک متن و بعد از بحث از معنای لغوی؛ باید مترادف‌های آن واژه را کشف کرد؛ اگرچه به معنای دقیق کلمه مترادف نداریم و به اصطلاح شبه مترادف (کالمعادل) داریم؛ به عنوان مثال «سرخ» و «قرمز» دقیقاً مترادف هم نیستند ولی به اصطلاح، مترادف هم محسوب می‌شوند. در این حوزه و در صورت ضرورت بحث از مترادفات یک واژه، ابتدا لفظ مترادف آن که در همان زبان است بحث می‌شود و در ادامه درباره لفظ معادل آن در زبان‌های دیگر بحث خواهد شد.

۱-۳. الفاظ متضاد آن

1. Lexical meaning. مقصود همان معنای مندرج در فرهنگ لغت است.
2. "The sun comes up and the sun goes down in my skull. Out of one of my temples the sun rises, and into the other the sun sets" (Kazantzakis, 1960: 1).

در ادامه بحث از معنای لغوی واژه و مترادف آن، ممکن است برای یک واژه و لفظ، الفاظ متضاد زیادی وجود داشته باشد که با توجه به ضرورت‌های احتمالی آن پژوهش می‌توان، معانی متضاد آن واژه را ذکر کرد. به عنوان نمونه برای واژه باهوشی می‌توان متضادهای زیادی همچون حماقت، سفاهت، کودنی، کانایی و... آورد؛ در صورت ضرورت بحث از معنای نسبی یک واژه در حوزه مربوط به لفظ و زبان، می‌توان از لفظ یا الفاظ متضاد با آن لفظ سخن گفت تا معنای مطلق و احیاناً نسبی واژه روشن شود؛ البته این نکته مجدداً یادآوری می‌شود که ضرورت بحث از الفاظ متضاد یک واژه با توجه به پژوهش مورد نظر متغیر است و ممکن است اساساً چنین امری ضرورت نداشته باشد؛ ضرورت این امر را خود پژوهش با توجه به مخاطبان آن روشن می‌کند.

۲. امور مربوط به مفهوم (تعریف و...)

بعد از بحث از واژه در سطوح معنای لغوی و مترادف و متضاد یک واژه، ذیل بحث از بررسی معنای مطلق و نسبی؛ با توجه به ضرورت احتمالی باید به تعریف یک مفهوم پرداخت. در این مرحله باید دقت کرد، وقتی یک تعریف، درست و کامل، خواهد بود که عناصر آن مفهوم نیز به درستی درک و فهم شود.

بعد از تعریف یک مفهوم و احیاناً یادکرد نقیض در صورت نیاز، باید به طبقه‌بندی جزئیات و اقسام آن مفهوم پرداخت. هر مفهوم کلی جزئیات و اقسامی دارد؛ مثلاً مفهوم «غزل» یک کلی (تکرارپذیر) است و خود این کلی اقسامی دارد (غزل کلاسیک و معاصر یا غزل عاشقانه و عارفانه) که آن قسم هم می‌تواند به نسبت پایین‌تر از خود کلی باشد.

ج) نکته سوم بعد از توجه به مسئله بار معنایی مطلق یا نسبی واژگان و مفاهیم و مصادیق، روش‌شناسی کشف و فهم معنای نسبی از مطلق است که با استفاده از روش معناشناسی^۱ انجام می‌شود. این روش، بخشی از دانش نشانه‌شناسی است و آن دانشی است که به بررسی رابطه دال (نشانه) با مدلول (اندیشه) می‌پردازد. نشانه‌شناسی، خود شامل دانش نحو‌شناسی، معناشناسی و کاربردشناسی است که پیشتر در بحث «رویکرد نشانه‌شناسی و معناشناختی» بدان پرداخته شد.

برای به کار بردن این روش باید به دو نکته اساسی وضع فرهنگی مخاطبان متن و روابط درونی اجزای متن توجه کرد.

مقصود از وضع فرهنگی مخاطبان متن رعایت یک نکته است و آن اینکه از آنجایی که هر گوینده یا نویسنده‌ای در گفته‌ها و نوشته‌های خود همیشه به وضع فرهنگی مخاطبان خود نظر می‌کند، فهم گفته‌ها و نوشته‌های ماتن و نویسنده‌ای منوط به فهم فرهنگ مخاطبان بی‌واسطه آنهاست؛ به عنوان مثال فهم برخی از آیات قرآن بدون توجه به وضع و شأن فرهنگی مخاطبان آن (اعراب و بیابان عربستان) امکان‌پذیر نیست. همچنین فهم رمان «جنگ آخرالزمان» اثر «ماریو بارگاس یوسا» بدون توجه به جغرافیای سیاسی و فرهنگی و وضع و حال مخاطبان آمریکای لاتین دشوار است؛ اما درباره روابط درونی اجزای متن باید گفت که زبان‌شناسان هر لغت را دارای دو معنای نسبی و اساسی می‌دانند. با وجود این باید گفت که در هر زبانی یک لغت فارغ از اشتراک لفظی، یک معنای اساسی دارد که هسته اصلی آن محسوب می‌شود. در متون ادبی، واژه‌هایی همچون «محتسب» از این قبیل است که وقتی این واژه پس از سیر و تحول تاریخی وارد نظام دستگاه تصویری حافظ و منظومه فکری او شد، ارتباط خاصی با بعضی کلمات مهم همچون شیخ، رند، زاهد و... از یک سو و مستی، مستوری، توبه، رندی، زهد و... از سویی دیگر پیدا کرد که با دوره‌های گذشته اختلاف معرفتی و روان‌شناختی عمیقی پیدا کرد. با این تفسیر، فهم معنای نسبی در واژه‌های کلیدی یک متن بسیار اهمیت دارد.

در این بررسی، فرض بر آن است معنای اساسی و نسبی الفاظ ثابت است. برای فهم معنای نسبی یک کلمه در یک واحد کلام، باید شبکه معنای ایجاد شده در اطراف آن لفظ را کشف کرد که شاهد مثال پیشین (محتسب) از این نوع است؛ لذا اگر به گفتار و متنی که آن واژه در آن زمینه به کار رفته است توجه نشود؛ پژوهشگر به بیراهه خواهد رفت. برای پرهیز از چنین خطاهایی ابتدا باید تمام گزاره‌هایی را که در آنها این کلمه یا مشتقاتش به کار رفته پیدا و فهرست‌بندی نماییم؛ سپس اطلاعات به دست آمده از این گزاره‌ها را استخراج و گردآوری کنیم.

د) بعد از توجه به سه نکته یاد شده (کشف کلیت و تمامیت یک متن، تمییز و تمایز معنای نسبی از معنای مطلق و اساسی الفاظ و مفاهیم و در نهایت روش‌شناسی کشف و فهم معنای نسبی از مطلق با استفاده از روش معناشناسی) محقق باید به روش‌شناسی کشف نوع

و سنخ جملات به کار رفته در متن ادبی با توجه به خوانش متن در واحد جمله توجه بیشتری کند. از آنجایی که زبان، مهمترین وجه تمایز انسان از سایر موجودات از منظر جامعه‌شناختی انسانی است، از این منظر انسان تنها موجود اعتبارساز است. مطابق این ادعا که متأثر از نظریه ویتگنشتاین است، ارتباط زبانی یکی از افعالی است که انسان به دلیل اینکه موجودی اجتماعی است می‌تواند بکار ببرد و زبان نیز یکی از نهادهای اجتماعی است که هر نهاد اجتماعی دیگر بدان نیاز دارد (سرل، ۱۳۸۵: ۲۵). اولین بار جان لنگشاو آستین به نظریه افعال گفتاری^۱ اشاره کرد و هر اظهار زبانی را نوعی فعل (گفتاری) دانست (همان: ۳۲ و ۱۱۹). او بر آن بود که انسان هنگام سخن گفتن سه سطح متفاوت از افعال را به کار می‌برد که شامل افعال بیانی^۲ و دربیانی^۳ و با بیانی^۴ است.

در افعال بیانی، گوینده، واژه‌هایی را اظهار می‌کند که معنای خاصی دارند. در سطح افعال دربیانی، گوینده واژه‌ها را برای افاده معنای خاصی به کار می‌برد (هدف). در سطح افعال با بیانی، گوینده با اظهار عبارتهای زبانی در مخاطب خود عکس‌العمل و تأثیری پدید می‌آورد (نتیجه).

1. Speech acts

۲. افعال بیانی (Locutionary act) مقصود صرف اظهار جمله‌ای مشتمل بر واژه‌های دارای معناست. مقصود از این نوع افعال این است که به مدد اندامهای گفتاری و اندامهای موجود در حنجره و حلق، دهان و بینی، اصوات گفتاری واجها و تکواژها و جمله تولید می‌شود (ملکیان، ۱۳۸۹: ۳۲۵)

۳. افعال دربیانی (Illocutionary act) که خود به پنج قسم، تقسیم می‌شود و مقصود از آن اظهار جمله با بار و محتوای خاص است (سرل، ۱۳۸۵: ۷۷). با فعل دربیانی و کار فیزیکی و به مدد قراردادهای زبانی که هم خود و هم مخاطب از آن خبر دارد، کاری اختصاصاً زبانی انجام می‌شود. مانند اخبار و سؤال یا امر و وعده و... (ملکیان، ۱۳۸۹: ۳۲۵)؛ لذا افعال دربیانی فعلهایی هستند که به خاطر آن، حرکت (حرکت فک و زبان) انجام می‌شود؛ از این رو هدف فعل بیانی، افعال دربیانی است.

۴. افعال «با بیانی» (Perlocutionary act) فعلی است که از سخن گفتن ناشی می‌شود؛ به عنوان مثال اگر گوینده با اظهار جمله «ای آنکه غمگنی و سزاواری/ و ندر نهان سرشک همی باری و...» فعل مضمون در سخن اظهار را انجام می‌دهد، مخاطب او در اثر این اخبار از حالت روان‌شناختی اندوه و تأسف، به حالت روان‌شناختی دیگر، یعنی تسلیم و بردباری سوق داده می‌شود. این فعل مخاطب را فعل با بیانی می‌گوییم (سرل، ۱۳۸۵: ۷۸). به نظر ملکیان با آن کار فیزیکی و فیزیولوژیکی (بیانی) و از این کار اختصاصاً زبانی (دربیانی) و با ابتنا بر فرایندهای طبیعی و علمی و معلولی، تأثیری در روان و یا رفتار مخاطب ایجاد می‌شود (ملکیان، ۱۳۸۹: ۳۲۵). سرل بر آن است که سخن و گفتار موفق آن سخنی است که فعل دربیانی (هدف) با فعل با بیانی (نتیجه) منطبق باشد.

ه) بعد از توجه به نکات یاد شده (کشف کلیت و تمامیت یک متن، تمییز و تمایز معنای نسبی از معنای مطلق الفاظ و مفاهیم و روش‌شناسی کشف و فهم معنای نسبی از مطلق با استفاده از روش معناشناسی و روش‌شناسی کشف نوع و سنخ جملات)، در یک نگاه کلان به هر متن مکتوب (ادبی، علمی، فلسفی، تاریخی و...)، مجموعه اغراض نویسنده (با توجه به ماتن) و کارکردهای آن (با توجه به متن) شامل بیان یک مسئله علمی، فلسفی، تاریخی، دینی-مذهبی و مسئله هنری-ادبی مطرح است که نوع اخیر، محل بحث ما است؛ اگرچه سایر اغراض و کارکردها نیز ممکن است در متن ادبی و با توجه به هدف و انگیزه نویسنده کاربرد داشته باشد؛ در یک متن ادبی، غرض اصلی ماتن از یک سو و کارکرد متن از سویی دیگر بیان یک مسئله هنری است، ضمن اینکه غرض‌های دیگر نیز همچون دینی-مذهبی، تاریخی و... نیز ممکن است لحاظ شده باشد؛ به عنوان مثال در غزل حافظ (دارای جهان نصرت دین خسرو کامل...) غرض شاعر (خالق متن)؛ اگرچه مدح یحیی بن مظفر (غرض تاریخی و سیاسی) است، انگیزه‌های زیباشناختی او در ابیات و کارکردهای هنری متن باعث جاودانگی متن شده است. نکته‌ای که محقق؛ در این مقام و در تحلیل اغراض ماتن و کارکرد متن باید بدان توجه کند این است که ممکن است غرض اصلی ماتن در زمان خلق اثر تاریخی و سیاسی و یا دینی-مذهبی بوده باشد، اما خواننده در شرایط و زمان و مکان خاصی کارکرد هنری آن را برجسته کند و اساساً به کارکردهای دیگر آن توجه نکند. به عبارت دیگر این نکته قابل تصور است که غرض ماتن ممکن است چیزی باشد و کارکرد متن چیزی دیگر؛ این اصل می‌تواند به عنوان یک حکم و قاعده بنیادین به کار رود که غرض متن با توجه به بازه تاریخی و فرهنگی زمان تولید متن شکل می‌گیرد؛ در حالی که کارکرد/ کارکردهای متن با توجه به مخاطب/ مخاطبان تکوین می‌یابد. با وجود این می‌توان کارکردهای متن را کاملاً هرمنوتیکی دانست و با توجه به ساحات مختلف وجود مخاطبان متن کارکردهای متن نیز متغیر است. به عبارت دیگر کارکرد متن، امری متغیر و با توجه به زمان و دوره تاریخی نگرش به متن از یک سو و شرایط افراد مختلف در یک دوره تاریخی و جغرافیایی متفاوت تواند بود.

نمونه این مطلب بیت «ایها الناس جهان جای تن آسانی نیست/ مرد دانا به جهان داشتن ارزانی نیست» است که غرض و کارکرد این جمله علاوه بر نکات زیباشناسی و هنری-ادبی ممکن است غرضهای دیگری همچون تنبیه اخلاقی، تربیت و تعلیم و... نیز باشد که کشف

این اغراض و کارکردها در این مقام (با توجه به کارکرد متن و با حضور مخاطب) انجام می‌شود. کشف غرض و کارکرد در متون ادبی و هنری همواره به این آسانی نخواهد بود و کشف غرض ماتن و به ویژه کارکرد متن و شقوق معنایی مترتب بر دریافت و فهم، نیاز به روش‌شناسی دقیق و خاص دارد. این مسئله وقتی حادثر خواهد بود که گاهی اوقات یک پیام و مفهوم از یک ماتن (مولوی) در دو متن و زمان (مثنوی و دیوان شمس) ارائه می‌شود که با اغراض و کارکردهای مختلف همراه است که تحلیل این غرض (با توجه به ماتن) و کارکرد (با توجه به متن) در این مقام انجام می‌شود؛ در بررسی یک نکته و پیام مشترک که در دیوان شمس و مثنوی تکرار شده است نباید به صرف اینکه از یک ماتن است کارکرد یکسان و مشترکی برای آن فرض کرد؛ چرا که از یک سو غرض ماتن در زمان تولید متن با توجه به مجموعه ساحات باورها و اعتقادات، احساسات و عواطف، هیجانات و خواسته‌ها و نیازها متغیر بوده و کارکرد متن نیز با توجه به اقتضائات و زمینه‌های خوانش متن از سویی دیگر در نوسان بوده است.

(و) بعد از توجه به نکات یاد شده (کشف کلیت و تمامیت یک متن، تمییز و تمایز معنای نسبی از معنای مطلق الفاظ و مفاهیم و روش‌شناسی کشف معنای نسبی از مطلق با استفاده از روش معناشناسی و روش‌شناسی کشف نوع و سنخ جملات و کشف کارکرد کلی متن و غرض نویسنده از متن) در بررسی متن، روش‌شناسی کشف نوع بیان یک مطلب در یک متن ادبی است. نوع بیان در متون ادبی در یک نگاه کلان به هفت قسم طبقه‌بندی می‌شود که یک نوع از بیان، بیان حقیقت و شش نوع دیگر غیر حقیقت هستند که مجموع آن شش قسم؛ بیان مجازی، بیان استعاره‌ای، بیان تشبیهی، بیان تمثیلی، بیان رمزی و بیان کنایه‌ای است. توضیح این نکته ضروری است که حقیقت در این بافت غیر از حقیقتی است که در مقابل کذب قرار دارد و غیر از حقیقتی است که در مقابل خطا قرار می‌گیرد. در این مجال مقصود از حقیقت آن چیزی است که در مقابل غیر حقیقت (مجاز) یعنی بیان مجازی، بیان استعاره‌ای، بیان تشبیهی، بیان تمثیلی، بیان رمزی و بیان کنایه‌ای قرار دارد؛ البته درباره تفسیر زبان مجازی در مقابل زبان حقیقت دو نظرگاه مختلف «پردازش یک مرحله‌ای» و «پردازش دو مرحله‌ای» وجود دارد. در پردازش یک مرحله‌ای نظر بر این است که ما معنای مجازی را به طور مستقیم، به موازات معنای حقیقی و یا به جای آن استنباط می‌کنیم؛ اما در تفسیر دو مرحله‌ای نظر آن است که ما ابتدا معنای واقعی و یا به اعتباری «سطحی» جمله را استنباط می‌کنیم و وقتی این سطح را

مناسب یا کافی تشخیص ندادیم به دنبال تفسیر مجازی می‌رویم. اگر این تفسیر درست باشد باید این انتظار را داشت که تفسیر مجازی زمان بیشتری را در ذهن به خود اختصاص دهد. آنچه در تفسیر و فهم بیان مجازی به ویژه بیان استعاری کلمات و جملات بسیار تأثیرگذار است و فهم آن بدون آن دشوار و محال است، بافت متن است که در فهم بیان مجازی باید بدان توجه کرد.

در این سطح، محقق باید به این نکته پردازد که متن و هر کدام از جملات به کدام یک از بیان‌های هفت‌گانه فوق همراه شود، سرنوشتی خاص خواهد داشت؛ چرا که میان پیام و خبری که با بیان حقیقت همراه است، با همان خبری که به زبان و بیان مجازی همراه باشد؛ تفاوت اساسی وجود دارد؛ دو حکم مختلف بر آنها جاری و ساری خواهد بود.

بر این اساس یکی از چالش‌های جدی در متون ادبی کشف معنای حقیقی از موارد ششگانه بیان مجازی، بیان استعاره‌ای، بیان تشبیهی، بیان تمثیلی، بیان رمزی، بیان کنایه‌ای است. فهم و کشف اینکه معنای حقیقی و مجازی یک جمله کدام مراد است (گُل در معنای گیاه یا در معنای معشوق) نکته‌ای باریک است که باید در این مرحله بدان توجه شود. توضیح آخر اینکه؛ اگر چه گرایش اصلی (trend) در ادبیات استفاده از زبان مجازی است و گرایش اصلی در علم، استفاده از زبان حقیقی است، این حکم منافات با این امر ندارد که در زبان ادبی از زبان حقیقت نیز استفاده شود. همچنین ممکن است در علم نیز از زبان مجازی استفاده شود؛ به عنوان مثال در زبان علم وقتی عبارت «میدان مغناطیسی» به کار می‌رود، مقصود از واژه میدان، زبان حقیقی نیست.

یکی دیگر از نکات قابل تأمل در بحث کشف نوع بیان جملات، ساحت حقیقت یا شش مورد دیگر، بحث اعتبارسازی و واقعیت‌آفرینی و حقیقت‌نمایی در بیان است. به این معنا که در زبان ادبی برخلاف زبان غیرادبی، مجاز به اعتبارسازی هستیم و اتفاقاً فصل جداکننده زبان ادبی و ادبی‌تر شدن هر متنی در ازای میزان بهره‌گیری بجا و متناسب از همین اعتبارسازی است؛ اگرچه این اعتبارسازی می‌تواند در زبان غیر ادبی هم کاربرد داشته باشد؛ به عنوان مثال، هر واژه‌ای در هر زبانی، در معنای قاموسی خود بار معنایی خاصی دارد که در همه قاموسها نیز مشترک است؛ اما شاعر یا نویسنده این اعتبار را برای خویش می‌سازد که با توجه به استلزاماتی همچون علاقه، قرینه و... چیزی را بگوید و چیز دیگری از آن مراد کند. به عبارت دیگر

مفهومی را به جای مفهوم دیگر بگیرد و واقعیت آفرینی می‌کند. استفاده از زبان مجازی (مجازی، نمادین، استعاری، کنایه‌ای، تمثیلی و تشبیهی) در شعر و هنر مکتوب کلامی نوعی اعتبار و اعتبارسازی است که به هنرمند این اجازه را می‌دهد که چیزی را در معنای دیگر فهم کند و بفهماند. از میان فیلسوفان زبان، جان سرل یکی از بزرگترین فیلسوفانی است که بیشترین بحث را در فلسفه زبان و اعتبارسازی و واقعیت آفرینی زبان مطرح کرده است. به عنوان مثال حافظ در غزل «مدامم مست می‌دارد نسیم جعد گیسویت» به مانند هر شاعر برجسته دیگر از زبان غیرحقیقت (مجاز) بهره برده است:

<p>خرابم می‌کند هر دم فریب چشم جادویت که شمع دیده افروزیم در محراب ابرویت که جان را نسخه‌ای باشد ز لوح خال هندویت صبا را گو بر افشانند زمانی برقع از رویت من از افسون چشمت مست و او از بوی گیسویت نیاید هیچ در چشمش به جز خاک سر کویت</p>	<p>مدامم مست می‌دارد نسیم جعد گیسویت پس از چندین شکیبایی شبی یارب توان دیدن سواد لوح بینش را عزیز از بهر آن دارم تو گر خواهی که جاویدان جهان یکسر بیارایی من و باد صبا مسکین دو سرگردان بی حاصل زهی همت که حافظ راست از دنیی و از عقبی</p>
--	---

با توجه به پژوهش در حوزه «متن» در طول تاریخ نقد ادبی، در محورهای شش‌گانه مذکور؛ الف) کشف کلیت و تمامیت یک متن، ب) تمییز و تمایز معنای نسبی از معنای مطلق الفاظ و مفاهیم، ج) روش‌شناسی کشف معنای نسبی از مطلق با استفاده از روش معناشناسی، د) روش‌شناسی کشف نوع و سنخ جملات، ه) کشف کارکرد کلی متن و غرض نویسنده از متن، و) روش‌شناسی کشف نوع بیان ادبی؛ از نقدهای لغوی، فنی، تاریخی، زیباشناسی و... بیشتر یاد شده که در این میان، مهم‌ترین نوع نقد، نقد فنی بوده است.

۲-۲. روش‌شناسی تحقیقات ادبی (Literary studies) از منظر دوم

الف) با توجه به متن، ماتن و بافت تولید متن

۱. متن

اطلاعات زبانی: لغوی، نحوی، بلاغی و عروض و قافیه

۲. ماتن

اطلاعات تاریخی از ماتن

۳. بافت

اطلاعات تاریخی از بافت اجتماعی

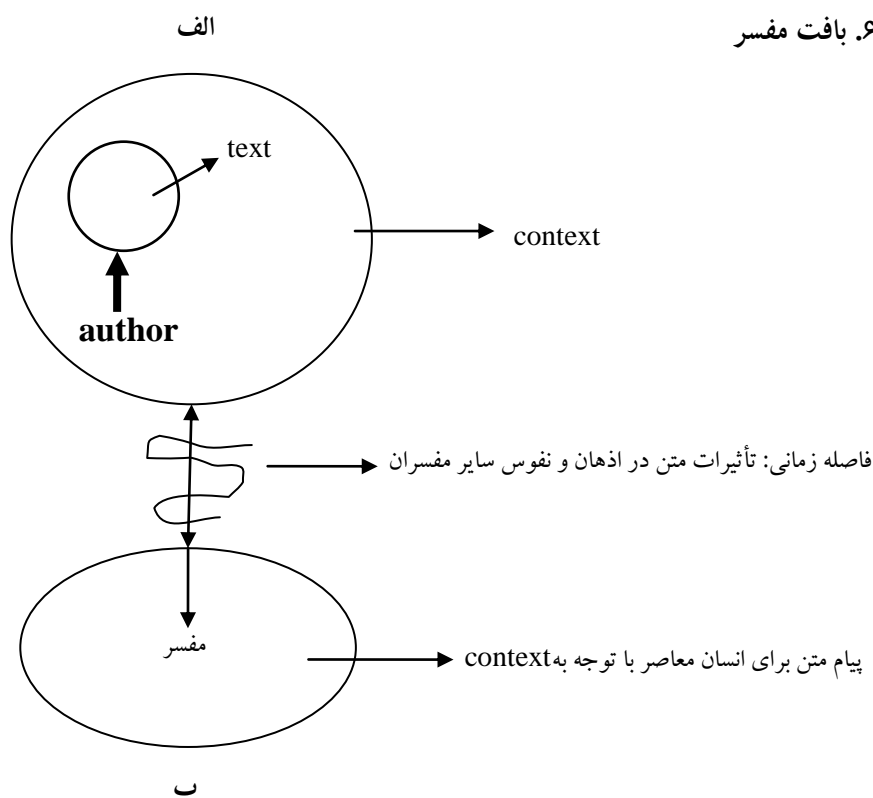
ب) با توجه به خوانش از ماتن تا مفسر، خود مفسر، بافت تفسیر

۴. فاصله زمانی

۵. مفسر

اطلاعات کافی از شخصیت و منش مفسر

۶. بافت مفسر

منظر دوم. این منظر که به نوعی در ارتباط طولی با منظر نخست (متن) قرار می‌گیرد، توجه به این نکته است که شناخت ماتن و احوالات او می‌تواند به دریافت درست و بهتر متن و فهم معنی/معانی نهفته در متن کمک کند. بر این مبنا و معیار است که محققانی همچون زرین کوب آشنایی با احوال شاعر و عصر او را در فهم معنای شعر مؤثر و لازم دانسته‌اند (زرین کوب، ۱۳۴۶: ۱۳۷)؛ به عنوان مثال در نظر گرفتن اشعار مولوی بدون توجه به شخصیت او و سوانح و حوادث زندگی دشوار است. به همین جهت اگر کسی بخواهد دیوان شمس و غزلیاتی همچون «مرده بدم زنده شدم گریه بدم خنده شدم/ دولت عشق آمدم و من دولت پاینده شدم» را بدون در نظر گرفتن شخصیت مولوی، باورها و اعتقادات، احساسات و عواطف و هیجانات، خواسته‌ها و نیازهای او تفسیر و تبیین کند آن را به گونه‌ای خواهد فهمید که در صورت عدم آگاهی از این فرایندها، چنین درک و فهمی از آن مقدور نخواهد بود؛ البته این نوع نگاه به رابطه ماتن و متن در صورتی قابل پذیرش و دریافت است که دیدگاه برخی از منتقدان ادبی که مرگ مؤلف را باور دارند، در این سطح و مقطع به کنار نهاده باشیم. همان دیدگاهی که پیشتر در منظر اول به تفصیل بحث و تبیین شد؛ علاوه بر اینکه به مدد روش/روشهایی می‌توان از محتوا به شخصیت آفریننده متن پی ببریم و پس از شناخت شخصیت ماتن می‌توان به شناخت خود متن نیز نقب زد و بهتر و کامل‌تر متن را خوانش کرد. با توجه به این منظر و رویکرد به متن است که روش‌ها و نحله‌های خاصی در نقد ادبی (بخشهایی از نقد روان‌شناختی و نقد فلسفی، نقد سیاسی و...) به وجود آمده است. با توجه به این هدف یعنی شناخت ماتن (ساحات نفسانی و...) و با عنایت به اطلاعات تاریخی کافی از ماتن، باید در این منظر به سه نکته ویژگی‌های شخصیتی و منشی ماتن؛ انگیزه‌های ماتن از تألیف و تولید متن، مخاطبان احتمالی متن و اینکه ماتن، این متن را برای چه کس/کسانی و برای چه پدید آورده، توجه کرد:

الف) شناخت ویژگی‌های ماتن

شناخت ویژگی‌های ماتن به این معنا است که با توجه به درک و فهم مهم‌ترین ویژگی‌های شخصیتی پدید آورنده متن، شناخت بیشتری از ماتن پیدا می‌شود:

به عنوان مثال اگر پژوهشگری درصدد تبیین و تحلیل شخصیت مولوی از خلال مجموعه آثار منشور اوست باید به این پرسش‌های مقدر توجه داشته باشد:

۱. ماتن (مولوی) چه عقاید و افکاری (ساحت نفسانی عقیدتی و معرفتی) دارد؟ به عنوان مثال پژوهشگر می‌تواند به این مسئله در این ساحت توجه کند که مولوی درباره روابط انسان با خدا (خداشناسی) چه باور و عقیده‌ای داشته است یا درباره مقوله انسان و انسان‌شناسی، ظن، شک، استدلال، شناخت، عقیده، پیش‌داوری و... چه و چگونه می‌اندیشیده است؟ چنانکه محققان زیادی در این مقوله‌ها اندیشیده و آثاری پدید آورده‌اند. درباره برخی دیگر از این مقوله‌ها می‌توان به صورت مستقل یا مقایسه‌ای، پژوهش کرد.

۲. ماتن چه احساسات، عواطف و هیجاناتی (ساحت نفسانی احساسی و هیجانی) دارد؟ به عنوان مثال پژوهشگر می‌تواند به این مسئله در این ساحت توجه کند که مولوی، حافظ و... از نظر احساسات و عواطف همچون عشق، نفرت، دوستی، امید، شادی، دلسردی، طمع، خوف، دلهره، درد، رنج، لذت و... چگونه بوده‌اند؟ و دیدگاه او نیز درباره این ساحت چگونه است؟ در این باره نیز آثاری تألیف شده است و جای پژوهش‌های عمیق و دقیق‌تر وجود دارد؛ به عنوان مثال با توجه به مجموعه سنخ‌شناسی انسان در روان‌شناسی یونگی و شاخص تیبی مایرز - بریگز^۱، می‌توان این پرسش کلان را مطرح کرد و آن اینکه مولوی و حافظ از نظر ساحت احساسی و هیجانی و با توجه به نگاه آنها به عشق و نفرت، خوف و امید، درد و رنج و...، درون‌گرا بوده‌اند یا برون‌گرا، حسی بوده‌اند یا شهودی، متفکر بوده‌اند یا احساسی، قضاوت‌گرا بوده‌اند یا دریافت‌گرا. از سویی دیگر با توجه به انواع و اقسام خلق و خو بر مبنای نظام فکری روانشناس آمریکایی «لیندا برنز»^۲ آیا سنت‌گرا^۳ بوده‌اند یا تجربه‌گرا^۴ و یا مفهوم‌پرداز^۵ و یا آرمان‌گرا^۶ که البته درباره هر کدام از این جهت‌ها می‌توان بحثی جداگانه داشت.

۳. ماتن چه خواسته‌ها، نیازها و تمنیاتی (ساحت نفسانی ارادی) داشته است؟ به عنوان مثال پژوهشگر می‌تواند به این مسئله در این ساحت توجه کند که مولوی و... از نظر ساحت

---

۱. در این حوزه و مسئله انواع تیپولوژی انسانها، ر.ک کتاب «هنر شناخت مردم» اثر پل دی تیگر و باربارا بارون تیگر که توسط محمد گذرآبادی ترجمه شده است (تیگر، ۱۳۸۸). در این کتاب و بر مبنای شاخص تیبی مایرز - بریگز؛ سنخ روانی انسانها از ۱۶ قسم خارج نیست که در منظر پنجم (مفسر) به تفصیل درباره آن بحث خواهد شد.
۲. طبقه‌بندی خلق و خوی انسانها اولین بار توسط «دیوید کرسی» مطرح شد و بعد خانم «لیندا برنز» آن را تکمیل کرد (تیگر، ۱۳۸۸: ۱۴۱-۱۵۸).

3. Traditionalist
4. Experiencer
5. Conceptualizer
6. Idealist

ارادی همچون اراده، تصمیم، نیت، اهداف، انگیزه، انگیزش و... چه خواسته و نیازهایی داشته و چگونه با این خواسته‌ها و نیازها تعامل کرده است؟ مثلاً انگیزه‌ها از یک سو و اهداف مولوی از سویی دیگر، از اینکه به خدای متشخص انسان‌وار میل کرده، چه بوده است؟ خدا در نظام فکری متألهین و باورمندان به خدا در هر مکتب و مسلک، از سه قسم خدای نامتشخص، خدای متشخص انسان‌وار و خدای متشخص نایمان‌وار خارج نیست. در فرهنگ و عرفان اسلامی ایرانی؛ خدای عارفان و فقیهان بیشتر از سنخ خدای متشخص انسان‌وار است و در مقابل در فرهنگ آیین و عرفان شرقی به ویژه عرفان بودایی از سنخ خدای نامتشخص بوده است. در تفاوت این دو خدا (متشخص انسان‌وار و نامتشخص) اینکه، در خدای متشخص انسان‌وار رابطه انسان با خدا بیشتر از سنخ بنده و مولی است در حالی که در خدای نامتشخص؛ رابطه انسان با خدا بیشتر از سنخ رابطه همکار با همکار است؛ این پرسش در این مرحله (تمنیات، خواسته‌ها و نیازها) قابل طرح است که انسان شرقی چه نیازها و خواسته‌هایی داشته است که به خدای نامتشخص میل کرده است و در مقابل انسان ایرانی (مولوی و...) چه نیازها و خواسته‌هایی داشته است که به سمت خدای متشخص آن هم از سنخ انسان‌وار میل کرده است؟

۴. به موازات بحث از فقرات عقاید و افکار، احساسات و عواطف، هیجانات و خواسته‌ها، نیازهای ماتن؛ این بحث قابل طرح است که ماتن چه مناسبات اجتماعی داشته و چگونه با دیگران (انسانها، طبیعت و...) تعامل می‌کرده است؟ به عنوان مثال با قشر فرودست و فرادست چه و چگونه رابطه‌ای داشته است؟ یکی از نکات مهم در این سطح در بررسی شخصیت و منش ماتن این است که او با نهادهای هفت‌گانه خانواده، اقتصاد، سیاست، تعلیم و تربیت، حقوق، اخلاق و مذهب چه یا چگونه تعاملی داشته است؟ به ویژه با نظام قدرت چه و چگونه رابطه‌ای داشته است؟ آیا در خدمت نهاد سیاست و قدرت بوده و فکر و زندگی می‌کرده است یا در نقطه مقابل آن و علیه آن می‌زیسته و قلم و قدم می‌زده است؟ کشف و فهم این مسئله درباره برخی از شخصیت‌های بزرگ ادبی همچون مولوی، فردوسی و... از این جهت مهم و تأثیرگذار است که در فهم متن و آثار ادبی برجای مانده از آنها نقشی مهم ایفا می‌کند؛ به عنوان مثال عدم فهم و درک موقعیت و شرایط زندگی در سطح نهاد خانواده در عصر حافظ باعث می‌شود که خواننده در فهم ابیاتی همچون «بگشا بند قبا تا بگشاید دل من / که گشادی که مرا بود ز پهلوی تو بود» یا «تو گر خواهی که جاویدان جهان یکسر بیارایی / صبا را گو برافشاند زمانی برقع از رویت» دچار مشکل

شود. این بدفهمی وقتی برای مفسر و خواننده یک متن بیشتر خواهد شد که بدون توجه به تغییر و تحول نهادها در زمان و شرایط مختلف بخواند نهادهای زمان و عصر خود را مشابه و همرنگ نهادهای دهه و سده‌های گذشته بداند؛ بر همین اساس خواننده و محقق دقیق - النظر در فهم این ابیات باید با توجه به جامعه عصر حافظ و نهاد خانواده در قرن هشتم نظر کند. درباره سایر نهادها (اقتصاد، تعلیم و تربیت، حقوق، اخلاق و مذهب) هم لازم است خواننده دقیق‌النظر به این تفاوت گفتمانی و شرایط نهادهای اجتماعی زمان تولید متن و خوانش توجه کند؛ در این سطح محقق می‌تواند به این امر توجه کند که وجه امرار معاش و ارتزاق او (مولوی، حافظ و...) چگونه بوده و تعامل او با نهاد اقتصاد از چه لونی بوده است؛ به عنوان مثال مولوی در قرن هفتم چگونه امرار معاش می‌کرده است؟ آیا در آثارش (منظوم و مثنوی) درباره این مسئله و کیفیت امرار معاش و کسب (نهاد اقتصاد و قدرت) سخنی گفته است؟

نکته دیگر در پایان این بحث اینکه علاوه بر این موارد چهار گانه، بررسی شخصیت ماتن (ساحت نفسانی عقیدتی و معرفتی، احساسی و هیجانی و ارادی و تعامل او با دیگران و نهادهای اجتماعی) در صورت وجود اسناد و مدارک لازم و برای شناخت بهتر، عمیق‌تر ماتن، باید به عوامل تکوین‌گر شخصیت و منش ماتن نیز توجه داشت که در ذیل همان عوامل چهار گانه مطرح می‌شود. مجموعه عوامل مکون شخصیت هر انسان (نویسنده متن) خود شامل پنج مؤلفه تواند بود:

۱. تأثیر عوامل ژنتیک و ساختار هویتی ماتن همچون هوش، استعداد، وراثت و... (عوامل پیش از تولد) در تولید متن چگونه است؟ به عنوان مثال در خوانش مثنوی و چگونگی سرایش آن، علاوه بر مجموعه ساحت عقیدتی - معرفتی، عاطفی و احساسی و هیجانی، ارادی و تعامل او با دیگران و نهادهای اجتماعی، فهم میزان بهره هوشی و استعداد مولوی در دانشهای مختلف از جمله موسیقی و... در تحلیل آثار مولوی می‌تواند مهم تلقی شود.

۲. تأثیر تعلیم و تربیت برخاسته از محیط نویسنده همچون محیط مدرسه، مکتب و... (دوران پس از تولد تا سن و دوره آموزش) در تولید متن تا چه حد و چگونه بوده است؟ به عنوان مثال در خوانش مثنوی و چگونگی سرایش آن، علاوه بر مجموعه ساحت یاد شده نویسنده؛ فهم کیفیت و کمیت / کمیت و کیفیت تحصیلات و آموزش مولوی از سال ۶۰۴ تا زمانی که مولوی مشغول مطالعه و مباحثه بوده (بیشتر قبل از آشنایی با شمس در سال ۶۴۲) می‌تواند در تحلیل اشعار مولوی مؤثر باشد.

۳. سن و وضعیت سنی ماتن چگونه است؟ به عنوان مثال در خوانش دیوان شمس یا دیوان حافظ علاوه بر توجه به مجموعه ساحات نفسانی نویسنده؛ تشخیص و دریافت زمان و وضعیت سنی ماتن (حافظ و مولوی پیر یا جوان) می‌تواند در تحلیل اندیشه و آثار مولوی مؤثر باشد. به عنوان نمونه اینکه این متن را ماتن در چه سنی گفته است، در مواردی چند در نوع خوانش متن تأثیر دارد؛ لذا اگر بتوان تشخیص داد که غزل «روز هجران و شب فرقت یار آخر شد/ زدم این فال و گذشت اختر و کار آخر شد// آن پریشانی شبهای دراز و غم دل/ عاقبت در قدم باد بهار آخر شد» را حافظ در اواخر حیات خود گفته است، می‌تواند در نوع نگاه به شاعر و خوانش و تفسیر خواننده از آن تأثیرگذار باشد.

۴. ماتن از نظر تجارب و توانایی ذهنی نظیر علم، فهم، قدرت تفکر، تجربه‌ها و... چگونه و در چه حدی بوده است؟ به عنوان مثال در خوانش یک رمان علاوه بر توجه به مجموعه ساحات نفسانی یاد شده نویسنده، توانایی ذهنی ماتن در خلق یک متن مهم و مؤثر است.

۵. سنخ روانی ماتن چگونه است؟ به عنوان مثال در مقایسه و خوانش دو رمان با یک درونمایه و موضوع و حتی در یک سطح، علاوه بر توجه به مجموعه ساحات نفسانی یاد شده، سنخ روانی نویسنده نیز بالقوه می‌تواند مهم و مؤثر باشد که درباره سنخ و انواع مختلف آن (۱۶) سنخ روانی یونگی و شاخص تیپ مایرز-بریگز) در آینده (منظر پنجم) بحث خواهد شد؛ به عنوان مثال دو رمان فیمنیستی نگران نباش اثر مهسا محب علی و احتمالاً گم شده/م اثر سارا سالار که هر دو در یک سال (۱۳۸۷) چاپ شده‌اند هر دو به یک مسئله (درد و رنج زنان) پرداخته‌اند که با توجه به نوع و سنخ روانی ماتن (درون‌گرا - برون‌گرا، شهودی - حسی، احساسی - متفکر، دریافتی - قضاوت‌گرا) برداشت و دریافتی خاص از یک مسئله (درد و رنج زنان معاصر) داشته‌اند.

با وجود این، کشف و درک مهم‌ترین ویژگیهای شخصیتی ماتن در محورهای نه‌گانه ساحت عقیدتی - معرفتی، عاطفی و احساسی و هیجانی، ارادی ماتن و درک تعامل او با دیگران و نهادهای اجتماعی از یک سو و فهم میزان تأثیر عوامل ژنتیک، تعلیم و تربیت، وضعیت سنی، توانایی ذهنی و در نهایت سنخ و تیپ روانی ماتن از سویی دیگر در تولید متن و همچنین خوانش مفسر تأثیرگذار است.

(ب) ماتن چرا این اثر را پدید آورده است؟ (انگیزه ماتن از تألیف)

نکته دیگر پیرامون بحث از ماتن در روش‌شناسی تحقیقات ادبی، این مسئله است که ماتن چرا و به چه انگیزه‌هایی این متن را پدید آورده است؟ همان‌گونه که پیشتر در بررسی متن نیز اشاره شد، در بررسی محتوای متن باید به سه مسئله (۱) «چه می‌گوید»، (۲) «برای که می‌گوید» و (۳) «چگونه می‌گوید» توجه کرد.

با وجود این باید گفت مسئله سوم که بیشتر ناظر بر صورت، فرم، ساختار و سازه‌های متن است و در بلاغت کلام (رتوریک) محل بحث است و مسئله اول که بیشتر در کشف محتوای متن محل توجه است، هر دو به نوعی در منظر نخست بدان پرداخته می‌شود؛ اما مسئله دوم «برای که می‌گوید» که در نقد ادبی محتوای متن، از آن به whom to say یاد می‌توان کرد، مسئله انگیزه تولید متن است که ارتباطی مستقیم با ماتن (منظر دوم) دارد.

دومین نکته در بحث از منظر دوم، این است که خواننده منتقد در خوانش متن به این مسئله توجه کند که متنی با عنوان مثنوی معنوی یا گلستان سعدی یا کشف المحجوب هجویری برای چه طیف مخاطب/مخاطبانی تألیف شده است؟ آیا ماتن در متن خویش به صراحت از طبقه/طبقات و فرد/افراد خاصی یاد کرده است که متن به خاطر آن/آنها تألیف شده باشد؟ و در صورت عدم صراحت، خواننده می‌تواند مخاطبان بالقوه متن را با توجه به قرائن و آمارات حدس بزند؟

تشخیص این امر در درجه اول ممکن است چندان ضروری به نظر نرسد ولی در مواردی می‌تواند در نوع تفسیر و خوانش متن تأثیرگذار باشد؛ به عنوان مثال اگر گفته شود سعدی، گلستان را صرفاً برای تعلیم و تربیت نوشته است، یک حکم بر آن بار خواهد شد؛ و اگر گفته شود فقط برای زیبایی سخن و هنر برای هنر نوشته است. حکم دیگری برای آن جاری خواهد شد. با وجود این در یک نگاه کلان به متون ادبی و صرفاً به خاطر هنر مکتوب کلامی بودن، می‌توان انگیزه‌های تألیف و خلق یک اثر هنری مکتوب کلامی را حداقل به دو قسم کلان تعلیم/تربیت و هنری و زیباشناختی صرف طبقه‌بندی کرد، البته می‌توان انگیزه‌های دیگری نیز با توجه به متن و اثر ادبی از آن انتزاع کرد. تشخیص این مسئله در متنی مثل «مثنوی معنوی» روشن و مبرهن است؛ اما تشخیص آن، در متن دیگری

از همین ماتن به نام «دیوان غزلیات شمس» دشوار است. همچنین یادکرد دو نکته در دفع سؤال مقدر مخاطب ضروری به نظر می‌رسد. اولاً اینکه اهمیت تشخیص این مسئله برای سطوحی مطرح است که به فهم نقش مؤلف در تشخیص معنای متن هنوز باور دارد و یکسره به نظریه «مرگ مؤلف» و متن محوری صرف، سر و دل نسپرد. ثانیاً این مسئله (شناخت ماتن و کشف انگیزه/ انگیزه‌های ماتن) ممکن است در تشخیص فهم برخی از متن‌های ادبی به ویژه متون کهن لازم و ضروری باشد، اما در برخی از متون ادبی، از جمله رمان‌های معاصر که اساساً بر مبنای تئوری مرگ مؤلف هم بنا شده‌اند؛ نمی‌تواند مصداق داشته باشد. نمونه بارز این امر، بی‌توجهی صادق هدایت به مخاطب است که اساساً متن را برای خویش و سایه خویش نوشته است؛ لذا این نکته (شناخت ماتن و اینکه برای چه کس/ کسان نوشته است) امری نسبی است و درباره همه متون و در همه اعصار مصداق ندارد.

ج) ماتن متن را برای که/ چه کسی پدید آورده است؟

اکنون که غرض و انگیزه ماتن از تولید متن مهم و ضروری تشخیص داده شد، این نکته اهمیت وافری دارد که مخاطب/ مخاطبان بالقوه و بالفعل متن چه کسانی هستند؟ نگاهی اجمالی به متون ادبی کلاسیک نشان می‌دهد که این دسته از آثار برای یک یا چند مورد از مخاطبان تألیف شده‌اند که برای هر کدام در طول ادب فارسی می‌توان مصادیق و نمونه‌هایی متعدد را برشمرد.

برخی از متون در طول تاریخ ادبیات ایران برای عوام و توده مردم تألیف و تدوین شده‌اند. بعضی از اشعار رودکی و بخش‌هایی از مثنوی معنوی به ویژه قصه‌ها و تمثیلهای^۱

۱. همایی در کتاب تفسیر مثنوی مولوی (دژ هوش‌ربا) مخاطبان مثنوی را به سه قسم عام، خاص و اخص طبقه‌بندی کرده است. «در بخش اول گویی مولوی در محضری که از عموم طبقات تشکیل شده است مجلس‌گویی و واعظی می‌کند و بر سیل و عطف و تذکیر که در اثناء آن برای سرگرمی شنوندگان ناچار قصه‌پردازی و داستان‌سرایی نیز باید کرد، سخنانی می‌گوید که برای هر صنف و هر طبقه‌ای اعم از عارف و عامی مفید و سودمند باشد و شنوندگان نیز به قدر فهم و استعداد خود آن مطالب را درک و از آن گفته‌ها استفاده می‌کنند» (همایی، ۱۳۸۵: بیست و هفت).

نمونه کامل این نوع از آثارند. برای آشنایی بهتر دانشجویان این ابیات از مثنوی معنوی شاهد مثال خوبی است:

«یک مثل بشنو که شب دزد عنید	در بن دیوار حفره می برید
نیم بیداری که او رنجور بود	تق تق آهسته اش را می شنود
رفت بر بام و فرو آویخت سر	گفت او را در چه کاری خیره سر
خیر باشد نیمه شب چه می کنی	
در چه کاری گفت می گویم دهل	گفت کاو بانگ دهل ای بوسبل
گفت فردا بشنوی این بانگ را	نعره یا حسرتا یا ولتا» (مثنوی، ۶۵)

برخی از متون ادبی نیز برای افراد، تیپ و گروهی خاص همچون فرهیختگان، طبقه نخبگان و خواص تألیف شده‌اند که دیوان حافظ تا حدودی نمونه بارز این دسته است؛ اگرچه این متن در طول تاریخ با همه طبقات و افراد جامعه ارتباط برقرار می‌کند و خواننده می‌شود. در پاسخ به پرسش مقدر باید گفت اهمیت بحث و دانستن این نکات وقتی ضروری است که اگر ندانیم مخاطب/مخاطب احتمالی این دسته از ابیات چه کس/کسانی، هست/هستند؛ در درک و بررسی آن به بیراهه خواهیم رفت. به شاهد مثال ذیل که خطاب حافظ شیرازی به فرد خاصی (شاه نعمت الله ولی) است توجه شود:

«آنان که خاک را به نظر کیمیاکنند آیا شود که گوشه چشمی به ما کنند

دردم نهفته به ز طیبیان مدعی باشد که از خزانه غیثش دوا کنند» (حافظ، ۱۳۷۱)

برخی دیگر از متون نیز در طول تاریخ ادبیات ایران برای هم‌کیشان و رقیبان نوشته شده‌اند که قصاید انوری و در مواردی اشعار خاقانی نمونه بارز این دسته از متون است. بسیاری از قصائد خاقانی در تقابل و مواجهه شاعر با رقیبانی همچون (ابوالعلاء گنجوی، فلکی شروانی، مجیرالدین بیلقانی و...) نوشته شده است که مروری بر مطلع برخی از قصائد او گواه بر این امرست. وجه ممیز این دسته از اشعار در این است که زبان و نحوه بیان و استخدام واژه سخته و دشوار و عبارات دیرپاب و ابهام و سخنان غامض به منظور جلوه‌گری و منکوب کردن رقیب مشخصه بارز آن است.

برخی دیگر از متون نیز برای طبقه قدرتمندان، سلاطین و طبقه اشراف و رجل سیاسی نوشته و تدوین شده است که برخی دیگر از قصائد خاقانی نمونه این دست از متون است.

همچنین برخی دیگر از متون در مجموعه تاریخ ادبیات؛ برای گروهی خاص از نظر دینی، مذهبی و فرقه‌ای نوشته شده‌اند که آثار برجای مانده از ناصر خسرو قبادیانی نمونه این دسته از متون است. مروری بر کتاب‌هایی همچون زادالمسافرین، وجه دین و خوان اخوان و حتی پاره‌ای از اشعار ناصر خسرو گواه این امر است.

برخی دیگر از متون نیز برای گروه سنی خاص تدوین و تألیف شده است که نمونه‌های آن در ادبیات معاصر؛ ادبیات مربوط به کودکان و نوجوانان است و ... .

در ضمن این مسئله در دانش «سبک‌شناسی‌شناختی» و «علم معانی» که معنا در متن را محصول مواجهه خواننده، دانش عمومی، ذخیره و معلومات او با متن می‌داند، از اهمیت وافر دارد؛ چرا که هر متن حاصل دیالوگ و گُنش دو سویه مولف با مخاطب است و لاجرم متن را به سمت و سویی سوق می‌دهد که برای مخاطب مفروض، قابل فهم و دریافت باشد و در نظر نگرفتن مخاطب در این سطح به کژتاییهای زبانی، تعقیدهای بیانی و ... تعبیر خواهد شد؛ به عنوان مثال اگر متن ادبی برای توده مردم و عوام تألیف و تدوین شود نباید زبان و بیان آن دیرپاب و دیرفهم باشد و برعکس اگر متنی برای طیف روشنفکر، نخبه و فرهیخته تدوین می‌شود نباید زبان و نحوه بیان آن ساده و زودپاب باشد. همان مشربی که شاعران سبک آذربایجانی با توجه به مخاطبان خاص به نسبت شاعران سبک خراسانی در پیش گرفته بودند. به همین نسبت و شرایط است که در ادبیات معاصر و در نوع ادبی رمان در شناسنامه برخی از آثار، طیف مخاطبان آن روشن می‌شود و یا برخی از رمانها، ویژه طیف روشنفکران یا منتقدان وضع موجود است و لذا مخاطبان آن نیز طیفی خاص محسوب می‌شوند. یادکرد این نکته در این بخش ضروری است که در فهم یک متن ادبی، ممکن است در مواردی تشخیص مخاطب/ مخاطبان فرضی یک متن چندان حیاتی نباشد؛ اما در برخی شرایط و موارد لازم است؛ به عنوان مثال فهم اینکه ناصر خسرو در وجه دین و خوان اخوان، مخاطب خود را فقط باورمندان به کیش اسماعیلیه فرض کرده است یا همه مسلمانان و یا همه موحدان در خوانش متن تأثیرگذار است.

۲-۳. روش‌شناسی تحقیقات ادبی (Literary studies) از منظر سوم

الف) با توجه به متن، ماتن و بافت تولید متن

۱. متن

اطلاعات زبانی: لغوی، نحوی، بلاغی و عروض و قافیه

۲. ماتن

اطلاعات تاریخی تا حد کفایت از ماتن

۳. بافت

اطلاعات تاریخی تا حد کفایت از بافت اجتماعی

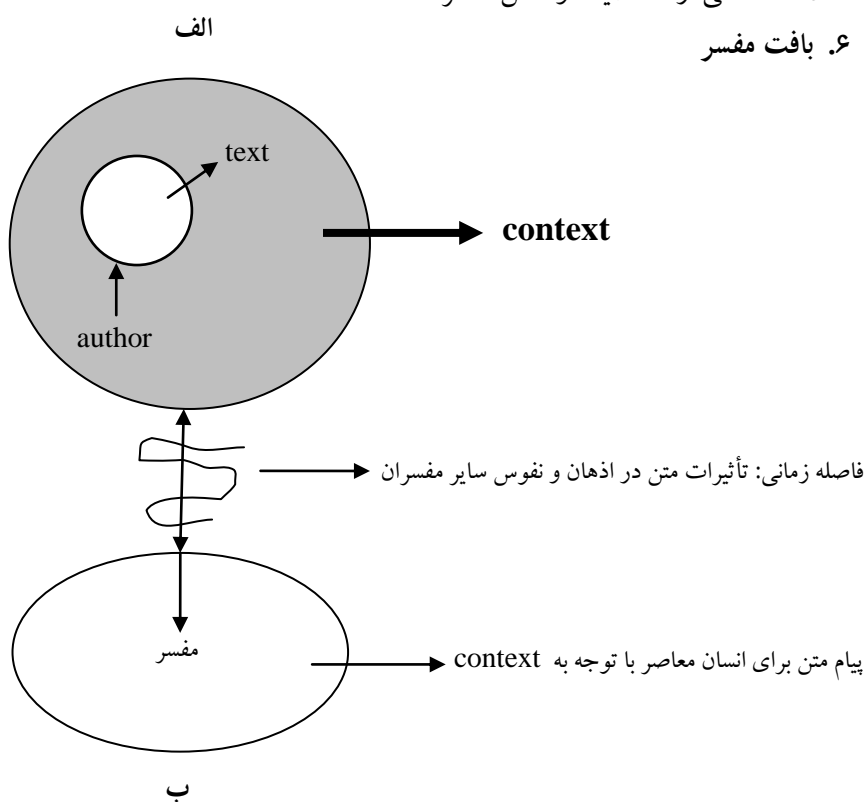
ب) با توجه به خوانش از ماتن تا مفسر، خود مفسر، بافت تفسیر

۴. فاصله زمانی

۵. مفسر

اطلاعات کافی از شخصیت و منش مفسر

۶. بافت مفسر

منظر سوم. یکی از محورهای مهم بحث در تحقیقات متون ادبی که در ارتباط مستقیم با متن و ماتن و شخصیت و منش او قرار دارد، فهم زمینه و شرایط تولید متن و مجموعه شرایطی است که به تولید متن ادبی منجر شده است. کشف و درک درست این استلزامات تولید متن در گرو شناخت دقیق عصر و دوره ماتن، خود ماتن، مخاطبان بالقوه و بالفعل متن، غرضهای تولید متن و... است. همچنان که پیشتر و در منظر دوم نیز گفته شد، علاوه بر آشنایی با احوال شاعر (منظر دوم)، شناخت جامع و دقیق دوره، شرایط و بافت تولید متن نیز می‌تواند به فهم نسبی و نزدیک به واقع متن یاری برساند. همان نکته‌ای که زرین کوب با عبارت «آشنایی با احوال شاعر و عصر/او کمک مؤثر تواند بود در فهم آن معنی که از شعر او برآید» (زرین کوب، ۱۳۴۶: ۱۳۷) یاد کرده است؛ در این منظر تنها و تنها به زمینه و شرایطی که متن اعم از متن کلاسیک یا معاصر و یا متن منشور یا شعری در آن بستر تکوین یافته است توجه می‌شود. به عبارت دیگر، به زمینه عظیم و گسترده اجتماعی که مؤلف در آن زمینه و شرایط، این‌گونه سخن رانده است پرداخته می‌شود.

این مسئله و توجه به این نکته مهم، نقطه مقابل دیدگاه برخی از جریانهای نقد ادبی معاصر همچون فرمالیسم و ساختارگرایی است که خود متن و نادیده انگاشتن اجتماعی که متن در آن به وجود آمد، تأکید دارند.

اما به نظر برخی از منتقدان ادبی معاصر همچون میخائیل باختین مطالعه اثر ادبی بدون در نظر گرفتن زمینه اجتماعی اش ضرورتاً ما را وادار می‌کند که همواره دست به جرح و تعدیل بزنیم (رامین نیا، ۱۳۹۰: ۵۷). به نظر او متن و نشانه‌های ادبی در فضای اجتماعی معینی متولد می‌شوند و همین فضا موجب می‌شود واحدهای زبانی (واژه، ترکیب و...) بر معانی و مفاهیم متعدد و متنوعی دلالت کند.

در روشهای مربوط به این منظر سعی می‌شود با توجه به زمینه (context) به متن (text) پردازد و متن را با توجه به علل و عوامل فرهنگی و اجتماعی تولید متن بررسی و تحلیل کند. این مسئله در دانش و روش معناشناسی محل بحث است که پیشتر درباره این دانش و روش بحث شد؛ در این منظر فقط و فقط به متن ادبی از آن جهت توجه می‌شود تا دلایل این‌گونه سخن گفتن در آن گفتمان (زمان و مکان تولید متن) واکاوی شود. با توجه به اطلاعات تاریخی و فرهنگی مربوط به زمینه اجتماعی و بافت اثر است که نقدهایی همچون نقد

جامعه‌شناختی ادبی متون، نقد سیاسی متون و... در نقد ادبی مطرح شده است؛ با توجه به زمینه‌ها و شرایط تولید متن ادبی باید گفت که اگر منتقدانی همچون «فرگه» در یکی از اصول سه‌گانه خود بر آنند که «هرگز نباید معنای یک واژه را به طور جداگانه جست‌وجو کرد، بلکه تنها در بافت قضیه باید جست‌وجو کرد و تنها در بافت جمله است که واژه‌ها حکایت و دلالت دارند (سرل، ۱۳۸۵: ۱۲۴). این حکم درباره فهم متن با توجه به زمینه و شرایط اجتماعی هم قابل‌سریان است. یعنی فهم یک متن ادبی بدون توجه به مقتضیات تاریخی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی زمان و مکان تولید متن اگر نگوئیم کاری محال، اما دشوار است؛ به عنوان مثال و با توجه به الگوی «متن محوری» صرف و بدون توجه به منظر حاضر، فهم دیوان حافظ و شاهنامه فردوسی در قلمرو ادبیات کلاسیک و بوف‌کور در ادبیات داستانی معاصر و اشعار شاملو در شعر معاصر و جنگ آخرالزمان ماریو بارگاس یوسا در حوزه ادبیات معاصر آمریکای لاتین در نقد ادبی، محل شک و شبهه فراوان خواهد بود. با وجود این در منظر سوم، رعایت و عنایت به دو نکته‌اهمیتی وافر دارد. یکی توجه به مجموعه شرایط و زمینه‌هایی است که به نوعی در تکوین و تولید متن دخیل هستند و نکته دوم اینکه در همان زمان تولید متن، برای همین غرض و هدف و برای همین مخاطبان چه متن / متونی نوشته شده است. در ادامه درباره هر یک از موارد یاد شده به تفصیل بحث خواهد شد.

الف) از آنجایی که زمینه و شرایط تولید متن همواره یک زمینه و امر اجتماعی است، آن دسته از نهادهای اجتماعی که در تولید متن دخیل هستند، باید و الزاماً بررسی و تحلیل شود. در بررسی زمینه‌ها و شرایط تولید متن باید به این پرسش توجه شود:

در زمان تولید متن نهاد خانواده / اقتصاد / سیاست / تعلیم و تربیت / اخلاق / حقوق / مذهب چگونه بوده است؟

همه این نهادها^۱ جزو context تولید متن هستند مگر احراز شود که یکی از آنها در تولید متن دخالتی نداشته است. مثلاً متنی که درباره فلسفه است هیچ ربط و دخلی به نهاد خانواده ندارد و اینکه در زمان تولید متن نهاد خانواده در آن زمان چگونه بوده است در بررسی

---

۱. مقصود از نهاد در این مجال مجموعه آن چیزی است که هر انسان از بدو تولد تا زمان حیات متأثر از آن است و این مجموعه در تکوین شخصیت فرد نقشی موثر دارد.

زمینه‌ها و شرایط تولید آن متن تأثیری نداشته است و ندارد. اما از آن جایی که با یک متن مربوط به علوم نظری، عرفانی، دینی و هنری - ادبی مواجه هستیم، تأثیر این نهادها بر متن بیش از حوزه‌ها و دانشهای اخیر است. به همین نسبت ممکن است متن به گونه‌ای باشد که بررسی یکی از نهادها یا شش‌گانه در کشف زمینه‌ها و شرایط تولید متن مهم‌تر از سایر نهادها باشد. مثلاً در بررسی دیوان شعر یک شاعر؛ نهاد خانواده، سیاست و مذهب بیش از نهادهای دیگر باید محل توجه باشد. با نگاه به این موضوع این حکم هم چندان بیراه نخواهد بود که اگر در بررسی یک غزل از دیوان حافظ به نهاد خانواده در قرن هشتم و به جامعه‌شناسی خانواده و معاشرت در عصر حافظ و این مسئله که زن و مرد در آن عصر به گونه‌ای کاملاً متفاوت با عصر حاضر می‌زیسته‌اند توجه نشود؛ قطعاً خواننده در فهم آن غزل به بیراهه خواهد رفت و حتی برخی از غزلیات او اساساً فهم نمی‌شود و بدفهمی ثمره آن خواهد بود؛ به عنوان مثال اگر در بررسی غزل ذیل به ویژه بیت ماقبل آخر اگر به جامعه‌شناسی نهاد خانواده و روابط مرد با جنس مخالف و اینکه زنان اجازه حضور در عرصه اجتماع را نداشتند و با نقاب در جامعه حاضر می‌شدند، (جامعه‌شناسی ادبیات) توجه نشود، اساساً بیت / ابیات غزل درست فهم نمی‌شود:

مدامم مست می‌دارد نسیم جعد گیسویت	خرابم می‌کند هر دم فریب چشم جادویت...
تو گر خواهی که جاویدان جهان یکسر بیارایی	صبا را گو که بردارد زمانی برقع از رویت

نمونه دیگر از این نوع (توجه به بافت تاریخی و اجتماعی زمان تولید متن به ویژه نهاد خانواده) غزل ذیل از دیوان حافظ است:

دوش در حلقه ما قصه گیسوی تو بود	تا دل شب سخن از سلسله موی تو بود
دل که از ناوک مژگان تو در خون می‌گشت	باز مشتاق کمانخانه ابروی تو بود
هم عفاالله صبا کز تو پیامی می‌داد	ور نه در کس نرسیدیم که از کوی تو بود
عالم از شور و شر عشق خبر هیچ نداشت	فتنه‌انگیز جهان غمزه جادوی تو بود
من سرگشته هم از اهل سلامت بودم	دام راهم شکن طره هندوی تو بود
بگشا بند قبا تا بگشاید دل من	که گشادی که مرا بود ز پهلوی تو بود
به وفای تو که بر تربت حافظ بگذر	کز جهان می‌شد و در آرزوی روی تو بود

(حافظ)

توضیح این نکته لازم است و آن اینکه در بررسی متن ادبی و رابطه آن با زمینه ها و شرایط تولید و تکوین آن، باید به رابطه دو سویه متن و اجتماع (زمینه هایی که متن محصول آن شرایط است) توجه داشت. این همان مساله ای است که در جامعه شناسی ادبی و جامعه شناسی ادبیات محل بحث است. البته این که مبنا و ملاک تاثیر یکی بر دیگری چیست مساله دیگری است که در دانش یاد شده بررسی و تحلیل می شود.

نمونه دیگر از توجه به نهاد دیگر در زمان تولید متن، نهاد سیاست به عنوان یکی از نهادهای مهم در تولید و تکوین و نضج آثار ادبی است. اگر به نهاد سیاست در قرن هشتم در شیراز توجه نشود، بسیاری از غزلهای حافظ درست درک و فهم نخواهد شد؛ به عنوان مثال اگر در بررسی غزل ذیل به زمینه و شرایط نهاد سیاست و روابط او با حاکمان جامعه و اینکه شأن نزول غزل یاد شده تعریض به فرمان امیر محمد مبارزالدین است که امر به بستن میکدهها داده بود، غزل یاد شده درست فهم نخواهد شد.

بود آیا که در میکدهها بگشایند	گره از کار فرو بسته ما بگشایند
اگر از بهر دل زاهد خودببین بستند	دل قوی دار که از بهر خدا بگشایند...
در میخانه بستند خدایا مپسند	که در خانه تزویر و ریا بگشایند
حافظ این خرقة که داری تو بینی فردا	که چه زنار ز زیرش به دغا بگشایند

(همو)

یا اگر به نهاد مذهب در قرن هشتم در شیراز توجه نشود، بسیاری از غزلهای حافظ درست فهم نخواهد شد؛ به عنوان مثال اگر در بررسی غزل ذیل به انواع دینداری و درآمیخته شدن دین و اعمال دینداران با ریا و تزویر توجه نشود، فهم اینگونه سخن گفتن برای مخاطب دشوار خواهد بود:

بوی خوش تو هر که ز باد صبا شنید	از یار آشنا سخن آشنا شنید
سرّ خدا که عارف سالک به کس نگفت	در حیرتم که باده فروش از کجا شنید
خوش می کنم به باده مشکین مشام جان	کز دلق پوش صومعه بوی ریا شنید

حافظ وظیفه تو سخن گفتن است و بس در بند آن مباش که شنید یا نشنید
(همو)

نمونه دیگر در این زمینه (توجه به نهاد خانواده و اخلاق و مذهب) با توجه به لزوم عنایت به مسئله زمینه و شرایط اجتماعی متن، این است که در سنت عاشقانه شعر فارسی به خاطر رازداری و حضور رقیب و سایر هنجارهای حاکم بر جامعه ایرانی که مانع از دیدار و ارتباط کلامی عاشق و معشوق بوده است، سخن گفتن به زبان حال و ارتباط غیر کلامی در شعر فارسی با تعبیر مختلف اشاره شده است.

رقیبان غافل و ما را از آن چشم و جبین هر دم هزاران گونه پیغام است و حاجب در میان ابرو
(همو)

غیر نطق و غیر ایما و سجال صد هزاران ترجمان خیزد زد
(مولوی، ۱۳۷۷: ۱/۱۲۰۵)

و...

ب) نکته دوم در بررسی زمینه و بافت تولید متن در منظر سوم و بعد از عنایت به نقش مجموعه نهادهای اجتماعی در زمان تولید متن، این است که در همان زمان تولید متن برای همین غرض و هدف و برای همین مخاطب/ مخاطبان چه متن/ متونی نوشته شده است؟ به عبارت دیگر با توجه به روابط بینامتنی، به این نکته باید توجه کرد که عوامل تولید متن با توجه به دیالوگ متون با یکدیگر چه/ چگونه بوده است؟ این مسئله به این معنا است که در آن حیث که متن مورد نظر نوشته شد، در آن حول و حوش چه اثر/ آثار و متن/ متون نوشته شده بود؟ مقصود از حول و حوش یعنی اینکه زمانی که این متن (مثلاً غزل حافظ) نوشته شد، آیا متن/ متونی دیگر نیز نوشته شده بود؟ آیا این متن در تقابل/ تعامل/ نظیره‌گویی/ پاسخ و... با متنی دیگر نوشته شده است؟ یعنی باید این اصل درست فهم شود که این مطلب ناظر به چیست و کیست.

البته گاهی هم ممکن است به این نتیجه برسد که این متن در تعامل/ تقابل و... متن خاصی قرار ندارد. نمونه این دسته از آثار، کتاب مرزبان نامه است که دو نفر و تقریباً به صورت همزمان به ترجمه و تدوین اثر همت گماشته‌اند. توضیح این نکته لازم است و آن

اینکه اصل کتاب به زبان طبری است. یکی از این دو سعدالدین وراوینی است و دیگر محمد غازی ملطوی است که به نام روضه العقول مشهور شده است.^۱

این نکته که به نوعی متناظر بحث انگیزه/انگیزه‌های تولید متن در منظر دوم نیز است، به انگیزه به معنای عام و فراگیر (تعلیم و تربیت؛ زیبایی‌شناختی و...) مربوط نمی‌شود که پیشتر مورد بحث بود؛ بلکه صرفاً روی به این دقیقه باریک دارد که آیا متنی در همان زمان یا پیشتر تولید شده که متن مورد بررسی در پیوند با آن متن؛ بهتر خوانش و فهم شود؟ مصداق بارز این امر نظیره‌نویسی و شرح‌نویسی است که خوانش متن تولیدی بدون توجه به متن اصلی که شرح و یا بر مبنای آن نظیره‌سازی انجام شده است، مقدور نیست؛ زیرا شرحی که باقی مانده و مبنای تحلیل خواننده است با توجه و متناسب با نوع اثر شرح شده، سطح دانش مخاطب، اهداف و انگیزه‌های خاص و... تألیف و تنظیم شده است. خلاصه اینکه خواننده منتقد باید بداند متن مورد بررسی در تعامل/تقابل، پاسخ به چه متنی تألیف شده است. نمونه بارز این امر؛ گلشن راز شبستری است که در پاسخ به پرسش‌ها و ابهام‌های امیرحسین هروی تدوین گردیده است؛ لذا خواننده در وقت خواندن متن گلشن راز باید آن را با توجه به انگیزه پاسخ‌گویی او به سائل (هروی) بخواند و فهم کند. نمونه بارزتر این مسئله پاسخ‌گویی‌های حافظ به عطار، شاه نعمت‌الله، عماد فقیه و... در دیوان غزلیات است که فهم آن غزلها بدون عنایت به این تعامل و دیالوگ بینامتنی امکان‌پذیر نیست. حافظ در جواب یک غزل از شاه نعمت‌الله با مطلع «ما خاک راه را به نظر کیمیا کنیم/ صد درد را به گوشه چشمی دوا کنیم» غزلی سروده است که اگر به این تبادل و گفتگو و مناظره جدل‌گونه توجه نشود، مراد این ابیات درست فهم نخواهد شد:

۱. مرزبان‌نامه کتابی است در اصل به زبان مازندرانی، نوشته اسپهبد مرزبان بن رستم بن شهریار بن شروین بن رستم بن سرخاب بن قارن. بعدها سعدالدین وراوینی آن را از زبان طبری به فارسی دری نقل کرد. این اثر یکی از آثار ارزنده زبان فارسی است که در نیمه اول قرن هفتم میان سال‌های ۶۱۷-۶۲۲ هجری قمری از زبان طبری باستان به زبان پارسی دری نوشته شد. مرزبان‌نامه از جمله شاهکارهای بلامنازع ادب فارسی و مازندرانی در نشر مصنوع مزین است و می‌توان آن را سرآمد همه آنها تا اوایل قرن هفتم دانست. بسیاری از موارد مرزبان‌نامه از حد نشر مصنوع متداول گذشته و صورت شعری دل‌انگیز یافته است. وراوینی چند سال بعد از اولین ترجمه مرزبان‌نامه یک بار دیگر دست به ترجمه این کتاب از زبان مازندرانی به فارسی زد بدون آنکه از تألیف روضه‌العقول (اولین ترجمه مرزبان‌نامه توسط محمد بن غازی ملطوی) آگاه باشد.

آنان که خاک را به نظر کیمیا کنند   آیا بود که گوشه چشمی به ما کنند
 دردم نهفته به ز طیبیان مدعی   باشد که از خزانه غییم دوا کنند
 معشوق چون نقاب ز رخ در نمی کشد   هر کس حکایتی به تصور چرا کنند
 چون حسن عاقبت نه به رندی و زاهدیست   آن به که کار خود به عنایت رها کنند
 (حافظ)

البته تشخیص این روابط بین متون به سادگی و سهولت نخواهد بود. گاهی اساساً نیازی هم به فهم این تشخیص نیست؛ چرا که گاهی این امر روی داده است که ماتن، متنی را در تناظر و با توجه به متنی خاص پدید آورده که به دلیل فقدان قرینه صارفه، تشخیص آن دشوار است و خواننده با تأمل فراوان می‌تواند این رابطه را بیابد. نمونه بارز این امر نوع نگاه مولوی به داستان موسی و خضر در مثنوی است که در پاسخ تأویل کشف الاسرار میبیدی بیان شده است.^۱ یکی از پژوهشهای مرتبط با این امر بررسی مناظره‌های ادب فارسی و پارودیها^۲ است. به این معنا که ماتن در برابر یک متن معروف و مشهور، متنی با همان خصوصیات (تشابه زبانی و ظاهری) و با غرض و انگیزه فکاهی و طیبت آمیز خلق می‌کند که فهم درست و جامع این نظیره طیبت آمیز، بدون آگاهی خواننده از متن اصلی دشوار و در مواردی ناقص خواهد بود.

۱. این رابطه به صورت مستقل کاویده است. مجله «پژوهشهای ادبی» (ش ۹، ۱۳۸۴) چاپ شده است.
 ۲. مقصود از آن نظیره گویی است که یک شاعر یا نویسنده بر اساس یک متن متقدم مشهور و به قصد طنز یا طیبت و... اثر ادبی دیگری خلق می‌کند. نمونه این نوع نظیره گوییها، مجموعه مثنویهایی است که به تأسی از موش و گربه عبید زاکانی آفریده شده است.

۲-۴. روش‌شناسی تحقیقات ادبی (Literary studies) از منظر چهارم

الف) با توجه به متن، ماتن و بافت تولید متن

۱. متن

اطلاعات زبانی: لغوی، نحوی، بلاغی و عروض و قافیه

۲. ماتن

اطلاعات تاریخی تا حدّ کفایت از ماتن

۳. بافت

اطلاعات تاریخی تا حدّ کفایت از بافت اجتماعی

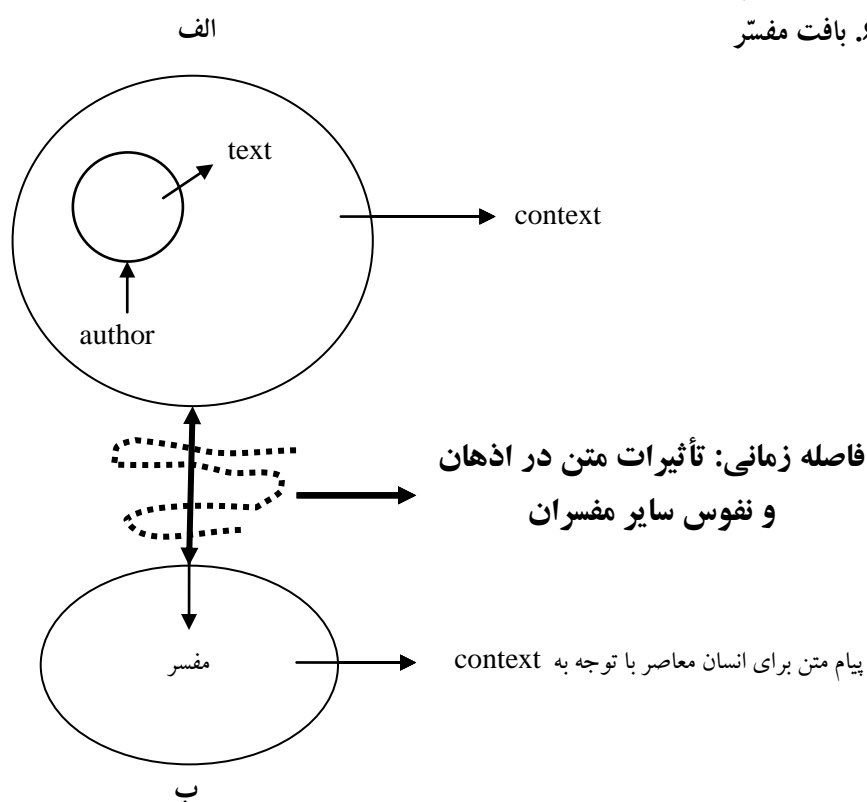
ب) با توجه به خوانش از ماتن تا مفسّر، خود مفسّر، بافت تفسیر

۴. فاصله زمانی

۵. مفسر

اطلاعات لازم و بایسته از شخصیت و منش مفسر

۶. بافت مفسّر

منظر چهارم. یکی دیگر از منظرهای بررسی آثار ادبی در کنار منظر متن محوری، ماتن محوری و کشف زمینه‌های تولید متن، توجه به تطورات اندیشه/اندیشه‌های مندرج در متن ادبی از زمان تولید تا خوانش آن و بررسی تأثیرات متن در اذهان و نفوس سایر مفسران است. در این منظر پژوهشگر سعی می‌کند به تطورات اندیشه/اندیشه‌های مندرج در متن ادبی تا زمان شارح^۱ یا منتقد^۲ پردازد؛ به عنوان مثال اگر پژوهشگری با متن «مثنوی معنوی» از یک سو و شرح فروزانفر بر آن با نام «شرح مثنوی شریف» از سوی دیگر مواجه باشد، در این سطح و مقام باید به فاصله فرهنگی، تاریخی، اجتماعی و... از زمان تولید متن (قرن ۷) تا زمان نوشتن شرح (قرن ۱۴) توجه داشته باشد و علی القاعده عدم توجه به این مسئله، به منزله عدم درک درست خود متن از یک سو و شرح آن از سوی دیگر است؛ به عبارت دیگر اگر محقق و خواننده شرح مثنوی فروزانفر؛ به فاصله هفتصدساله از مولوی تا فروزانفر توجه نکند و به شروع و تفسیرهای دیگر قبل از شرح حاضر عنایت نداشته باشد، شرح فروزانفر را به گونه‌ای خاص خواهد خواند، و اگر به این فاصله توجه داشته باشد؛ همان شرح را به گونه‌ای دیگر درک خواهد کرد.

به عبارت دیگر در این منظر این بحث مطرح می‌شود که یک اندیشه خاص به عنوان نمونه «مفهوم درد و رنج» در دوره‌ای که آن متن در آن زمان پدید آمده تا زمان و دوره خواننده همان متن چه تطوراتی پیدا کرده است که اتخاذ این منظر در نقد ادبی در گرو تسلط بر حوزه‌های مختلفی همچون جامعه‌شناسی ادبیات، ادبیات مقایسه‌ای و تطبیقی، علوم نظری همچون فلسفه و روان‌شناسی است.

به عنوان مثال پژوهشی با عنوان بررسی و تحلیل مفهوم درد و رنج در نگاه سعدی و حافظ و بررسی و تحلیل مفهوم درد و رنج در نگاه فروغ فرخزاد و سیمین بهبهانی^۳ یا بررسی مفهوم درد و رنج در نگاه مولوی و قیصر امین‌پور چنین منظری را بر می‌تابد و لازم دارد. با این تفاوت که در نمونه اول و دوم بازه زمانی منتخب به نسبت نمونه سوم کوتاه در نظر گرفته شده است و نمونه اول برخلاف نمونه دوم مربوط به یک سبک (سبک عراقی)

1. Commentator

2. Critics

۳. موضوع یاد شده به صورت یک پایان‌نامه و به راهنمایی نویسنده این سطور در دانشگاه پیام نور انجام گردیده و مقاله‌ای نیز با همین رویکرد در فصلنامه «نقد ادبی» (ش ۹: ۱۳۸۹) چاپ و منتشر شده است.

و جغرافیای فرهنگی واحد (شیراز) است و در نمونه دوم نیز هر دو مربوط به گفتمان مسلط بر انسان معاصر است تا از این طریق نشان دهد در طول سده اخیر باورها و اعتقادات و احساسات، هیجانان، عواطف و خواسته‌ها و نیازهای زن در شعر نو چگونه بازتاب یافته است. همچنین یادکرد این نکته لازم است که در این نمونه‌ها و به دلیل نوع پژوهش و منظر، تعمداً جامعه آماری منتخب از یک جهان‌بینی و جغرافیای فرهنگی واحد انتخاب شده است.

روش‌شناسی پژوهش در بررسی تطور/تطورات اندیشه/اندیشه‌ها از ماتن تا زمان شارح و منتقد و مفسر ادبی؛ تطورات اندیشه/اندیشه‌های مندرج در متن ادبی از زمانی که متن تولید شود تا زمان منتقد ادبی؛ در مقام عمل، بخش‌هایی از دانش جامعه‌شناسی ادبیات، ادبیات تطبیقی، علوم نظری همچون فلسفه و... را به مدد می‌گیرد. به این تطورات اندیشه/اندیشه‌های مندرج از ماتن تا منتقد ادبی، اندیشه‌نگاری^۱ هم می‌گویند. روش پژوهش در این ساحت بیشتر تحلیل کیفی و محتوایی است.

با وجود این اگر ماتن و یا نویسنده‌ای در یک مقطع تاریخی راجع به اندیشه‌ای ویژه با توجه به سلیقه، ایدئولوژی و جهان‌بینی خاص بحث کرده است، این اندیشه از چند جهت یا از چند ناحیه ممکن است تطور و تحول یابد. البته هر اندیشه خاصی حامیان و موافقانی دارد؛ لذا این طیف از متفکران و مفسران، با عینک و زاویه دفاع از آن موضع و نظر، به شرح و تفسیر آن دست می‌یازند؛ یا مخالفان و حداقل منتقدانی دارد؛ لاجرم با عینک تردید و انکار به آن موضع نگاه خواهند کرد. نوع دیگری از تطورات هم وجود دارد که نه نگاه مؤیدانه به آن نظر و اندیشه است و نه مخالف آن؛ بلکه آن نظر و اندیشه، خود در مسیر تطورات اجتماعی و شبه اجتماعی متحول می‌شود. نوع دیگر از تطورات اندیشگانی از متن تا زمان خوانش آن نه تطورات اجتماعی و نه موافقانه یا از نوع منتقدانه که تطور/تطورات خود زبان است که در ادامه به بررسی هر کدام از این فقرات چهارگانه خواهیم پرداخت.

الف) از ناحیه حامیان و مدافعان و موافقان (خوانش همدلانه)

در این فقره، بحث بر سر این نکته است که یک اندیشه مندرج در متن ادبی، در طول تاریخ و در طی مسیر خود از زمان تکوین و تدوین تا استفاده و خوانش آن ممکن است نه از ناحیه منتقدان و مخالفان که از ناحیه موافقان و مدافعان آن نیز متحول و حتی دگردیسی شود. به عبارت دیگر یک اندیشه و مفهوم و ویژگی‌های آن در طول تاریخ و در دیالوگ با خوانندگان همسو؛ چه بسا به گونه‌ای خوانش و تفسیر شود که اساساً ربط و نسبت چندانی با نظر اولیه متن اصلی نداشته باشد. در این مسیر کسانی که با اندیشه مورد بحث، هم‌رأی و همراه هستند ممکن است متن را برای خواننده امروزی بازخوانش و تفسیر کنند. حتی در مواردی اندیشه خویش را بر متن اصلی بار کنند و یا نواقص و نقایص آن را برطرف و آن را تکمیل و اصلاح کنند که در آن صورت، آنچه آنها می‌گویند دقیقاً با آنچه ماتن گفته است الزاماً یک چیز نخواهد بود.

در پژوهش‌های ادبی می‌توان گفت که مثلاً آن اندیشه/اندیشه‌هایی که مولوی در مثنوی از آن سخن گفته است در طول قرون، توسط شارحان همسو با ماتن شرح و تفسیر شده و یا در مواردی در مقام رفع ابهام (نواقص و نقایص) آثاری تألیف شده است. با توجه به این مسئله لزوماً نمی‌توان این دسته از شروح و تفاسیر موافق اندیشه مولوی را همان اندیشه مولوی و حتی در مواردی نزدیک به اندیشه ماتن دانست؛ به عنوان مثال اندیشه «وحدت وجود» که در مثنوی در حد تک بیت و تمثیلهای دیده می‌شود، توسط معتقدان به اندیشه وحدت وجودی شرح و تفسیر شده است که با این یادکرد، می‌توان این اصل را جاری دانست که ممکن است این نوع نگاه به مسئله وحدت وجود در نگاه شارحان، لزوماً همان نگاه وحدت وجودی مولوی نباشد؛ حتی اگر بپذیریم که مولوی عارف وحدت وجودی بوده است.

به همین سبب اگر کسی با اندیشه مولوی به صورت کامل آشنا باشد و با دیدگاه‌های دیگر محققان و مفسران در طول تاریخ هیچ‌آشنایی نداشته و نخوانده باشد و با اثری در عصر خود که در شرح مثنوی - در مقام تأیید دیدگاه مولوی - نوشته شده، آشنا شود بلافاصله متوجه می‌شود که این دیدگاه شارح و مفسر غیر از آن دیدگاه مولوی است. ولی اگر در طی قرون (از قرن ۷ تا دوره معاصر) که دیگر شارحان و مفسران در مقام تأیید

دیدگاه مولوی (مثلاً درباره موضوع وحدت وجود) قلم زده اند آشنا باشد، چندان متوجه این تطور و تغییر نخواهد شد؛^۱ لذا خواننده متن در مقام پژوهشگر و منتقد ادبی باید به این تطور اندیشگانی از زمان تولید تا زمان خوانش متن توجه جدی داشته باشد و به این یقین برسد که متن در طول تاریخ توسط موافقان چگونه شرح شده است و بتواند به صورت نسبی، مجموعه این نظرگاه ها را رصد کند و به این باور برسد که کدام یک از تفاسیر و شروح به متن اصلی نزدیک تر بوده و هستند.

ب) از ناحیه منتقدان (خوانش خصمانه^۲)

نوع دیگر از نگاه به یک اندیشه یا متن در طول و فاصله زمانی تکوین تا خوانش آن در بستر تاریخی، نگاه منتقدان و مخالفان (خصمانه) به آن اندیشه و متن است؛ به عبارت دیگر در برابر نگاه حامیانه و مدافعانه به متن نگاه دیگر به متن در فرایند خوانش متن، نگاه منتقدانه (خصمانه) به متن است که در خوانش متن در ادوار بعد تأثیر فراوانی دارد. یک اندیشه در طول تاریخ و در طی مسیر خود از زمان تکوین و تدوین تا استفاده و خوانش آن ممکن است از ناحیه منتقدان و مخالفان آن نظریه نیز متحول و دگرگون شود. به این معنا و اعتبار که یک اندیشه در طول تاریخ و در دیالوگ با خوانندگان منتقد؛ چه بسا به گونه ای خوانش و تفسیر شود که اساساً ربط و نسبت چندانی با نظر اولیه متن اصلی نداشته باشد و خوانندگان دیگر در ادوار بعد با خواندن متن نقد شده، این دیدگاه را با اندیشه اصلی یکی فرض کنند؛ می توان گفت محققانی که نظر ماتن را درباره موضوع خاصی تحلیل، نقد و تفسیر می کنند، ممکن است به موضوع یاد شده چنان بنگرند که اساساً با برداشت ماتن، اختلاف بنیادین و حتی تضاد داشته باشد. نمونه ای از این نوع نگاه در حوزه پژوهشهای ادبی و عرفانی مفهوم خدا در ادبیات عرفانی است که در قالب مقالات و پژوهشهای متعدد انجام شده است. یکی از مشکلات جدی این دسته از پژوهش ها این است که منتقد در مقام

۱. از باب تمثیل می توان گفت که اگر کسی فرزند مرا چند سال ندیده باشد و بعد از چند سال دوباره، ببیند متوجه این تغییر می شود، ولی من در مقام ولی این فرزند که هر روز فرزند خود را می بینم؛ چندان متوجه این تطور و تغییر نخواهم شد.

۲. مقصود از خصمانه در این مجال در معنای خصم و دشمنی متعارف نیست بلکه نقطه مقابل خوانش حامیانه و از سر اقبال و پذیرش است.

تحلیل مفهوم خدا در متن مورد نظر (مثنوی یا دیوان شمس یا دستگاه فکری ابن عربی یا فخرالدین عراقی) توجه نکرده است که مفهوم خدا در طول تاریخ عرفانی و جغرافیای فرهنگی ایران از زمان تولید متن تا کنون، مختلف، متعدد و متنوع بوده است؛ خدای متصور مولوی، شمس، ابن عربی و عراقی را یک گونه و یک شکل فرض می‌کند و با خدای متصور خویش یک قسم می‌داند؛ اگر پژوهشگر درصدد تبیین مقایسه‌ای مفهوم خدا در نگاه مولوی و فخرالدین عراقی است ممکن است به این اصل بدیهی توجه نکند که خدای مورد نظر در این دو متفکر اولاً از کدام سنخ است (خدای نامتشخص و وحدت وجودی، خدای مشخص نایمان‌وار، خدای مشخص انسان‌وار و...)؛ و دیگر اینکه بعد از ادوار مختلف در زمان خوانش متن، کدام خدا در ذهن خواننده متن، متصور است؛ لذا اگر خواننده به این اصل توجه نکند که خدای متصور مولوی در بیشتر موارد خدای مشخص انسان‌وار است و خدای مورد نظر عراقی در مواردی، خدای نامتشخص و وحدت وجودی؛ در خوانش متن با توجه به باور خود از خدا به بیراهه خواهد رفت. با این تفسیر، بررسی سیر و رصد این تطورات اندیشه/اندیشه‌هایی از ماتن تا منتقد ادبی (اندیشه‌نگاری) درباره مفهوم خدا لازم و ضروری است؛ چرا که گاهی ممکن است منتقدی در وقت خوانش مثنوی با ایده خدای مشخص انسان‌وار مولوی مخالف باشد و به خدای نامتشخص باور داشته باشد و خواننده امروزی که بیشتر با خدای مشخص انسان‌وار سنخیت بیشتری دارد، دیدگاه منتقد خدای مشخص انسان‌وار را با خدای مشخص یک چیز فرض کند.

ج) از ناحیه نه موافق و نه مخالف بلکه تطورات اجتماعی (خوانش خنثی) نوع دیگر از نگاه به یک اندیشه و متن در طول و فاصله زمانی تکوین تا خوانش آن در بستر تاریخی، نه منتقدانه (خوانش خصمانه) و یا حامیانه (خوانش همدلانه) که خنثی و بیطرفانه است؛ ولی تطورات اجتماعی خود باعث تحول معنایی می‌شود. این نوع از تطورات و تحولات اجتماعی باعث می‌شود یک مفهوم و اندیشه تصور یابد؛ خواننده و منتقد امروزی در مقام خوانش متن از ماتن تا مفسر آن باید به این نوع از دگرگونی‌ها توجه داشته باشد. به عنوان نمونه و در حوزه تطورات اجتماعی در سطح واژگانی؛ واژه «مؤلف»، «نیرو»، «بسیج» و «ملت» نمونه روشنی از این نوع است. «مؤلف» در نگاه کلان و

در ادوار مختلف زبان فارسی به معنای نویسنده کتاب فهم شده است در حالی که امروزه و به دلیل تحولات اجتماعی، معنای وسیع‌تری پیدا کرده است و به معنای آهنگساز، کسی که ایده‌ای اختراع می‌کند و... هم بکار می‌رود؛ وقتی امروزه واژه «مؤلف» و ترکیباتی همچون «حق و حقوق مؤلف» به کار می‌رود، تنها به معنای نویسنده کتاب بکار نمی‌رود بلکه به طیف دیگری همچون آهنگساز و... هم توجه می‌شود.

با عنایت به تطورات اجتماعی، تاریخی و فرهنگی؛ باید به بار معنای واژه، ترکیب، مفهوم، جمله، گفتمان و... در طول بازه زمانی خاص و اجتماع و مردمان خاص توجه داشت. اگر اثری که مثلاً متعلق به جامعه ششصد سال پیش است نباید واژه «مؤلف» را در معنای غیر از معنای اولی آن فهم کرد.

نمونه دیگر، واژه «نیرو» است که امروزه با توجه به گفتمان اجتماعی انسان مدرن، به معنای نیروی اجتماعی، نیروی حزب، نیروی افکار عمومی و... بکار می‌رود، در حالی که در متون کهن هرگز به معنای یاد شده به کار نرفته و به معنای نیروی بدنی بوده است.

نمونه دیگر واژه «بسیج» است که در زمره تطورات اجتماعی واژه‌ها می‌گنجد. این واژه در متون کهن در معنای آماده بودن و آمادگی به کار می‌رفته است، اما امروزه و در یک گفتمان اجتماعی جدید (گفتمان سیاسی-اجتماعی انقلاب اسلامی) در معنای یک تشکل، گروه و حزب اجتماعی-مردمی بکار می‌رود؛ البته این تطور اجتماعی همواره منحصر به تحولات حاصل دو زمان مختلف نیست؛ بلکه گاهی ممکن است حاصل تحولات مکانی و جغرافیای فرهنگی نیز باشد. به این معنا که ممکن است فاصله زمانی در تطورات معنایی واژه دخالتی نداشته باشد؛ ولی تفاوت فرهنگی و جغرافیایی در یک گستره تاریخی خاص، موجب تحول نوع نگاه به یک واژه، مفهوم و... باشد. به عنوان نمونه سه واژه «دروغگو»، «بزدل» و «احمق» در همه فرهنگها و زبانها بار معنایی منفی دارد، اما در جامعه انگلیسی زبان، به ویژه در کشور انگلستان به نسبت کشورهای آلمان و فرانسه، واژه «دروغگو» بار معنایی منفی بیشتری دارد. به عبارت دیگر در کشور انگلستان اگر بخواهند بدترین صفت و لقب منفی را به کسی نسبت دهند، او را با صفت «دروغ» متسی می‌سازند. (نراقی، ۱۳۸۵) روشن است این تطورات و تحولات معنایی نه حاصل تطورات زبانی که

حاصل تطورات فرهنگی و اجتماعی است که محقق باید به این نوع از تطورات اجتماعی و فرهنگی در کنار سایر تطورات توجه ویژه داشته باشد.

(د) از ناحیه‌ی تطور خود زبان

نوع دیگر از نگاه به یک اندیشه/متن در طول و فاصله‌ی زمانی تکوین تا خوانش آن در بستر تاریخی، نه منتقدانه (خوانش خصمانه) و نه حامیانه (خوانش همدلانه) و نه تطورات اجتماعی است که موجب اختلاف در برداشت یک مفهوم می‌شود. در این حالت (تطورات زبانی)، گاهی خود زبان تطور می‌یابد و خود واژه به خاطر تطورات زبانی عوض می‌شود.

هر گونه‌ی تطور زبانی به نوعی، تطور اجتماعی نیز محسوب می‌شود؛ چرا که زبان، خود یک پدیده اجتماعی است و هر تطور در زبان، لابد در بستر جامعه رخ می‌دهد. به عنوان نمونه واژه «شوخی» در طول تاریخ زبان فارسی در یک مقطع تاریخی (تاریخ زبان و ادبیات)، (قرون ۴ و ۵)؛ به معنای آلودگی و چرک بوده است و در مقطع دیگر به معنای گستاخی و بی‌پروایی (قرن هفتم)؛ و امروزه به معنای شوخی و مزاح به کار می‌رود. نمونه‌های دیگر از این سنخ واژه‌های «تجاوز کردن»، «وظیفه» و... است که در طول تاریخ زبان فارسی متحول شده است. به عنوان مثال واژه تجاوز کردن، امروزه به معنای گذشتن از حد و حریم به کار می‌رود، در حالی که در زمان گذشته به معنای عفو کردن بکار می‌رفته است. واژه وظیفه نیز گاهی در معنای شغل و کار (حافظ وظیفه تو سخن گفتن است و بس) مستعمل بوده و در جایی دیگر در معنای مستمری و مواجب (رسید مژده که آمد بهار و سبزه دمید/وظیفه گر برسد مصرفش گل است و نبید) به کار رفته است؛ لذا در بررسی یک متن و اندیشه مندرج در آن؛ علاوه بر تحولات اجتماعی و... باید به تحولات زبانی هم توجه کرد.

منظر پنجم. یکی دیگر از منظرهای بررسی اثر ادبی یا متن توجه به متن با نگاه به مفسر و به لحاظ عوامل مؤثر در تکون شخصیت و منش مفسر (الف)، ساحت‌های شخصیتی و منشی مفسر (ب)، به لحاظ چرایی رویکرد مفسر به یک متن خاص (ج)، اغراض (د)، اهداف (ه) و در نهایت میزان همسویی با نویسنده (و) است.

این منظر به این اصل توجه دارد که چگونه می‌توان از یک متن کهن (مثلاً دیوان حافظ یا مثنوی معنوی) تفسیر امروزی با توجه مجموعه ساحت‌های انسانی (باورها و اعتقادات، احساسات و هیجانات، عواطف و خواسته‌ها و نیازها) ارائه داد. در این نوع از پژوهش‌های ادبی، منتقد ادبی عمدتاً با استفاده از روش‌شناسی روش‌های تحلیل گفتمان، هرمنوتیک ادبی، دیدگاه‌های مربوط به منظرگرایی، نسبی‌گرایی فلسفی و ادبی، دانش نشانه‌شناسی، معناشناسی، کاربردشناسی و... سعی می‌کند متن را بازخوانش کند که در نظریه‌های ادبی با تعبیر مختلفی همچون مرگ مؤلف (دیدگاه رولان بارت و...) از آن یاد می‌شود. در این بازخوانی متن، منتقد ادبی با تغییر محوریت متن از نویسنده محوری به متن محوری گذر کرده، از متن محوری هم عبور کرده و بعد از آن بر «خواننده و مخاطب محوری» قرار یافته است.

در حال حاضر با توجه به سیطره دیدگاه منظرگرایی و نسبی‌گرایی در اکثر علوم اجتماعی و انسانی، این نوع نگاه به متن ادبی، طرفداران زیادی یافته است. در این نگاه اصل بر این قرار دارد که چون ما از ساختار و نظام خاص خود به جهان نگاه می‌کنیم و در آن زندگی می‌کنیم، دیگران لزوماً و باید «واقعیت» را به نحوی متفاوت از ما تجربه، درک و فهم کنند (فی، ۱۳۸۶: ۱۳). مطابق این دیدگاه داشتن یک شمع روشن تا نوری که همه بتوانند واقعیتی را یک نوع و یک شکل ببینند، غیر ممکن است از یک سو و اینکه تنها افرادی با پس زمینه مشترک می‌توانند واقعاً همدیگر را درک کنند از سویی دیگر، شرط اولیه تجویز این نوع از تحلیل متن در نگاه طرفداران این منظر است. مطابق این رویکرد در این منظر، منتقدان ادبی برآنند که تفسیر (بازخوانی) متن شبیه کوشش برای رمزگشایی از شعری دشوار است نه برای رسیدن به نوعی وحدت ذهنی با ماتن (همان: ۵۱). نکته مهم دیگر اینکه، متنی که توسط ماتن پدید آمده است، در مواردی برای خود ماتن نیز پوشیده است و ممکن است منتقدی در ادوار بعد معنای پوشیده و سر بسته بر خود ماتن را بهتر

بفهمند؛ البته بر این اصل نیز اذعان دارند که لازمهٔ تفسیر معنا، وجود نوعی شباهت عام و انتزاعی میان مفسّر و مفسّر است.

با این تفسیر، در این منظر، محقق می‌خواهد به این اصل توجه کند، کسانی که در طرح مفهومی واحد (گفتمان و جهان‌بینی واحد اسلامی، مسیحی، بودایی و...) زندگی می‌کنند جدای از زمان و مکان مختلف، می‌توانند از طریق متن ادبی با همدیگر تعامل داشته باشند؛ به عبارت دیگر شرط لازم و صحت فهم یک متن در این مقام این است که خواننده در مقام مفسر بتواند با متن و ماتن در یک طرح مفهومی واحد قرار بگیرد و گرنه امکان دریافت پیام متن برای خواننده ممکن نخواهد بود. پس این فرض مطرح می‌شود که چگونه می‌توان از یک متن، تفسیر امروزی با توجه به مجموعه ساحت‌های نفسانی مفسر ارائه داد. بر مبنای این منظر و منظر اول گفتمانهای کلان در ادوار مختلف نقد ادبی که در مجموعه تحلیل متون ادبی وجود دارد شامل چهار روش‌شناسی کلان است.

برخی چون بارت، گادامر و ریکور و... با تأسی به نظریه مرگ مؤلف، به نوعی برآنند که تفسیر نادرست نداریم و همه تفسیرها به نوعی درست هستند. برخی نیز همچون دگماتیستهای ادبی فقط به یک تفسیر قائلند و به جز یک تفسیر، بقیه را نادرست می‌دانند.

برخی نیز چون هرش و بتی برآنند که برخی از تفسیرها نادرست و برخی از تفسیرها نیز به شرط احراز اطلاعات زبانی، اطلاعات تاریخی مربوط به ماتن، اطلاعات تاریخی مربوط به زمینه اجتماعی و بافت، اطلاعات مربوط به شخصیت و منش مفسر درست هستند. در مقابل این سه روش اثباتی، یک نگاه سلبی به تفسیر وجود دارد و بر آن است از آن جایی که همواره کسب معرفت واقعی با توجه به دانشهای بشری امکان‌ناپذیر است، هیچ‌کسی نمی‌تواند متن را درست و فی‌الواقع آن چنان که هست تفسیر کند.

همه این روشها و روش‌شناسی‌ها به نوعی در این منظر قابل بررسی و نقد هستند. در این منظر باید به این امر توجه داشت که هر سیستم زبانی جریان دریافت‌های حسی را در الگو و نظم منحصر به فرد خود سامان می‌دهد به نحوی که آنهایی که در سیستم زبانی مختلف هستند به معنای واقعی کلمه، جهان را به نحو متفاوت تجربه می‌کنند (فی، ۱۳۸۶: ۱۴۲)؛ به عنوان مثال، لی بنجامین وُرف بر آن بود که سرخ‌پوستان زمان و مکان را به نحو

متفاوتی از اروپاییان مفهوم‌پردازی و به نحو متفاوتی تجربه می‌کنند. در عالم پژوهش نیز، تمیسات و پیش‌فرض‌های ما آینه ذهن ما را تیره می‌کنند و مانع از آن می‌شوند که واقعیت را به روشنی ببینیم (همان: ۳۴۹).

به همین منظور باید عوامل و عناصر مه‌آلودکننده ذهن و ادراک را حذف کرد یا تا حد امکان تقلیل داد. مثل عوامل فریبنده‌ای که در واژه «علاقه» و «دلبستگی» خلاصه می‌شود. پژوهشگر باید از خیال‌های خام درگذرد و تفاسیر موافق را زمانی که تاب موشکافی ندارند دور بریزد و چشم‌اندازهای خود را موقتاً و تا حد ممکن کنار بگذارد تا بتواند همدلانه وارد چشم‌اندازهای رقیب و خوانشهای دیگر شود.

با این تفسیر باید گفت که در این منظر درباره خود «من» به عنوان مفسر صحبت می‌شود. در این سطح رویکرد به متن خوانش شده، با تأکید بر مقام خواننده مفسر است که چند نکته مطرح است. ضمن اینکه بزرگ‌ترین نکته درباره خود «من» در مقام مفسر و خواننده متن، خودکاوی و شناخت کامل خود^۱ است که خود شامل چند بحث عوامل مؤثر در تکوین شخصیت و منش مفسر، مجموعه ساحت‌های شخصیتی و منشی مفسر، همسو/عدم همسویی با نویسنده (لذت/درد و رنج)، چرایی رویکرد به متن خاص، بررسی هدف جست‌وجوگری در متن، نتیجه جست‌وجوگری و دریافت از متن خواهد بود.

الف) به لحاظ عوامل مؤثر در تکوین شخصیت و منش مفسر^۲

در این بستر به مجموعه عواملی که در تکوین شخصیت و منش مفسر دخالت دارند توجه می‌شود. به این معنا که مفسر با توجه به مجموعه عواملی که در پردازش شخصیت او سهیم است، دست به خوانشی خاص و مشخص از متن می‌زند. عواملی همچون نقش زن و ساختار هویتی نظیر هوش، استعداد و...؛ تعلیم و تربیت برخاسته از محیط همچون محیط مدرسه، مکتب و... (دوران پس از تولد تا سن و دوره آموزش)، تجارب و توانایی ذهنی

1. Self discovery

۲. مقصود از مفسر، کسی است که متن (ادبی و هنری) را با نگاه تاویل‌گرایانه خوانش و بررسی و تحلیل می‌کند و هدف این جستار نیز شخصیت مفسر ادبی است نه شخصیت ماتن و صاحب اثر.

نظیر علم، فهم، قدرت تفکر، تجربه‌ها و سنخ روانی از این قبیل است که مجموعه این نکات به نوعی در بحث وضعیت ماتن نیز بررسی و تحلیل شد.

به عنوان مثال مفسری که از نظر شخصیت و منش، در دو محیط متفاوت حوزوی و نظام سنتی حوزه یا محیط آکادمیک پرورش یافته باشند به دو شکل و گونه خاص، متن ادبی واحد را تفسیر خواهند کرد؛ چراکه منظر آن دو به متن، حاصل دو محیط آموزشی و تربیتی متفاوت است. نمونه بارز این نوع نگاه به متن ادبی واحد، مثنوی معنوی است که در سده اخیر توسط دو مفسر (جعفری و فروزانفر) با نظام تربیتی خاص (حوزوی و دانشگاهی) شرح شده است.

نگاهی به شرح مثنوی معنوی از بدیع الزمان فروزانفر و محمد تقی جعفری؛ خود گویای تفاوت شخصیت و منش دو مفسر است که این امر نیز نشان از تفاوت مکتب و محیط آموزشی آن دو دارد.

ب) به لحاظ ساحت‌های شخصیتی و منشی مفسر

در این مجال به ساحت‌های شخصیت و منش مفسر در بستر و زمینه‌های ذهن، روح و نفس پرداخته می‌شود که مهم‌ترین بحث از ساحت‌های فوق، ساحت نفسانی است. ساحت نفسانی شامل ساحت عقیدتی و معرفتی (ظن، شک، استدلال، تفکر، شناخت، عقیده، تعصب، پیش‌داوری و...)، ساحت احساسی و عاطفی (عشق، نفرت، دوستی، امید، شادی، دل‌سردی، طمع، خوف، دلهره، درد، رنج، لذت و...)؛ ساحت ارادی (اراده، تصمیم، نیات، اهداف، انگیزه، انگیزش و...)؛ ساحت کردار و ساحت گفتار است که علاوه بر عوامل مؤثر در شخصیت و منش، در نوع نگاه مفسر به متن تأثیر دارد.

به عنوان مثال مفسری که از نظر سنخ روانی و عاطفی-هیجانی، احساسی و درون‌گرا و از نظر ساحت عقیدتی-معرفتی، بدبین و دیرپسند است و از نظر ساحت ارادی و انگیزشی، با غرض‌تعلیم و تدریس به تفسیر متنی خاص همچون مثنوی معنوی دست می‌یازد، نتیجه و برآیند این خوانش و تفسیر با تفسیر مفسر دیگری که از ساحت عقیدتی-معرفتی و احساسی-عاطفی دیگر است؛ متفاوت خواهد بود. با این توجه مفسری که از نظر

شاخص تیبی، درون‌گرای شهودی متفکر قضاوت‌گر است؛^۱ در مقام خوانش و تفسیر این ابیات «در کار گلاب و گل حکم ازلی این بود/ کاین شاهد بازاری و آن پرده نشین باشد// جام می و خون دل هریک به کسی دادند/ در دایره قسمت اوضاع چنین باشد»؛ آنها را با توجه به اهمیت نقشی که به شهود و تفکر می‌دهند، شهودگرایانه و متفکرانه تفسیر و تأویل خواهند کرد؛ این غزل حافظ در نگاه انسان، با ساحت شخصیتی و منشی درون‌گرای شهودی متفکر قضاوت‌گر؛ کاملاً استعاری، لایه‌دار، رمزآلود و کنایی خواهد بود. در حالی که همین ابیات در نگاه انسان با تیب شخصیتی برون‌گرای به گونه دیگر خوانش خواهد شد.

ج) به لحاظ چرایی رویکرد به متن (خاص)

یکی دیگر از نکات مهم در منظر پنجم (مفسر) توجه به این نکته است که چرا مفسر و منتقد از میان مجموعه متون قابل بررسی و تحلیل، به متن خاصی روی آورده است. این مسئله که در نقد ادبی و سبک‌شناسی شناختی محل بحث زیاد است، به این معناست که Choice و Option مفسر از میان متون منتخب، چرا این متن بوده و متن دیگری انتخاب نشده است؟ این مسئله که به نوعی در ارتباط و پیوند با دو عامل پیشین قرار دارد به این معناست که ساحت‌های شخصیتی و منشی مفسر از یک سو و عوامل مؤثر در ساختن شخصیت یک انسان در نوع‌گرایی و رویکرد منتقد به سوژه خاص تأثیر دارد. به عنوان مثال کسی که از نظر باور و اعتقاد (ساحت عقیدتی و معرفتی) بدبین و شکاک است؛ و از نظر ساحت احساسی، عاطفی و هیجانی، ناامید و از نظر سنخ روانی، بدبین و درون‌گراست، از میان مجموعه ادب فارسی طبیعتاً به خیام و حافظ بیشتر گرایش خواهد داشت تا به شاعرانی همچون سعدی، منوچهری و فرخی و از میان مجموعه ادبیات داستانی معاصر ممکن است به آثار هدایت، گلشیری و چوبک بیشتر گرایش داشته باشد تا به آثار جمال زاده، علی دشتی و حجازی. به همین دلیل می‌توان این پرسش را از هر خواننده منتقد و مفسر پرسید که چرا از میان مجموعه ادب فارسی به مولوی (جعفری یا فروزانفر) تمایل پیدا کرده است و به حافظ

۱. تیب درون‌گرای شهودی متفکر قضاوت‌گر یکی از شانزده شاخص تیب از نظر روان‌شناس ایزابل مایرز و کاترین بریگر است که از میان خصلت‌های درونی و نقشهای چهارگانه به ترتیب به شهود، تفکر، احساس و حس میل دارند. در این زمینه در بخش منظر ششم، بیشتر پرداخته خواهد شد.

توجه نکرده است و یا به ژانر حماسه بیش از ادبیات غنایی توجه کرده است؟ اگر مفسر و محقق از میان مجموعه ادب فارسی و انواع ادبی به فردوسی میل کرده است باید بیش از همه به سنخ روانی و درونی او اشاره کرد.

د) به لحاظ هدف جستجوگری متن

یکی دیگر از نکات مهم در منظر پنجم کشف این مسئله است که مفسر و منتقد با چه غرض و هدف، به خوانش متنی خاص دست یازیده است. مهم‌ترین این اغراض و اهداف در رویکرد به متن ادبی، شناخت خود متن، حل مسائل شخصی، حل مسائل اجتماعی و یا صرفاً التذاذ هنری است که هر کدام از این غرض‌ها در نوع خوانش متن تأثیرگذار خواهد بود. به عبارت دیگر زاویه دید محقق در مقام خوانش متن یکی دیگر از نکات مهم در منظر پنجم است؛ به عنوان مثال گاهی مفسر و خواننده منتقد در شرایط خاص، دیوان شمس تبریزی را از این رو می‌خواند و بازخوانی می‌کند تا از آن لذت ببرد.

گاهی نیز ممکن است همان متن را از این رو بازخوانش کند تا به یک موضوع از مسائل کلان پاسخ دهد؛ به عنوان مثال اگر محقق بخواهد نوع نگاه مولوی در دیوان شمس را با توجه به نگره او به مسئله «مرگ» بررسی کند به گونه‌ای خاص به متن خواهد نگرست و لازمه این نوع نگرش به متن، نگاه متفکرانه به متن است؛ درحالی که اگر پژوهشگر با غرض و هدف التذاذ هنری صرف به دیوان شمس بنگرد به گونه‌ای دیگر آن را خوانش خواهد کرد و لازمه این نوع نگرش به متن؛ نگاه شهودی و دریافت‌گرایانه به متن است؛ لذا این مسئله یعنی کشف هدف و غرض خاص از بررسی متن، در نوع تفسیر و فهم متن تأثیرگذار است.

ه) به لحاظ نتیجه جستجوگری و دریافت از متن

یکی دیگر از نکات مهم در منظر پنجم، توجه به نتیجه/نتایج دریافت از متن است که به موازات بند پیشین مطرح می‌شود و به نوعی ثمره و نتیجه فرایند کشف هدف خوانش متن است. تفاوت این بند (نتیجه) با بند پیشین (هدف) در این است که این مرحله پس از انجام فرایند خوانش متن اعتبار و وجود منطقی می‌یابد. به عبارت دیگر کشف هدف خوانش متن پیش از انجام عمل و فرایند خوانش است؛ درحالی که کشف نتیجه خوانش متن پس از انجام عمل و فرایند خوانش معتبر است.

مهم‌ترین نتیجه/ نتایج خوانش و تفسیر و تحلیل متن ادبی به منظور تدریس، تربیت کردن، نوشتن، نگارش و دستمایه پژوهشهای بعدی در قالب مقاله، رساله، کتاب و... است که خواننده پس از خوانش به استفاده از آن دست می‌یازد.

(و) به لحاظ همسو شدن با نویسنده (لذت/ درد و رنج)

یکی دیگر از نکات برجسته در منظر پنجم و بررسی رابطه متن و مفسر، توجه به این نکته است که «من» در مقام مفسر و خواننده متن تا چه میزان از همسویی با نویسنده لذت می‌برم یا درد و رنج می‌کشم. در این مقام این فرض مطرح است که با خواندن متن خاص، آیا غبطه بر حال مؤلف خواهیم خورد و با او همراه خواهیم کرد؟ این نکته به معنای همراهی، همدلی و همدردی با ماتن است؛ اگر خواننده با ماتن بدبین درون‌گرا سروکار داشته باشد، آیا دلش می‌خواهد مانند او (ماتن) باشد؟ اگر با ماتن خوش‌بین برون‌گرا سروکار دارد آیا دلش می‌خواهد چون او جهان را بنگرد؟

نتیجه و ثمره این مسئله و نکته، بعد از فهم متن و اینکه با این دریافت، چه تعاملی کنیم؛ بسیار مؤثر است. گاهی ممکن است با متن و ماتن هم‌رأی و همگام نباشیم و لاجرم مانعی در راه شیوع آن اندیشه و باور باشیم و یا به خاطر لذتی که از متن می‌بریم، همدل و همراه آن اندیشه بوده و آن را اشاعه دهیم و مبلغ اندیشه حاکم بر متن باشیم.

نمونه و مصداق بارز این همراهی و همدلی با متن یا عدم همدلی با آن، خوانش اشعار قیصرامین پور و اشعار احمد شاملو توسط یک مفسر یا خواننده است. ممکن است کسی با توجه به مجموعه باورها و اعتقادات، احساسات و عواطف و هیجانات و خواسته‌ها و نیازها با اندیشه‌ها، احساسات و خواسته‌های یکی از این دو هم‌رأیی و همدلی کند و از خوانش آن لذت ببرد و لاجرم خواسته یا ناخواسته باعث شیوع اندیشه ماتن خاص شود و در مقابل از اندیشه‌ها، احساسات و خواسته‌های متن دیگر رنج ببرد و لاجرم مانع شیوع اندیشه دیگری شود. لذا میزان همسو و همراهی و هم‌رأیی با یک متن/ ماتن در نوع تفسیر و خوانش از متن تأثیر دارد و «من» در مقام خواننده آن تفسیر و یا مفسر در مقام تفسیر از متن، باید به نوع طرز تلقی اولیه خود از متن توجه کند.

نمونه بارزتر این نوع همسویی یا عدم همسویی با یک ماتن یا اندیشه در سطح کلان‌تر؛ اقبال به طرز تلقی یک ماتن در دوره خاص و عدم همراهی با آن در دوره دیگر یا اقبال به

یک اندیشه در جغرافیای فرهنگی خاص و عدم همراهی با آن در جغرافیای فرهنگی دیگر است؛ به عنوان مثال رویکرد و اقبال به خیام نیشابوری در دوره خاص از تاریخ فرهنگی غرب و اشتهار خیام در آن دیار به نسبت جغرافیای فرهنگی ایران نمونه بارز این نوع همسویی با ماتن است که خوانندگان آن در غرب را همدرد و همدل خویش ساخته است. این نوع همدلی یا حاصل التذاذ هنری خواننده با ماتن است یا حاصل همدردی با پیامهای مندرج در رباعیات خیام است. نمونه دیگر از همین نوع همسویی با ماتن در یک دوره خاص، اقبال به مولوی در اوایل قرن بیست و یکم در غرب است که می توان آن را در همین زمینه و بافت تفسیر و توجیه کرد.

۲-۶. روش‌شناسی تحقیقات ادبی (Literary studies) از منظر ششم

الف) با توجه به متن، ماتن و بافت تولید متن

۱. متن

اطلاعات زبانی: لغوی، نحوی، بلاغی و عروض و قافیه

۲. ماتن

اطلاعات تاریخی تا حدّ کفایت از ماتن

۳. بافت

اطلاعات تاریخی تا حدّ کفایت از بافت اجتماعی

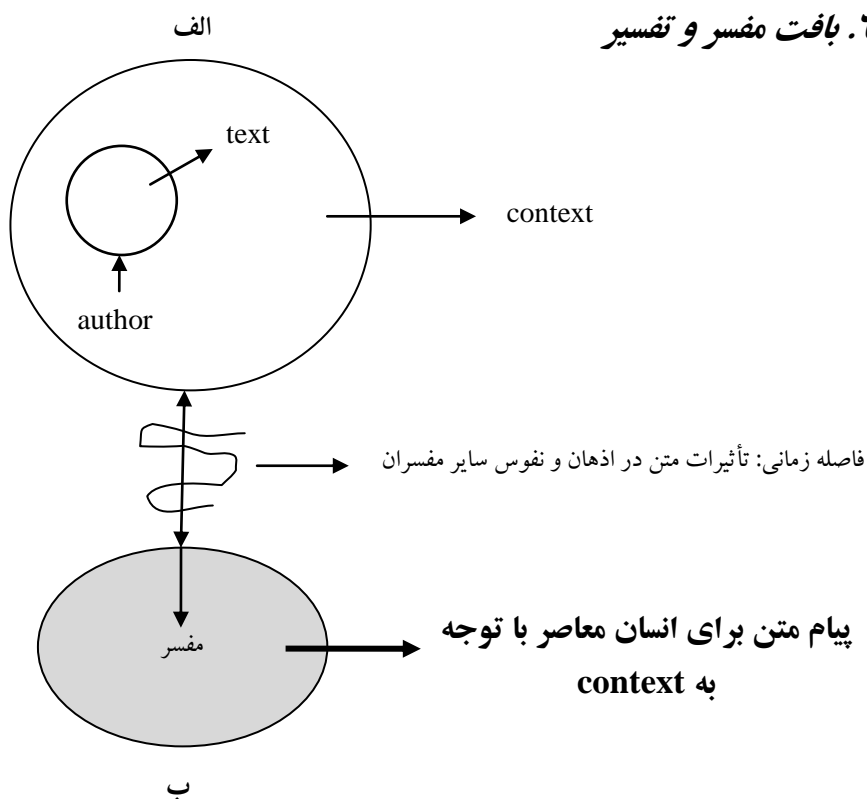
ب) با توجه به خوانش از ماتن تا مفسر، خود مفسر، بافت تفسیر

۴. فاصله زمانی

۵. مفسّر

اطلاعات کافی از شخصیت و منش مفسر

۶. بافت مفسر و تفسیر

منظر ششم. یکی دیگر از منظرهای بررسی اثر ادبی یا متن بررسی روش‌شناسی پژوهش در زمینه و محیط مفسر است که در آن شرایط و زمینه‌ها، تفسیر و نقد انجام شده است. در این منظر تمام هم و توجه مفسر و منتقد ادبی این است که ماتن، چه پیام/ پیامهایی برای عصر و زمان خوانش متن دارد و شخصیت و منش مفسر و مؤول نیز در زمان خوانش متن چه تأثیری بر فرایند تفسیر دارد؟

در این منظر به شش ساحت ذیل توجه خواهد شد:

میزان عقیده مفسر نسبت به متن یا ماتن با توجه به زمینه و شرایط تفسیر در وقت خوانش
میزان احساسات و عواطف مفسر نسبت به متن یا ماتن با توجه به زمینه و شرایط تفسیر در
وقت خوانش

میزان خواسته‌ها و نیازهای مفسر از متن یا ماتن با توجه به زمینه و شرایط تفسیر در وقت
خوانش

سنخ روانی مفسر در وقت خوانش متن

انتظار مفسر از ژانر و نوع ادبی

جایگاه اجتماعی مفسر در وقت تفسیر.

الف) عقیده مفسر نسبت به متن یا ماتن

در این بستر به این اصل توجه می‌شود که مفسر و یا خواننده در مقام خوانش متن و با توجه به ساحت عقیدتی- معرفتی؛ متن را در چه سطح و حدی می‌بیند و می‌داند. به عبارت دیگر، مفسر با توجه به مجموعه ساحت نفسانی عقیدتی- معرفتی ماتن است که متن را بازخوانی و لاجرم تفسیر و تأویل خواهد کرد. این نوع نگاه و زاویه دید به ماتن از یک سو و متن از سویی دیگر، در جبهه‌گیری و سوگیری مفسر و لاجرم خوانش متن مؤثر است. اگر خواننده و مفسر از یک سو، نویسنده متنی را دقیق‌النظر و باریک بین بداند و از سویی دیگر متن برآمده از اندیشه این نویسنده را مدققانه فرض کند، در نوع نگاه مفسر به متن در سطوح مختلف از واژگان، مفاهیم، اصطلاحات و... گرفته تا سطوح کلانی همچون روایت، گفتمان و... متن تأثیرگذار است و این مسئله در تفسیر و خوانش مفسر از متن منعکس می‌شود. نمونه‌ای از مصادیق این امر در ساحت تحقیقات ادبی است. اگر خواننده و مفسر در وقت خوانش و تفسیر یک بیت، از پیش آگاه باشد که بیت مورد نظر از دیوان

حافظ است یا یکی از شاعران گمنام و گمنام، در نوع نگاه او با توجه با آگاهی نسبی از ساحت عقیدتی و معرفتی ماتن تأثیرگذار است. اگر حافظ در بیتی از عبارت «مطرب» و در جایی دیگر از واژه «ساقی» با بار معنایی مشترک، بهره می‌گیرد، با توجه به شناخت از ساحت عقیدتی-معرفتی ماتن و اینکه ماتن، بسیار دقیق و باریک بین است و متن و اثر ادبی حاصل چنین ذهنیتی است و لاجرم ضابطه خاص خود را دارد و هر واژه و ترکیب از مجموعه دیوان او گریزناپذیر بوده و قابل تبدیل، تعدیل، حذف و... نیستند، متن را-به نسبت اینکه از شاعر گمنام دیگر باشد-دیگرگونه خواهد خواند و تفسیر خواهد کرد

ب) احساس و عاطفه مفسر نسبت به ماتن

یکی دیگر از نکات مهم در منظر ششم و در بررسی روش پژوهش در ادبیات و متون ادبی-هنری در زمینه و محیط مفسر و پیامهای متن برای انسان معاصر میزان احساسات و عواطف مفسر نسبت به ماتن در وقت خوانش متن است و اینکه مفسر و منتقد ادبی در مقام تفسیر و خوانش متن چه احساسات و عواطفی (عشق، نفرت، دوستی، امید، شادی، دلسردی، طمع، خوف، دلهره، درد، رنج، لذت و...) نسبت به ماتن داشته و دارد؛ البته این مرحله برخلاف مورد پیشین که هم به نسبت متن جاری و ساری بود و هم به نسبت ماتن (مفسر چه عقیده نسبت به متن یا ماتن داشته و دارد)، فقط به ماتن تعلق می‌گیرد؛ چرا که ساحت احساس و عاطفه، مربوط به ساحت انسانی است؛ به عنوان مثال اگر مفسر و خواننده متن در هنگام خوانش و تفسیر، از نویسنده خاصی خوشش آید و یا به دلایل مختلف، همچون مسائل عاطفی و روانی از نویسنده دیگر خوشش نیاید، در تفسیر او از متن این دو ماتن تأثیر خواهد گذارد.

اگرچه در عالم پژوهش و نقد ادبی اصل بر این است که منتقد و مفسر ادبی و خواننده، باید متن را محور و ملاک قرار دهد و کمال مطلوب در این است که از احساس و عاطفه فراتر رود و تأثیر آن را در تفسیر خویش کمرنگ کند؛ اما نمی‌توان این تأثیرگذاری را به صفر رساند و در مقام عمل نقش آن را نادیده گرفت. نمونه بارز این امر در پژوهشهای ادبی، جایگاه سعدی و حافظ و آثار آنها در اذهان و نفوس منتقدان ادبی در طول تاریخ است که نشان می‌دهد نوع احساس و عاطفه افراد در نوع خوانش متن، به دلیل

علاقه خاص به ماتن (سعدی و حافظ) در قضاوت آنها از متن بی تأثیر نبوده است؛ البته یادکرد این نکته در این بستر نیز ضروری است که فرض بر این است که مفسر و خواننده، حضور و وجود مؤلف را در وقت خوانش متن مفید و بلکه لازم و ضروری می‌داند.

ج) اراده و انگیزه مفسر نسبت به خوانش متن

یکی دیگر از نکات مهم در منظر ششم و در بررسی روش‌شناسی پژوهش در زمینه و محیط مفسر و پیامهای متن برای انسان معاصر این امر است که مفسر و منتقد ادبی به چه غرض و انگیزه‌ای متن را می‌خواند و چه اراده‌ای (اراده، تصمیم، نیت، هدف، انگیزه، انگیزش و...) مفسر را به خواندن متن سوق داده است؟ این بند، اگرچه با منظر دوم (ساحت ماتن) شباهت دارد، با آن نیز متفاوت است؛ در آنجا سخن بر سر این بود که چرا ماتن، این اثر را پدید آورده است و انگیزه او از تألیف متن چه بوده است؛ در حالی که در این منظر سخن بر سر این است که مفسر ادبی و خواننده به چه انگیزه و انگیزشی به این متن روی کرده است؟ تشخیص این امر در درجه اول ممکن است چندان ضروری به نظر نرسد ولی در مواردی چند می‌تواند در نوع تفسیر و خوانش متن تأثیرگذار باشد.

مجموعه این غرضها و انگیزه‌های خوانش متن ادبی توسط مفسر، یکی از موارد ذیل تواند بود:

۱. یکی از انگیزه‌ها و اهداف خوانش متن صرفاً به این دلیل است که خود خوانش اهمیت دارد نه خواندن و فهم و محتوای متن. نمونه بارز این نوع انگیزه و نیت خوانش متون مقدس دینی و مذهبی است که خواننده، متن را می‌خواند از آن جهت که بخواند و به مزد و جزای اخروی آن می‌اندیشد و شاید در مرتبتی به محتوای متن اساساً نیندیشد.

۲. یکی از انگیزه‌ها و اهداف خوانش متن غرض زیبایی‌شناختی و به خاطر جلوه‌های هنری و زیبایی متن ادبی است. در این انگیزه به مانند بند پیشین، برای خواننده محتوای متن چندان اهمیت ندارد با این تفاوت که در بند پیشین، هیچ چیز جز خوانش مطرح نیست؛ ولی در مورد اخیر، احساس زیبایی و دریافت زیباشناختی از متن نیز مطرح است، به عنوان مثال گاهی متنی خوانش می‌شود و اساساً خواننده معنای خاصی هم از آن متن در نمی‌یابد؛ ولی مسحور جلوه‌های هنری و زیباشناختی آن می‌شود. به عنوان نمونه وقتی خواننده این ابیات مولوی را «گفتم ای عشق، من از چیز دگر می‌ترسم / گفتم آن چیز دگر نیست، دگر

هیچ مگو // من به گوش تو سخنهای نهان خواهم گفت / سر بجنبان که بلی جز که سر هیچ مگو // گفتم این چیست بگو زیر و زبر خواهم شد / گفت می‌باش چنین زیر و زبر هیچ مگو» (مولوی، ۱۳۸۶: ۲۲۱۹) و یا این قطعه شعر معاصر را «کدام پل / در کجای جهان / شکسته است / که هیچ کس به خانه‌اش نمی‌رسد» (عبدالملکیان، ۱۳۹۰: ۲۶) می‌خواند از همین نوع می‌تواند باشد. خواننده و محقق در مقام خوانش و بررسی متن در وهله اول مسحور عناصر زیباشناختی متن می‌شود تا اینکه به معنای آن بیندیشد و چه بسا با تأمل در معنای آن هم چیزی در نیابد.

۳. یکی از انگیزه‌ها و اهداف (نتایج و فوائد) خوانش و بررسی متن، اغراض و انگیزه‌های معطوف به محتوای متن است که شامل سه قسم است:

- گاهی برای برآوردن نیاز روان‌شناختی خاص همچون احساس ارزشمندی زندگی، رضایت باطن، شادی، امید، آرامش و... که مطلوبهای روان‌شناختی‌اند، متن خوانش می‌شود که نمونه این نوع متنها آثار رومن رولان (سفر درونی) یا آثار نیکوس کازتتراکیس (گزارش به خاک یونان) و برخی از غزلیات دیوان حافظ است.

گاهی متن برای برآوردن نیاز جامعه‌شناختی و مطلوبهای اجتماعی فردی (قدرت، شهرت، ثروت، محبوبیت، حیثیت اجتماعی، جاه و مقام) خوانده می‌شود؛ یعنی خواننده و منتقد ادبی گاهی متن را از این رو می‌خواند تا از قبل آن شهرت یا حیثیت اجتماعی و... کسب کند؛ اگرچه این نوع خوانش در متون ادبی چندان شیوع ندارد، گاهی ممکن است متن ادبی از آن روی خوانش شود تا از فرایند خواندن آن، شخص به محبوبیت یا جاه و مقام برسد.

- گاهی نیز متن برای برآوردن نیاز جامعه‌شناختی و مطلوبهای اجتماعی جمعی (آزادی، نظم، امنیت، رفاه، عدالت و...) خوانش می‌شود؛ به عنوان مثال خواننده از آن رو به خواندن ناصر خسرو و یا آثار ژان ژاک روسو دست می‌یازد تا از قبل این خوانش، مطلوبهایی همچون عدالت یا آزادی درک و فهم شود.

نکته‌ای که ممکن است مطرح شود این است که مفسر، غرض خود را از متن چگونه مشخص می‌کند؟ و آیا کشف یا جعل این غرض قبل از انجام عمل خوانش انجام می‌شود یا پس از آن؟ یا در هنگام فرایند خوانش، اغراض و انگیزه‌های معطوف به محتوای متن روشن می‌شود؟ آیا این مسئله دور هرمنوتیکی نخواهد بود؟ آیا وقتی متن تمام شد می‌توان

فهمید این کتاب به مطلوب اجتماعی جمعی آزادی مربوط است؟ و یا خواننده از قبل می داند این کتاب به مفهوم آزادی می پردازد و بعد به آن رجوع می کند که در آن صورت این ذهنیت بر تفسیر خواننده تأثیر خواهد گذاشت؟ راه دفع این دور، این است که مفسر و منتقد ادبی و خواننده متن از طریق دیگر خوانندگانی که متن را خوانده اند در می یابد که این کتاب به درد چه موضوعی و اندیشه ای (نیاز روان شناختی، نیاز جامعه شناختی و مطلوبهای اجتماعی فردی و نیاز جامعه شناختی و مطلوبهای اجتماعی جمعی) می خورد و با این نگاه اولیه به سراغ متن ادبی می رود و متن را تفسیر و تأویل می کند.

د) وابستگی / عدم وابستگی مفسر به سنخ روانی خاص

یکی دیگر از نکات مهم در منظر ششم و در بررسی روش پژوهش در ادبیات و متون ادبی در زمینه و محیط مفسر و پیامهای متن برای انسان معاصر توجه به این مسئله مهم است که مفسر در مقام خوانش و تفسیر متن ادبی از نظر سنخ روانی در چه تیپ و سنخی قرار دارد. نکته مهم و کمال مطلوب در این است که تأثیر سنخ روانی مفسر در وقت خوانش متن به اقل ممکن برسد و کم رنگ شود. به عبارت دیگر؛ اگر چه در عالم پژوهش و نقد ادبی اصل و کمال مطلوب در این است که مفسر در مقام تفسیر از سنخ روانی خاص خود فراتر رود و تأثیر آن را در تفسیر خویش کم رنگ کند، در مقام عمل نمی توان این تأثیر گذاری را به صفر رساند و نقش آن را نادیده گرفت.

با توجه به مسئله سنخ روانی و تأثیر آن در فهم متن و لاجرم تفسیر آن، تبیین این نکته ضروری است که در خوانش یک متن هر کسی با توجه به سنخ روانی خاص خود و مجموعه باورها و اعتقادات خود، از متن چیزی در می یابد. نمونه بارز و کامل این متن، کتب مقدسی همچون قرآن است که سخن شمس تبریزی درباره قرآن گواه این امر است: «هر کسی حال خود را می گوید و می گوید کلام خدای را معنا می کند» (شمس، ۱۳۷۷: ۲۸۱). یا در جای دیگر نیز می گوید که «تفسیر قرآن (به عنوان یک متن) هم از حق شنو از غیر حق بشنوی آن تفسیر حال ایشان بود نه تفسیر قرآن» (همان: ۶۳۴)

در این موارد می توان گفت که نه تنها خواننده و مفسر، متن را خوانش و تفسیر می کند که متن نیز خواننده را می خواند و هر کسی با توجه به مجموعه ساختها و سنخ روانی خود از آن استفاده می کند. با این رویکرد در فرایند خوانش متن باید گفت که هر متنی با توجه

به اطلاعات برون‌متنی تفسیر می‌شود و افق معنایی متن که متعلق به زمان نگارش آن است با افق معنایی مفسر که وابسته به زمان حال است در هم تنیده می‌شوند تا لایه‌های پنهانی متن به ظهور برسد و مفسر به معنای پنهان آن برسد.

با این توجه، مجموعه سنخ‌روانی و تیپولوژی انسانها با توجه به نگاه کارل گوستاو یونگ و شاگردان او نظیر کاترین بریگز و ایزابل مایرز شانزده تیپ کاملاً متفاوت است که با عنوان «شاخص تیپ مایرز-بریگز» مشهور است. هر کدام از این تیپها و سنخ‌روانی، ویژگی و محاسن طبیعی و معایب بالقوه خاص خود را دارند (تیگر، ۱۳۸۸: ۱۴).

در این شاخص، تیپ شخصیتی از چهار مؤلفه یا «بُعد» تشکیل شده است که افراد با توجه به اینکه «از کجا انرژی می‌گیرند» به دو گروه برون‌گرا و درون‌گرا؛ با توجه به اینکه «به طور طبیعی به چه نوع اطلاعاتی توجه می‌کنند و به خاطر می‌سپارند» به دو گروه حسی و شهودی؛ با توجه به اینکه «چگونه تصمیم می‌گیرند» به دو گروه متفکر و احساسی؛ با توجه به اینکه «دوست دارند دنیای خود را چگونه سازماندهی کنند» به دو گروه قضاوت‌گر و دریافت‌گر طبقه‌بندی می‌شوند؛ در «شاخص تیپ مایرز-بریگز»، انسانها با توجه به ترکیب چهار بُعد و به لحاظ سنخ‌روانی، شانزده قسم خواهند بود که مفسر متن با توجه به اینکه در مقام تفسیر و خوانش متن در کدام تیپ از شانزده نوع قرار می‌گیرد، تفسیر و خوانشی خاص عرضه خواهد کرد.

با این تفسیر به نسبت اینکه مفسر درون‌گرا با توجه به مجموعه ویژگیهای روانی،^۱ تفسیر متفاوتی از مفسر برون‌گرا ارائه خواهد کرد؛ این پرسش و دقیقه باریک را درباره هر تفسیری که در طول تاریخ از متون ادبی عرضه شده است می‌توان مطرح کرد که از نظر سنخ‌روانی، مفسر این متن، درون‌گرا بوده است یا برون‌گرا و تا چه میزان، این سنخ‌روانی در تفسیر او نمود و بروز یافته است.

به موازات آن، این نکته نیز مطرح می‌شود که اگر مفسر یک متن، شهودی باشد،^۲ تفسیری

۱. مهم‌ترین ویژگی درون‌گرایان؛ استقلال ذاتی، انزوا، تنهایی، غور و تفحص عمیق و دقیق در مسائل، تمرکز بر روی کار واحد است. (تیگر، ۱۳۸۸: ۱۸-۲۸)

۲. مهم‌ترین ویژگی سنخ‌روانی شهودی؛ در این است که در افکار خود به جای شیوه خطی، دائماً جهش‌های شهودی دارند و تخیل‌گرا هستند و نظریه‌ها و مفاهیم و فرضیه‌ها برای آنها جذاب است و توانایی ابداع و خلاقیت دارند و برای آنها نه خود عمل که معنای عمل و دلالت‌های ضمنی آن مهم‌تر است (۲۸-۳۶).

متفاوت به نسبت مفسر حسی ارائه خواهد کرد؛ چراکه مفسری که از نظر سنخ روانی، در تیپ شهودی قرار می‌گیرد به جای آنکه به امور واقع و جزئیات توجه بیشتری کند به معانی ضمنی و پوشیده متن توجه دارد. به عنوان نمونه در تفسیرهای دیوان حافظ، اکثر مفسران، از نظر سنخ روانی در تیپ شهودی واقع می‌شوند که بر آن شدند برای تمام واژگان، تعابیر و مصطلحات دیوان، معنای ضمنی و عرفانی عرضه کنند.

به موازات آن، باید گفت که اگر مفسر یک متن، از سنخ روانی متفکر باشد^۱ تفسیر متفاوتی به نسبت مفسر احساسی عرضه خواهد کرد. چون مفسری که در فرایند عقلی داوری درباره متن و نتیجه‌گیری از آن؛ بدون توجه به احساس و عاطفه خود و خوانندگان و اینکه خوشایند یا بدآیند او و دیگران چیست و فقط و فقط بر مبنای قرائن درون متنی محکم، متن را تفسیر می‌کند؛ نوع تفسیر او با تفسیر مفسری که رویکرد حسی و سلیقه‌ای دارد متفاوت خواهد بود.

نهایت اینکه اگر مفسر یک متن، از سنخ روانی قضاوت‌گر باشد^۲ تفسیر متفاوتی به نسبت مفسر دریافت‌گر ارائه خواهد کرد. چون مفسری که سنخ روانی دریافت‌گر دارد مدام در پی درک بیشتر است و از قضاوت نهایی درباره متن به شدت پرهیز می‌کند و چه بسا ممکن است تا پایان از داوری نهایی و بیان صریح دیدگاه خود پرهیزد و لاجرم داوری نهایی را به خواننده واگذار کند. درحالی که مفسر قضاوت‌گر ممکن است، موضوع را فیصله دهد و تصمیم نهایی را بگیرد و لاجرم اجازه ورود به خواننده و دیگران را ندهد.

نگاهی به مجموعه تفسیرها و خوانش‌های مفسران و منتقدانی که به شرح و تفسیر متن ادبی دست یازیده‌اند خود می‌تواند گویای سنخ روانی مفسر و منتقد ادبی باشد؛ البته این چهار نکته و بُعد وقتی معنادارتر خواهد بود که روشن شود سنخ روانی در بعد اول (

---

۱. مهم‌ترین ویژگی سنخ روانی متفکر؛ در این است که آنها برای حقیقت و صداقت ارزش قائلند و ایرادی نمی‌بینند اگر این خصوصیت گاهی احساسات دیگران را جریحه‌دار کند و در عقیده خود محکم و استوار هستند (تیگر، ۱۳۸۸: ۳۷-۴۶).

۲. مهم‌ترین ویژگی سنخ روانی قضاوت‌گر؛ در این است که آنها برخلاف سنخ روانی دریافت‌گر که گرایش ذاتی به باز نگاه داشتن امور و ادامه دادن به درک بیشتر دارند؛ گرایش به پایان دادن و تصمیم‌گیری و قضاوت کردن دارند. این سنخ روانی دوست دارند همه چیز مشخص و قطعی باشد و عقاید و نظریات محکم و قوی دارند و عموماً برخلاف سنخ روانی دریافت‌گر چیزها را سیاه و سفید می‌بینند و در تصمیم‌گیری سریع و منظم و پرکار و وقت‌شناس‌اند و بیشتر بر محصول و نتیجه کار تمرکز دارند و مرتب و منظم هستند. (تیگر، ۱۳۸۸: ۴۶-۵۶).

درون‌گرا/ برون‌گرا) از نظر ابعاد دیگر (حسی و شهودی بودن، متفکر و احساسی بودن، قضاوت‌گر و دریافت‌گر بودن) چگونه است. یعنی مفسر از میان شانزده تیپ و سنخ روانی در کدام زمره قرار می‌گیرد، یادکرد این نکته در این مجال ضروری است که با توجه به نمودار سنخ روانی انسانها و انتخاب یک سنخ روانی از هر ستون، شانزده تیپ و سنخ روانی از آن متصور است.

با توجه به مجموعه آثاری که در حوزه تفسیر و تأویل‌های ادبی تألیف شده است، می‌توان این پرسش را مطرح کرد که تفسیرهای عرضه شده، از نظر سنخ روانی در کدام سنخ قرار می‌گیرد. با توجه به مجموعه این تفسیرها و با توجه به مشخصه سنخ‌های روانی شانزده گانه؛ می‌توان سنخ روانی مفسر را تشخیص داد؛ به عنوان مثال می‌توان تفسیرهای عبدالحسین زرین‌کوب در زمینهٔ مثنوی‌پژوهی را در حوزه درون‌گرای شهودی متفکر دریافت‌گر قرار داد، اگرچه در مواردی خلاف این هم ممکن است دیده شود. نکته پایانی این که این عمل را می‌توان درباره هر کدام از مفسران ادبی (همایی، فروزانفر، شفیعی کدکنی، پورنامداریان و...) نیز انجام داد که اولاً تا چه میزان، سنخ روانی آنها در نوع نگاه آنها به متن ادبی تأثیر داشته است؟ ثانیاً در صورت تأیید، مفسر در هنگام تفسیر در کدام سنخ روانی از مجموعه شاخصهای تیپی مایرز-بریگر قرار می‌گیرد؟ خواننده تفسیر ادبی می‌تواند این فرض را پیشتر در نظر بگیرد که هر مفسری با توجه به سنخ روانی خود متن را خوانش خواهد کرد، اگرچه کمال مطلوب این است که نقش عوامل برون‌متنی در خوانش و تفسیر متن کم‌رنگ شود.

البته در پاسخ به سؤال مقدر در این زمینه باید گفت که آن نوع از تفسیر متن، درست و قابل قبول خواهد بود که در مقام داوری به صاحب نظران حوزه مورد نظر عرضه شود و اگر تمام یا کثیری از آنها، بر درستی این نوع خوانش صحه گذارند، آن تفسیر قابل قبول خواهد بود؛ تأثیر سنخ روانی خواننده در نوع تفسیر و تأویل متن به معنای هرج و مرج، افراط در تأویل و تکثرگرایی بی‌پشتوانه در فهم متن ادبی نخواهد بود.

ه) جایگاه و شأن اجتماعی مفسر در جایگاه اجتماعی خاص

یکی دیگر از نکات مهم در منظر ششم و در بررسی روش‌شناسی پژوهش در زمینه و

محیط مفسر و پیامهای متن برای انسان معاصر؛ توجه به این مسئله است که مفسر در مقام خوانش و تفسیر متن از نظر جایگاه و شأن اجتماعی در کدام طیف قرار می‌گیرد. به مانند بند «ب» و «د» اینکه نکته مهم و کمال مطلوب در وقت خوانش متن، این است که تأثیر جایگاه و شأن اجتماعی مفسر باید تا حد ممکن کم‌رنگ شود؛ اینکه مفسر به لحاظ جایگاه و شأن اجتماعی به چه طیف وابسته است و چه منزلت اجتماعی دارد، در خوانش و تفسیر متن تأثیر دارد؛ به عنوان مثال اگر در وقت خوانش متونی مقدس همچون قرآن دو مفسر از دو طیف و منزلت اجتماعی (فیلسوف و...) به آن بنگرد نوع جایگاه و منزلت اجتماعی آنها، در نوع خوانش متن تأثیر گذار است. چرا که فیلسوف در مقام عقلانی اندیشیدن، در تفسیر خود سعی دارد شأن فیلسوفی خود را حفظ کند و لاجرم قرآن را با مشی فلسفی تفسیر می‌کند و الهیدان نیز در مقام تفسیر سعی می‌کند شأن الهیاتی خویش را حفظ کند.

به همین نسبت مفسر و خواننده متن ادبی اگر از نظر شأن و جایگاه اجتماعی پرورش یافته حوزه علمیه با تحصیلات حوزی یا تربیت یافته دانشگاه و با تحصیلات دانشگاهی باشد، متن را به گونه‌ای خوانش و تفسیر می‌کند که از نظر ماهیت و جوهر و از نظر نوع بیان و قلم با هم تفاوت اساسی دارند. نمونه این نوع نگاه به متن واحد، آثار مولوی است که دو نفر با شأن و جایگاه اجتماعی متفاوت (رضا براهنی و محمد تقی جعفری) در مقام خوانش و تفسیر، به گونه‌ای متن را تفسیر کرده‌اند که خواننده در مقام بازخوانی تفسیر آنها، به منزلت و شأن و جایگاه اجتماعی آنها پی خواهد برد.

همچنین اگر کسی در مقام روانکاو یا جامعه‌شناس، به متنی ادبی همچون مثنوی معنوی رجوع کند؛ شأن و جایگاه اجتماعی آنها در تفسیر مثنوی تأثیر خواهد گذاشت. نمونه نگاه روان‌شناسانه به متون ادبی، تفسیرهای محمد علی صنعتی است که خواننده در می‌یابد مفسر و منتقد ادبی با شأن و جایگاه روان‌شناس به متون نگریسته و داشته‌ها و باورهای آن شأن اجتماعی در خوانش او تأثیر گذاشته است.

(و) انتظار / انتظارات مفسر از ژانر

یکی دیگر از نکات مهم در منظر ششم و در بررسی روش‌شناسی پژوهش در زمینه و محیط مفسر و پیامهای متن برای انسان معاصر توجه به این مسئله مهم است که مفسر در

مقام تفسیر چه انتظار یا انتظاراتی از ژانر دارد و این انتظار نیز در نوع تفسیر از متن مؤثر است. این همان نکته‌ای است که برخی از منتقدان ادبی چون «اسکیلاس» بر آن تأکید زیادی داشته‌اند. او بر آن است که «انتظارات ما از متن با توجه به تلقی اولیه ما از آن شکل می‌گیرد (اسکیلاس، ۱۳۸۷: ۱۲۳).

به عنوان نمونه اگر مفسر و منتقد ادبی، متن مثنوی را فقط ژانر و متن روان‌شناختی؛ و دیگری آن را ژانر و نوعی خداشناسی بداند، تفسیر ارائه شده از این دو انتظار از متن واحد؛ طبیعتاً مختلف خواهد بود. نمونه این نوع اختلاف در فقره اخیر، نوع نگاه دو منتقد یعنی مصطفی ملکیان و محمد علی موحد است که یکی از آنها (ملکیان) آن را در حوزه متون روان‌شناختی، تفسیر و تأویل می‌کند و دیگری (موحد) آن را در ژانر و متون خداشناسی تفسیر می‌کند؛ البته تعیین این انتظارات تا حدود زیاد به اختیار مفسر نیست و به خلق و خوی مفسر و سنخ روانی او بستگی دارد.

خلاصه فصل دوم:

با توجه به مجموعه پژوهش‌هایی که در حوزه‌های مختلف دانش‌های ادبی همچون ادبیات نظری، ادبیات مقایسه‌ای، تاریخ ادبیات، انواع ادبی، علوم بلاغی، عروض و قافیه، نقد ادبی و سبک‌شناسی انجام می‌شود، باید گفت به نوعی در منظرهای شش‌گانه مربوط به تحقیقات ادبی و روش‌شناسی چهارگانه در تحقیقات زبانی قابل بحث هستند.

روش‌شناسی روش تحقیق در تحقیقات زبانی چهار ساحت دارد:

«علم لغت»

«علم نحو»

«علم بلاغت»

«علم عروض و قافیه»

روش‌شناسی پژوهش تحقیقات ادبی براساس شش ساحت است:

«بررسی متن»

«بررسی ماتن»

«زمینه و شرایط تولید متن»

«تطورات اندیشه‌ها از ماتن تا زمان منتقد و مفسر ادبی»

«بررسی متن با توجه به اطلاعات مربوط به شخصیت و منش مفسر / منتقد ادبی از نظر

مجموعه ساحت‌های ذهنی، روحی و نفسانی»

«بررسی شرایط و زمینه‌هایی که مفسر در آن شرایط متن را تفسیر و نقد کرده است»

آنچه مؤلف ادعا دارد این است که در تبیین روشهای پژوهش در هر کدام از این دانش

ها نمی‌توان و نباید روش تحقیق مشترک و ثابتی را تشریح کرد؛ به عبارت دیگر هر کدام

از این حوزه‌های ده‌گانه روش تحقیق جداگانه‌ای می‌طلبند که در روش‌شناسی آموزش

روش تحقیق در زبان و ادبیات به آن توجه نشده است

نکته دیگر اینکه اگرچه درباره طبقه‌بندی دانشهای ادبی و انواع پژوهشهای ادبی میان

محققان اتفاق نظر وجود دارد، آنچه عملاً بدان توجه نمی‌شود، این است که روش پژوهش

در این دانشها و پژوهشها ثابت نیست و آنچه در آثاری که داعیه آموزش روش پژوهش در

حوزه ادبیات دارند بیشتر محسوس است، این است که چرا باید عملاً در بحث روش

تحقیق همه با یک تیغ رانده شوند، حال آنکه هر کدام از این حوزه‌ها روش تحقیق خود را

دارد.

روش تحقیق در ادبیات به عنوان یکی از شاخه‌های هنرهای مکتوب منطق و روش خاصی دارد که این منطق، در مواردی خاص فصل‌میز روش تحقیق در ادبیات با سایر حوزه‌هاست؛ در بررسی یک متن ادبی از منظرهای مختلف می‌توان به آن نگریست و زوایای آن را واکاوی و تحلیل کرد.

در *منظر اول* که رویکرد به متن در عرصه نقد متون ادبی به ویژه متنهای روایی است، به سه رویکرد ماتن محور، متن محور و خواننده محور اشاره شده است. در این منظر، رویکرد دوم (متن محوری) محل بحث بیشتری داشته است و پرسشهای «چه می‌گوید»، «برای که می‌گوید» و «چگونه می‌گوید» از موضوعات مهم این بخش بوده است؛ اما به شش نکته مهم دیگر نیز توجه شده است که برخی از آنها به نوعی مربوط به الفاظ و واژه و برخی دیگر نیز به نوعی مربوط به جمله است.

الف) کشف کلیت و تمامیت یک متن

ب) تمییز و تمایز معنای نسبی از معنای مطلق الفاظ و مفاهیم

ج) روش‌شناسی کشف معنای نسبی از مطلق با استفاده از روش معناشناسی

د) روش‌شناسی کشف نوع و سنخ جملات

ه) کشف کارکرد کلی متن و غرض نویسنده از متن

و) روش‌شناسی کشف نوع بیان ادبی.

در *منظر دوم*، با توجه به هدف آن یعنی شناخت ماتن با عنایت به اطلاعات تاریخی کافی و وافی از ماتن، به سه نکته و ویژگی شخصیتی و منشی ماتن؛ انگیزه/ انگیزه‌های ماتن از تألیف و تولید متن، مخاطب/ مخاطبان احتمالی متن و اینکه ماتن، این متن را برای چه کس/ کسانی پدید آورده، توجه کرده است.

در *منظر سوم*، رعایت و عنایت به دو نکته اهمیتی وافر دارد. یکی توجه به مجموعه شرایط و نهادهایی است که به نوعی در تکوین و تولید متن دخیل هستند و نکته دوم اینکه در همان زمان تولید متن خاص، برای همین غرض و هدف و برای همین مخاطبان چه متن/ متونی نوشته شده است.

در *منظر چهارم*، با توجه به اینکه اگر ماتن و یا نویسنده‌ای در یک مقطع تاریخی راجع به اندیشه‌ای ویژه با توجه به ایدئولوژی و جهان‌بینی خاص بحث کرده است، این اندیشه از

چند جهت یا از چند ناحیه ممکن است تطور و تحول یابد؛ که این چند جهت شامل موارد ذیل است:

- الف) از ناحیه حامیان و مدافعان و موافقان دیدگاه این اندیشه (خوانش همدلانه)
- ب) از ناحیه منتقدان (خوانش خصمانه)
- ج) از ناحیه نه موافق و نه مخالف بلکه تطورات اجتماعی (خوانش خشتی)
- د) از ناحیه تطورات خود زبان.

اما درباره منظر پنجم که کاربرد زیادی در هنر و ادبیات ندارد، توجه به متن با نگاه به مفسر و به لحاظ موارد ذیل است:

- الف) عوامل مؤثر در تکون شخصیت و منش مفسر
- ب) ساحت های شخصیتی و منشی مفسر
- ج) به لحاظ چرایی رویکرد مفسر به این متن خاص
- د) اغراض
- ه) اهداف

ه) میزان همسویی با نویسنده

درباره آخرین منظر (منظر ششم) نیز باید گفت که این منظر و ساحت نیز مانند منظر و ساحت پنجم به مسائل ذیل می پردازد:

- الف) میزان عقیده مفسر نسبت به متن یا ماتن
- ب) میزان احساسات و عواطف مفسر نسبت به متن یا ماتن
- ج) میزان خواسته ها و نیازهای مفسر از متن یا ماتن
- د) سنخ روانی مفسر

ه) انتظار مفسر از ژانر و نوع ادبی که متن در آن قالب و نوع ادبی پدید آمده است
و) جایگاه اجتماعی مفسر در وقت تفسیر

خودآزمایی فصل دوم (تشریحی و تستی)

تشریحی:

۱. شش نکته مهم در بحث روش‌شناسی پژوهش در ادبیات با توجه به متن چیست؟
۲. روش‌شناسی فهم و درک کلیت و تمامیت متن در منظر اول را تبیین کنید؟
۳. معنای قاموسی و لغوی هر واژه در هر زبان از چند راه قابل حصول است؟
۴. در امور مربوط به واژه و لفظ در بررسی متن باید به چه نکاتی توجه کرد؟
۵. بعد از توجه به مسئله بار معنایی مطلق یا نسبی واژگان و مفاهیم، روش‌شناسی کشف و فهم معنای نسبی از مطلق است چیست؟
۶. درباره روش معناشناسی در تحلیل متن توضیح دهید؟
۷. روش‌شناسی کشف نوع و سنخ جملات در متن ادبی با توجه به خوانش متن در واحد جمله چگونه است؟
  ۸. نظریه افعال گفتاری به چند نوع فعل می‌پردازد؟
  ۹. مجموعه اغراض نویسنده (با توجه به ماتن) و کارکردهای آن (با توجه به متن) چیست؟
  ۱۰. تفاوت اغراض و کارکردهای متن چیست؟
  ۱۱. نوع بیان در متون ادبی در یک نگاه کلان چند قسم است؟
  ۱۲. از میان فلاسفه معاصر کدام فیلسوف بیشترین بحث را در فلسفه زبان و اعتبارسازی و واقعیت آفرینی زبان مطرح کرد؟
  ۱۳. با عنایت به اطلاعات تاریخی کافی و وافی از ماتن، در این منظر باید به چند نکته توجه کرد؟
  ۱۴. مهم‌ترین ویژگی‌های شخصیتی و منشی ماتن (بر مبنای ساحت‌های نفسانی ماتن) چیست؟
  ۱۵. مجموعه عوامل تشکیل‌دهنده شخصیت نویسنده چند مؤلفه است؟
  ۱۶. در روش‌شناسی بررسی متن در منظر سوم (بافت و زمینه) باید به چه نکاتی توجه کرد؟
  ۱۷. آنجایی که زمینه و شرایط تولید متن همواره یک زمینه و امر اجتماعی است، چه نهادهایی اجتماعی باید بررسی شود؟
    ۱۸. انواع تطورات اندیشه و خوانش‌ها چیست؟
    ۱۹. خوانش‌همدلانه در بررسی تطورات اندیشه به چه معناست؟
    ۲۰. خوانش‌خنثی (تطورات اجتماعی) چیست؟
    ۲۱. چند نمونه از تطورات اجتماعی واژه‌ها را بنویسید؟
    ۲۲. تطورات زبانی در خوانش متن چه میزان موثر است؟
    ۲۳. عوامل مؤثر در تکون شخصیت و منش مفسر چیست؟
    ۲۴. در ساحت پنجم یعنی نقش منش و شخصیت مفسر در خوانش متن توجه به چه نکاتی ضروری است؟
    ۲۵. بر مبنای منظر پنجم (ساحت تفسیر) و منظر اول (متن محوری) چند گفتمان وجود دارد؟

۲۶. به لحاظ هدف جستجوگری متن مهم ترین اغراض و اهداف رویکرد به متن ادبی چیست؟
۲۷. به لحاظ نتیجه جستجوگری و دریافت از متن مهم ترین نتیجه خوانش متن چیست؟
۲۸. در منظر ششم یعنی اینکه بررسی روش شناسی پژوهش در زمینه و محیط مفسر تمام هم و توجه مفسر و منتقد ادبی کشف چه مساله است؟
۲۹. در ساحت ششم روش شناسی پژوهش در ادبیات (زمینه و محیط مفسر که در آن شرایط و زمینه ها، تفسیر و نقد انجام می شود) چند مساله قابل بحث است؟
۳۰. میزان عقیده مفسر نسبت به متن یا مآتن در نوع تفسیر چه میزان تاثیر دارد؟
۳۱. میزان احساس و عاطفه مفسر نسبت به مآتن در وقت تفسیر متن چه میزان موثر است (با ذکر نمونه)
۳۲. مجموعه غرضها و انگیزه های خوانش متن ادبی توسط مفسر چیست؟
۳۳. وابستگی / عدم وابستگی مفسر به سنخ روانی خاص چه میزان در فهم متن تاثیر دارد؟
۳۴. درباره نظریه تیپولوژی مایرز- بریگنر با توجه به تاثیر آن در نوع خوانش متن توضیح دهید؟
۳۵. نقش جایگاه و شأن اجتماعی مفسر در جایگاه اجتماعی خاص چه میزان در تفسیر متن مفسر تاثیر دارد؟
۳۶. انتظار / انتظارات مفسر از ژانر چه میزان در تفسیر مفسر تاثیر دارد؟

تستی:

۱. روش‌شناسی تحقیق در تحقیقات ادبی بر اساس چند ساحت صورت می‌گیرد؟
الف) چهار ساحت. ب) پنج ساحت. ج) شش ساحت. د) ده ساحت
۲. کدام رویکرد به متن در عرصه نقد متون وابسته نیست؟
الف) ماتن ب) فاصله زمانی ج) متن د) خواننده
۳. ویژگی ذیل مرتبط با کدام رویکرد در عرصه نقد متون است؟
«میان دالها و مدلولهای متن فقط و فقط یک رابطه مشخص وجود دارد؛ رابطه‌ای که آن را مولف تعیین کرده است.»
الف) ماتن محور ب) متن محور ج) خواننده محور د) فاصله محور
۴. در بحث روش‌شناسی روش تحقیق در متن ادبی، «هسته معنایی که در زبان به کار می‌رود» چه نام دارد؟
الف) معنای نسبی ب) معنای مطلق ج) معنای لغوی د) معنای قاموسی
۵. کشف معنای قاموسی در زبان فارسی از زبان بیگانه از چه راهی است؟
الف) اتکا به ششم ادبی ب) اتکا به فرهنگ لغت ج) اتکا به زمینه متن د) اتکا به ششم زبانی
۶. چه کسی نخستین بار نظریه افعال گفتاری را مطرح کرد؟
الف) سرل ب) آستین ج) پراپ د) باختین
۷. مهم‌ترین نوع نقد در روش‌شناسی کشف نوع بیان ادبی چیست؟
الف) نقد لغوی ب) نقد تاریخی ج) نقد زیباشناسی د) نقد فنی
۸. ابیات زیر بر اساس توجه به کدام بافت زمان تولید متن صورت گرفته است؟
«دوش در حلقه ما قصه گیسوی تو بود تا دل شب سخن از سلسله موی تو بود
دل که از ناوک مژگان تو در خون می‌گشت باز مشتاق کمانخانه ابروی تو بود»
الف) بافت تاریخی و سیاسی ب) بافت تاریخی و اجتماعی
ج) بافت سیاسی و اجتماعی د) بافت سیاسی و اقتصادی
۹. در تقسیم‌بندی شیوه‌ها و گونه‌های پژوهش در زبان و ادبیات فارسی، خوانش همدلانه از کدام ناحیه صورت می‌گیرد؟
الف) از ناحیه منتقدان ب) از ناحیه نه موافق و نه مخالف بلکه تطورات اجتماعی
ج) از ناحیه تطوّر خود زبان د) از ناحیه حامیان و مدافعان و موافقان

فصل سوم

آئین پژوهش
در
واحدهای پژوهشی

هدف کلی

هدف کلی این فصل آشنایی دانشجویان با مهارت‌های مقاله‌نویسی علمی، چگونگی نگارش پایان‌نامه، افتراق واحدهای پژوهش مقاله و کتاب و پایان‌نامه، چگونگی تنظیم طرح‌نامه (پروپوزال) ضوابط نگارش مقاله علمی-پژوهشی است.

اهداف یادگیری

بعد از خواندن این فصل دانشجو باید بتواند:

۱. آیین پژوهش در مقاله و مقاله‌نویسی را تبیین کند.
۲. آیین پژوهش در پایان‌نامه را در مقام نظر و عمل نشان دهد.
۳. ساختار پروپوزال یا طرح‌نامه (پیشنهادنامه) را در یک موضوع خاص نشان دهد.
۴. تمهیدات دفاع از پایان‌نامه را ترسیم کند.
۵. چارچوب و ملاک‌های بررسی پایان‌نامه را نشان دهد.
۶. فرم‌های ارزیابی مقاله‌های علمی را در یک مقاله خاص و برگرفته از پایان‌نامه مطابقت دهد.
۷. آیین و ضوابط نگارش مقاله علمی-پژوهشی را بیاموزد.

مقدمه

در آغاز این فصل ذکر دو نکته ضروری به نظر می‌رسد:

نخست اینکه نکاتی که در فصل پیشین گفته شد به نوعی در این فصل و در تمام واحدهای پژوهش (کتاب، مقاله و پایان نامه) قابل اجرا و اعمال است. نکته دیگر اینکه در این فصل از میان مجموعه واحدهای پژوهش، با توجه به اهمیت و کاربرد از یک سو و مخاطبان این اثر از سویی دیگر فقط به دو حوزه از مجموعه واحدهای پژوهش یعنی پایان‌نامه نویسی و مقاله‌نویسی اکتفا می‌شود. ضمن اینکه عمده نکاتی که در این دو واحد پژوهشی گفته خواهد شد، درباره دیگر واحدهای پژوهشی نیز اعتبار دارد.

درباره اهمیت این دو واحد با توجه به مخاطبان این اثر، باید گفت که دانشجویان رشته زبان و ادبیات؛ پس از آشنایی با مباحث مرجع‌شناسی و آیین پژوهش و در مقام نوشتن یک متن پژوهشی (مقاله، تحقیق دانشجویی یا پایان‌نامه نویسی) باید سه گام ذیل را به عنوان تکلیف و الزام انجام دهند؛ به عبارت دیگر هر دانشجو در مقطع تحصیلات تکمیلی می‌باید با رعایت اصول و مبانی پژوهش و روش‌های علمی و با توجه به انجام مقدمات لازم، یک موضوع را در قالب پروپوزال و با نظارت استاد راهنما و مشاور و تأیید گروه تخصصی تدوین و تنظیم کند. برآیند انجام این فرایند، پایان‌نامه (کارشناسی ارشد) و رساله (دکتری) خواهد بود. در نهایت نیز با توجه به دستورالعمل شورای پژوهش وزارت علوم و به تبع آن دانشگاه، استخراج مقاله از پایان‌نامه (حداقل یک مقاله) و رساله (حداقل دو مقاله علمی-پژوهشی) خواهد بود که پس از داشتن شرایط لازم و کافی در یک مجله علمی و معتبر چاپ خواهد شد.

پروپوزال (طرح‌نامه) ← پایان‌نامه یا رساله ← مقاله مستخرج

همچنان که پیشتر گفته شد تدوین یک اثر پژوهشی بدون توجه به نوع و واحد آن، مجموعه راهها و قواعدی است که انسان را به کشف مجهولات و حل مشکلات هدایت می‌کند. از آنجایی که هدف این نوشتار با توجه به جامعه مخاطب آن (جامعه آماری رشته زبان و ادبیات از یک سو و کارشناسی ارشد از سویی دیگر) تبیین و تشریح شده و آن چگونگی نوشتن و تدوین طرح‌نامه (پایان‌نامه/رساله) و مقاله است؛ در این جستار سعی

می‌شود به صورت عملی و گام به گام به بررسی و راه‌های تنظیم، تدوین این دو حوزه پرداخته شود.

۳-۱. طرح‌نامه (پروپوزال) و الگوی عملی نوشتن پایان‌نامه

همچنان‌که پیشتر در اهمیت داشتن طرح اولیه (پروپوزال) برای نگارش و پژوهش در هر کدام از واحدهای پژوهش، تأکید شد، این مسئله در واحد پژوهشی پایان‌نامه (کارشناسی ارشد) و رساله (دکتری) به طریق مضاعف از اهمیت زیادی برخوردار است.

اولاً اینکه کسی که به تدوین و تألیف این واحد پژوهشی (پایان‌نامه) روی می‌آورد، این پژوهش یا جزو اولین کار جدی آنها محسوب می‌شود و یا یکی از جدی‌ترین کارهای آنها به شمار می‌آید. این دسته عمدتاً دانشجویانی هستند که به جز چند کار پراکنده دانشجویی، اثر پژوهشی مدون قابل عرضه به مخاطبان انجام نداده‌اند؛ به عبارت دیگر ممکن است پژوهشی نوشته و تدوین کرده باشند که آن پژوهش‌ها عمدتاً منتشر و چاپ نشده‌اند؛ لذا به مقام داوری و نقد نیز نرسیده‌اند.

نکته دیگر اینکه هر دانشجوی کارشناسی ارشد و دکتری مؤظف است طرح‌نامه خود را با توجه به آیین‌نامه و با هدایت استاد راهنما و مشاور تدوین کند و به رویت دیگر اعضای گروه (شورای تخصصی گروه) برساند. بدون تردید این ورزه و سیر نیز، تنها و تنها برای محققانی ممکن است که در کار خود حرفه‌ای و مجرب باشند؛ نوشتن طرح‌نامه دقیق، علمی و منطقی قبل از نگارش و پژوهش نهایی، امری گریزناپذیر است.

نکته سوم اینکه فرایند این ورزه از نوشتن مقدمه تا مؤخره و جمع‌بندی در پایان‌نامه باید به یک مقاله علمی قابل عرضه و چاپ در مجله علمی-پژوهشی یا گزارش علمی دقیق منجر شود که فقدان طرح دقیق و علمی در پایان‌نامه نویسی به معنای فقدان مقاله علمی قابل عرضه خواهد بود.

اهمیت این مساله وقتی برای دانشجو قابل درک و فهم است که بر اساس آیین‌نامه و دستورالعمل دفاع از پایان‌نامه در دوره‌های تحصیلا تکمیلی؛ وقتی نمره کامل پژوهش به دانشجو تعلق می‌گیرد که الزاماً مقاله مستخرج از پژوهش نیز داشته باشد. البته در دوره دکتری بدون داشتن یک مقاله چاپ شده در مجلات علمی-پژوهشی معتبر اجازه دفاع از آن را نخواهد داشت و در دوره کارشناسی ارشد نمره دانشجو بدون چاپ یا اخذ پذیرش

از مجلات علمی معتبر از عدد نوزده محاسبه خواهد شد. این دستورالعمل در تمام دانشگاه کشور اعمال می شود.^۱

لزوم آموزش روش تحقیق در پایان نامه نویسی از مرحله تدوین طرح نامه تا تدوین نهایی و از این مرحله تا تهیه و استخراج یک مقاله از آن بدون داشتن پروپوزال علمی و جامع و کامل و البته صریح و شفاف امکان پذیر نخواهد بود. مشاهده صدها اثر پژوهشی در قالب پایان نامه در کشور که خروجی و دستاورد آن در حد صفر است، خود گویای نقاط ضعف و نواقصی است که بخشی از آن به فقدان چارچوب و طرح دقیق و علمی در همان آغاز و نوشتن طرح نامه است.

به عبارت دیگر بررسی اولیه مجموعه پایان نامه هایی که در کشور در مقطع کارشناسی ارشد و در مواردی دکتری دفاع می شود، نشان می دهد که در خوشبینانه ترین حالت ممکن، ده درصد این پژوهشها به صورت مقاله علمی به جامعه دانشگاهی عرضه می شود. نتیجه این خواهد بود که یا خود موضوع قابلیت پژوهش نداشته است و یا دانشجو به هر دلیلی نتوانسته از مسئله مناسب، نکته قابل عرضه استخراج کند و یا در نوشتن طرح نامه اولیه دقت لازم نشده است و یا عمدتاً فرایند پژوهش به هر دلیل اعم از فقدان تجربه لازم استاد و... درست انجام نشده است که این دریافت در قالب پژوهشی آسیب شناسانه به اثبات رسیده است.

با وجود این، مهم ترین اهداف و نتایج و شرایط نوشتن طرح نامه کمک به برنامه ریزی، هدایت درست و کامل طرح و... است. نکته پایانی مفروض در این مقام اینکه، نویسنده طرح نامه قبل از طراحی نهایی پروپوزال باید با توجه به منابع مکتوب و الکترونیکی (Irandoct/ SID/ SIC/ Noormagh/...)، به یقین برسد که پیشتر در زمینه مورد بحث، پژوهشی انجام نشده است و یا نوع و روش انجام پژوهش حاضر به نسبت پژوهشهای پیشین، تازه تر و روشمندتر است؛ البته نوشتن طرح نامه به عنوان یک التزام عملی در انجام پژوهش فقط شامل نوشتن پایان نامه و رساله نیست؛ چرا که در نوشتن طرحهای پژوهشی نیز

---

۱. در دانشگاه پیام نور نیز این روال و قاعده بر اساس «دستورالعمل اختصاص بخشی از نمره کل پایان نامه در دوره کارشناسی ارشد»، در تاریخ ۱۳۹۳/۱۲/۱۰ به تصویب شورای پژوهشی دانشگاه پیام نور رسیده است.

نوشتن و طراحی «طرح پیشنهادی پروژه‌های تحقیقاتی یا پرسشنامه طرح‌های تحقیقاتی» امری ضروری است؛ این طرح‌نامه‌ها با واحد پژوهشی پایان‌نامه‌نویسی و رساله‌نویسی از یک سو و پروژه‌های تحقیقاتی از سویی دیگر مشترک است. با وجود این مهم‌ترین اهداف واحد پایان‌نامه (از نوشتن طرح‌نامه تا تدوین نهایی پایان‌نامه) ایجاد انگیزش تفکر جهت انتخاب موضوع و بدنال آن پژوهش و تحقیق و ارایه راهکارهای مناسب، کسب توانایی در طراحی و مدیریت تحقیق، بکارگیری روشهای مختلف جست‌وجوی هدفمند در ادبیات علمی مربوطه (چاپی و الکترونیک)، کسب مهارت در استفاده از روشهای مناسب جمع‌آوری داده‌ها، کسب مهارت در استفاده از روشهای مناسب پردازش داده‌ها، آشنایی با شیوه صحیح نگارش متن، کسب مهارت در ارائه مناسب مطالب است. زمان انتخاب موضوع نیز به صورت ذیل است:

دانشجویان کارشناسی ارشد می‌بایست بعد از گذراندن ترم اول و تا پایان ترم دوم عنوان پایان‌نامه خود را انتخاب و به ثبت برسانند.

دانشجویان دوره PHD، پس از اعلام قبولی در امتحان جامع و حداکثر تا یک نیمسال پس از قبولی، باید عنوان پایان‌نامه خود را انتخاب و به ثبت برسانند.

۳-۱-۱. ساختار پروپوزال یا طرح‌نامه (پیشنهادنامه)

شکل و ساختار یک طرح‌نامه برای کارشناسی ارشد و البته اندکی اختلاف برای دکتری ثابت و یکسان است. تبیین مساله، سوال و سوالات پژوهش، فرضیه و فرضیه‌ها تا رسیدن به تئوری و نظریه مجموعه فعالیت‌هایی است که در این فرایند مد نظر است.

فرم پیشنهادیه پایان‌نامه کارشناسی ارشد در یک نگاه کلی جدای از پاره‌ای افتراقات و جابجایی‌های جزئی از قسمت‌های متعددی تشکیل شده است. در بخشی از آن مشخصات دانشجو، استاد راهنما، استاد مشاور و ... است؛ اما بخش‌هایی که در آن اطلاعات مربوط به پایان‌نامه آورده می‌شود عبارت‌اند از: ۱. عنوان پایان‌نامه به فارسی و لاتین / ۲. واژگان کلیدی به فارسی و لاتین / ۳. نوع تحقیق / ۴. زمان پیش‌بینی شده برای انجام پایان‌نامه / ۵. تعریف مسئله تحقیق و بیان سؤال‌های اصلی تحقیق / ۶. سابقه و ضرورت اجرای تحقیق / ۷. فرضیه‌ها / ۸. هدف‌ها / ۹. کاربردهای متصور از تحقیق / ۱۰. مراجع

استفاده کننده از نتیجه پایان نامه / ۱۱. روش اجرای تحقیق / ۱۲. جامعه آماری / ۱۳. فهرست منابع و مآخذ / ۱۴. جنبه جدید بودن و نوآوری تحقیق و...

با عنایت به مجموعه این اجزاء، عنوان پایان نامه باید دقیق و مختصر باشد و ماهیت و زمینه تحقیق را نشان دهد. چون یافتن عنوانی که همه این ویژگی ها را داشته باشد دشوار است؛ می توان برای جبران این خلاء علاوه بر عنوان خلاصه شده، عنوانی دیگر نیز آورد که با یک زیر عنوان توضیحی همراه باشد. در هر صورت عنوان پایان نامه باید گویا، صریح و روشن بیان شود، به طوری که بتوان تا اندازه زیادی از عنوان فهمید که دانشجو قصد دارد چه کار کند. ترجمه انگلیسی عنوان در قسمت مربوط به آن نوشته می شود.

واژه های کلیدی باید کلمات یا عباراتی باشد که به نحوی با موضوع پایان نامه مرتبط باشد. از طریق کلیدواژه ها می توان به وجود مباحث مرتبط با آنها در پایان نامه پی برد و هدف از آوردن آن تسریح و تسهیل در یافتن پژوهش در زمینه خاص است. این کلیدواژه ها که تعداد آنها سه تا هفت کلمه است در نمایه سازی مورد استفاده قرار می گیرند. بهتر است کلیدواژه ها به ترتیب از کل به جزء نوشته شوند. ترجمه انگلیسی کلیدواژه ها نیز در قسمت مربوط به آن نوشته می شود.

در بیان مسئله نیز علاوه بر توجه به اصول و مبانی و تبیین مفاهیم پژوهش (دلایل، روش کار و...) باید به اهداف کلی و جزئی و... پرداخت. در هنگام بیان مساله باید توجه داشت که تشخیص مسئله (problem) از مسئله نماها (psedo problem) باید به کمک استادان راهنما و مشاور انجام بگیرد. این تشخیص، اگر چه در وهله اول ساده به نظر می رسد در عمل با دشواری هایی روبرو است؛ لذا پژوهشگر در این مقام باید بداند کدامیک از موضوعات مورد بحث، مسئله اصلی است و کدام یک شبه مسئله و مسائل فرعی. با این توجه بیان مسئله و پرسش های اساسی، اصلی ترین و مهم ترین قسمت فرم پیشنهاد پایان نامه است که مبنای تصمیم گیری درباره تصویب یا عدم تصویب آن قرار می گیرد. از این رو بهتر است دانشجو با دقت آن را بنویسد. دانشجو در این قسمت باید مسئله تحقیق خود را با در نظر داشتن عنوان انتخاب شده به گونه ای توضیح دهد تا تصمیم گیرندگان در گروه علمی را قانع کند که عنوان پایان نامه او مربوط به مسئله ای علمی است که نیاز به پژوهش درباره آن احساس می شود. منظور از تعریف مسئله تحقیق، روشن کردن صورت مسئله

است، به گونه‌ای که برای دیگران قابل فهم باشد. در این قسمت توضیح داده می‌شود که مسئله اصلی تحقیق چیست؟ زیرمسئله‌ها کدام‌اند؟ (البته اگر ضرورتی بر آوردن آن باشد) این مسئله دارای چه ابعاد و جنبه‌هایی است؟ جنبه‌های گوناگون آن چه ارتباطی با هم دارند؟ این مسئله در حوزه مورد مطالعه یا در رشته علمی مورد نظر چه موقعیتی دارد؟ این تحقیق چه چیزهایی را شامل می‌شود؟ این موارد ابتدا با کمک گرفتن از جملات خبری توضیح داده می‌شوند و آن‌گاه سؤال‌های اصلی تحقیق به صورت جملات پرسشی طرح می‌شود. طرح مسئله به صورت تعدادی پرسش، دانشجو را به مرحله بعدی یعنی مطالعه و تفکر درباره چگونگی یافتن پاسخ آن‌ها می‌کشانند. این پرسش‌ها همان‌طور که از عنوان این قسمت دریافت می‌شود باید شامل سؤال‌های اصلی تحقیق باشد.

در بخش سابقه و ضرورت تحقیق ابتدا پیشینه تحقیق نوشته می‌شود. آن‌گاه با توجه به پیشینه تحقیق، تاریخچه کوتاه از مساله و تحقیقات انجام گرفته آورده شود.

در قسمت پیشینه تحقیق، تاریخچه کوتاهی از مسئله ارائه و توضیح داده می‌شود که چه مطالعاتی اعم از کتاب، پایان‌نامه و مقاله علمی در آن زمینه انجام یافته است. اگر قبلاً کارهایی درباره آن انجام شده است نقاط ضعف و قوت آنها چیست و تفاوت پایان‌نامه دانشجو با کار پیشینیان در چیست؟ اگر پژوهشی در آن زمینه منتشر نشده؛ بهتر است پژوهش‌هایی که مرتبط و مشابه آن هستند و یا نزدیک به موضوع تحقیق هستند گزارش شوند. بررسی پیشینه تحقیق موجب می‌شود تا دانشجو از دوباره کاری و تکرار کار پیشینیان پرهیز کند. برای اطلاع از پیشینه تحقیق راه‌های گوناگونی وجود دارد که لازم است از همه آنها استفاده شود، اما از طریق پایگاه‌های اینترنتی، سریع‌تر و آسان‌تر می‌توان از کارهای انجام یافته مطلع شد. پس از پیشینه تحقیق، ضرورت تحقیق توضیح داده می‌شود، یعنی اطلاعات و استدلال‌هایی عرضه می‌شود تا نشان دهد که انجام و برآیند این تحقیق تا چه اندازه مفید است.

در بخش فرضیه‌ها، باید توجه داشت که فرضیه‌ها حدس منطقی و زیرکانه در باب مساله و پاسخ اولیه‌ای است که دانشجو به صورت اجمالی به سؤال‌های اصلی تحقیق می‌دهد؛ نوعی گمانه‌زنی موقت درباره مسئله تحقیق است که در جریان تحقیق درستی یا نادرستی آن روشن می‌شود. پژوهشگر قبل از شروع رسمی تحقیق و پس از تبیین درست مساله، شناخت مفاهیم و تعیین چارچوب پژوهش و... باید به اندازه‌ای مطالعه کند تا بتواند

ایده/ ایده‌هایی را برای پرسش‌های خود ارائه کند و آنها را در قالب فرضیه سامان دهد؛ این فرضیه‌ها به پژوهشگر کمک می‌کند تا در هنگام مطالعه منابع بداند که چه مطالبی به مسئله پژوهش او مرتبط است و چه مطالبی مرتبط نیست و در نتیجه بداند که چه داده‌هایی را گردآوری کند و از یادداشت‌برداری چه داده‌هایی صرف نظر کند. فرضیه‌ها به صورت جملات خبری نوشته می‌شوند. نیاز نیست فرضیه‌ها با توضیحات همراه باشند؛ بنابراین اغلب آنها در یک یا دو سطر عرضه می‌شوند. فرضیه‌های تحقیق باید با سؤال‌های اصلی تحقیق متناظر باشند، یعنی هر فرضیه باید پاسخ حدسی یکی از سؤال‌اتی باشد که قبلاً طرح شده است و عاری از مطالب بی‌ارتباط باشد. فرضیه‌ها باید صریح و روشن و بدون ابهام نوشته شوند.

در بخش هدف‌های پژوهش باید گفت، تعیین اهداف تحقیق و در نظر داشتن آنها در مراحل مختلف اجرا نقشی مهم در موفقیت پژوهش دارد؛ زیرا مسیر تحقیق و روش آن براساس اهداف انتخاب می‌شود. ممکن است درباره موضوعی واحد، دو تحقیق جداگانه با دو هدف متفاوت اجرا شود. اهداف تحقیق می‌تواند مواردی شامل توصیف، اکتشاف، تبیین، توجیه، ارزشیابی، تجویز، بهبود و ... باشد. البته باید گفت ارتباط فرضیه و هدف کیفی است و بر این اساس یک سوال می‌تواند چند هدف و چند فرضیه داشته باشد.

در بخش کاربردهای متصور از تحقیق باید گفت اگر موضوع پایان‌نامه کاربردی باشد و برای رفع نیازی یا حل مشکلی اجرا شود، باید در بخش تبیین کاربردهای پژوهش، کاربردهای خاص آن را توضیح داد. اگر موضوع پایان‌نامه کاملاً نظری است، می‌توان کاربردهای عمومی آن را در زمینه‌های آموزشی، فرهنگی، ادبی و ... بیان کرد.

نکته بعدی در طرح نامه مراجع استفاده‌کننده از نتیجه تحقیق هستند. اگر نتایج تحقیق برای سازمان، مؤسسه یا نهاد خاصی قابل استفاده است، می‌توان در این قسمت به آن اشاره کرد. در صورتی که نتایج تحقیق مستقیماً به سازمان یا مؤسسه خاصی ارتباط پیدا نمی‌کند، به تناسب موضوع می‌توان از عموم ادارات و سازمان‌هایی که به شکلی با آن پایان‌نامه ارتباط پیدا می‌کنند نام برد.

بخش روش تحقیق خود شامل قسمت‌های مختلفی است که به شکلی با روش‌شناسی ارتباط دارد. روش تحقیق که ناظر به شیوه کار پژوهشگر در مجموعه مراحل تحقیق است. روش تحقیق با توجه به نوع مسئله و اهداف هر پژوهش انتخاب می‌شود. با این توصیف می‌

توان گفت تحقیق در مجموعه پژوهش‌ها به چند گونه طبقه‌بندی می‌شود. پژوهش بر مبنای هدف سه گونه توصیفی-تحلیلی، همبستگی، علی است و بر مبنای پیشینه سه قسم بنیادی، کاربردی، توسعه‌ای یا ترویجی و بر مبنای گردآوری داده‌ها سه قسم اسنادی یا کتابخانه‌ای، میدانی یا پیمایشی^۱، اینترنتی و بر اساس روش تحلیل داده‌ها دو قسم کیفی، کمی طبقه‌بندی شده است.^۲ (صادقی، ۱۳۹۴: ۵۷) آوردن نام روش در این مقطع (طرح نامه) کفایت می‌کند و نیازی نیست تا آن روش به صورت تفصیلی معرفی شود.

در تحقیقات مربوط به رشته‌های زبان و ادبیات بر مبنای گردآوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای یا اسنادی استفاده می‌شود. بر مبنای پیشینه تحقیق، بنیادی و بر مبنای هدف بیشتر توصیفی و تحلیلی و بر مبنای روش تحلیل داده‌ها بیشتر از نوع تحلیل کیفی گفتمانی و تحلیل محتوایی است.

ابزار گردآوری اطلاعات شامل وسایلی است که برای جمع‌آوری داده‌ها از آنها استفاده می‌شود، به‌طور مثال در شیوه کتابخانه‌ای از برگه‌های یادداشت (فیش) و در شیوه میدانی از وسایلی مانند پرسشنامه و برگه مصاحبه استفاده می‌شود. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز به دو قسم تحلیل آماری و تحلیل محتوایی طبقه‌بندی می‌شود.^۳ در تحقیقات رشته‌های زبان و ادبیات اغلب از تحلیل محتوایی استفاده می‌شود. اساس تحلیل محتوایی بر استنتاج از اطلاعات به دست آمده از مطالعه متون و اسناد استوار است.

حوزه دیگر در طرح نامه پیشنهادی، مشخص کردن قلمرو تحقیق است. در این قسمت مشخص می‌شود که موضوع تحقیق چه عرصه‌هایی را شامل می‌شود و چه عرصه‌هایی را شامل نمی‌شود. اصولاً پژوهش‌های علمی گستره‌های محدودی دارند. محدود کردن قلمرو تحقیق، پژوهشگر را از کلی‌گویی باز می‌دارد و این امکان را فراهم می‌آورد تا او به صورت عمیق به مسئله تحقیق بپردازد. از جنبه‌های مختلف می‌توان پایان‌نامه را محدود کرد از جمله از جهت زمانی، مثلاً می‌توان مسئله‌ای را به جای بررسی در یک دوره طولانی، در یک دهه بررسی کرد؛ یا از جهت مکانی، مثلاً مسئله‌ای را در یک منطقه جغرافیایی خاص

۱. به معنای جمع‌آوری منظم اطلاعات درباره افراد و گروه‌ها و اجتماعات از طریق مصاحبه یا پستی برای اخذ داده‌ها به‌طور مستقیم و تعبیر و تفسیر نتایج به طریق آماری است.
 ۲. بحث تفصیلی این روش‌ها در فصل پیشین، تبیین شد.
 ۳. بیشتر و در فصل پیشین به تفصیل بحث و بررسی شده است.

مطالعه کرد؛ یا از جهت موضوعی مثلاً به جای تحلیل طنز در دوره معاصر، یکی از انواع آن مانند طنز موقعیت را در این دوره بررسی کرد.

بخش دیگر مهم در طرح نامه پیشنهادی برای پایان نامه، جامعه آماری و روش نمونه گیری است. مقصود از جامعه آماری مجموعه فرضی از متغیرهاست که حداقل دارای یک ویژگی مشترک باشند. این قسمت مربوط به پایان نامه هایی است که در آنها به تحلیل آماری پرداخته می شود، از این رو در کاربرگ های مربوط به پایان نامه هایی که فاقد اطلاعات آماری اند، در این قسمت می توان نوشت: «این تحقیق از نوع آماری نیست». جامعه آماری به جمعیتی از افراد یا گروهی از پدیده ها گفته می شود که پژوهشگر در نظر دارد درباره آنها تحقیق کند و اطلاعات مربوط به آنها را پردازش نماید و نتایج به دست آمده را به کل گروه تعمیم دهد، مثلاً اگر کسی بخواهد در یک نظرسنجی، دیدگاه های شاعران امروزی را نسبت به وضعیت کنونی شعر نو گردآوری و تحلیل کند، می تواند جامعه آماری خود را همه شاعرانی قرار دهد که در دو دهه اخیر کتاب شعر منتشر کرده اند. یا اگر کسی بخواهد وضعیت مقاله های علمی در رشته زبان و ادبیات فارسی را بررسی کند، جامعه آماری او می تواند همه مقالات منتشر شده در مجلات تخصصی علمی-پژوهشی این رشته باشد که در مؤسسه ISC نمایه شده اند. اگر جامعه آماری محدود باشد، معمولاً همه افراد یا انواع آن بررسی می شود که به آن استقراء تام می گویند. در صورتی که جامعه آماری گسترده باشد، درباره بخشی از جامعه آماری پژوهش صورت می گیرد و نتایج آن به کل جامعه تعمیم داده می شود. به بخشی که به عنوان نمونه ای از کل مورد مطالعه قرار می گیرد حجم نمونه یا نمونه آماری اطلاق می شود.

بخش دیگر در طرح نامه ها، موانع و محدودیت های احتمالی پژوهش است و آن بدین معناست که دانشجویان در انجام و فرایند کار با چه مشکلات و موانعی روبرو هستند. مشکلات تحقیق نیز به معنای کمبودهای امکانات و منابع پژوهشی و همراهی نکردن ارگان ها و سازمان ها و هر نوع کاستی است که فرایند انجام پژوهش را متوقف یا کند می کند. یکی دیگر از نکات مندرج در طرح نامه های دانشگاهی بررسی جنبه / جنبه های جدید بودن و نوآوری پژوهش است که خود شامل دو بخش می شود. بخش اول باید توسط دانشجو تکمیل شود و بخش دوم باید به قلم و بیان استاد راهنمای دانشجو باشد. پیشنهاد می شود دانشجو بعد از ممارست لازم و بررسی مجموعه نکات در پروپوزال و مرور مجموعه

پیشینه پژوهش این بخش را تکمیل کند. البته در دوره کارشناسی ارشد، نوآوری پژوهش ممکن است چندان بارز نباشد و این نکته در دوره دکتری بسیار برجسته و مهم است. بخش دیگر در طرح نامه پیشنهاد اشاره به جنبه جدید بودن و نوآوری تحقیق است. این قسمت ارتباط مستقیمی با قسمت پیشینه تحقیق دارد. اگر پیشینه تحقیق خوب کاویده و گزارش شده باشد، در این قسمت می‌توان به ابعاد تازه تحقیق خود اشاره کرد. نوآوری به تازه بودن مسئله تحقیق محدود نمی‌شود؛ نوآوری می‌تواند در زمینه‌های دیگری از جمله روش کار، رویکرد پژوهش، اهداف تحقیق و ... باشد.

بخش دیگر طرح نامه فهرست منابع و مآخذ است. در این قسمت اطلاعات کتابشناختی مهم‌ترین منابع فارسی و غیر فارسی که دانشجو می‌تواند در پایان‌نامه استفاده شود یا استفادش شده است؛ آورده می‌شود. آوردن مشخصات منابعی که مرتبط با عنوان پایان‌نامه‌اند، الزامی است. منابع و مآخذ باید علمی و پژوهشی باشند. برای شناسایی منابع مرتبط با مسئله تحقیق راه‌های گوناگونی وجود دارد که آسان‌ترین و سریع‌ترین آن، جستجو در آن دسته از پایگاه‌های اینترنتی است که به نمایه‌سازی منابع می‌پردازند، مانند سایت کتابخانه ملی ایران یا سایت مرکزی منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم و فناوری.^۱ در ادامه نمونه تکمیل شده کاربرگ پیشنهادیه پایان‌نامه/ رساله در دانشگاه پیام نور نشان داده خواهد شد که جدیدترین فرم است:

---

۱. آدرس کامل و دقیق این پایگاه‌ها در فصل بعد آمده است.

فرم پیشنهاد (پروپوزال) رساله دکتری تخصصی (Ph.D.) / پایان نامه ارشد

الف) مشخصات دانشجو				
نام و نام خانوادگی	شماره دانشجویی	بخش علمی		
گروه	رشته تحصیلی	گرایش		
استان	مرکز یا واحداحد	ورودی سال تحصیلی		
تلفن همراه	پست الکترونیکی			
تلفن ثابت				
آدرس محل سکونت				

ب) عنوان پیشنهادی	
عنوان فارسی رساله	
عنوان لاتین رساله	
واژگان کلیدی فارسی	
واژگان کلیدی لاتین	

ج) معاون محترم آموزشی / مدیریت محترم تحصیلات تکمیلی مرکز
با سلام و احترام ، بدین وسیله فرم پیشنهادی رساله دکتری /پایان نامه ارشد خود را جهت طی مراحل تصویب ارسال می نمایم . نام و نام خانوادگی دانشجو تاریخ و امضا

د) تأییدیه معاونت آموزشی / مدیریت آموزشی
۱. دانشجو در نیمسال : اول / دوم سال تحصیلی ..... / ..... وارد مقطع دکتری شده است . ۲. هم اکنون در نیمسال..... تحصیل در مقطع مزبور بوده و تعداد..... واحد از دروس مقطع دکتری را با میانگین کل ..... و موفقیت گذرانده است. نام و نام خانوادگی کارشناس: تاریخ و امضا نام و نام خانوادگی معاون آموزشی / مدیریت آموزشی مرکز: تاریخ و امضا

ه) دبیر محترم شورای تخصصی دکتری /شورای پایان نامه رشته ..... جناب آقای /سرکار خانم دکتر .....
با سلام و احترام، فرم پیشنهادی دانشجو جهت بررسی و تصویب مقدماتی در شورای تخصصی دکتری /شورای پایان نامه رشته تقدیم می گردد. لطفا پس از تصویب در شورای تخصصی، جهت اجرا و ابلاغ به دانشجو به این مدیریت ارسال گردد. معاون آموزشی /مدیر تحصیلات تکمیلی مرکز تاریخ و امضا

۱۶۰ شیوه ها و گونه های پژوهش در زبان و ادبیات فارسی

و) اطلاعات مربوط به استاد راهنما									
نام و نام خانوادگی		تخصص اصلی		تخصص جنبی		آخرین مدرک تحصیلی		عضو علمی دانشگاه یا محل خدمت	
		رتبه دانشگاهی		سنوآت تدریس به سال		کارشناسی			
				به سال		ارشد			
						دکتری			
تعداد راهنمایی انجام شده		ارشد پیام نور		ارشد پیام نور		ارشد پیام نور		تعداد راهنمایی انجام شده	
		دکتری پیام نور		دکتری پیام نور		دکتری پیام نور		تعداد راهنمایی انجام شده	
		دکتری سایر دانشگاه ها		دکتری سایر دانشگاه ها		دکتری سایر دانشگاه ها		تعداد راهنمایی انجام شده	
		دکتری سایر دانشگاه ها		دکتری سایر دانشگاه ها		دکتری سایر دانشگاه ها		تعداد راهنمایی انجام شده	
تلفن همراه		پست الکترونیکی							
تلفن ثابت									
نشانی									
مطالب پروپوزال با نظارت اینجانب تکمیل شده و مورد تأیید اینجانب می باشد.									
نام و نام خانوادگی تاریخ و امضا									

ز) اطلاعات مربوط به اساتید مشاور / راهنمای همکار									
۱. نام و نام خانوادگی		تخصص اصلی		نقش شما در این رساله (یکی از دو کادر مقابل را علامت بزنید)		راهنمای همکار مشاور			
		رتبه دانشگاهی		سنوآت تدریس به سال		کارشناسی			
				به سال		ارشد			
						دکتری			
تعداد راهنمایی در حال اجرا		ارشد		ارشد پیام نور		ارشد پیام نور		تعداد راهنمایی در حال اجرا	
		دکتری		دکتری پیام نور		دکتری پیام نور		تعداد راهنمایی در حال اجرا	
		دکتری سایر دانشگاه ها		دکتری سایر دانشگاه ها		دکتری سایر دانشگاه ها		تعداد راهنمایی در حال اجرا	
		دکتری سایر دانشگاه ها		دکتری سایر دانشگاه ها		دکتری سایر دانشگاه ها		تعداد راهنمایی در حال اجرا	
تلفن همراه		پست الکترونیکی							
تلفن ثابت									
نشانی									
مطالب پروپوزال مورد تأیید اینجانب می باشد.									
نام و نام خانوادگی تاریخ و امضا									

۲. نام و نام خانوادگی		تخصص اصلی		نقش شما در این رساله (یکی از دو کادر مقابل را علامت بزنید)		راهنمای همکار مشاور			
		رتبه دانشگاهی		سنوآت تدریس به سال		کارشناسی			
				به سال		ارشد			
						دکتری			
تعداد راهنمایی در حال اجرا		ارشد		ارشد پیام نور		ارشد پیام نور		تعداد راهنمایی در حال اجرا	
		دکتری		دکتری پیام نور		دکتری پیام نور		تعداد راهنمایی در حال اجرا	
		دکتری سایر دانشگاه ها		دکتری سایر دانشگاه ها		دکتری سایر دانشگاه ها		تعداد راهنمایی در حال اجرا	
		دکتری سایر دانشگاه ها		دکتری سایر دانشگاه ها		دکتری سایر دانشگاه ها		تعداد راهنمایی در حال اجرا	
تلفن همراه		پست الکترونیکی							
تلفن ثابت									
نشانی									
مطالب پروپوزال مورد تأیید اینجانب می باشد.									
نام و نام خانوادگی تاریخ و امضا									

(۱) بیان مسأله :

(۲) اهمیت و ضرورت تحقیق:

(۳) کاربردهای متصور از تحقیق و مراجع استفاده کننده از نتیجه رساله: (این تحقیق در راستای دستیابی به چه اهداف کاربردی انجام خواهد شد؟)

(۴) سابقه و پیشینه تحقیقات انجام شده در این زمینه (اعم از کتاب، مقاله، پایان نامه، رساله و...):

(۵) اهداف تحقیق:

۱- هدف کلی

۲- اهداف فرعی

(۶) فرضیه ها یا سوالات تحقیق: (هر فرضیه به صورت جمله خبری و هر سوال به صورت جمله پرسشی و بر اساس اهداف اختصاصی نوشته شود)

پرسش های اصلی و فرعی:

فرضیه های تحقیق: (در صورت لزوم)»

(۷) روش انجام تحقیق:

موارد مشخص را با علامت ضریب در داخل کادرها مشخص کنید و روش تحقیق اجرایی را بنویسید.

نوع تحقیق
۸) روش تحقیق اجرایی
۹) ابزار گرد آوری اطلاعات:
۱۰) قلمرو تحقیق از نظر زمانی مکانی موضوعی

۱۶۲ شیوه ها و گونه های پژوهش در زبان و ادبیات فارسی

۱۱) جامعه و نمونه	
معرفی جامعه و تعداد	
نمونه و کفایت تعداد	
روش نمونه گیری دلیل انتخاب را توضیح دهید	
روش تجزیه و تحلیل داده ها	
روش های آماری (در صورت استفاده)	
تحلیل کیفی	
سایر	

۱۳) موانع و محدودیتهای احتمالی تحقیق

۱۴) جنبه جدید بودن و نوآوری تحقیق از منظر دانشجو :

۱۵) جنبه جدید بودن و نوآوری تحقیق از نظر استاد راهنما :

۱۶) زمان پیش بینی شده برای انجام رساله/پایان نامه ارشد :

۱۷) فهرست منابع و مآخذ (فارسی ، غیر فارسی):

«رجاعات و فهرست نویسی بهتر است با استناد به روش APA صورت گیرد در فهرست فقط منابعی را بنویسید که در متن به آنها ارجاع نموده اید.»

در نوشتن طرح‌نامه یا پروپوزال برای پایان‌نامه باید به سه مؤلفه و عنصر زمان‌مندی و توان‌مندی و حوزه‌مندی از هنگام یافتن موضوع تحقیق تا پایان آن به عنوان یک فرایند توجه کرد. زمان‌مندی، توان‌مندی و حوزه‌مندی به این معنا که هر دانشجو لزوماً با توجه به توان و توانایی و قابلیت خود از یک سو و علاقه، سلیقه خود (حوزه‌مندی) از سویی دیگر و از همه مهم‌تر فرصت مقتضی انجام یک موضوع خاص، آن را مکتوب کند و آن را با توجه به اصولی همچون انضباط و پاکیزگی و مجموعه نکاتی که در فصول پیش گفته شد، در قالب طرح‌نامه به گروه پیشنهاد دهد.

با وجود این؛ پایان‌نامه در یک نگاه اجمالی به واحدی پژوهشی اطلاق می‌شود که در دوره تحصیلات تکمیلی کارشناسی ارشد و دکتری در تمام رشته‌ها از جمله رشته زبان و ادبیات فارسی تهیه و شرط اعطای مدرک به فارغ‌التحصیلان تلقی می‌شود. زمان مناسب و زمان‌مندی در نوشتن آن به این دلیل است که اگرچه آغاز پرداختن به پایان‌نامه به صورت غیر رسمی و به طور ضمنی شروع تحصیلی است، بعد از گذارندن واحدهای موظف رسماً شروع می‌شود.

پیشنهاد می‌شود در طول ترم در انجام پروژه‌های دانشجویی، دانشجویان در هر درس موضوعاتی را برای پژوهش برگزینند که در راستای پایان‌نامه باشد. مهم‌ترین معیارهای انتخاب موضوع برای پایان‌نامه توجه به همان سه اصل یاد شده به ویژه زمینه‌های مطالعاتی و علاقه‌مندی پژوهشگر است. همچنین می‌توان به معیارهایی همچون تازگی و ابتکاری بودن موضوع، مفید بودن آن، میزان امکانات و ابزار موجود، محدود بودن دامنه موضوع به چارچوبهای معین (یوسفی، ۱۳۸۹: ۱۶۲-۱۶۳) نیز اشاره کرد که البته نمی‌تواند فقط اختصاص به واحد پژوهشی پایان‌نامه‌نویسی داشته باشد و شامل واحد مقاله‌نویسی و... هم می‌شود.

با این توجه باید گفت فرایند اجرای طرح‌نامه کارشناسی ارشد به قرار ذیل است: پیشنهاد موضوع به شورای علمی گروه (ترجیحاً چند موضوع پیشنهاد داده شود).

۳-۱-۲. فرایند انجام پایان‌نامه / رساله قبل از ارائه طرح‌نامه

- انتخاب نهایی موضوع پژوهش

- انتخاب استاد راهنما توسط دانشجو

- ارائه عنوان پایان‌نامه توسط استاد راهنما یا دانشجو به گروه‌های آموزشی مربوط
 - اخذ نامه‌ای از دانشگاه به منظور ارائه به مراجع مشخص نظیر ایران داک و... برای حصول
 اطمینان از تکراری نبودن عنوان پایان‌نامه / رساله؛ و ارائه گواهی آن به مراجع ذی‌ربط
 دانشگاه. تکراری نبودن موضوع پایان‌نامه به این معنی است که پایان‌نامه یا طرح تحقیقاتی با
 عنوان مشابه یا متفاوت ولی محتوای تقریباً یکسان تصویب نشده باشد مگر آنکه با نظر شورای
 پژوهشی دانشکده نیاز به تحقیق مجدد در موضوع مربوط داشته باشد. در این مقام اینکه
 دانشجو نباید به گواهی‌های مراجعی همچون ایران داک اکتفا کند و لازم است خود شخصاً
 از دانشگاه‌های معتبری همچون دانشگاه‌های تربیت مدرس، تربیت معلم، تهران، علامه
 طباطبائی، شهید بهشتی، الزهرا، اصفهان، شیراز، گیلان، تبریز و... از راه مکاتبه یا به صورت
 حضوری استعلام بگیرد.
 نکته ضروری‌تر اینکه با توجه به موضوع منتخب برای پژوهش با صاحب نظران آن حوزه
 مشورت کند.

۳-۱-۳. انجام فرایند طرح‌نامه

- نوشتن طرح‌نامه و ارائه آن با توجه به موضوع منتخب، به استاد راهنما
 - تکمیل برخی از بخشهای طرح‌نامه (نظیر تکمیل مشخصات و کارکردهای استاد
 راهنما) توسط استاد راهنما
 - ارائه طرح‌نامه تکمیل شده به مراجع مربوط توسط دانشجو
 - تصویب طرح مقدماتی تحقیق در مراجع مربوط

۳-۱-۴. مراحل پژوهش و تدوین

- جستجوی منابع و مآخذ اولیه درباره موضوع
 - فراهم کردن منابع و مطالعه آنها
 - استخراج و ثبت تجزیه و تحلیل و طبقه‌بندی اطلاعات
 - نوشتن پیش‌نویس
 - ویراستاری و پاک‌نویس
 - حروف چینی (مطابق فرمت دانشگاه، نوع قلم، فاصله، چند سطری بودن، عنوان‌بندیها)

- تدوین نهایی

برآیند انجام این طرح‌نامه، پایان‌نامه/رساله‌ای خواهد بود که قالب و الگوی اولیه آن به قرار ذیل است:

قالب و الگوی اولیه پایان‌نامه/رساله

- صفحات آغازین (شامل صفحه بسم الله، عنوان، تقدیم، تشکر و...) با حروف الفبا باشد.

- چکیده پایان‌نامه/رساله به فارسی

- مقدمه (در صورت نیاز)

- فهرست مطالب

- مقدمه اصلی

- شاکله اصلی پایان‌نامه/رساله (بدنه اصلی پژوهش شامل فصل‌ها و بخش‌های اصلی و فرعی و...)

- پی‌نوشتها (در صورت لزوم)

- پیوست‌ها (در صورت لزوم)

- منابع و مآخذ

- عنوان و چکیده پایان‌نامه/رساله به انگلیسی

۳-۱-۵. تمهیدات دفاع از پایان‌نامه

- ارائه پایان‌نامه/رساله به استاد راهنما در گام اول، مشاور در گام دوم و استاد داور در

گام سوم (به منظور نقد احتمالی و داوری)

- درخواست جلسه دفاع (با توجه به روال اداری)

- تنظیم خطابه دفاعیه (در صورت لزوم و ضرورت تهیه اسلاید)

- هماهنگی با استادان راهنما و مشاور و اطلاع‌رسانی تاریخ دفاع^۱ به استادان (به منظور

یادآوری) و نصب این اطلاعیه بر تابلوی اعلانات دانشگاه

---

۱. جلسه دفاع (شامل تنظیم خطابه/نظر کلی راهنما و مشاور/نقد و نظر داور و داوران و...)

۳-۱-۶. چارچوب و ملاکهای بررسی و تحلیل پایان‌نامه‌های زبان و ادبیات

بررسی و تحلیل چگونگی پژوهش و کیفیت نگارش و تدوین آن و رعایت چارچوب‌های لازم و... مجموعه مبانی و اصولی است که دانشجو باید ملزم به رعایت آن باشد. افزایش ارتقای سطح پژوهش در حوزه‌های نقد آکادمیک و علمی و تأثیرگذاری و جریان‌سازی از یک سو و دارا بودن همه ابعاد و شاخصه‌های ادبی و پژوهشی و برخوردارگی از جامعیت و یکپارچگی و استحکام، انسجام محتوایی و ساختاری و در نهایت ابتکار و خلاقیت، مجموعه اهدافی است که باید بدان توجه کرد.

یکی از کارهای جدی در این حوزه بعد از شناسایی پیشینه/پیشنه‌های پژوهش، بررسی و توصیف، تحلیل و در نهایت نقد (نقد درونی و بیرونی) پژوهش‌های پیشین است تا پژوهش بعدی با عنایت به سه مقام بررسی، تحلیل و نقد؛ با اصلاح نواقص کارهای گذشته و بهبود آن انجام شود.

اگر بخواهیم فرایند انجام پایان‌نامه‌ها را بر مبنای روش‌مندی (نقد روشی) و محتوا (نقد بینشی) بررسی کنیم، علاوه بر ملاحظات اولیه و حین انجام پژوهش می‌توان به شرایط و استلزامات انجام پژوهش در قالب پایان‌نامه و رساله‌ها توجه کرد که چندسالی است در محافل رسمی و دانشگاهی، مؤسساتی به این امر اهتمام ورزیده‌اند که با توجه به اصول و ضوابط پژوهش در واحدهای کتاب، رساله و... اثر برتر و گزین، انتخاب می‌شود. امری که علی‌رغم همه اهمیت، در مواردی جنبه ذوقی آن بر ابعاد علمی انتخاب غلبه دارد؛ لذا اتخاذ چارچوب نظری دقیق برای نوشتن اثر پژوهشی و انتخاب یک اثر پژوهشی مدون و علمی، ضروری و اجتناب‌ناپذیر است. دانشجویان در مقام نوشتن و تدوین نهایی پایان‌نامه باید توجه داشته باشند که یک الگوی عملی نگارش پایان‌نامه‌ها با توجه به آیین‌نامه انتخاب پایان‌نامه‌های برتر به شرح ذیل است و هر بخش باید پایان‌نامه خود را با این نکات سنجید:

- عنوان دقیق و متناسب با موضوع (صفحه عنوان، صفحه تقدیم و تشکر، صفحه تقریظ و تأیید).
- مقدمه جامع و کامل که دو وظیفه جلب توجه و هدایت خواننده به اصل موضوع را دنبال کند.
- روشن بودن هدف و جمع‌آوری داده‌ها با استفاده از اصول معین در سؤالات و فرضیات.

- منطقی بودن ساختار پژوهش و ارائه منظم مطالب و تبعیت از یک طرح دقیق و مشخص.

- همخوانی نتایج و یافته‌ها با تجزیه و تحلیل داده‌ها.

- پرداختن به مسائل مهم و ضروری و معضلی از معضلات پژوهشی و علمی.

- رعایت و التزام اصول و مبانی و شاخصه‌های زبانی و نگارشی.

- نگارش منسجم مطالب و دقت در نوشتن.

- درست‌نویسی و امانت‌داری.

- پرهیز از ایجاز و اطناب.

- روشنی، وضوح و تجربه‌پذیری و فقدان تناقض، تضاد و تشابه فرضیه با فرضیه‌های دیگر.

- توجه به پیشینه تحقیق و پژوهشهای مشابه و...

در ادامه به منظور آگاهی و آشنایی دانشجویان نمونه‌ای از فرم ارزشیابی پایان‌نامه‌ها در جشنواره انتخاب پایان‌نامه برتر معرفی می‌شود تا دانشجو از پیش با شرایط یک اثر پژوهشی موفق آشنا باشد:

۱۶۸ شیوه ها و گونه های پژوهش در زبان و ادبیات فارسی

فرم ارزشیابی پایان نامه های کارشناسی ارشد

الف) روش:

ردیف	موارد دارای امتیاز	دامنه امتیاز	امتیاز داده شده
۱	داشتن فرضیه یا فرضیات دقیق، روشن و مشخص اعلام شده و واری آنها	۰ تا ۳ امتیاز	
۲	داشتن سوالات و اهداف مشخص در تحقیق	۰ تا ۳ امتیاز	
۳	داشتن چارچوب نظری مشخص و مطلوب	۰ تا ۳ امتیاز	
۴	انتخاب روش تحقیق مناسب	۰ تا ۳ امتیاز	
۵	دقت، جامعیت و صحت داده، اطلاعات و نظرات جمع آوری شده (استفاده از مطالب مستند و معتبر)	۰ تا ۳ امتیاز	
۶	طریقه صحیح استدلال و بررسی فنی موضوع و ارائه نظرات و تحلیل های درست و مستدل	۰ تا ۳ امتیاز	
۷	طرح مباحث حول یک محور خاص و عدم درج مطالب متفرقه خارج از موضوع (انسجام مطالب و اجتناب از پراکنده نویسی)	۰ تا ۳ امتیاز	
۸	کیفیت پاورقی ها، ارجاعات و معادلهای تخصصی (یکدست بودن اصطلاحات علمی و کاربرد واژه های مناسب فارسی)	۰ تا ۳ امتیاز	
۹	مرور مطالب و پژوهش های قبلی	۰ تا ۳ امتیاز	
۱۰	استفاده از منابع معتبر و نیز منابع جدید و مرتبط با موضوع تحقیق	۰ تا ۳ امتیاز	
	جمع کل	۰ تا ۳۰ امتیاز	

ب) محتوا:

ردیف	موارد دارای امتیاز	دامنه امتیاز	امتیاز داده شده
۱۱	اهمیت موضوع از حیث نیازهای علمی کشور (از لحاظ کاربردی یا نظری)	۰ تا ۸ امتیاز	
۱۲	اهمیت موضوع در چارچوب رشته تخصصی (موضوع پایان نامه و مسایل آن از لحاظ علمی مورد توجه و علاقه دانش پژوهان باشد و نیاز علمی آنان را مرتفع سازد).	۰ تا ۸ امتیاز	
۱۳	تازگی و ابتکاری بودن موضوع	۰ تا ۸ امتیاز	
۱۴	نوبودن شیوه عرضه مطالب (بطوریکه در عین بدیع و جالب بودن، ایجاد انگیزه نماید)	۰ تا ۸ امتیاز	
۱۵	تسلط مؤلف بر کلیه مسائل موضوع مورد تحقیق (کلیه مسائل موضوع پایان نامه را در چارچوب نظرات، ابهامات، سوالات و فرضیات مورد بررسی و اظهار نظر قرار داده باشد)	۰ تا ۱۰ امتیاز	
۱۶	تجزیه و تحلیل داده ها اطلاعات و نظرات و ارائه نتیجه گیری مشخص، بدیع و علمی	۰ تا ۸ امتیاز	
	جمع کل	۰ تا ۵۰ امتیاز	

ج) شکل:

امتیاز داده شده	دامنه امتیاز	موارد دارای امتیاز	ردیف
	۰ تا ۵ امتیاز	پرهیز از عیوب نگارشی و مراعات قواعد دستور زبان (یا زبان نگارشی پایان نامه) (با بکارگیری تعبیرات صحیح، سلیس روان ، گویا و یکدست)	۱۷
	۰ تا ۵ امتیاز	استفاده از جدول ها، طرحها و اشکال گویا و مناسب برای تفهیم مطالب	۱۸
	۰ تا ۵ امتیاز	داشتن چکیده و مقدمه جامع، مناسب و گویا	۱۹
	۰ تا ۵ امتیاز	زیبایی در تایپ و صفحه بندی (رعایت سرسطر، سر صفحه و...و حتی الامکان فاقد غلط)	۲۰
	۰ تا ۱۰۰ امتیاز	جمع کل	

۳-۱-۷. سخن پایانی

الف) مهم‌ترین وظایف دانشجو و استاد راهنما

وظایف دانشجو

- انتخاب و جلب موافقت استاد راهنما و مشاور
- انتخاب واحد پایان‌نامه به عنوان یکی از واحدهای درسی در زمان مقرر
- تکمیل فرمهای مربوط به انتخاب پایان‌نامه
- پیگیری روند ثبت موضوع پایان‌نامه در گروه آموزشی و مراجع دیگر
- آغاز فعالیت اجرایی در خصوص موضوع پایان‌نامه پس از تصویب آن
- فعالیت مداوم در خصوص موضوع پایان‌نامه با نظارت استادان راهنما و مشاور
- ارائه گزارشهای دوره‌ای پیشرفت کار
- نگارش پایان‌نامه تحت نظارت استادان راهنما و مشاور
- پیگیری مراحل دفاعیه
- انجام دفاع و اصلاحات در صورت لزوم
- تحویل نسخه نهایی پایان‌نامه مجلد به واحدهای مربوط

وظایف استاد راهنما

- داشتن مسئولیت اصلی در مراحل مختلف اجرای پایان‌نامه و صحت علمی مطالب آن
- راهنمایی دانشجو در کلیه مراحل طراحی، اجرا، تدوین و دفاعیه پایان‌نامه
- انتخاب استاد مشاور در صورت لزوم
- نظارت بر روند اجرای صحیح تحقیق
- مطالعه، تصحیح و تأیید پیش‌نویس و پایان‌نامه تایپ شده
- پذیرفتن پیشنهاد داوران دفاعیه و شرکت در جلسه دفاع

ب) شرایط تعویض و اصلاح عنوان

تعویض عنوان بعد از تصویب پایان‌نامه با درخواست استاد راهنما و با ذکر دلایل توجیهی کافی امکان‌پذیر است. در صورت تعویض عنوان، مراحل ثبت و تصویب عنوان جدید پایان‌نامه مجدداً تکرار و پایان‌نامه با تاریخ جدید ثبت خواهد شد؛ بنابراین دانشجو در زمان

انتخاب عنوان باید دقت کافی را مبذول دارد. همچنین اصلاح جزئی در عنوان پایان‌نامه (اصلاح عنوان) بدون اینکه چارچوب عنوان اصلی تحقیق تغییر یابد، حداکثر تا شش ماه پس از تصویب فقط یکبار با ذکر دلایل کافی از طرف استاد راهنما و با تأیید شورای پژوهشی دانشکده امکان‌پذیر است و در اینگونه موارد نیازی به تکرار مراحل مختلف ثبت عنوان نمی‌باشد و تاریخ تصویب قبلی ملاک خواهد بود.

پ) اصول تایپ

پایان‌نامه روی کاغذ استاندارد A4 با کیفیت قابل قبول، به صورت دو رویه تایپ شده و رعایت آراستگی ظاهر آن لازم است. همچنین مشخصات فواصل، عناوین، زیرنویس، هماهنگی، یکنواختی و یکسان باشد. در صورت تقسیم هر فصل به بخشهای مختلف نحوه شماره‌گذاری مطابق شیوه‌نامه دانشگاه باشد.

ت) تعداد نسخه‌ها

دانشجو پیشتر موظف است قبل از صحافی از تعداد دقیق نسخ لازم اطلاع حاصل کند. با این توجه حداقل نسخه‌های چاپی لازم به صورت ذیل است: یک نسخه برای معاونت پژوهشی دانشکده، یک نسخه برای کتابخانه دانشکده، یک نسخه برای هر استاد راهنما و مشاور، یک نسخه برای دانشجو و ...

۳-۲. مقاله و مقاله‌نویسی

۳-۲-۱. آئین و ضوابط نگارش مقاله به عنوان مهم‌ترین واحد پژوهشی

چندی است که مقاله در معنی اخص کلمه، در محافل علمی و دانشگاهی کشور به عنوان مهم‌ترین واحد از واحدهای تحقیقاتی شناخته شده که دلایل اهمیت آن بارها گفته و نوشته شده است. در اهمیت این واحد از تحقیقات و پژوهشها همین بس که ملاک و معیار تولید علم در دهه‌های اخیر قرار گرفته است و برخی از محققان و پژوهشگران معاصر بیشترین و بلکه تمام نوشتار خود را به دلیل ذات و خاصیت این نوع از نوشتار، در قالب مقاله عرضه می‌کنند؛ چرا که در فضای آموزشی و دانشگاهی امروز، محققان با تعداد و کیفیت مقالات به چاپ رسیده ارزیابی می‌شوند (Goldrich, 2008: 1-26). درباره چستی مقاله و مقاله‌نویسی نیز آثار متعددی تألیف شده که هر کدام از این آثار در جایگاه خود ارزش و اعتبار ویژه داشته و دارند.

این دسته از آثار^۱ برخی از مهم‌ترین کتابهای این حوزه هستند که به تفصیل درباره مقاله، انواع، اجزاء و ویژگی‌های مقاله و مراحل آن و... بحث کرده‌اند. اولین سؤال و بلکه مسئله‌ای که خواننده پس از خواندن آثاری از این نوع می‌تواند پرسد اینکه آیا با خواندن این کتاب به صورت عملی و کاربردی می‌توان مقاله علمی - پژوهشی نوشت؟

به عبارتی دیگر آئین‌نگارش چنین نوع و واحد نوشتار تحقیقاتی، تا چه میزان عملیاتی است؟ و خواننده این انتظار را دارد و این پرسش را می‌تواند مطرح کند که اولاً تا چه میزان خواننده به قواعد و آئین‌های یک نوشتار پژوهشی (مقاله) واقف خواهد شد؟ و ثانیاً

۱. «راهنمای پژوهش و اصول علمی مقاله‌نویسی»، بهرام طوسی (۱۳۷۳) نشر ترانه، مشهد، اول.

- «شیوه نوشتن مقالات تحقیقی»، پل استاپلتون (۱۳۷۴) نائینیان، شاهد، اول.

- «هنر نوشتن و مهارت‌های مقاله‌نویسی...»، بهرام طوسی (۱۳۷۸) تابران، مشهد، اول.

- «آئین نگارش و ویرایش یا راهنمای کتاب‌نویسی گزارش‌نویسی و مقاله‌نویسی»، علیان عطاآبادی (۱۳۸۲)

ارسباران، اول.

- «روش‌های تحقیق در... علوم انسانی»، عزت‌الله نادری و مریم سیف نادری (۱۳۸۴) بدر، بیست و پنجم.

- «آئین نگارش مقاله علمی - پژوهشی»، محمود فتوحی رود معینی (۱۳۸۵) سخن، اول.

«البته آنچه واضح و مبرهن است»، ضیاء موحد (۱۳۸۷) نیلوفر، اول.

...و

آیا با خواندن این اثر، یک مقاله علمی-پژوهشی و... می‌تواند بنویسد؟ آنچه از خواندن این دسته از آثار در حوزه روش‌شناسی نگارش مقاله علمی-پژوهشی بر می‌آید اینکه نویسنده این قلم پیشتر در بررسی و نقد کتاب «آئین نگارش مقاله علمی-پژوهشی» بدان اشاره کرده بود و آن اینکه «مقاله‌نویسی تا حد زیادی نیازمند فراست و شمی‌خلاقانه و سنخ روانی خاص، علاوه بر یادگیری اصول و قواعد است. چنانکه معمولاً می‌توان کتاب ساخت و منتشر کرد؛ اما نمی‌توان مقاله نوشت و در مجلات معتبر چاپ کرد؛ لذا امکان دارد که خواننده بارها و بارها کتاب‌های متعدد در این زمینه بخواند؛ اما نتواند یک مقاله علمی-آکادمیک بنویسد و ای بسا کسی اصلاً با این قواعد به صورت تئوری و خواندن آثاری با این رویکرد آشنا نباشد؛ اما بتواند مقاله‌های علمی مقبول بنگارند و منتشر کند» (گرچی، ۱۳۸۶: ش ۱).

دلیل مناسب و البته منطقی و عملی برای انتشار تحقیق در قالب و واحد مقاله، اطلاع‌رسانی و پیشبرد دانش است. گلدریچ بر آن بود که «هدف از مقاله توضیح این مسئله است که چرا و چگونه شما چنین تحقیقی را انجام داده‌اید و یافته‌های شما و مفهوم آن یافته‌ها چیست تا دیگر محققان نیز این امکان را بیابند و از نظر روشی دقیقاً همین کار را تکرار کنند. کار شما اساس کار محققانی است که در آینده کار می‌کنند؛ همانطور که شما از دریافته‌های محققان قبل از خود در انجام تحقیق استفاده کرده‌اید» (Goldrich, 2008: 1-26)؛ مهم‌ترین شرایط نوشتن یک مقاله، آگاهی و تسلط کافی و وافی نویسنده از موضوع، احساس آزادی کامل و صداقت و رعایت اصول اخلاقی، رعایت قواعد استدلال در بیان، امانت در نقل قول، عفت کلام، پرهیز از غرض‌ورزی و اصول و مبانی است که در بحث «نکات حاشیه‌ای و استحسانی در تدوین نهایی مقاله» خواهد آمد.

۳-۲-۲. مقاله و اهمیت آن

مقاله در متون گذشته در معنایی که امروزه از آن استنباط می‌کنیم، به کار نرفته و در قدیم «رساله» نامیده می‌شد. امروزه برای واژه مقاله در زبان انگلیسی بیشتر سه واژه essay - paper - article به کار می‌رود؛ اگرچه واژه نخستین در معنای رساله و واژه دوم در معنای مقاله و واژه سوم در معنای نوشتار در معنای عام نیز بکار می‌رود، معنای واژگانی «مقاله»، سخن گفتن، گفتگو، سخن‌گویی، قول و فصلی از یک کتاب یا رساله است. در معنای عام

آن به هر نوع نوشته یا گفته اطلاق می‌شود که نویسنده در آن نکته / نکاتی خاص را با توجه به باور و اندیشه خود منعکس می‌کند. مقاله در همین معنا در آثار پیشین فارسی به کرات و مرات منعکس شده است. در دوره جدید و بعد از ارتباط بیشتر با غرب و آشنایی محققان ایرانی با واحد نوشتاری مقاله در معنای جدید، چون معادل روشنی برای برابر نهاد لاتین آن وجود نداشت از واژه «چیز» و برای مقاله‌نویسی از تعبیر «چیزنویسی» استفاده می‌شد. چنانکه آخوندزاده درباره این نوع از واحد نوشتاری از تعبیر «چیزنویسی» استفاده کرده است: «به شیوه ارباب قلم اروپا راجع به ملای روم و تصنیفش عقیده‌ام را می‌نویسم این نوع چیزنویسی در میان ملت اسلام رسم نیست؛ ولی در فرنگستان بسیار رایج است» (پارسی‌نژاد، ۱۳۸۰: ۸۵).

محمدحسین کاظم زاده نیز در مقاله‌ای با عنوان «مقاله را چگونه باید نوشت» می‌گوید: «چیزنویسی یک صنعت سهل ممتنع است و صنعتی است که مانند دیگر صنعتها آن را نیز باید یاد گرفت چنانکه در ممالک فرنگ برای روزنامه‌نویسی مدرسه مخصوصی هست و یکی از دروس آنها هم راجع به چیزنویسی است» (کاظم زاده، ۱۳۰۱: ۸۴-۲۰۸)؛ پیشینه مقاله‌نویسی در شکل و هیأت جدید، در فرهنگ ایرانی به نیمه دوم قرن ۱۳ هجری بر می‌گردد، زمانی که نخستین نشریات با پیدایش صنعت چاپ پا به عرصه وجود گذاشتند. از نخستین کسانی که اقدام به نوشتن مقاله علمی کردند، می‌توان از آخوندزاده یاد کرد؛ البته در این دوران هنوز اصطلاح مقاله‌نویسی باب نشده بود و آخوندزاده آن را به «چیزنویسی» تعبیر می‌کرد.

امروزه در تعریف مقاله گفته اند «نوشته‌ای است که دریافته‌ها یا نظریات نویسنده را با استناد به تحقیقات، آزمایشها یا عقاید شخصی او در موضوع یا موردی خاص به صورت تحلیلی، تحقیقی یا انتقادی و جز آن به خوانندگان منتقل می‌سازد» (خرمی مهر، ۱۳۸۷: ۲۲). در جهان امروزی تعداد نشریات علمی که این دسته از پژوهشها (مقاله) در آن منتشر می‌شود، مهم‌ترین شاخص کمی تولید علم محسوب می‌شود و از طریق بررسی آماری و تحلیلی آنها می‌توان میزان و کیفیت تحقیقات علمی یک کشور را ارزیابی کرد. امروزه، چاپ مقالات علمی در نشریات معتبر بین‌المللی و داخلی رسمی‌ترین شاخص تولید دانش به حساب می‌آید؛ اما درباره مقاله علمی و تعریف آن در بین پژوهشگران وحدت نظر وجود ندارد و هنوز معیارهای کاملاً دقیق برای تشخیص اینکه یک پژوهش کوتاه مقاله هست یا نه، تعیین نشده است.

در یک تعریف دیگر مقاله، به نوشته جهت‌دار و مشخص اطلاق می‌شود که درباره موضوع خاص نوشته و غالباً در مجلات علمی منتشر می‌شود. آبرامز در «فرهنگ اصطلاحات ادبی» مقاله را نوشته کوتاه و منثوری می‌داند که درباره موضوع خاص و مسئله از پیش تعریف شده‌ای نوشته می‌شود و دیدگاه خاص مؤلف را در آن زمینه بیان می‌کند. (Abrams, 1993: essay)

در فرهنگ انگلیسی اکسفورد آمده است، مقاله به اثری اطلاق می‌شود که از نظر ماده و مواد ساختاری بخشی از ژورنال و دائرةالمعارف است که به یک موضوع خاص می‌پردازد. در دائرةالمعارف بریتانیکا نیز مقاله به اثری اطلاق شده که تجارب و اندوخته‌های شخصی نویسنده را درباره موضوعی خاص عرضه می‌دارد. (The new encyclopedia Britanica, vol 4) بنابراین، مقاله در این زمینه و بافت، پژوهشی علمی است که با مطالعه نظام‌مند، منسجم و کنترل شده و با توجه به فرضیه‌ای مشخص، حقیقتی علمی را جست و می‌کند. روشن است مقاله با این تعریف بیش از آنکه یک هنر باشد، فن و صنعتی است که باید آن را با تمرین و ممارست آموخت. امروزه در کشورهای پیشرفته و در سطوح دانشگاهی، فنون نگارش مقاله علمی با جدیت به دانشجویان آموخته می‌شود؛ البته یادآوری این نکته لازم است که با وجود این تعاریف، هنوز متنهایی در روزنامه‌ها، مجموعه مقالات، نشریات عمومی و غیره چاپ می‌شود و آنها را مقاله به حساب می‌آورند که دارای شرایط فوق نیستند.

۳-۲-۳. انواع مقاله

مهم‌ترین معیارها و مبنای طبقه‌بندی مقاله‌ها بر مبنای اعتبار مجله یا جایی که در آن مقاله چاپ و منتشر می‌شود، هدف و کارکرد، موضوع و محتوا، ساختار و صورت، انگیزه‌های مؤلف و... است.

- انواع مقاله بر مبنای اعتبار مجله‌ای که در آن مقاله چاپ و منتشر می‌شود یکی از این طبقه‌بندیهاست. مقاله به نسبت نوع مجلات به دو نوع ابداعی^۱ و تحقیقی - پژوهشی^۱ طبقه‌بندی می‌شود.

در مقاله ابداعی، محقق اطلاعات جدید و یافته‌های بکر را که در گذشته مجهول بوده کشف و در نشریات معتبر عرضه می‌کند.

در مقاله تحقیقی - پژوهشی، مجموعه‌ای از اطلاعات جدید با توجه به منابع موجود، به خوانندگان متخصص ارائه می‌شود. نوع اخیر به سه قسم؛ کتابخانه‌ای،^۲ مقاله‌های کنترل شده^۳ و مقاله‌های بنیادی تقسیم می‌شود (هرتون و شوارتز، ش ۱۷، ۱۳۸۱). مقاله قسم اول (کتابخانه‌ای) از روی کتابها و مدارک موجود نوشته می‌شود. مقاله قسم دوم (کنترل شده) بر مبنای منابع موجود و در یک جُنگ یا مجموعه، در یک موضوع معین و به صورت فراخوان تهیه می‌شود. مقاله‌های بنیادی نیز بر اساس تحقیق آزمایشگاهی و میدانی، مشاهده، مصاحبه، پرسشنامه و مطالعات موردی تهیه و تنظیم می‌شوند.

همچنین در این راستا مقاله می‌تواند در مجلات آی اس آی (ISI)، آی اس سی (ISC)، اس آی دی (SID) یا به صورت مکتوب در مجلات علمی - پژوهشی، علمی - تخصصی، علمی - ترویجی و... چاپ و منتشر شود که نوع دیگری از طبقه‌بندی مقاله‌ها است. بر همین اساس مجلات و نشریات علمی مطابق با سیاستها و اهداف مجله‌های علمی مصوب وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، به دو گروه علمی - ترویجی و علمی - پژوهشی تقسیم می‌شوند و رسالت کلی آنها ایجاد زمینه اشاعه یافته‌های پژوهشی و برقراری تبادل اطلاعات علمی بین استادان و متخصصان است. در مجلات علمی - ترویجی، مقالاتی چاپ می‌شوند که دانش موجود در متن آثار گذشته و امروز را با دسته‌بندی، توصیف و تبیین تازه به خوانندگان عرضه می‌کنند. این مقالات ادعای طرح نظریه‌های جدید را ندارند و بیشتر معرفی مجدد و تحلیل دانشهای فراموش شده یا پراکنده را مد نظر قرار می‌دهند. ولی در مجلات علمی - پژوهشی، دانش نوین، نظریه‌های تازه و یافته‌های جدید عرضه می‌شود. از سویی دیگر مقاله از نظر هدف و کارکرد به انواعی همچون آموزشی، ترویجی، توصیفی، توضیحی، تفسیری، روایی، اقناعی و... طبقه‌بندی می‌شود. همچنین مقاله از نظر موضوعی نیز به انواع مختلفی همچون تاریخی، ادبی، فلسفی، انتقادی، سیاسی و... قابل طبقه‌بندی است.

-
1. Research
  2. Library Research paper
  3. Controlled

حاصل سخن اینکه معیارهای طبقه‌بندی مقاله‌ها بر مبنای پنج‌گانه (نوع مجله، هدف و کارکرد، موضوع و محتوا، ساختار و صورت، انگیزه‌های مؤلف) هر کدام در جای خود محل اعتنا و توجه است و هر کدام در مقام و موقعیت خاص مبنای دسته‌بندی مقاله‌ها قرار می‌گیرد؛ به عنوان مثال مبنای نخست (جایی که مقاله بدان ارسال می‌شود) برخلاف مبنای دیگر، نگاه از بیرون و مربوط به عوامل بیرون متنی است و برای مؤلف/مؤلفان به ویژه در دهه‌های اخیر بسیار مهم و حیاتی است؛ چرا که شرط ارتقای علمی پژوهشگر در این است که مقاله‌های خود را در مجلاتی چاپ و منتشر کند که اولاً مجله علمی-پژوهشی باشد و ثانیاً شاخص تأثیر آن مجلات، بالاتر و بیشتر از مجلات علمی-پژوهشی دیگر باشد.

۳-۲-۴. راهنمای نگارش و تدوین مقاله با توجه به ساختار و اجزای آن

اجزا و عناصر ترکیبی مقاله با توجه به ساختار مقاله علمی به ترتیب نوع ارائه و عرضه مطالب شامل عنوان، نام نویسنده/ نویسندگان، چکیده، واژه‌های کلیدی؛ مقدمه شامل مسئله اصلی، سؤال و سؤالات اصلی، روش تحقیق و...؛ مبحث اصلی، نتیجه/ نتایج و منابع است که در ادامه به تفصیل بدان خواهیم پرداخت:

عنوان

عنوان مقاله اولین فرصت برای خلق یک اثر مناسب و عالمانه است. اشتباه در انتخاب عنوان می‌تواند در پذیرش یا عدم پذیرش مقاله، به وسیله سردبیر و منتقدی که برای ارزیابی و بررسی انتخاب شده است، تأثیر زیادی داشته باشد؛ با وجود این بسیاری از نویسندگان در انتخاب عنوان مناسب و کامل و رسا برای نوشته خود اشتباه می‌کنند. همچنین شکل و طرح دقیق صفحه عنوان بستگی به شیوه‌نامه مجله‌ای دارد که نوشته برای آن ارسال می‌شود. همان‌طور که از این آیین‌نامه پیروی می‌کنید، باید نکته‌های دیگری را نیز به خاطر بسپارید. در خصوص عنوان نوشته با دقت تمام تأمل شود. ممکن است مجله این امکان را بدهد که حداکثر تعداد واژه را برای عنوان مقاله انتخاب کنید؛ علی‌رغم این اختیار، عنوان باید مختصر باشد. بهترین عنوانها کوتاه هستند که هدف اصلی را به وسیله نتایج شرح می‌دهند. اگر مقاله توصیفی است، عنوان باید شامل خصوصیات اصلی و روش مطالعه باشد؛ چرا که

عنوان، تنها راه جلب نظر خوانندگان است. عنوانهای خسته کننده، غالباً با کلمات «مطالعه، مروری، نگاهی و...» و عنوانهای گیج کننده هستند. عنوان باید صریحاً به کشف عمده که برای همه خوانندگان، واضح و مبرهن است اشاره کند. به علاوه با وجود اینکه مقاله کشف تازه ای را توصیف و نتایج را تعریف می‌کند، باید از استفاده کلمات «اولین» و «تازه» در عنوان مقاله اجتناب کرد. مانند نوشته‌های اخیر هیئت تحریریه مجله انجمن شیمی آمریکا که این صفتها را در عناوین نوشته‌ها استفاده می‌کنند (Goldrich, 2008: 1-26). وقتی سعی می‌کنیم نوشته خود را با عنوانی که خسته کننده و گیج کننده است بهبود ببخشیم از خود باید دو سؤال بکنیم: «مهم‌ترین نکته مستقل مطرح شده در این نوشته چیست؟» چگونه باید آن را در عبارتی کوتاه به دیگری ابلاغ کرد؟ و این نوشته به طور کلی درباره چه چیزی است؟» پاسخ این سؤالات غالباً مبنایی روشن را برای انتخاب عنوان مناسب شکل می‌دهد؛ با وجود این مهم‌ترین خصوصیات عنوان مقاله علمی و دانشگاهی به قرار ذیل است:

- گویا و روشن باشد.
- کوتاه باشد و نظر و توجه خواننده را جلب کند و ذهن را به دقت در آن برانگیزد.
- در بردارنده موضوع اصلی باشد و در عین حال ثقیل نیز نباشد.
- مختصر، دقیق، اطلاع دهنده، بدون کلمات اضافی و این نکته باشد که مهم‌ترین عبارتها را در ابتدا بیان کند و حداکثر اطلاعات را به خواننده بدهد (خرمی مهر، ۱۳۸۷: ۳۳).
- در صورت لزوم و ضرورت و در صورت گویا نبودن عنوان اول و اینکه نتوان آن را تغییر داد و یا تعدیل کرد، از عنوان دوم نیز می‌توان استفاده کرد.
- در مقاله‌های علمی - پژوهشی قیدهایی همچون مروری بر...، نگاهی به...؛ اولین پیامی که به مخاطب منتقل می‌کند این است که مقاله فاقد نکته تازه است و صلاحیت ارسال برای داوری را ندارد.

نام نویسنده / نویسندگان

نکته درباره نام نویسندگان جمعی بعد از عنوان درست و جامع اینکه امروزه عمده مقاله‌ها به صورت دو نفره و چند نفره است، به ویژه در دهه‌های اخیر که ضرورت چاپ مقاله‌های

مستخرج از پایان‌نامه و رساله‌ها به صورت یک قانون مدون درآمده است، مقاله‌هایی از این نوع فراوان شده است. در این حالت یکی از روشهای ترتیب و تنسيق نام نویسندگان بعد از عنوان، تنسيق نام نویسندگان بر اساس حروف الفبا است که این سنت، به شرایطی خاص که در آن هر نویسنده به صورت مساوی با دیگران فعالیت کرده است مربوط می‌شود؛ اما در شرایط کنونی چند حالت در تنسيق نام مؤلفان در مجلات رعایت می‌شود.

روش اول بر مبنای میزان درجه علمی مؤلفان است که به ترتیب استاد، دانشیار، استادیار و دانشجو است. این روش در عمده مجلات داخلی مرسوم و متداول است.

روش دوم بر مبنای سِمَت مؤلف در پژوهشی است که مقاله مستخرج از آن است؛ ولو راهنمای پژوهش، استادیار و مشاور آن، استاد تمام باشد. بر این اساس ابتدا نام استاد راهنما و بعد نام استاد مشاور اول و دوم و دانشجو می‌آید.

روش دیگر، تقدم نام دانشجو بر دیگران است که در حال حاضر در دانشگاه‌هایی مثل دانشگاه پیام نور اعمال می‌شود.

روش دیگر این است که در تقدم و تأخر نام نویسندگان، نه شرط رتبه علمی است و نه شروط دیگر، ولی می‌توان حدس زد که بر اساس میزان نقش آفرینی در مقاله یا توافق احتمالی مؤلفان است که به نظر می‌رسد منطقی‌ترین حالت ممکن است.

در ضمن نشانی الکترونیکی نویسنده/ نویسندگان در همان آغاز قید شود و البته نویسنده مسوول هم به صراحت ذکر شود تا دفتر نشریه با یک نفر به صورت مستقیم در ارتباط باشد.

چکیده

چکیده مناسب و خوب شامل بیان مسئله، پیشینه، روش و خلاصه فشرده یافته‌های تحقیق (اهداف، نتایج و احیاناً فواید) خواهد بود؛ البته باید توجه کرد که چکیده غیر از خلاصه مقاله است، خطایی که عمدتاً محققان جوان مرتکب می‌شوند.^۱ نکته دیگری که در چکیده‌نویسی باید رعایت شود اینکه هر مجله در بخش آیین‌نامه یا شیوه‌نامه نگارش خود تعداد حداکثر واژه‌های چکیده را قید می‌کند که عمدتاً بین ۱۵۰-۲۵۰ در نوسان است. نکته دیگری که به نادرست در اصل مقاله و به ویژه چکیده ممکن است اتفاق بیفتد،

^۱ در فصل اول درباره تفاوت خلاصه و چکیده بحث کرده ایم.

استفاده از واژه‌ها و تعابیری است که بار ارزشی و اخلاقی (فضاوت‌های ارزشی و اخلاقی) دارد. تعابیری همچون متأسفانه، خوشبختانه و... و از این قبیل است. یا تأکید فراوان بر قابل توجه بودن نتایج کار و... نباید در مقاله و به تبع چکیده مقاله استفاده شود. مؤلف باید به جای استفاده از واژگان با بار ارزشی، بر دلیل و دلایل ارزشمند یافته‌ها تأکید کند. همچنین باید در چکیده از جدول و نمودار و آوردن منبع و مأخذ در حد امکان پرهیز کرد (خرمی مهر، ۱۳۸۷: ۳۶).

با این نگاه باید بپذیریم که چکیده پاسخ به چهار پرسش کلیدی است و پرداخت به این چهار پرسش چکیده مقاله سامان می‌دهد. مؤلف به دنبال چیست، چرایی مساله، با چه روشی می‌خواهیم متن را واکاوی و بررسی کنیم و در پایان اشاره به این نکته که چه یافته ایم.

با این توصیف مهم‌ترین ویژگی چکیده مناسب و قابل قبول به قرار ذیل است: حاوی اطلاعات مفید بوده و همچنین ثقیل و طولانی نیز نباشد. در واقع مانند آنچه در مورد عنوان نیز بیان شد؛ اما در مورد چکیده فضای تخصیصی به اندازه ده یا بیست برابر افزایش یافته است. با وجود این نمی‌توان و نباید اصطلاحات پیچیده بکار برد و جزئیات نتایج را در چکیده بیان کرد. باید به خاطر سپرد که به دلایل متعدد افرادی هستند که تنها چکیده را می‌خوانند و به خاطر این افراد باید تا حد امکان، اطلاعات مفید در چکیده گنجانده شود. حتی در شرایطی، بعضی افراد تنها به چکیده مقاله دسترسی دارند و به آنها مجوز خواندن کامل مقاله را نمی‌دهند. بنابراین توصیه می‌شود که در چکیده به دیگر قسمتهای مقاله (برای مثال به لیست منابع) ارجاع داده نشود. به همین دلیل است که چکیده به خودی خود باید کامل باشد. یک بار دیگر تذکر داده می‌شود که گاهی چکیده تمام چیزی است که در اختیار خواننده قرار می‌گیرد. این مسئله نیز قبل از ایجاد دنیای مجازی صدق می‌کرد (برای مثال جمع‌آوری چکیده‌ها یا خلاصه‌ها در گذشته رایج بوده است) و امروزه بعضی از وب سایتها تنها به چکیده ارجاع می‌دهند.

چکیده شرح کوتاهی از نکات مهم را در نوشته شما فراهم می‌کند و به خواننده اجازه می‌دهد که بدانند آیا نوشته ارزش آن را دارد که کاملاً خوانده شود یا نه؟ چکیده باید نوشته شود و از یک نظر منحصر به فرد است؛ چرا که تنها قسمتی از مقاله است که به تنهایی اعتبار دارد. بنابراین خواننده باید قادر باشد همه مطالب چکیده را بدون مراجعه به متن اصلی بفهمد.

حجم چکیده عمدتاً در دستورالعمل مربوط به مؤلفان مشخص می‌شود و در صورت مطول بودن، سردبیر یا مشاور سردبیر این اختیار را دارد که با هماهنگی مؤلف، آن را کوتاه کند. برای مشخص کردن اینکه آیا چکیده باید در برگه جداگانه نوشته شود یا باید قبل از مقدمه بیاید، به دستورالعمل مربوط به مؤلفان هر مجله نگاه شود.

هنگامی که چکیده می‌نویسد عنوان نوشته را جلوی چشم خود نگه دارید و به اختصار توضیح دهید که اولاً چرا در این زمینه پژوهش کرده‌اید و ثانیاً چه چیزی را کشف و فهم کرده‌اید و ثالثاً نتیجه/نتایج پژوهش شما چیست. در این صورت وقتی چکیده کامل شد، آن را با عنوان نوشته مقایسه کنید و اگر کلمات و عبارات عنوان در چکیده شما نیست و در آن بازتاب نیافته است، باید آن را بازنویسی کنید (Goldrich, 2008: 1-26).

مقدمه

مقدمه باید توضیح مشخص و واضحی از کار و هم‌سنجی با کارهای گذشته داشته و بر اساس مروری بر پیشینه تحقیق استوار و شرحی واضح از پیوستگی مقاله به ویژه موقعیت مشخصی از نتایج اصلی و تکنیکها باشد. در این حالت با هدف بیان نظرات جدید و مشاهدات مفهومی بدیع، باید در جای خود نسبت به کارهای انجام شده در گذشته نیز توجه کرده باشد. فرض کنید که چنین کارهای مرتبطی وجود دارد، اختلاف اصلی این مقاله باید کاملاً مشخص شده و پیشینه این موضوع به صورت منصفانه‌ای ارزیابی گردد. در این مجال یادکرد نکته‌ای در همین زمینه لازم و ضروری است و آن اینکه از نواقص و معضلات مقدمه مقاله نویسی آن است که نویسنده در مقدمه و بیان پیشینه و تحقیقات مشابه برای نشان دادن ارزش و اهمیت کار خود تصور می‌کند راه تحریر خواننده این است که تحقیق دیگران را کم‌رنگ، سطحی و کم‌مایه جلوه دهد. درحالی که باید تنها و تنها، به جنبه‌ای که مقاله جدید را از کارهای انجام شده و از کارهای پیشین متمایز می‌کند تأکید کند. مقدمه یک نوشته نباید خیلی بلند باشد. مقدمه طولانی، مناسب مقاله مروری و همچنین پایان‌نامه دکترای تنظیم می‌شود. چون دانشجوی دکترای نیاز دارد که نشان دهد در رشته خود کاملاً تعلیم دیده و پیشینه خود را به خوبی درک کرده است؛ اما مقدمه یک تحقیق در قالب مقاله الزاماً نیاز به نشان دادن وسعت و اندازه دانش محقق در زمینه‌های

دیگر ندارد؛ مقدمه باید با توجه به مخاطب تنظیم شود. اگر مقدمه بیشتر از دو سوم اندازه بخش نتایج است، احتمالاً بیشتر از حد لزوم طولانی است. اگر منتقدان از مختصر بودن مقدمه شکایت کنند همیشه می‌توان آن را طولانی کرد.

در مقدمه باید جایگاه تحقیق را در مثنهایی که دیگران قبلاً در این زمینه کار کرده‌اند مشخص کنید و دلایل موجود را برای انجام مطالعه توضیح دهید و شیوه‌هایی را که در مطالعه استفاده کرده‌اید ذکر کنید. با وجود این باید گفت در مقدمه باید به این نکات توجه شود که چرا این پژوهش انجام شده و در این کار قرار است چه چیزی یافته شود؛ لذا باید پیشینه مرور شود و با هدایت منطقی بحث به مبحث و اهداف اصلی کار پرداخت؛ با وجود این مهم‌ترین نکاتی که در نوشتن مقدمه اثر پژوهشی به ویژه واحد مقاله بدان توجه کرد به قرار ذیل است:

- ۱- بیان انگیزه و ضرورت انجام پژوهش که نخستین موضوع مشترک و عمومی مقدمه است.
- ۲- مسئله اصلی پژوهش، سؤال و سؤالات اصلی، روش تحقیق و...
- ۳- فرضیه/ فرضیات تحقیق در صورت لزوم.
- ۴- توضیح ضرورت و اهمیت انجام پژوهش.
- ۵- توضیح پیشینه‌های پژوهش.
- ۶- معرفی پژوهش‌نامه (حاصل پژوهش و توضیح موضوعات اصلی و فرعی و چگونگی ساختار پژوهش).
- ۷- روش تحقیق متناسب با موضوع.
- ۸- ساختار کلی پژوهش و...

نتیجه‌گیری

نتیجه‌گیری غیر از نقل نکته‌های مهم متن اصلی است. دیگر اینکه نباید آن را با هدف و فائده یک پژوهش اشتباه گرفت. بخش نتیجه/ نتایج مقاله شامل ارائه یافته‌های اصلی و بیان اطلاعات به دست آمده است که با خواندن مکرر و دقیق اصل متن نهایی حاصل می‌آید. غالباً سعی می‌شود نتایج به دست آمده بدون تفسیر و تأویل مؤلف نقل می‌شود که آن هم تنها حاصل خود تحقیق است. در ضمن در صورت نیاز به جدول و نمودار در نتیجه‌گیری

می‌توان از آن بهره برد. نتیجه‌گیری باید فشرده‌ای از یافته‌های مقاله باشد، به گونه‌ای که تمامیت محتوای آن را در بر گیرد.

با این توصیف همان گونه که چکیده شناسنامه هر مقاله علمی و معتبر است؛ نتیجه‌گیری هم حسن ختام آن محسوب می‌شود و داوران مقاله چه بسا با خواندن این دو جزء مقاله می‌توانند حدس بزنند که مقاله ارزش علمی دارد یا فاقد استاندارد لازم است.

منابع و مآخذ

یک مسئله حساس و مهم در نوشتن مقاله‌ها ارجاع مناسب آن به منابعی است که در همین موضوع و زمینه کار شده است. تنها از منابع و مآخذی نام برده شود که در متن از آنها استفاده شده است؛ اگرچه در کتاب‌نامه (در صورت نیاز به کتاب‌نامه) می‌توان به منابع دیگری که در زمینه مورد بحث وجود دارد و در مقاله به صورت مستقیم از آن استفاده نشده است، نیز اشاره کرد. درباره نوع و روش منبع و مآخذنویسی؛ روش‌شناسی‌های متعدد و متنوع وجود دارد.

بر مبنای روش و سیستم «ونکور»، در منبع و مآخذنویسی شماره‌گذاری مراجع براساس ترتیب یادکرد آنها در متن است و مرجع با اعداد در گیومه مشخص می‌شود. بر مبنای روش و سیستم «هاروارد» یا APA؛ ذکر مرجع بر اساس ترتیب الفبایی است. در این سیستم ترتیب ذکر مراجع‌ها در آخر مقاله براساس ترتیب الفبایی صرف‌نظر از ترتیب آنها در متن است. در این حالت نام‌خانوادگی نویسنده و سال نشر مقاله و شماره صفحه/صفحات در پرانتز می‌آید؛ به عنوان مصداق شاهد ذیل گویای آن است (زرین کوب، ۱۳۸۸: ۱۸۱۴)؛ مگر آنکه نام نویسنده جزئی از جمله باشد که به صورت «زرین کوب (۱۳۸۸)» می‌آید. روش اخیر در مجلات مربوط به زبان و ادبیات، بیشتر در مقاله‌های زبان‌شناسی دیده می‌شود. اگر از نویسنده‌ای دو متن از یک سال استفاده شود، دو شیوه مترتب خواهد بود. روش معمول‌تر اینکه نام کتاب هم اضافه می‌شود و روش دیگر اینکه، بعد از نام، به ترتیب حروف الفبای لاتین (a,b) یا فارسی (الف و ب) می‌آید (خرمی مهر، ۱۳۸۷: ۵۸). نوع اخیر بیشتر در مقاله‌های فارسی متداول است. همچنین به دلیل تفاوت روشی مجلات باید در هنگام تدوین نهایی؛ قبل از تدوین نهایی مقاله، به نوع ارجاع‌دهی و منبع‌نویسی شیوه‌نامه آن مجله رجوع شود.

- با این رویکرد ترتیب منابع مقاله در مجلات مختلف علمی-پژوهشی به ترتیب الفبا و به سه شکل و گونه ذیل خواهد بود:
- نام خانوادگی، نام مؤلف سال نشر، نام کتاب، نام مصحح یا مترجم (احتمالاً)، نوبت چاپ، ناشر، نام شهر.
- نام خانوادگی، نام مؤلف (سال نشر) نام کتاب، نام مصحح یا مترجم (احتمالاً)، نوبت چاپ، ناشر، نام شهر.
- نام خانوادگی، نام مؤلف (سال نشر) نام کتاب، نام مصحح یا مترجم (احتمالاً)، نوبت چاپ، نام شهر، ناشر.

۳-۲-۵. نکات حاشیه‌ای و استحسانی در تدوین نهایی مقاله

- بعد از یادکرد نکات یاد شده در زمینه مقاله‌نویسی در این بخش، چند نکته به عنوان شرایط کمال مقاله یادآوری می‌شود. هدف این جستار کمک به محققان برای نوشتن مقاله قابل انتشار و عرضه است، درباره استلزامات نگارش و انتشار مقاله علمی و معتبر باید گفت که در نگارش یک مقاله باید به این نکات توجه کرد:
۱. اگر مقاله، اولین کار پژوهشی جدی شماست، ممکن است از تبدیل اطلاعات خام فیشها به یک نوشته مرتبط که تمامی احتیاجات نشریه انتخابی را پاسخ دهد احساس ناتوانی کنید؛ وجود یک راهنما و استاد ماهر در این مرحله الزامی است.
  ۲. مطالب مهم را در قالب ایده/ایده‌های اصلی در قالب ده سطر و با راهنمایی استاد بنویسید و آنها را بر مبنای اهمیت، طبقه‌بندی و مرتب کنید.
  ۳. طرح کلی مقاله را در مقدمه، متن و بحث اصلی، نتیجه/نتایج و منابع و... با توجه به ساختار مقاله که پیشتر گفته شد، به صورت پیوسته و منطقی و یکدست تنظیم کنید.
  ۴. خود را در مقام یک خواننده فرضی (دوست و همکار یا استاد و...) قرار دهید و آن را نقادانه و سخت‌گیرانه بررسی و تحلیل کنید.
  ۵. مقاله را قبل از ارسال به مجله یا نشریه خاص، به چند متخصص یا محقق که در زمینه مورد پژوهش صاحب‌نظر هستند؛ بسپارید. خوانندگانی که شما و مقاله شما را بدون مسامحه نقد کنند و مشکلات را بیرون کشیده و برای آنها راه‌حلی پیشنهاد کنند؛ اگرچه

همیشه نیازی نیست که شما از نظرات خوانندگان پیروی کنید، همیشه در خاطر داشته باشید که این پیشنهادها و راهکارها، مشکلات نوشته را کمتر می‌کند.

۶. نامه به سردبیر که باید مختصر و بدون اطلاعات اضافی و نامربوط باشد.

۷. پاسخگویی به درخواست سردبیر در مرحله ارزیابی اولیه مقاله مبنی بر اصلاح و بازبینی یا حتی رد مقاله. در این صورت علی‌رغم تلاش فراوان نباید اصرار بر ارسال مجدد برای همان مجله داشت و باید مقاله را با اصلاحات بیشتر برای مجله دیگری ارسال کرد.

۸. نقد و نظر داوران را با همان حسن نیت و تفاهم بپذیرید؛ باید انتقادات و اشکالات اولیه در بررسی اولیه دفتر مجله را پذیرفت و در صورت گریز ناپذیری؛ به انتقادات داوران پاسخ داد و دوباره نسخه اصلاح شده مقاله را به دفتر نشریه ارسال کرد.

۹. نویسنده اصلی مقاله در مقاله‌های مشترک با آدرس دقیق و ایمیل و تلفن روشن باشد. معمولاً عنوان صفحه و چکیده شامل نام نویسنده و نویسندگان مقاله است.

۱۰. فونت و اندازه قلم متن مقاله‌ها با توجه به مجلات متغیر است که در این زمینه باید به شیوه نامه مجله ای که مقاله ارسال می‌شود، توجه کرد.

۱۱. استفاده از جدول/ نمودارها و... در مقاله‌هایی که بودن آن به از نبودن آن است، ضروری است.

۱۲. چاپ مقاله‌های فراوان، نشانه جایگاه بهتر در جامعه علمی نیست و صرف ارتقا نباید انگیزه تألیف مقاله باشد؛ چرا که آیندگان قضاوت جامع و دقیق‌تری درباره مقاله‌های منتشر شده در یک دوره زمانی خواهند کرد. مروری بر مقاله‌های مجله‌های دانشگاهی نشان می‌دهد که استفاده از روابط و موقعیت در چاپ و انتشار مقاله‌ها، بی‌تأثیر نیست.

۱۳. گاهی در مقاله‌های مشترک در اینکه کدام بیشترین سهم را داشته‌اند، تشخیص امر دشوار می‌شود. در این حالت در پاورقی ذکر می‌شود که دو مؤلف اول به طور مساوی همکاری کردند یا... .

۱۴. ترتیب مؤلفان باید نمایانگر همکاری مؤلف باشد و نام مؤلفی که بیشترین همکاری را در زمینه کار و ایده کرده باید در اول ذکر شود.

۱۵. وقتی نشریه‌ای که مایلید مقاله خود را در آن چاپ نمایید انتخاب کردید، کمی وقت بگذارید و چند صفحه از آخرین چاپ‌های آن را بخوانید تا در مورد شیوه و جهت‌گیری کلان آن از نظر محتوایی مطمئن شوید.

۱۶. نحوه ارسال مقاله‌ها به مجله‌های علمی، الکترونیکی است؛ قبل از ارسال مقاله به شیوه‌نامه توجه شود. از آنجایی که هر نشریه ساختار و آیین‌نامه متفاوت دارد و نیازمندی منحصر به فرد دارد که در یک بخش تحت عنوان «دستورالعمل‌های مؤلف» آمده است؛ چنانچه قبل از شروع نوشتن نشریه هدف را مشخص کرده‌اید، می‌توانید از دستورالعمل‌های خاص تدوین مقاله آن نشریه در طول آماده‌سازی مقاله خود پیروی کنید.

۱۷. مهم‌ترین نکاتی که مشاوران علمی مجلات در ارزیابی اولیه به مؤلفان متذکر می‌شوند به قرار ذیل است و می‌توانید قبل از ارسال، مقاله خود را بر مبنای موازین و معیارهای آن بسنجید:

مقاله برای نشریه مناسب نیست؛ لذا مؤلف باید پیشتر و برای صرفه‌جویی در زمان مجله مناسب مقاله خود را پیشتر رصد و انتخاب کند تا با این مشکل مواجه نشود. □

به پیشینه کار و کتاب‌شناسی مقاله توجه نکرده است. □

نویسنده حرف تازه‌ای برای گفتن ندارد و پیش از آن محققان دیگر و البته در مواردی

بهرتر از آن کار کرده‌اند. □

به سطح و حد مخاطبان خود که عموماً محققان و متخصصان هستند، توجه نکرده است. □

مطالب مقاله، غلط، گمراه‌کننده، بی‌دقت و پرسش‌انگیز است. □

چکیده مقاله مبهم و موهم و غامض است. □

پیش از حد کوتاه است. □

پیش از حد به جزئیات و موارد غیر ضرور پرداخته است. □

نوع نوشتار ناهموار است و غث و سمین دارد. □

پاراگرافها طولانی و نامربوط است. □

زبان مقاله فاقد دقت لازم است. □

و...

۱۸. یکی دیگر از نکات مهم و تاثیرگذار در ارزیابی مقاله‌ها و مجلات توجه به ارزش و جایگاه علمی مجله‌ای است که مقاله‌های خود را به آن مجله ارسال می‌کنید. اولاً دقت کنید مجله از اعتبار علمی برخوردار باشد و در زمره مجلات سیاه (Black list) و جعلی (Fake) نباشد. مقصود از این دو گروه آن دسته از مجلاتی است که وزارت علوم به دلایل مختلف از جمله غیر علمی بودن، فقدان هیات تحریریه معتبر، جنبه‌های سیاسی و ... آن‌ها

را فاقد اعتبار می‌داند. حتماً قبل از ارسال مقاله به مجلات، با کارشناس مربوط در حوزه پژوهش مشورت کنید.

۱۹. نکته دیگر به موازات این امر توجه به ضریب تاثیر مجلات (Impact Factor) است. هر میزان این ضریب تاثیر بیشتر و بالاتر باشد نشان می‌دهد مجله یاد شده از اعتبار بیشتری در حوزه و رشته تخصصی برخوردار است. ضریب تاثیر مجله به این معناست که بعد از چاپ مقاله‌ها در نشریه خاص چه میزان در سال‌های بعد مورد توجه و استناد محققان قرار گرفته است. به مقاله‌هایی که توسط محققان استناد بیشتری شده است مقاله‌ای داغ و پراستناد گفته می‌شود.

۲۰. به منظور آشنایی بیشتر دانشجویان و محققان توجه به دو نکته ضروری است.

الف) نکته اول معرفی فرمهای ارزیابی مقاله‌های مجلات علمی - پژوهشی چند نشریه معتبر در رشته زبان و ادبیات فارسی در سه مرحله (اولیه، اصلی و نهایی) است که محققان به صورت عملی از سنجها و معیارهای پذیرش یک مقاله از نزدیک آشنا شوند.

ب) نکته دوم تبیین مراحل تولید متن پژوهشی در قالب مقاله از مرحله ارسال آن تا تدوین نهایی در دفتر نشریه است که در پایان خواهد آمد.

۳-۲-۶. فرمهای ارزیابی مقاله‌های چند نشریه معتبر در رشته زبان و ادبیات فارسی در سه مرحله اولیه، اصلی و نهایی ارزیابی اولیه

برگ ارزیابی اولیه مقاله برای چاپ در مجله

جناب آقای/سرکار خانم،
با سلام و تشکر از زحمت شما، متمنی است مقاله «.....» با کد ..... را
ارزیابی اولیه فرمائید.
با تشکر، مدیر داخلی مجله
امضاء، تاریخ

۱. آیا مقاله ساختار فنی (چکیده، واژگان کلیدی، مقدمه، بدنه اصلی مقاله، جمع‌بندی، ارجاع‌دهی، منابع و...) یک پژوهش علمی - پژوهشی را داراست؟ بله خیر اصلاح شود
پیشنهاد:

۲. آیا آئین نگارش و ویرایش لحاظ شده‌است؟ بله خیر نیاز به اصلاح دارد
پیشنهاد:

۳. آیا از نظر محتوا، مقاله در خور چاپ در مجله علمی - پژوهشی (جهاددانشگاهی) است؟
 بله خیر نیاز به اصلاح دارد
پیشنهاد:

۴. مقاله از نظر ابتکار و ابداع چگونه ارزیابی می‌شود؟
فاقد نکته تازه حاوی نکته/ نکات تازه
پیشنهاد:

۵. جمع‌بندی شما با توجه به بررسی اولیه انجام شده چیست؟ قابل ارزیابی است.
پیشنهاد حداقل ۲ داور:

فاقد اولویت‌های اولیه لازم است. نیاز به اصلاح دارد.
طبق پیشنهادهای بالا و موارد تکمیلی زیر اقدام شود:
ارزیابی کننده: تاریخ: امضاء:

نظر سردبیر محترم مجله: فاقد اولویت ارسال برای داوری:

اصلاح موارد پیشنهادی فوق‌الذکر به همراه موارد زیر:

امضاء

ارزیابی اصلی

۱. فصلنامه علمی - پژوهشی «پژوهش زبان و ادبیات فارسی»

با سپاس فراوان از جنابعالی به پیوست مقاله «.....» با کد ..... برای ارزیابی اولیه تقدیم می‌گردد.

- نوع مقاله: پژوهشی بنیادی توصیفی و گردآوری تحلیلی و مقایسه‌ای مروری
۱. عنوان مقاله تا چه میزان با محتوای آن تناسب دارد؟ در صورت لزوم تغییر، عنوان پیشنهادی را مرقوم فرمایید.
۲. میزان نوآوری مقاله در چه سطحی است؟ در صورت آگاهی از انتشار مقاله/مقاله‌ها و پژوهشهای مشابه معرفی فرمایید.
۳. با توجه به معیارهای علمی (بیان مسئله، چهارچوب نظری، روش و نتیجه‌گیری)، چکیده این مقاله را چگونه ارزیابی می‌فرمایید؟

(الف) بیان مسئله، هدف و ضرورت، روش و ذکر یافته‌ها و دستاوردهای پژوهش: .....

(ب) رعایت اصل کمیت: .....

(ج) کلید واژگان مقاله: .....

۴. سنجه‌های مربوط به روش و شیوه نگارش و پژوهش

- ۴-۱. نظم، انسجام و توالی منطقی تدوین مقاله (ساختار بندها و بدنه اصلی، جمع‌بندی و منابع):
عالی خوب متوسط ضعیف خیلی ضعیف
- ۴-۲. کفایت روش تحقیق و تناسب آن با موضوع و ساختار مقاله:
عالی خوب متوسط ضعیف خیلی ضعیف
- ۴-۳. میزان بررسی پیشینه پژوهش در حوزه و واحدهای مختلف (مقاله، کتاب و رساله):
عالی خوب متوسط ضعیف خیلی ضعیف
- ۴-۴. میزان همخوانی مقاله با شیوه نامه مجله:
عالی خوب متوسط ضعیف خیلی ضعیف
- ۴-۵. شیوایی زبان و سبک نگارش (سلاست و جزالت، استواری و استحکام):
عالی خوب متوسط ضعیف خیلی ضعیف

۵. سنجه‌های مربوط به محتوا

۵-۱. عاری بودن از حشو و زیاده نویسی:

- عالی خوب متوسط ضعیف خیلی ضعیف
 ۵.۲. غنا، اصالت، جامعیت و اعتبار مآخذ و منابع (مستندسازی مقاله):
 عالی خوب متوسط ضعیف خیلی ضعیف
 ۵.۳. میزان توانایی مقاله در وصول به نتیجه / نتایج مشخص با توجه به دلایل متقن و مستند:
 عالی خوب متوسط ضعیف خیلی ضعیف
 ۵.۴. میزان استواری استدلال‌ها و تازگی استنتاج‌ها در ارائه یافته‌های تحقیق:
 عالی خوب متوسط ضعیف خیلی ضعیف

کیفیت مقاله	عالی	خوب	متوسط	ضعیف	خیلی ضعیف
سنجه‌های نه‌گانه					

متمنی است در صورت نیاز به توضیح در هر یک از سنجه‌های نه‌گانه یاد شده (بند ۴ و ۵)، دیدگاه خویش را مرقوم فرمایید.

۶. با توجه به اینکه مقاله برای مجله علمی-پژوهشی ارزیابی می‌شود مقاله حاضر:

- به صورت کنونی برای چاپ مناسب است (با ذکر دلایل).
 پس از اصلاحات جزئی قابل چاپ است (با ذکر دلایل).
 پس از اصلاحات اساسی قابل چاپ است (با ذکر دلایل).
 غیرقابل چاپ است (با ذکر دلایل).

*****

نام و نام خانوادگی: مرتبه علمی: رشته و دانشگاه:

۲. فصلنامه علمی - پژوهشی «نقد ادبی»

عنوان مقاله .....

تاریخ ارسال: کد مقاله: تاریخ تحویل:

استاد محترم جناب .....

خواهشمند است پس از مطالعه و بررسی مقاله، نظر خود را حداکثر ظرف پانزده روز در این برگه بنویسید.

ردیف	موضوع	عالی	خوب	متوسط	ضعیف
۱	تعریف واژه‌ها و اصطلاحات مهم و اساسی				
۲	بررسی پیشینه موضوع				
۳	تبیین روشن و دقیق حوزه مطالعه				
۴	استفاده از روش تحقیق علمی				
۵	قدرت استدلال علمی نویسنده (گان)				
۶	میزان نوآوری و روشن بودن نتیجه تحقیق				
۷	نظم منطقی مطالب				
۸	رعایت قواعد نگارشی و ویرایشی				
۹	انتخاب درست عنوان‌های اصلی و فرعی				
۱۰	کیفیت تدوین چکیده و انتخاب کلید واژه‌ها				
۱۱	ذکر ارجاعات و معادل‌های لاتین (در صورت نیاز)				
۱۲	استفاده از منابع و مآخذ معتبر، کافی و جدید				

در مجموع، به نظر شما مقاله با وضع موجود در فصلنامه «نقد ادبی»

قابل چاپ است

با اصلاحات جزئی قابل چاپ است.

با اصلاح اساسی قابل چاپ است.

غیر قابل چاپ است.

لطفاً نظر تشریحی خود را درباره نوع مقاله (پژوهشی، توصیفی و مروری) و هر نکته خاص دیگری که درخور ذکر می‌دانید، پشت همین برگه مرقوم فرمایید.

۳. فصلنامه علمی - پژوهشی «مطالعات عرفانی»

عنوان مقاله:.....

کد داور: تاریخ ارسال: کد مقاله: تاریخ برگشت:

ملاحظات	امتیاز داور	حداکثر امتیاز	عنوان امتیاز	مبنا
		۱۰	۱. اهمیت مسئله تحقیق، تازگی و نبود آثار مشابه	محتوایی
		۵	۲. پاسخ گویی به نیازهای پژوهشی و آموزشی	محتوایی
		۵	۳. رسایی و تناسب عنوان با محتوا	محتوایی
		۸	۴. جامعیت، اعتبار و اصالت علمی منابع	محتوایی
		۱۲	۵. ابتکار در ارائه نظریه جدید	محتوایی
		۲۰	۶. قدرت تجزیه و تحلیل و استدلال (در مقاله استدلالی)	محتوایی
		۵	۷. نحوه نتیجه گیری و جمع بندی	محتوایی
		۷	۸. روشنی و گویایی چکیده، کلید واژه و مقدمه	صوری و نگارشی
		۱۵	۹. انسجام ساختار و نظم منطقی مطالب	صوری و نگارشی
		۱۳	۱۰. روانی نوشتار و رعایت اصول نگارش متن و ارجاعات	صوری و نگارشی
		۱۰۰	جمع امتیازات	

- آیا این مقاله به راستی تحقیقی و اصیل است یا بیشتر اقتباس و رونویسی از مطالب دیگران؟
- با توجه به رهیافت مجله آیا مقاله دارای محتوای عرفانی است؟
- برای اصلاح و تکمیل این مقاله پیشنهادهای تشریحی خود را مرقوم فرمایید.

- نظر نهایی جنابعالی درباره چاپ این مقاله در مجله علمی - پژوهشی چیست؟
۱. به همین گونه شایسته چاپ است.
  ۲. پس از اصلاحات پیشنهادی قابل چاپ است.
  ۳. پس از اعمال پیشنهادات و اصلاحات اساسی و داوری مجدد چاپ شود.
  ۴. قابل چاپ نیست.

امضاء

تاریخ ارزیابی

ارزیابی نهایی

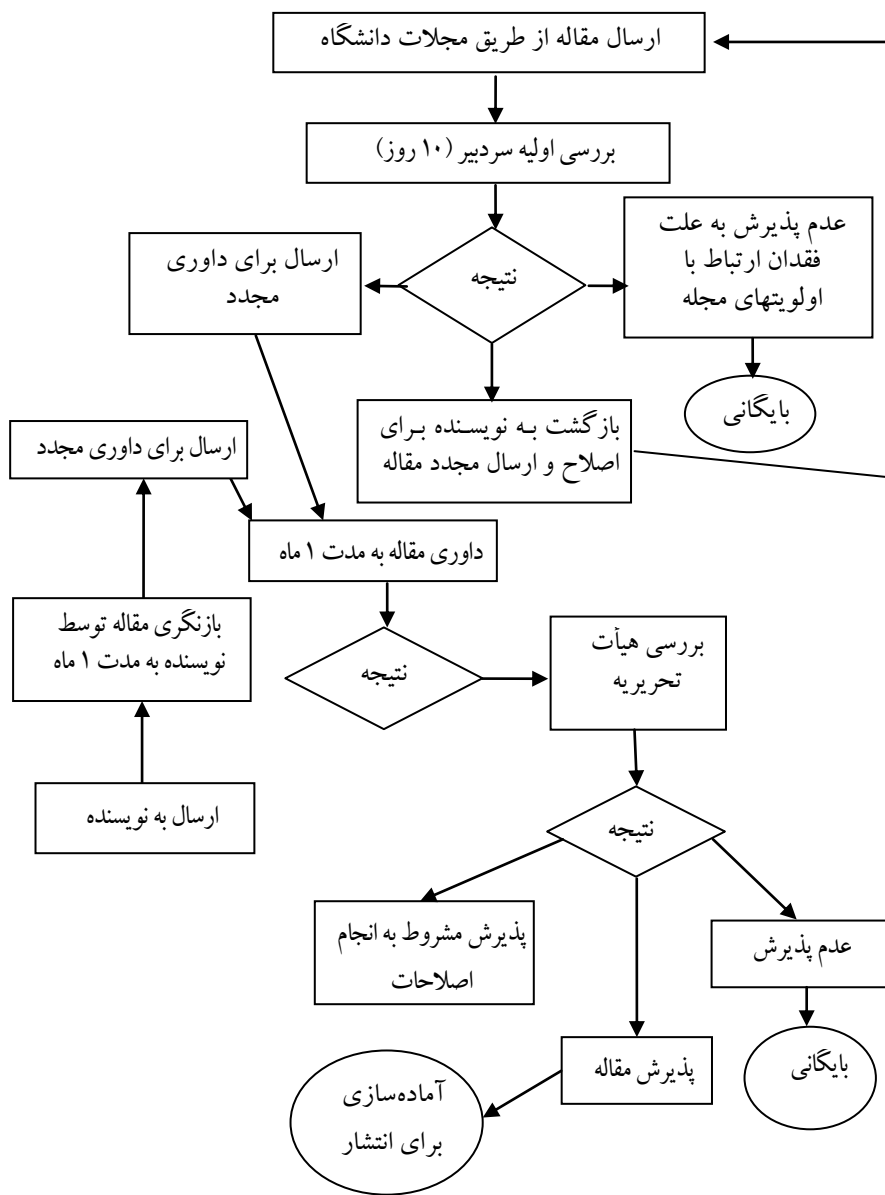
فرم بررسی مقالات اصلاح شده (برگه ارزیابی برای تأیید نهایی)

- ۱- آیا مؤلف بر اساس ارزیابی انجام شده (پیوست)، مقاله را اصلاح نموده‌اند؟ بلی تا حدی خیر
- ۲- در صورت اصلاح، در مجموع چه میزان اصلاح نموده‌اند؟
(لطفاً بر اساس درصد مشخص فرمایید) .... درصد
- ۳- آیا مقاله با شکل فعلی قابل درج در فصلنامه پژوهش می‌باشد؟ بلی خیر
- ۴- پیشنهاد جنابعالی در خصوص چگونگی انجام اصلاحات چیست؟
الف - اصلاحات بر اساس موارد ذیل انجام پذیرد.
ب - با توجه به عدم انجام اصلاحات قبلی مقاله قابل پذیرش نیست.

نام و نام خانوادگی

تاریخ:

ب) مراحل تولید متن پژوهشی در قالب مقاله از مرحله ارسال تا تدوین نهایی برای آشنایی بیشتر نویسندگان از مرحله ارسال مقاله تا جواب نهایی (پذیرش / رد) نمودار ذیل قابل توجه است. نمودار یاد شده که برگرفته از فرایند ارسال مقاله تا پذیرش / رد آن در فصلنامه «نقد ادبی» است، درباره هر مجله علمی - پژوهشی دیگر نیز صدق می کند.

۳-۲-۷. معرفی مجلات علمی - پژوهشی در حوزه زبان و ادبیات فارسی

مجلات علمی - پژوهشی در ایران در سایتهای ISC SID نمایه می‌شوند. بررسی مجموعه این مجلات تا زمان حاضر نشان می‌دهد که از میان ۲۳۷ مجله علمی - پژوهشی نمایه شده در SID که به گروه علوم انسانی اختصاص دارد، سی و سه مجله علمی - پژوهشی در حوزه زبان و ادبیات چاپ و منتشر می‌شوند که به نوعی، مقاله‌های مربوط به تحقیقات زبانی و ادبی را چاپ و منتشر می‌کنند. این مجلات در قالب فصلنامه یا دو فصلنامه منتشر می‌شود که رهیافت و رویکردهای آنها در حوزه‌های نقد ادبی، عرفان و اسطوره، ادبیات کودک، فنون ادبی، سبک‌شناسی، زبان و زبان‌شناسی، جامعه‌شناسی ادبیات، ادبیات معاصر جهان، ادبیات تطبیقی، ادبیات پایداری و... است. مجموعه این مجلات سی و سه‌گانه در این سایت تا تابستان ۱۳۹۰ به قرار ذیل بوده است^۱:

۱. فصلنامه ادب پژوهی

صاحب‌امتیاز: دانشگاه گیلان

مدیر مسئول: محمدعلی خزانه دارلو، سردبیر: محرم رضایتی کیشه خاله

آدرس: رشت، کیلومتر ۶ جاده تهران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، ص. پ ۳۹۸۸۴۱۶۳۵، تلفن: (۰۱۳۱) ۶۶۹۰۵۹۰

پست الکترونیکی: منابع adab@guilan.ac.ir

۲. دو فصلنامه ادب و زبان نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی کرمان

صاحب‌امتیاز: دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان

مدیر مسئول: یحیی طالبیان، سردبیر: یحیی طالبیان

آدرس: کرمان، انتهای بلوار ۲۲ بهمن، مجتمع دانشگاهی شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، ص. پ

۱۱۱-۷۶۱۶۵، ۳۲۲۱۴۴۹(۰۳۴۱)

پست الکترونیکی: Jfluk@mail.uk.ac.ir

۱. یادکرد این نکته گفتنی است و آن اینکه تعداد این مجلات در حال حاضر بیش از این تعداد (۱۳۹۵) است و هر سال بر تعداد این مجلات افزوده می‌شود. جدیدترین این دسته از مجلات که موفق به گرفتن تاییدیه علمی - پژوهشی شده است دو فصلنامه «بلاغت کاربردی و نقد بلاغی» است که در دانشگاه پیام نور چاپ و منتشر می‌شود. در ضمن این مجله اولین مجله مربوط به گروه ادبیات دانشگاه پیام نور است که این امتیاز را کسب کرده است. البته فرایند گرفتن مجوز مجلات علمی - پژوهشی این است که مجلات موظفند چند شماره از مجله خود را با امتیاز غیرعلمی - پژوهشی (علمی - ترویجی یا علمی - تخصصی) چاپ و منتشر کنند و این چند شماره باید توسط کمیسیون تخصصی ارزیابی مجلات در وزارت علوم ارزیابی شود. در صورت احراز شرایط لازم موفق به اخذ امتیاز علمی - پژوهشی خواهد شد.

۳. فصلنامه ادبیات پایداری ادب و زبان نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی کرمان
صاحب‌امتیاز: دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان
مدیر مسئول: احمد امیری خراسانی، سردبیر: محمدصادق بصیری
آدرس: کرمان، دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، نشریه ادبیات پایداری، ص.پ. ۷۶۱۶۵-
۱۱۱؛ (۰۳۴۱) ۳۲۲۹۰۶۵
پست الکترونیکی: adabiyat@mail.uk.ac.ir - e: paydari

۴. فصلنامه ادبیات تطبیقی ادب و زبان نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی کرمان
صاحب‌امتیاز: دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان
مدیر مسئول: محمدرضا صرغی، سردبیر: ناصر محسنی نیا
آدرس: کرمان، دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، نشریه ادبیات تطبیقی، ص.پ. ۷۶۱۷۵-
۱۳۳؛ (۰۳۴۱) ۳۲۰۲۴۱۱
پست الکترونیکی: adabiyat@mail.uk.ac.ir - e: tatbiqi

۵. دو فصلنامه ادبیات عرفانی (علوم انسانی الزهرا)
صاحب‌امتیاز: دانشگاه الزهرا
مدیر مسئول: محبوبه مباشری، سردبیر: مریم حسینی
آدرس: تهران، ونک، دانشگاه الزهرا، معاونت پژوهشی، کدپستی: ۱۹۹۳۸۹۱۱۷۶؛ تلفن: (۰۲۱) ۸۵۶۹۲۴۸۷
پست الکترونیکی: ababiaternani@alzahra.ac.ir :

۶. فصلنامه ادبیات عرفانی و اسطوره شناختی زبان و ادبیات فارسی
صاحب‌امتیاز: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب
مدیر مسئول: امیر بانو کریمی؛ سردبیر: امیر بانو کریمی
آدرس: تهران، خیابان سپهبد قری، نرسیده به پل کریمخان، پلاک ۱۷۳، طبقه دوم، کد پستی ۱۵۸۴۷۴۳۳۱۱؛ تلفن:
(۰۲۱) ۸۸۳۰۰۲۳
پست الکترونیکی: pll@azad.ac.ir :

۷. فصلنامه بوستان ادب (علوم اجتماعی و انسانی شیراز)
صاحب‌امتیاز: دانشگاه شیراز
مدیر مسئول: مصطفی سعادت، سردبیر: محمدحسین کرمی
آدرس: شیراز، بلوار دانشجو، مجتمع دانشگاهی ارم، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دفتر مجله، کد پستی: ۷۱۹۴۵
، ص.پ. ۱۱۹؛ (۰۷۱۱) ۶۲۷۲۲۹۲
پست الکترونیکی: boostan@rose.shirazu.ac.ir :

۸. فصلنامه پژوهش ادبیات معاصر جهان پژوهش زبان‌های خارجی
صاحب‌امتیاز: دانشکده زبانها و ادبیات خارجی دانشگاه تهران

مدیر مسئول: فریده علوی، سردبیر: سید محمد مرنندی
آدرس: تهران، خیابان کارگر شمالی، بین خیابان ۱۶ و ۱۵، دانشکده زبانهای و ادبیات خارجی؛ ص.ب ۶۵۵۳-۱۴۱۵۵؛
۶۱۱۱۹۰۶۳ (۰۲۱)
پست الکترونیکی: pajuhesh@ut.ac.ir :

۹. فصلنامه پژوهش زبان و ادبیات فارسی
صاحب امتیاز: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی
مدیر مسئول: محمدجواد چیت، سردبیر: حسین علی قبادی
آدرس: تهران، خیابان انقلاب اسلامی، خیابان دانشگاه، کوچه شهید نظری، پلاک ۴۷؛ ص.ب ۱۳۱۶-۱۳۱۴۵؛ تلفن
۶۶۴۹۷۵۶۱-۲ (۰۲۱)
پست الکترونیکی: J.literature@ihss.ac.ir :

۱۰. فصلنامه پژوهشهای زبان و ادبیات تطبیقی
صاحب امتیاز: دانشگاه تربیت مدرس
مدیر مسئول: ابراهیم خدایار، سردبیر: حمیدرضا شعیری
آدرس: تهران، تقاطع بزرگراه چمران و جلال آل احمد، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی، طبقه ۴، دفتر
نشریات، اتاق شماره ۶، دفتر نشریه، کدپستی: ۱۳۴۵۷۳۶۳۶۹؛ تلفن (۰۲۱) ۸۲۸۸۴۶۸۶
پست الکترونیکی: ندارد

۱۱. فصلنامه پژوهش های زبان و ادبیات فارسی (مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان)
صاحب امتیاز: دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان
مدیر مسئول: اسحاق طغیانی، سردبیر: حسین آقاحسینی
آدرس: اصفهان، خیابان هزار جریب، دانشکده اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دفتر مجله، کدپستی: ۸۱۷۴۴؛
تلفن (۰۳۱۱) ۷۹۳۳۰۹۷
پست الکترونیکی: majale@litr.ui.ac.ir -dafter_e-

۱۲. فصلنامه پژوهشنامه زبان و ادب فارسی گوهر گویا
صاحب امتیاز: انجمن ترویج زبان و ادب فارسی ایران
مدیر مسئول: مهدی محقق، سردبیر: سیدعلی اصغر میرباقری فرد
آدرس: اصفهان، خیابان هزار جریب، دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، کدپستی: ۸۱۷۴۴؛ تلفن
۷۹۳۳۰۹۷ (۰۳۱۱)
پست الکترونیکی: @Litr.ui.ac.ir gawhar

۱۳. فصلنامه پژوهشهای ادبی
صاحب امتیاز: انجمن زبان و ادبیات فارسی
مدیر مسئول: غلامحسین غلامحسین زاده، سردبیر: مهین پناهی

۱۹۸ شیوه ها و گونه های پژوهش در زبان و ادبیات فارسی

آدرس: انجمن زبان و ادبیات فارسی، تهران، ص. پ ۱۴۱۵-۳۴۵؛ تلفن ۸۸۳۳۰۱۵۹
پست الکترونیکی: pazhoresh.: adobi@yahoo.com

۱۴. فصلنامه تاریخ ادبیات پژوهشنامه علوم انسانی
صاحب امتیاز: دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی
مدیر مسئول: اکبر مجدالدین، سردبیر: منصور ثروت
آدرس: تهران، اوین، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده ادبیات فارسی، تلفن ۲۹۹۰۲۴۸۹ (۰۲۱)
پست الکترونیکی: Literature@sbu.ac.ir :

۱۵. دو فصلنامه جامعه شناسی هنر و ادبیات نامه علوم اجتماعی
صاحب امتیاز، دانشگاه تهران
مدیر مسئول: غلامرضا جمشیدیها، سردبیر: اعظم راودراد
آدرس: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، نرسیده به پل نصر، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، طبقه پنجم، تلفن:
۶۱۱۱۷۸۲ (۰۲۱)
پست الکترونیکی: jsal@ut.ac.ir :

۱۶. فصلنامه جستارهای ادبی مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد
صاحب امتیاز: دانشگاه فردوسی مشهد
مدیر مسئول: سیدحسین فاطمی، سردبیر: مه دخت پورخالقی چترودی
آدرس: مشهد، پردیس دانشگاه فردوسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی، کدپستی: ۹۱۷۷۹۴۸۸۸۳
؛ تلفن (۰۵۱۱) ۸۷۹۶۸۲۹-۳۲
پست الکترونیکی: JII@ferdowsi.um.ac.ir :

۱۷. فصلنامه دانشکده ادبیات و علوم انسانی تهران
صاحب امتیاز: دانشگاه تهران
مدیر مسئول: غلامحسین کریمی دوستان، سردبیر: ابوالحسن امین مقدسی
آدرس: تهران، خیابان انقلاب، دانشگاه تهران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، طبقه ۴، دفتر انتشارات، تلفن
۶۶۴۰۴۱۴۱
پست الکترونیکی: ندارد

۱۸. فصلنامه زبان و ادب پارسی
صاحب امتیاز: دانشگاه علامه طباطبایی
مدیر مسئول: عباسعلی وفاپی، سردبیر: رضا مصطفوی سبزواری
آدرس: تهران، بزرگراه شهید چمران، پل مدیریت، خیابان طباطبایی، دانشکده ادبیات فارسی، کدپستی: ۱۹۹۷۹۶۷۵۵۶
تلفن: (۰۲۱) ۸۸۶۹۴۶۶۰، (۰۲۱) ۸۸۶۸۳۷۰۵
پست الکترونیکی: ندارد

۱۹. فصلنامه زبان و ادب فارسی (نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز

صاحب امتیاز: دانشگاه تبریز

مدیر مسئول: معاون پژوهشی دانشگاه تبریز - سردبیر: معصومه معدن کن

آدرس: تبریز، دانشگاه تبریز، دانشکده ادبیات، دفتر نشریه، تلفن (۰۴۱۱) ۳۳۹۲۱۳۱

پست الکترونیکی: ندارد

۲۰. فصلنامه زبان و ادبیات فارسی (مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت معلم)

صاحب امتیاز: دانشگاه تربیت معلم

مدیر مسئول: غلامعلی فلاح، سردبیر: غلامعلی فلاح

آدرس: تهران، خیابان شهید دکتر مفتح، شماره ۴۹، دفتر مجله، کدپستی: ۱۵۷۱۹۱۴۹۱۱؛ تلفن (۰۲۱) ۸۸۲۸۲۹۲

پست الکترونیکی: Mda@yahoo.com @ 72

۲۱. فصلنامه سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی بهار ادب

صاحب امتیاز: امید مجید

مدیر مسئول: امید مجید، سردبیر: فاطمه مدرسی

آدرس: تهران، خیابان انقلاب، خیابان فخر رازی، کوچه شهید فاتحی داریان، پلاک ۲ طبقه ۱ واحد ۱۱، کدپستی:

۱۳۱۴۷۳۴۸۵۳؛ تلفن (۰۲۱) ۶۶۴۸۱۴۹۱

پست الکترونیکی: info@bahareadab.com

۲۲. دو فصلنامه فنون ادبی

صاحب امتیاز: معاونت تحقیقات و فناوری دانشگاه تهران با همکاری انجمن ترویج زبان و ادب فارسی ایران

مدیر مسئول: حسین آقاحسینی، سردبیر: اسحاق طغیانی

آدرس: اصفهان، خیابان هزار جریب، دانشگاه اصفهان، حوزه معاونت تحقیقات و فناوری، دفتر مجله فنون ادبی، کد

پستی: ۷۹۳۲۱۷۵ (۰۳۱۱)؛ تلفن ۸۱۷۴۶-۷۳۴۴۱

پست الکترونیکی: Liar@ui.ac.ir

۲۳. دو فصلنامه کاوش نامه زبان و ادبیات فارسی (کاوش‌نامه)

صاحب امتیاز: دانشگاه یزد

مدیر مسئول: محمدعلی صادقیان، سردبیر: مهدی ملک‌ناب

آدرس: یزد، صفائیه، دانشکده زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه یزد، تلفن (۰۳۵۱) ۸۱۲۲۰۹۶

پست الکترونیکی: Kavoshnameh@yazduni.ac.ir

۲۴. فصلنامه تخصصی زبان و ادبیات دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد (دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد)

صاحب امتیاز: دانشگاه فردوسی مشهد

مدیر مسئول: سیدحسین فاطمی، سردبیر: محمد تقوی

۲۰۰ شیوه ها و گونه های پژوهش در زبان و ادبیات فارسی

آدرس: مشهد، پردیس دانشگاه فردوسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر شریعتی، کدپستی: ۹۱۷۷۹۴۸۸۸۳
پست الکترونیکی: J11@ferdowsi.um.ac.ir

۲۵. فصلنامه دانشکده ادبیات و علوم انسانی اصفهان (مطالعات و پژوهشهای دانشکده ادبیات و انسانی)
صاحب امتیاز: دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان
مدیر مسئول: اسحاق طغیانی، سردبیر: محمدعلی اژه‌ای
آدرس: اصفهان، خیابان هزارجریب، دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دفتر مجله، کدپستی: ۸۱۷۴۴؛
تلفن (۰۳۱۱): ۷۹۳۳۰۹۷ ۳۱۱
پست الکترونیکی: Ltradmin@ltr.ui.ac.ir

۲۶. فصلنامه مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت معلم
صاحب امتیاز: دانشگاه تربیت معلم
مدیر مسئول: غلامعلی فلاح، سردبیر: محمود فتوحی (زبان و ادبیات فارسی)، سیدحسین سراج‌زاده (علوم اجتماعی)
آدرس: تهران، خیابان انقلاب، خیابان شهید آیت اله دکتر مفتح، شماره ۴۹، کد پستی ۱۵۶۱۴؛ تلفن (۰۲۱) ۸۸۲۸۲۹۲
پست الکترونیکی: mda_@yahoo.com۷۲

۲۷. دو فصلنامه مطالعات ادبیات کودک
صاحب امتیاز: دانشگاه شیراز با همکاری انجمن ترویج زبان و ادب فارسی
مدیر مسئول: مصطفی سعادت، سردبیر: کاووس حسن لی
آدرس: شیراز، پردیس ارم، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دفتر مجله، ص.پ. ۱۸۴۸۷۱۳۴۵؛ تلفن (۰۷۱۱) ۶۲۷۲۲۹۹
پست الکترونیکی: clsjournal@rose.shirazu.ac.ir

۲۸. فصلنامه مطالعات عرفانی
صاحب امتیاز: دانشگاه کاشان
مدیر مسئول: حسین حیدری، سردبیر: محمود عابدی
آدرس: کاشان، بلوار قطب راوندی، دانشگاه کاشان، دانشکده علوم انسانی، دفتر مجله مطالعات عرفانی، کدپستی:
۵۹۱۶۷۸۷۳۱۷؛ تلفن: (۰۳۶۱) ۵۹۱۲۷۱۷
پست الکترونیکی: [Mo.: Erfani@kashanu.ac.ir](mailto:Mo.:Erfani@kashanu.ac.ir)

۲۹. فصلنامه نامه فرهنگستان
صاحب امتیاز: فرهنگستان زبان و ادب فارسی
مدیر مسئول: غلامعلی حدادعادل، سردبیر: احمد سمیعی گیلانی
آدرس: تهران، بزرگراه حقانی، بعد از ایستگاه مترو، مجموعه فرهنگستان ها، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، کدپستی:
۸۸۶۴۲۵۰۰ (۰۲۱)؛ تلفن ۱۵۳۸۶۳۳۲۱۱
پست الکترونیکی: Farnameh@persianacademy.ir

۳۰. فصلنامه دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز

صاحب امتیاز: دانشگاه تبریز

مدیر مسئول: محمد مهدی پور، سردبیر: حسن فتحی

آدرس: تبریز، دانشگاه تبریز، دانشکده ادبیات و زبانهای خارجی، دفتر نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی؛ تلفن:

۳۳۹۲۱۳۱ (۰۴۱۱)

پست الکترونیکی: nashrieh:adabiat@tabrizu.ac.ir

۳۱. فصلنامه نقد ادبی

صاحب امتیاز: مرکز تحقیقات زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تربیت مدرس

مدیر مسئول: ابراهیم خدایار، سردبیر: محمود فتوحی رودمعجنی

آدرس: تهران، خیابان فاطمی غربی، خیابان سیندخت شمالی، کوچه فتح الجنان، پلاک ۳، مرکز تحقیقات زبان و

ادبیات فارسی، ص. پ. ۱۴۱۱۵-۳۴۴؛ تلفن (۰۲۱) ۳-۲۳۰-۸۸۶۳۰

پست الکترونیکی: ندارد

۳۲. دو فصلنامه زبان و زبان شناسی

صاحب امتیاز: انجمن زبان شناسی

مدیر مسئول: یحیی مدرسی، سردبیر: مصطفی عاصی

آدرس: تهران، بزرگراه کردستان، خیابان شیخ بهائی جنوبی، خیابان ایرانشناسی ۶۴ غربی، طبقه ۵ شرقی، کد پستی

۸۸۲۱۲۰۰۳ (۰۲۱) ۱۴۳۷۸۳۵۸۵۹

پست الکترونیکی: info@Lsi.ir

۳۳. فصلنامه زبان پژوهی علوم انسانی

صاحب امتیاز: دانشگاه الزهرا

مدیر مسئول: سوسن قهرمانی قاجار، سردبیر: فریده حق بین

آدرس: تهران، ونک، دانشگاه الزهرا، ص. پ. ۱۹۹۳۵-۶۶۵

پست الکترونیکی: ZABANPAZHUHL@ALZAHRA.Ac.ir

خلاصه فصل سوم:

در فصل حاضر که موضوع آئین پژوهش در واحدهای پژوهشی پایان‌نامه نویسی و مقاله نویسی اختصاص داشت ابتدا طرح‌نامه (پروپوزال) و الگوی عملی نوشتن پایان‌نامه تبیین شد و ساختار پروپوزال یا طرح‌نامه (پیشنهادنامه) به تفصیل بیان شد. در ادامه فرایند انجام پایان‌نامه/رساله قبل از ارائه طرح‌نامه و قالب و الگوی اولیه پایان‌نامه بررسی شد. سپس مراحل پژوهش و تدوین و مجموعه تمهیدات لازم برای دفاع از پایان‌نامه به صورت گام به گام نشان داده شد.

مساله مهم دیگر در این فصل که به صورت گام به گام تبیین شد چارچوب و ملاکهای بررسی پایان‌نامه‌ها در قالب فرم ارزشیابی پایان‌نامه‌ها بود که دانشجوی می‌تواند قبل از شروع کار و تدوین به این نکات توجه کند.

بخش دوم این فصل به موضوع مقاله نویسی اختصاص داشت که آئین و ضوابط نگارش مقاله به عنوان مهم‌ترین واحد پژوهشی بررسی شد. در ادامه اهمیت مقاله در دنیای مدرن و تحقیقات دانشگاهی بررسی شد و انواع مقاله از منظرهای مختلف نشان داده شد. نکته مهم دیگری که در این بخش نشان داده شده راهنمای نگارش و تدوین مقاله با توجه به الگوهای مقاله نویسی بود که در قالب نکات حاشیه‌ای و استحسانی در تدوین نهایی مقاله و در ۱۹ توصیه به دانشجویان نشان داده شد. در ادامه نیز فرم‌های ارزیابی مقاله‌های چند نشریه معتبر در رشته زبان و ادبیات فارسی (سه فصل‌نامه علمی پژوهشی معتبر) معرفی شد تا دانشجو بتواند مقاله خود را با توجه به مهم‌ترین پرسش‌های این فرم‌ها محک بزند.

خودآزمایی فصل سوم

تشریحی:

۱. فرایند انجام پژوهش با توجه به واحدهای پژوهش چیست؟
۲. درباره نقش نوشتن طرح نامه یا پروپوزال قبل از شروع فرایند پژوهش توضیح دهید؟
۳. فرم پیشنهاد پایانه کارشناسی ارشد در یک نگاه کلی از چند قسمت تشکیل شده است؟
۴. در انتخاب عنوان پروپوزال باید به چه نکاتی توجه کرد؟
۵. در انتخاب واژه های کلیدی رعایت چه نکاتی ضروری است؟
۶. در نوشتن بیان مساله باید به چه نکاتی توجه داشت؟
۷. ویژگی های یک فرضیه مناسب چیست؟
۸. ویژگی سوال های پژوهش چیست؟
۹. مشخص کردن جامعه آماری و قلمرو تحقیق چه اهمیتی دارد؟
۱۰. مهم ترین معیارهای انتخاب موضوع برای پایان نامه توجه به کدام اصول است؟
۱۱. قالب و الگوی اولیه پایان نامه / رساله چگونه است؟
۱۲. تمهیدات دفاع از پایان نامه چیست؟
۱۳. چارچوب و ملاکهای بررسی و تحلیل پایان نامه های زبان و ادبیات چیست؟
۱۴. مهم ترین وظایف دانشجو برای انجام فرایند پایان نامه چیست؟
۱۵. مهم ترین وظایف استاد رهنما و مشاور برای انجام فرایند پایان نامه چیست؟
۱۶. شرایط تعویض و اصلاح عنوان پایان نامه چیست؟
۱۷. درباره چستی مقاله و مقاله نویسی چند اثر را نام ببرید؟
۱۸. مقاله در معنای اصطلاحی جدید به چه معنای است؟
۱۹. مهم ترین معیارها و مبناهای طبقه بندی مقاله ها چیست؟
۲۰. انواع مقاله بر مبنای اعتبار مجله ای که در آن مقاله چاپ و منتشر می شود چند نوع است؟
۲۱. مقاله ابداعی چیست؟
۲۲. مقاله از نظر هدف و کارکرد به چند قسم طبقه بندی می شود؟
۲۳. اجزا و عناصر ترکیبی مقاله با توجه به ساختار مقاله علمی چیست؟
۲۴. ویژگی عنوان مقاله علمی چیست؟
۲۵. شیوه آوردن نام نویسندگان مقاله در مقاله چگونه است؟
۲۶. منطقی ترین حالت ممکن در چینش نام نویسندگان مقاله چیست؟
۲۷. ویژگی چکیده مقاله چیست؟
۲۸. ویژگی مقدمه مقاله چیست؟
۲۹. در نتیجه گیر مقاله باید به چه نکاتی توجه کرد؟

۳۰. مهم‌ترین روش منبع و مرجع نویسی در مقاله چیست؟

۳۱. چند نکته از نکات حاشیه‌ای و استحسانی در تدوین نهایی مقاله را نام ببرید؟

تستی:

۱. سه گام اصلی بعد از آشنایی با مباحث مرجع‌شناسی و آیین پژوهش در مقام نوشتن یک متن پژوهشی توسط دانشجو (بر اساس اولویت) کدام است؟
  - الف) پروپوزال - رساله - مقاله مستخرج (ب) پایان‌نامه - مقاله مستخرج
  - ج) پایان‌نامه - مقاله مستخرج - طرح‌نامه (د) پروپوزال - مقاله مستخرج - رساله
۲. بر اساس آیین‌نامه، طرح‌نامه (پروپوزال) پژوهش چگونه تدوین می‌شود؟
  - الف) توسط استاد راهنما (ب) توسط استاد مشاور
  - ج) توسط دانشجو (د) توسط دانشجو با هدایت استاد راهنما و مشاور
۳. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها در یک پژوهش چند قسم است؟
  - الف) تحلیل کتابخانه‌ای - تحلیل آماری (ب) تحلیل کتابخانه‌ای - تحلیل محتوایی
  - ج) تحلیل آماری - تحلیل محتوایی (د) تحلیل محتوایی - تحلیل میدانی
۴. این جمله تعریف کدام گزینه است؟

«مجموعه فرضی از متغیرها که حداقل دارای یک ویژگی مشترک باشد»

  - الف) جامعه آماری (ب) طرح‌نامه پیشنهادی (ج) فرضیه (د) توصیف
۵. کدام گزینه در نوشتن طرح‌نامه برای پایان‌نامه از هنگام یافتن موضوع تا پایان آن لازم نیست؟
  - الف) زمان‌مندی (ب) توان‌مندی (ج) مکان‌مندی (د) حوزه‌مندی
۶. قالب و الگوی پایان‌نامه در صفحات آغازین شامل:
  - الف) صفحه بسم الله، عنوان، چکیده، مقدمه همراه با شماره صفحه
  - ب) صفحه بسم الله، عنوان، تقدیم، تشکر همراه با شماره صفحه
  - ج) صفحه بسم الله، عنوان، تقدیم، تشکر همراه با حروف الفبا
  - د) صفحه بسم الله، چکیده، مقدمه، درخواست جلسه دفاع همراه با حروف الفبا
۷. با توجه به آیین‌نامه انتخاب پایان‌نامه، کدام گزینه باید در الگوی عملی نگارش پایان‌نامه دقت شود؟
  - الف) پایان‌نامه بدون عنوان (ب) پایان‌نامه با عنوان دقیق و متناسب با موضوع.
  - ج) ابهام در جمع‌آوری داده‌ها (د) ایجاز و اطناب
۸. کدام گزینه جزو وظایف دانشجو در طول نگارش پایان‌نامه نیست؟
  - الف) انتخاب و جلب موافقت استاد راهنما و مشاور (ب) انتخاب استاد مشاور در صورت لزوم
  - ج) پیگیری مراحل دفاعیه (د) ارائه گزارش‌های دوره‌ای پیشرفت کار
۹. اصلاح عنوان پایان‌نامه بعد از تصویب آن، با درخواست کدام فرد - با ذکر دلایل توجیهی کافی - امکان‌پذیر است؟
  - الف) با درخواست استاد راهنما (ب) با درخواست استاد مشاور

فصل چہارم:

منابع و مراجع
الکترونیکی

هدف کلی

هدف کلی این فصل آشنایی دانشجویان با نقش منابع الکترونیکی در پژوهش‌های ادبی، آگاهی از گونه‌های مختلف منابع الکترونیکی در حوزه مطالعات ادبی، مهم‌ترین پایگاه‌های اینترنتی و لوح‌های فشرده مرتبط با تحقیقات ادبی، منابع اینترنتی، وبلاگ و پایگاه وب، ابزارهای جستجو، پایگاه‌های اینترنتی مرتبط با پژوهش‌های ادبی، پایگاه استنادی علوم جهان اسلام و بانک اطلاعات علمی کشور است.

اهداف یادگیری

بعد از خواندن این فصل دانشجو باید بتواند:

۱. مهم‌ترین منابع الکترونیک در پژوهش‌های ادبی را معرفی کند.
۲. نقش منابع الکترونیکی در پژوهش‌های ادبی تبیین کند.
۳. گونه‌های مختلف منابع الکترونیکی در حوزه مطالعات ادبی نشان دهد.
۴. مهم‌ترین پایگاه‌های اینترنتی و لوح‌های فشرده مرتبط با تحقیقات ادبی را تبیین کند.
۵. انواع منابع اینترنتی، وبلاگ و پایگاه وب، ابزارهای جستجو را طبقه‌بندی کند.
۶. پایگاه‌های اینترنتی مرتبط با پژوهش‌های ادبی را بررسی کند.
۷. از پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران، پایگاه استنادی علوم جهان اسلام، بانک اطلاعات علمی کشور، پایگاه مجلات تخصصی نور در پژوهش‌های ادبی استفاده کند.
۸. نقش و جایگاه سازمانها و نهادهای مرتبط با زبان و ادب فارسی، پایگاه‌های ادبی جامع کشور، منابع الکترونیک در حوزه پژوهش‌های ادبی را در پژوهش‌های ادبی بررسی کند.

مقدمه

تحوّلات سریع در عرصه فناوری اطلاعات در سالهای اخیر، علوم مختلف از جمله تحقیقات ادبی را تحت تأثیر قرار داده است. گسترش اینترنت، بزرگ‌ترین شبکه رایانه‌ای جهان، امکانات متنوعی را در اختیار محققان و ادب‌دوستان قرار داده است که از جمله آنها افزایش سایتهای اینترنتی و نرم‌افزارهای رایانه‌ای به صورت لوح فشرده است که در آنها آثار ادبی به شکلهای متنوع و جذاب عرضه می‌شوند و نتایج تحقیقات پژوهشگران ادبی نیز به راحتی در دسترس همگان قرار می‌گیرند.

استفاده آسان و ارزان از مراجع و منابع فراوانی که به صورت الکترونیکی منتشر می‌شوند و لحظه به لحظه بر حجم و تعداد آنها افزوده می‌گردد، می‌تواند زمینه‌ساز رشد و توسعه کمی و کیفی تحقیقات ادبی شود؛ زیرا منابع الکترونیکی به‌ویژه منابع اینترنتی ویژگیهایی دارند که امر پژوهش را بسیار تسهیل می‌کنند، دقت را افزایش می‌دهند، بر سرعت روند تحقیق می‌افزایند، و ارتباط علمی میان دانشمندان نقاط مختلف دنیا را به آسانی فراهم می‌آورند.

پژوهشگران ادبی به‌خوبی به اهمیت در اختیار داشتن منابع کافی برای تحقیق آگاهند؛ زیرا غالباً، مشقّتها و رنجهایی را که در دهه‌های پیشین متحمل می‌شدند تا منابع مورد نیاز خود را از داخل یا خارج از کشور تهیه کنند به یاد دارند؛ اما با رشد و توسعه فناوری اطلاعات، اکنون علاوه بر شکلهای قدیمی منابع، استفاده از شکل الکترونیکی آنها نیز رواج یافته است، به‌خصوص که پس از گسترش سریع شبکه جهانی اینترنت، امکان دسترسی پژوهشگران به منابع علمی موجود در جهان، در کوتاه‌ترین زمان فراهم شده و حتی زمینه ارتباطی علمی آسان میان دانشمندان جهان نیز به وجود آمده است. امروزه برای دسترسی به منابع علمی، دیگر نیازی به حضور فیزیکی در چهار دیواری کتابخانه نیست، بلکه با فشردن کلید رایانه در هر نقطه و مکان، می‌توان به انبوهی از اطلاعات مورد نیاز دست یافت.

امروزه آن دسته از پژوهشگران ادبی که با این فن آشنایند به راحتی می‌توانند منابع و اطلاعات فراوانی را در موضوع تحقیق خود به دست آورند. نویسندگان و شاعران نیز

می‌توانند تازه‌ترین آثار خود را به سرعت و آسانی در اختیار عموم مخاطبان و علاقه‌مندان در سطح جهان قرار دهند.

با توجه به نوظهور بودن فناوری اطلاعات و گسترش سریع آن در همه عرصه‌های زندگی بشری، از جمله آموزش و پژوهش، درباره نحوه تأثیر آن در بهبود و ارتقای پژوهش ادبی در زبان فارسی چندان بحث نشده است. هدف این فصل آن است که گستردگی و تنوع بسیار زیاد منابع الکترونیکی را در مقایسه با منابع چاپی نشان دهد و امکاناتی را که این گونه منابع در اختیار کاربران قرار می‌دهد معرفی کند و بر لزوم توجه ویژه به این نوع از منابع در مطالعات ادبی تأکید ورزد.

در این بخش گونه‌های مختلف منابع الکترونیکی در حوزه مطالعات ادبی معرفی می‌شود؛ مزایای این گونه منابع در مقایسه با منابع چاپی بیان می‌گردد و مهم‌ترین پایگاه‌های اینترنتی و لوح‌های فشرده مرتبط با تحقیقات ادبی معرفی می‌شود.

در معرفی پایگاه‌های اینترنتی، سایتها و وبلاگهایی که در این زمان برای کارهای علمی قابل استفاده‌ترند برگزیده شده‌اند و توضیحات کوتاهی درباره محتوای آنها آورده شده است. بدیهی است که خوانندگان عزیز پس از کار کردن با منابع الکترونیکی به قابلیت‌های هر سایت یا لوح فشرده بیشتر پی خواهند برد.

۴-۱. منابع الکترونیکی مرتبط با ادبیات

منابع الکترونیکی منابعی‌اند که به صورت الکترونیکی تهیه و ذخیره می‌شوند و به شکل الکترونیکی تحویل متقاضیان می‌گردند و مورد استفاده قرار می‌گیرند؛ مانند لوح‌های فشرده حاوی آثار و منابع قدیمی و جدید که در حجم کم و با قیمت ارزان و با امکان انواع جستجوهای دقیق در متن عرضه می‌شوند، یا اطلاعات و تحقیقات بسیار گسترده که از طریق شبکه جهانی اینترنت به سرعت می‌توان به آنها دسترسی پیدا کرد. از مزایای منابع الکترونیکی نسبت به منابع چاپی این است که این قابلیت را دارند که در آنها علاوه بر متن، صدا، عکس، فیلم، تصاویر متحرک (انیمیشن) و مانند اینها نیز عرضه شود و محتوای آنها به راحتی قابل جستجو و شمارش دقیق کلمات و ترکیبات مورد نظر باشد.

بخش مهمی از منابع الکترونیکی، بازتولید آثاری است که نسخه چاپی آنها نیز موجود است، بخش دیگری از منابع الکترونیکی آثاری است که به دلایل مختلف، امکان چاپ نیافته‌اند و برای اولین بار در اینترنت منتشر شده‌اند. همچنین محققان، شاعران یا

داستان‌نویسانی که به سبب محدودیتهای گوناگون، نمی‌توانند آثار خود را چاپ کنند، و یا آنکه علاقه‌مندند اثرشان به سرعت در اختیار عموم مخاطبان در جهان قرار گیرد، می‌توانند از طریق اینترنت، نسخه الکترونیکی را منتشر کنند.

با وجود اهمیت و ارزش فراوان منابع الکترونیکی، آگاهی بسیاری از دانشجویان رشته زبان و ادبیات فارسی و پژوهشگران ادبی درباره آنها اندک است. تأخیر ورود محققان ادبی و شاعران و نویسندگان به عرصه کاربران منابع الکترونیکی، موجب عدم شناخت صحیح آنان از کارایی بالای این گونه منابع در آموزش و پژوهش و از دست دادن فرصتها می‌شود و باعث می‌گردد تا حل آن دسته از مشکلات توسعه منابع الکترونیکی به‌ویژه منابع اینترنتی که باید با همکاری محققان حوزه زبان و ادبیات انجام شود با تأخیر مواجه شود. عوامل مختلفی موجب کم‌توجهی دست‌اندرکاران ادبیات به منابع الکترونیکی به‌ویژه منابع اینترنتی شده است که از جمله آنها موارد زیر است:

۱. نظام آموزشی و پژوهشی در رشته‌های ادبی براساس منابع مکتوب چاپی شکل گرفته است و پژوهشگران ادبی در استفاده از فناوری اطلاعاتی و ارتباطی مهارت کافی و سواد اطلاعاتی ندارند. باسواد اطلاعاتی کسی است که اطلاعات مورد نیاز خود را تشخیص دهد؛ روش دسترسی مؤثر و کارآمد به اطلاعات مورد نیاز را بداند؛ اطلاعات و منابع دریافتی را ارزیابی کند؛ اطلاعات گزینش شده را به مجموعه دانش پایه‌ای خود اضافه کند و مسائل اجتماعی، قانونی و اقتصادی مرتبط با حوزه استفاده از اطلاعات را درک نماید و از اطلاعات با رعایت ابعاد اخلاقی و قانونی بهره‌گیرد (دیلمقانی، ۱۳۸۱).

۲. نبود فهرستگان منابع اینترنتی

۳. ماهیت نسبتاً ناپایدار محیط وب، استناد به منابع اینترنتی را گاهی با مشکل مواجه می‌کند.
۴. خواندن متن منابع اینترنتی بر روی صفحه نمایش رایانه نسبت به رسانه‌های چاپی کمی دشوارتر است؛ به‌خصوص برای کسانی که به منابع چاپی عادت کرده‌اند.
۵. به علت فقدان سرمایه‌گذاری جدی در تولید الکترونیکی آثار ادبی، و عدم نظارت متخصصان زبان و ادبیات در تهیه آنها، از نظر گروهی، آثار موجود در اینترنت اعتبار لازم را ندارند و اطلاعات تحریف شده در آنها فراوان است.

۶. وجود محدودیتهای محیط وب در استفاده از خط فارسی نیز گاهی موجب مخدوش شدن متن هنگام استفاده از منابع اینترنتی می‌شود که امید است در آینده مرتفع گردد.

۴-۲. اهمیت و مزایای منابع الکترونیکی در مطالعات ادبی

از میان منابع الکترونیکی، منابع اینترنتی به علت اینکه بسیار گسترده‌اند و به‌آسانی قابل دسترس‌اند از اهمیت بیشتری برخوردارند.

امروزه اینترنت، بزرگ‌ترین شبکه در سراسر جهان است که می‌تواند متنوع‌ترین منابع را در اختیار محققان ادبی در داخل و خارج از کشور قرار دهد و آنان را در اجرای موفق تحقیقات خود یاری کند، همچنین به کار دسته‌جمعی در تحقیقات جامه عمل ببوشاند، بدون آنکه لازم باشد پژوهشگران ادبی در مکانی واحد جمع شوند. به علاوه، اینترنت وسیله‌ای برای فراهم کردن امکان تعامل ادبیات فارسی با ادبیات سایر ملل است و زمینه‌های جهانی شدن آن را فراهم می‌کند.

منابع اینترنتی ابتدا به عنوان مکمل منابع چاپی مورد توجه قرار می‌گرفت و پژوهشگران در کنار منابع چاپی، گاهی از آنها نیز استفاده می‌کردند، اما هم‌اکنون این پدیده در حال تبدیل شدن به مرجع اصلی تأمین اسناد و مدارک برای محققان است، به طوری که بدون مراجعه به آن بسیاری از کارهای تحقیقاتی ابر می‌ماند و در آینده‌ای نزدیک استفاده از منابع اینترنتی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای عموم محققان خواهد بود. منابع الکترونیکی از مزایای ویژه‌ای برخوردارند که عبارت‌اند از:

۱. تنوع فراوان و کثرت فوق‌العاده تعداد منابع الکترونیکی به‌ویژه منابع اینترنتی از مهم‌ترین مزایای آنها به شمار می‌رود.
۲. این منابع در طول شبانه‌روز از هر مکانی که بتوان به شبکه اینترنت وصل شد قابل دسترس است.
۳. متن این منابع را می‌توان با کلام، تصویر، موسیقی، فیلم، انیمیشن، امکان یادداشت‌برداری، حاشیه‌نویسی و مانند اینها همراه کرد و بدین وسیله به خواننده کمک کرد تا متن را بهتر درک کند؛ حتی به وسیله این متون می‌توان با تشکیل کلاسهای مجازی، به کار آموزش رسمی پرداخت.
۴. حجم فراوان این منابع را می‌توان به‌آسانی ذخیره‌سازی و نمونه‌ای از آن را در رایانه شخصی یا انواع وسایل بسیار کوچک دیگر مانند گوشی تلفن همراه، «فلش» و امثال اینها نگهداری کرد.

۵. امکان جستجو در محتوای منابع الکترونیکی یکی از مزایای مهم آنهاست که کاربرد زیادی در امر پژوهش دارد.
۶. این منابع به صورت رایگان یا بسیار ارزان در اختیار پژوهشگران قرار می‌گیرد؛ از این رو در کاهش هزینه‌های تحقیق و صرفه‌جویی اعتبارات پژوهشی نقش دارد.
۷. مطالب این منابع انعطاف‌پذیرند و امکان ویرایش و روزآمد کردن محتوای آنها بسیار آسان است؛ به همین سبب منابع اینترنتی نسبت به منابع چاپی تازگی دارند.
۸. برخلاف منابع چاپی که برای نگهداری آنها فضای فیزیکی زیادی مورد نیاز است منابع اینترنتی فضایی را اشغال نمی‌کنند.
۹. استفاده از این منابع زمان تحقیق را کاهش می‌دهد و موجب ارتقای کیفی پژوهش می‌شود.
۱۰. منابع اینترنتی را می‌توان به صورت تعاملی طراحی کرد، به‌طوری‌که خوانندگان نیز بتوانند با نویسندگان منابع در ارتباط باشند و نظر خود را به آنان اعلام کنند، یا در نگارش و اصلاح نوشته‌ها سهم باشند؛ مانند سایت دائرة المعارف ویکی‌پدیا.
۱۱. منابع اینترنتی به‌راحتی قابلیت ارزیابی علمی دارند؛ مثلاً با استفاده از پایگاه‌های مقالات علمی می‌توان میزان استناد نویسندگان به یک مقاله را دانست و مقالات پُر استناد را شناسایی کرد.
۱۲. محتوای منابع اینترنتی قابلیت دارند به زبانهای گوناگون ارائه شوند. هم اکنون اطلاعات بسیاری از پایگاهها به بیش از یک زبان عرضه می‌شود.

۴-۳. انواع منابع اینترنتی

منابع اینترنتی را می‌توان از جهت قالب و امکانات در دو نوع دسته‌بندی کرد:

۴-۳-۱. وبسایت

وبسایت یا پایگاه وب که به آن پایگاه اینترنتی نیز گفته می‌شود، دربرگیرنده صفحاتی است که با نظم خاصی به هم پیوند می‌خورند. هر پایگاه وب براساس ساختار سلسله‌مراتبی سازماندهی می‌شود. در این ساختار، صفحه آغازین، شامل گزینه‌هایی است که با اطلاعات مهم پایگاه واقع در لایه دوم پیوند دارد، یعنی، با کلیک کردن بر روی یکی از گزینه‌های صفحه آغازین می‌توان به اطلاعات مربوط به آن منتقل شد. ممکن است در لایه دوم پیوندهایی به اطلاعاتی دیگر و در آنها هم پیوندهایی به منابعی دیگر در همان پایگاه یا در

پایگاه دیگر وجود داشته باشد و بدین ترتیب شبکه‌ای از پیوندها شکل می‌گیرد (شبکه اطلاع‌رسانی نور، ۱۳۸۳: ۳۷).

پایگاه‌های وب از لحاظ نوع اطلاعات و نحوه عرضه آنها بسیار متنوع‌اند. برای محققان آن دسته از پایگاه‌های وب دارای اهمیت است که جنبه علمی و پژوهشی داشته باشد. هر پژوهشگر براساس تخصص خود باید مهم‌ترین پایگاه‌های مرتبط با آن را بشناسد و بتواند از آنها استفاده کند و اطلاعات مورد نیاز خود را به دست آورد؛ یک پژوهشگر باید علاوه بر آشنایی با پایگاه‌های تخصصی رشته خود، نحوه استفاده از پایگاه‌هایی را که اطلاعات علمی مربوط به همه رشته‌ها را می‌توان در آنها یافت بداند؛ مانند پایگاه‌های اینترنتی کتابخانه ملی ایران، پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران، مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم و فناوری که در ادامه به معرفی آنها پرداخته می‌شود. در این میان پایگاه‌هایی که متعلق به دایرةالمعارفها یا دانشنامه‌ها، فرهنگها و سایر منابع مرجع است اهمیت بیشتری دارند.

۴-۳-۲. وبلاگ

وبلاگ یا وب‌نوشت، پدیده تازه‌ای است که برای ارائه اطلاعات بر روی وب به کار می‌رود. این امکان بیشتر برای ثبت یادداشت‌های روزانه و اطلاع‌رسانی در زمینه‌های گوناگون علمی کاربرد دارد. تفاوت این امکان با پایگاه وب در این است که وبلاگ، از لحاظ ساختاری و کاربردی بسیار ساده‌تر است و به همین سبب استقبال گسترده کاربران مختلف را در پی دارد. از مزایای دیگر این است که نیازمند اجاره فضا از شرکت‌های ارائه‌کننده خدمات اینترنتی نیست؛ بلکه مانند پست الکترونیکی دارای سرویس رایگان است. در اینترنت پایگاه‌هایی وجود دارد که می‌توان با وارد کردن مشخصات و عنوان مشخصی، یک وبلاگ درست کرد؛ از جمله معروف‌ترین این پایگاه‌ها، پایگاهی است به نشانی www.blogspot.com که توسط موتور جستجوی گوگل خریداری شد. بعضی پایگاه‌ها نیز به زبان فارسی است که امکان ثبت وبلاگ شخصی را برای فارسی‌زبانان فراهم می‌آورد. پایگاه پرشن‌بلاگ به نشانی www.persianblog.ir یکی از آن پایگاه‌هاست که شمار زیادی از وبلاگ‌های فارسی‌زبان را گردآوری و براساس موضوعات طبقه‌بندی

کرده است، با مراجعه به این پایگاه، علاوه بر آشنایی با فهرستی از وبلاگهای ایرانی، می‌توان در موضوعات و عناوین آنها به جستجو پرداخت.

از مزایای این پدیده جدید که مورد استقبال گسترده عموم کاربران، به ویژه فارسی‌زبانان قرار گرفته، این است که می‌توان هر مطلبی یا هر فایل چندرسانه‌ای را در هر زمان و بدون هیچ هزینه‌ای نوشت یا تهیه کرد و بلافاصله به وبلاگ خود انتقال داد، و برای انجام این کار نیاز به نرم‌افزار خاصی برای ارسال کردن (Upload)، یا صرف زمان طولانی نیست، همچنین مشکل فونت فارسی در وبلاگ وجود ندارد و به تعریف و نصب فونت خاصی احتیاج نیست. یکی دیگر از فواید این امکان آن است که معمولاً نویسنده هر وبلاگ، برحسب تخصص خود، بهترین نشانی‌های اینترنتی درباره آن موضوع را برای اطلاع‌رسانی عمومی در معرض همگان قرار می‌دهد؛ بنابراین، فردی که مثلاً به دنبال اطلاعات و نشانه‌های اینترنتی در زمینه ادبیات است، با مراجعه به وبلاگهای موجود در این زمینه، علاوه بر اطلاعات نوشته شده توسط مدیران آنها، با نشانیهای اینترنتی موجود درباره آن موضوع نیز آشنا می‌شود (همان: ۳۴-۳۷).

از پایگاههایی که خدمات وبلاگ فارسی ارائه می‌دهند می‌توان به موارد زیر اشاره

کرد:

www.freeblog.ir
www.rozblog.com
www.iran.sc
www.fardblog.com
www.spidblog.com
www.sabablog.com
www.partoblog.com
www.clooblog.com
www.niloblog.com

جستجو، دروازه ورود به اینترنت

اینترنت اقیانوسی از اطلاعات متنوع در همه زمینه‌هاست که اگر کسی با شیوه پیدا کردن اطلاعات مورد نیازش در اینترنت آشنا نباشد، ممکن است با غرق شدن در انبوه اطلاعات آن، وقت خود را تلف کند و کار با اینترنت در نظرش بی‌فایده یا کم‌فایده جلوه نماید. کاربر باید بداند که کدام ابزار برای کاوش در اطلاعات اینترنت مناسب است و کدام مهارتها و شیوه‌ها در بازیابی اطلاعات و در رسیدن به اهدافش به او بیشتر کمک می‌کند.

کسی می‌تواند با سرعت به اهداف خود در یافتن اطلاعات مورد نیاز در اینترنت برسد که با ابزارهای جستجو و شیوه استفاده از آنها آشنا باشد. ابزارهای جستجو، ایستگاههای پُرش به اطلاعاتی است که کاربران نیاز دارند؛ از این رو به بررسی انواع ابزارهای جستجو در اینترنت و سپس به مهارت‌های جستجو در آن می‌پردازیم.

ابزارهای جستجو

طبقه‌بندی گوناگونی از ابزارهای جستجو ارائه شده است. اما مهم‌ترین و کاربردی‌ترین آنها سه نوع‌اند:

۱. فهرست‌های راهنما که در آنها پایگاه‌های اینترنتی از جهت موضوعی در گروه‌ها و زیرگروه‌های مختلف، طبقه‌بندی می‌شوند و کاربر می‌تواند پس از شناسایی مشخصات و نشانی پایگاه‌های مرتبط با موضوع مورد نظر خود، به آنها مراجعه نماید. پایگاه‌های زیر نیز به طبقه‌بندی سایتهای ایرانی پرداخته‌اند:

www.link.ir
www.linkeman.com
www.Parset.com

سایت www.dmoz.com نیز یکی از بزرگ‌ترین فهرست‌های راهنمای عمومی در اینترنت است. فهرست‌های راهنمای تخصصی نیز وجود دارند؛ از جمله سایت زیر که پایگاه‌های اینترنتی کتابخانه‌های کشورهای جهان را فهرست و طبقه‌بندی کرده است: www.libdex.com در این گونه موتورها، نتایج جستجو براساس میزان تناسب و ارتباط آنها با واژگان جستجو مرتب می‌شوند؛ یعنی ابتدا مرتبط‌ترین صفحات بازیابی شده به کاربر عرضه می‌گردد.

۲. موتورهای جستجو که با پیمایش در اطلاعات موجود در اینترنت پایگاه‌هایی را که به موضوع مورد نظر کاربر مربوط می‌شود در اختیار او قرار می‌دهد؛ مانند سایت گوگل به نشانی www.google.com

بهرتر است از هر دو ابزار جستجو برای دستیابی به اطلاعات درباره یک موضوع استفاده شود؛ زیرا هر کدام از آنها مزایا و محدودیتهایی دارند. فهرست‌های راهنما در مواردی که ابعاد و موضوع تحقیق برای کاربر کاملاً روشن نیست و همچنین برای جستجو در موضوعات کلی و عمومی مناسب‌تر است؛ اما برای شناسایی پایگاه‌های جدید که اطلاعاتی درباره موضوع مورد نظر می‌توان در آنها یافت، مناسب نیستند. فهرست‌های راهنما

را متخصصان به صورت دستی تهیه می‌کنند. آنان با مرور سایتهای گوناگون، تلاش می‌کنند پایگاهها را به صورت منطقی رده‌بندی کنند و گاه توضیحاتی را درباره محتوای آنها ارائه نمایند تا کاربران بتوانند به آسانی به نشانی پایگاههای مورد نیاز خود دست یابند. از آنجا که فهرست های راهنما توسط متخصصان تهیه می‌شوند، نتیجه جستجو در آنها دقیق تر و مرتبط تر با موضوع مورد نظر است و اعتبار بیشتری دارند؛ اما این گونه فهرستها به سرعت روزآمد نمی‌شوند و پایگاههای محدودی را پوشش می‌دهند.

۳. درگاه (مدخل) یا پرتال پایگاهی است که علاوه بر موتور جستجو، فهرست راهنما نیز دارد و خدمات جانبی نیز ارائه می‌دهد. معروفترین درگاه یا هو به نشانی www.yahoo.com است که هم فهرستی طبقه‌بندی شده از پایگاههای اینترنتی عرضه کرده است و هم موتور جستجوگر قوی‌ای دارد و در کنار آنها به ارائه خدماتی مانند پست الکترونیکی رایگان، کلپ‌ها و اتاقهای گفتگو، اختصاص فضای رایگان برای کاربر برای ایجاد پایگاه، ارائه اخبار و گزارش درباره وضعیت آب و هوا، نقشه‌ها، بازار بورس و ... می‌پردازد.

مهم‌ترین موتورهای جستجو

موتورهای جستجو امکانات جستجوهای متنوع را در اینترنت برای کاربران فراهم می‌کند. به کمک موتورهای جستجو می‌توان از طریق کلیدواژه‌ها یا نوشتن عبارت در گیومه، یا طرح سؤال به اطلاعات مورد نیاز دست یافت. موتورهای جستجو در مقایسه با فهرستهای راهنما، سایتهای بسیار بیشتری را جستجو و اطلاعات گسترده‌تری را درباره موضوع مورد نظر عرضه می‌کنند. موتورهای جستجوی فراوانی وجود دارند که از برخی جهات با هم متفاوت‌اند، کاربر باید براساس نیاز اطلاعاتی خود و نوع خدماتی که هر موتور جستجو ارائه می‌دهد، از آنها استفاده کند؛ اما بعضی از موتورهای جستجو کارآمدتر و شناخته شده‌ترند و استفاده از آنها کاربران را از سایر موتورهای بی‌نیاز می‌کند؛ از جمله جستجوگر گوگل که اغلب کاربران از آن استفاده می‌کنند. گروهی از موتورهای جستجو عمومی‌اند؛ این گونه موتورهای اطلاعات مربوط به هر پایگاهی را بدون در نظر گرفتن موضوع آنها جستجو می‌کنند. مهم‌ترین موتورهای جستجوی عمومی عبارت‌اند از:

www.google.com

www.altavista.com

www.teoma.com **Error! Bookmark not defined.**

www.alltheweb.com

گروهی دیگر از موتورهای جستجو تخصصی اند؛ یعنی اطلاعات پایگاههای مربوط به یک موضوع خاص را جستجو می کنند. استفاده از این گونه موتورها سبب می شود تا مدارک بی ربط یا کم ربط، کمتر در اختیار کاربر قرار گیرد؛ مثلاً محققان دانشگاهها اگر درباره موضوعی در سایت عمومی گوگل جستجو کنند، با انبوهی از اطلاعات شامل خبرها، گزارشها، مصاحبهها، وبنوشتها و... مواجه می شوند که اگر فقط بخواهند عناوین آنها را مرور کنند، باید وقت زیادی را صرف نمایند، درحالی که موتورهای جستجوی تخصصی که منابع علمی را نمایه می کنند می توانند در دستیابی به اطلاعات مورد نظر آنان بیشتر مفید باشند. البته بعضی از موتورهای جستجوی عمومی، این امکان را برای کاربر فراهم می کنند تا به جستجوهای تخصصی نیز پردازند، برای مثال گوگل **Error!** www.scolar.google.com فقط منابع علمی را در اختیار کاربران قرار می دهد. سایتهای زیر موتورهای جستجوی تخصصی را در زمینه های مختلف معرفی می کنند:

www.beaucoup.com

www.searchengines.net/specialized.htm

<http://www.leidenuniv.nl/ub/biv/specials.htm>

موتورهای جستجوی زیر نیز منابع فارسی را کاوش می کنند:

www.rismooon.com

www.Parsik.com

موتور جستجوی زیر، به جستجو در منابع ادبی می پردازد:

www.andromeda.rutgers.edu/~jlynch/lit

هیچ کدام از موتورهای جستجو همه اطلاعات موجود در اینترنت را نمایه نمی کنند؛ از این رو در بعضی موارد لازم است که یک موضوع در چند موتور جستجو بررسی شود. نوعی دیگر از موتورهای جستجوی پیشرفته وجود دارند که ترکیبی از نتایج چندین موتور جستجو را با هم عرضه می کنند که به آنها فراموتور جستجو می گویند. استفاده از فراموتورهای جستجو زمانی توصیه می شود که اطلاعات درباره یک موضوع کم باشد. مهم ترین فراموتورهای جستجو عبارت اند از:

www.mamma.com

www.copernic.com

www.dogpile.com

www.ixquick.com

مهارتهای جستجو

موتورهای جستجو مهم‌ترین دروازه‌های دستیابی به اطلاعات مورد نیاز در اینترنت‌اند. کسانی که از خصوصیات موتورهای جستجو و قابلیت‌های آنها آگاهی یابند و شیوه استفاده از آنها را به خوبی یاد گیرند، می‌توانند مرتبط‌ترین و بهترین اطلاعات درخواستی را از میان اقیانوسی از اسناد و مدارکی که در فضای اینترنت وجود دارند، در کوتاه‌ترین زمان پیدا کنند. در اینجا به بخشی از مهارت‌های جستجو در اینترنت که تا اندازه‌ای در پایگاه‌های گوناگون مشترک است اشاره می‌شود:

۱. شیوه‌های جستجو

یافتن اطلاعات درباره یک موضوع در اینترنت معمولاً از سه طریق ممکن است: الف) جستجوی کلیدواژه‌ها (ب) جستجوی جملات و عبارات (ج) جستجوی مفهومی. الف) جستجوی کلیدواژه‌ای که در بعضی از پایگاه‌ها از آن به جستجوی ساده تعبیر می‌شود، آسان‌ترین نوع جستجو است که در آن کلمه یا کلماتی مرتبط با موضوع در کادر جستجو نوشته می‌شود و نتایج جستجو با ذکر نشانی پایگاه‌های یافته شده به کاربر معرفی می‌گردد. در این نوع جستجو هرچه واژه‌ها خاص‌تر باشند نتایج جستجو، مرتبط‌تر خواهد بود. به علاوه، بهتر است واژه‌های دیگری نیز که در مفهوم با واژه مورد نظر مشترک‌اند مورد جستجو قرار گیرند، مثلاً کسی که بخواهد درباره عشق جستجو کند علاوه بر واژه «عشق» بهتر است واژه‌های محبت و مودت را نیز بازیابی کند. در این جستجو می‌توان کلمات را به شکل‌های مختلف از جمله به صورت ترکیبی جستجو کرد، مثلاً برای یافتن مدارکی که درباره مقایسه حافظ و سعدی باشد می‌توان حافظ و سعدی را با هم در پنجره جستجو نوشت و مدارکی را که در آن نام حافظ و سعدی با هم آمده باشد دریافت کرد. ب) جستجوی جملات یا عبارات: در این روش عبارت یا جمله مورد نظر داخل گیومه نوشته می‌شود و کاوشگر، عین آنها را به همان صورت که نوشته شده‌اند در اینترنت بازیابی و نتایج را نشان می‌دهد، مثلاً اگر عبارت «رندی در دیوان حافظ» را بدون گیومه بنویسیم، بسیاری از صفحات غیرمرتبط بازیابی می‌شوند که این واژه‌ها به صورت جداگانه و بی‌ارتباط با هم در آنها آمده است. با قرار دادن این کلمات در گیومه، فقط صفحاتی که عبارت فوق در آن آمده باشد، نشان داده می‌شود و نتایج مرتبط‌تری به دست می‌آید. در بیشتر موتورهای جستجوی مشهور می‌توان با طرح پرسش، اطلاعاتی درباره یک موضوع به دست آورد؛ مثلاً با نوشتن پرسشی مثل «شعر نو چیست؟»، در این گونه موتورها، پایه‌ای‌ترین

اطلاعات مربوط به شعر نو به کاربر، عرضه می‌شود. به علاوه موتور بعضی از کاوشگرها به جملات پرسشی بهتر پاسخ می‌دهند؛ مثلاً جستجوگر www.ask.com برای چنین جستجویی طراحی شده است. یکی از امتیازات این موتور آن است که قبل از نمایش نتایج جستجو برای کاربر، سؤالات مشابه یا نزدیک به سؤال او را ارائه می‌کند. (ج) جستجوی مفهومی آن است که اسناد و مدارک مربوط به یک موضوع مورد جستجو قرار می‌گیرد، اگر چه کلیدواژه‌های به کار رفته مستقیماً در آن مدرک وجود نداشته باشد، مثلاً اگر کسی درباره شعر نو جستجو کند، مدارک و اسناد مربوط به نیمایوشیخ که بنیانگذار شعر نوی ایران محسوب می‌شود، بازیابی می‌شود. جستجوی مفهومی بیشتر در فهرستهای راهنما کاربرد دارد؛ اما برخی از موتورهای جستجو نیز این کار را انجام می‌دهند.

۲. محدود یا گسترده کردن دامنه جستجو

گاهی ممکن است نتایج جستجو درباره یک موضوع، هزاران مورد باشد که مرور آنها موجب اتلاف وقت شود. همچنین امکان دارد که نتایج جستجو درباره یک موضوع از چند مورد تجاوز نکند، درحالی که ما به اطلاعات بیشتری درباره آن موضوع نیاز داریم. در حالت اول باید دامنه جستجو را محدود کرد و در حالت دوم باید دامنه جستجو را گسترش داد. برای محدود یا گسترده کردن دامنه جستجو راههایی وجود دارد که براساس اهداف کاربر و نیازهای اطلاعاتی او مورد استفاده قرار می‌گیرد. محدودگرهای گوناگونی در موتورهای جستجو وجود دارند که با آنها می‌توان اطلاعات را در اینترنت از جهت موضوع، زمان انتشار، نوع زبان، محدوده جغرافیایی و نوع مدرک محدود کرد. عملگرهای بولی یکی از معروف‌ترین محدودگرها و گسترش دهنده‌ها به شمار می‌روند. استفاده از عملگرهای بولی مهم‌ترین امکان در موتورهای جستجو، برای ایجاد ارتباط میان واژه‌هایی است که در کادر جستجو نوشته می‌شوند. عملگرهای بولی به نام ریاضی دان انگلیسی جورج بول (۱۸۱۵-۱۸۶۴) نامیده شده است. استفاده از عملگرها که براساس اصول منطقی بنا شده‌اند موجب می‌شود تا اندازه زیادی اطلاعات نامربوط در جستجو بازیابی نشود و کاربر زودتر به نتایج دلخواه دست یابد؛ از این رو لازم است کاربران اینترنت قبل از هرچیز با خصوصیات و شیوه کار این عملگرها آشنا شوند. در اینجا سه عملگر معروف AND, OR و NOT توضیح داده می‌شوند:

الف) عملگر OR که برای گسترش دامنه جستجو به کار می‌رود. این عملگر زمانی استفاده می‌شود که نتایج جستجو درباره یک موضوع کم باشد. معمولاً در موضوعات جدید و یا موضوعاتی که معروف نباشند، ممکن است چنین اتفاقی بیفتد. در این صورت برای به دست آوردن نتایج بیشتر ابتدا باید واژه‌های مترادف یا مرتبط با آن را شناسایی کرد و آنگاه با استفاده از عملگر OR آنها را ترکیب کرد و به جستجو پرداخت. هرچه واژه‌های بیشتری را با OR ترکیب کنیم، نتایج بیشتری به دست خواهیم آورد، مثلاً اگر بخواهیم درباره «تأویل» مطلبی بدانیم بهتر است «هرمنوتیک» را با استفاده از OR با آن ترکیب کنیم تا نتایج بهتر و بیشتری بگیریم.

ب) عملگر AND نوعی ترکیب عطفی بین کلمات است که برای محدود کردن دامنه جستجو به کار می‌رود. این عملگر چنانچه بین دو واژه قرار گیرد نتایج جستجو فقط مواردی را نشان می‌دهد که هر دو واژه در آنها به کار رفته باشد. در بعضی از موتورهای جستجو به جای AND از علامت ریاضی بعلاوه استفاده می‌کنند، بعضی از جستجوگرهای فارسی از حرف «و» استفاده می‌کنند. البته باید به این نکته توجه داشت که استثنائاً در جستجوگر گوگل اگر میان کلیدواژه‌های نوشته شده در کادر، هیچ علامتی گذاشته نشود، واژه‌ها به صورت ترکیب عطفی جستجو می‌شوند؛ یعنی عملگر AND پیش‌فرض این موتور جستجوگر در نظر گرفته شده است؛ مثلاً اگر بخواهیم درباره مقایسه حافظ و گوته جستجو کنیم اگر سه کلمه «مقایسه» «حافظ» و «گوته» را بدون هیچ عملگری در گوگل بنویسیم صفحه‌هایی را جستجو خواهد کرد که هر سه کلمه در آن وجود داشته باشد.

ج) عملگر NOT نیز برای محدود کردن دامنه جستجو به کار می‌رود. با استفاده از این عملگر می‌توان یک یا چند واژه از کلمات مورد نظر را از موضوع جستجو خارج کرد. در صورتی که در نتایج یک جستجو، کلید واژه مورد نظر در کنار یک یا چند واژه دیگر قرار گیرد و کاربر نخواهد اطلاعاتی درباره آنها به دست آورد، می‌تواند با آوردن عملگر NOT قبل از آن واژه‌ها، آنها را از دامنه جستجو خارج کند، مثلاً اگر بخواهیم درباره مثنوی سرایان، غیر از مولوی جستجو کنیم می‌توانیم با استفاده از «NOT» مولوی را از محدوده جستجو حذف کنیم. بعضی از موتورهای جستجو از جمله گوگل از علامت ریاضی منفی به جای NOT استفاده می‌کنند.

بعضی از موتورهای جستجوگر فارسی مثل پارسیک به نشان www.Parsik.com از معادلهای فارسی عملگرهای بولی استفاده می‌کنند، یعنی از «و، یا، و نه» به ترتیب به جای «AND، OR، NOT» بهره می‌گیرند که استفاده از آنها برای فارسی‌زبانان آسان‌تر است.

جدول عملگرهای بولی

عملگرها	معادل ریاضی	معادل فارسی	کاربرد
OR		یا	گسترش دامنه جستجو
AND	+	و	محدود کردن دامنه جستجو
NOT	-	و نه	خارج کردن از دامنه جستجو

۳. توصیه‌هایی برای موفقیت در جستجو

۱. سعی شود کلیدواژه‌ها از میان اصطلاحات منحصر به فرد و اسامی خاص انتخاب شوند.
۲. توجه شود که ضمائر و حروف در اغلب موتورهای جستجو، از دایره جستجو حذف می‌شوند.
۳. اگر جستجو موفق نبود و نتیجه‌ای در برنداشت، ممکن است در نوشتن کلمات اشتباهی رخ داده باشد.
۴. اگر نتیجه جستجو راضی‌کننده نبود، بهتر است از یک موتور جستجوی دیگر استفاده شود، یا از فراموتورهای جستجو بهره گرفته شود.
۵. دقت شود عملگرهای AND، OR، NOT با حروف بزرگ نوشته شوند.
۶. اگر از علائم «+، -، |» به جای عملگرها استفاده می‌شود، باید میان این علائم و کلمات بعد از آنها فاصله‌ای وجود نداشته باشد.
۷. برای استفاده از زبان فارسی در موتورهای جستجو لازم است سیستم عاملی که تایپ فارسی را پشتیبانی کند در رایانه نصب شود. موتور جستجوی پارسیک صفحه‌ای مخصوص تهیه کرده است که در آن علاوه بر امکان تایپ فارسی، یک صفحه کلید مجازی نیز تعبیه شده است تا افرادی که آشنایی با صفحه کلید فارسی ندارند از آن استفاده کنند.
۹. در بیشتر موتورهای جستجو، قسمتی با عنوان Help یا FAQ یا Search tips یا راهنما وجود دارد که درباره امکانات جستجو و چگونگی استفاده از آنها توضیح داده شده است؛ با مطالعه آنها می‌توان از قابلیت‌های موتورهای جستجو آگاهی یافت.

۴-۴. پایگاههای اینترنتی مرتبط با پژوهشهای ادبی

پایگاههای اینترنتی مرتبط با پژوهشهای ادبی و ادبیات فارسی تنوع فراوانی دارند که می‌توان آنها را به گروههای زیر تقسیم کرد:

۱. کتابخانه‌ها ۲. مراکز اطلاع‌رسانی علمی ۳. دانشنامه‌ها و فرهنگها ۴. پایگاههای نهادها، سازمانها و انجمنهای مرتبط با زبان و ادبیات فارسی ۵. پایگاههای ادبی جامع ۶. پایگاههای ادبی خاص ۷. سایر پایگاهها.

در اینجا به عنوان نمونه تعدادی از سایتها و وبلاگهای مهم در هر یک از زمینه‌های فوق به اختصار معرفی می‌شود:

۴-۴-۱. کتابخانه‌ها

کتابخانه‌ها به‌ویژه کتابخانه‌های بزرگ ملی و منطقه‌ای از مهم‌ترین مراکز اطلاع‌رسانی به شمار می‌روند. مراجعه به پایگاههای اینترنتی وابسته به آنها می‌تواند بسیاری از مشکلات پژوهشگران را در شناسایی منابع و تأمین اسناد و مدارک برطرف نماید، به عنوان نمونه چند پایگاه مهم کتابخانه‌ای معرفی می‌شود:

الف) سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (www.nlai.ir)

این سازمان پایگاه اینترنتی توانمندی را دایر کرده است که استفاده از آن برای پژوهشگران بسیار مفید است. این پایگاه خدمات گوناگونی را به عموم کاربران، ناشران و کتابخانه‌های کشور ارائه می‌دهد. اهمیت این پایگاه برای پژوهشگران به دلیل بخشهای کتابشناسی ملی ایران و نمایه ملی ایران است که با کمک گرفتن از موتور جستجوگر قدرتمند، اطلاعات کتابشناختی دقیق و نسبتاً جامعی از موارد درخواستی را به کاربر ارائه می‌دهد. نرم‌افزار کتابشناسی برای استفاده در گوشی‌های تلفن همراه در این پایگاه وجود دارد. کاربران با نصب آن در گوشی‌های خود می‌توانند بدون اتصال به اینترنت برای شناسایی کتابها، به جستجو در آن نرم‌افزار بپردازند.

از آنجا که کتابخانه ملی ایران جامع‌ترین کتابخانه کشور است و ناشران نیز برای ثبت آثار منتشر شده، اطلاعات یا نسخه‌هایی از آن را به این کتابخانه تحویل می‌دهند. فهرستی از بیشترین منابع مرتبط با هر موضوع پژوهشی را می‌توان در این پایگاه به دست آورد. در صورتی که مثلاً درباره «ادبیات تطبیقی» به اطلاعاتی نیاز داشته باشیم؛ با نوشتن آن در موتور جستجوگر این پایگاه، کلیه کتابها، پایان‌نامه‌ها، مقاله‌ها، مجله‌های علمی و روزنامه‌ها، نسخه‌های خطی و سایر اسناد و مدارک مرتبط با آن به صورت فهرست در اختیار متقاضی قرار می‌گیرد و در صورتی که کاربر بخواهد اطلاعات بیشتری درباره هریک از آنها داشته باشد با کلیک کردن روی هر کدام از آنها می‌تواند اطلاعات دقیق کتابشناختی و گاه چکیده آن را ببیند.

ب) مرکز اسناد آستان قدس رضوی (www.aqlibrary.com)

این پایگاه متعلق به سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی است و اطلاعات آن به سه زبان فارسی، انگلیسی و عربی قابل دریافت است. در این پایگاه کاربر علاوه بر جستجو در منابع کتابخانه آستان قدس رضوی، می‌تواند به دیگر سایت‌های اینترنتی مرتبط، از جمله پایگاه‌های مربوط به کتابخانه‌های مشابه در کشور دسترسی داشته باشد. برای جستجو در منابع فارسی و لاتین کتابخانه آستان قدس رضوی، کاربر می‌تواند با انتخاب پیوند سیمرغ وارد این نرم‌افزار شود و به عنوان عضو سایت یا میهمان به جستجو بپردازد. ارائه فهرست کتابهای موجود در کتابخانه آستان قدس، فهرست مجلات و نشریات و فهرست پایان‌نامه‌ها از جمله امکانات این پایگاه است. ضمن اینکه با جستجوی هر عنوان در این پایگاه، کاربر می‌تواند عنوان یا موضوع مورد نظر خود را علاوه بر کتابخانه آستان قدس، در دیگر کتابخانه‌ها از جمله کتابخانه دانشگاه فردوسی مشهد، کتابخانه دانشگاه تربیت مدرس، پژوهشگاه علوم انسانی، کتابخانه فارسی مجتبی مینوی، مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی و ... نیز جستجو کند. این پایگاه قسمتی با عنوان راهنمای منابع اینترنتی دارد که برای کاربران مفید است، قسمتهای مختلف این راهنما عبارت‌اند از: پایگاه‌های اطلاعاتی، راهنمای موضوعی سایتها، دروازه‌های اطلاعاتی، موتورهای جستجو و شیوه‌ها و مهارت‌های جستجو.

ج) کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی ایران (www.ical.ir)

این پایگاه وابسته به مجلس شورای اسلامی است و اطلاعات آن به دو زبان فارسی و انگلیسی قابل دریافت است. کاربر می‌تواند در منابع چاپی و الکترونیکی این مرکز اعم از کتاب و نشریه به جستجو بپردازد. در این پایگاه پیوندهایی نظیر جستجو در سایر کتابخانه‌ها، اخبار، موزه، همایش‌ها، مجالس سایر کشورها و پایگاه کتب چاپ سنگی و سربی نیز وجود دارد. همچنین کاربر می‌تواند در فهرست کتب خطی و اسناد این مرکز جستجو کند و از مشخصات نسخه‌های خطی موجود در پایگاه مطلع گردد. اطلاعات مربوط به منابع الکترونیکی این پایگاه در سه بخش کتاب، مجله و روزنامه ارائه می‌شود. در بخش کتاب، قسمتی با عنوان کتابهای ادبیات فارسی دارد. در بخش مجلات، متن کامل مقالات منتشر شده دهها مجله علمی وجود دارد و در بخش روزنامه، اطلاعات مندرج در مهم‌ترین روزنامه‌های کشور قابل دریافت است.

(د) کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی (www.marashilibrary.com)

این پایگاه متعلق به یکی از کتابخانه‌های بزرگ ایران در شهر قم است که شهرت آن بیش از همه مرهون جمع‌آوری نسخه‌های خطی است. این کتابخانه علاوه بر آنکه چند صد هزار جلد کتاب چاپی دارد، هم اکنون دارای ۶۰۰۰۰ عنوان نسخه خطی است که ۶۵ درصد آن به زبان عربی و بقیه به زبان فارسی و اندکی ترکی، اردو، تاتاری، حبشی، پهلوی و لاتین است.

یکی از قسمتهای این کتابخانه، مرکز دایرةالمعارف کتابخانه‌های جهان است که به تدوین و تألیف دایرةالمعارفی تخصصی درباره کتابخانه‌هایی که دارای مجموعه‌های خطی اسلامی هستند می‌پردازد.

(ه) کتابخانه ملک (www.malekmuseum.org)

موزه ملی ملک از قدیمی‌ترین موزه‌های ایران و نخستین موزه خصوصی وقفی است که در سال ۱۳۱۶ توسط مرحوم حاج حسین ملک بنیان گذاشته شده است. این کتابخانه مجموعه‌ای غنی از آثار تاریخی و فرهنگی را در خود جای داده است. اطلاعات این پایگاه به سه زبان فارسی، عربی و انگلیسی قابل دریافت است. در بخش کتابخانه دیجیتال این سایت نسخ خطی، روزنامه‌های قدیمی، اسناد، نقشه‌ها و مجلات قابل دسترسی است.

(و) کتابخانه مجازی ایران (www.irpdf.com)

کتابخانه مجازی ایران پایگاهی شخصی به مدیریت سیدمحمد سعادت است که با هدف افزایش متون فارسی در رشته‌های عمومی و اختصاصی در عرصه اینترنت فعالیت می‌کند. این کتابخانه تاکنون متن ۶۰۰۰۰ کتاب الکترونیکی فارسی را در چهل موضوع مختلف در اختیار کاربران قرار داده است. در این پایگاه متن حدود ۸۰۰ رمان و داستان و حدود ۵۰۰ کتاب شعر در دسترس است. همچنین در این پایگاه متن صدها کتاب الکترونیکی برای ذخیره کردن در تلفن همراه موجود است.

(ز) نامتن (www.namamtn.ir)

نامتن نشریات ایران، کتابخانه بزرگ دیجیتال است که متن کامل مندرجات نشریات ایران شامل مقالات، نقد آثار، گفتگوها و گزارشها را از سال ۱۳۷۷ تاکنون به کاربران ارائه می‌دهد. این گنجینه عظیم توسط موتور جستجوی قدرتمند پویشگر نامتن قابل دسترس بوده و ماهانه چند هزار عنوان به اطلاعات آن افزوده می‌شود. در این پایگاه تاکنون نزدیک به ۶۰۰۰۰۰ عنوان مقاله و بیش از ۱۱۰۰۰۰ رکورد دیگر موجود است.

(ح) ری را (http://rira.ir/rira/php)

«ری را» پایگاه کتابخانه آزاد فارسی، شامل دو بخش شعر کهن و قرآن مجید است. در بخش شاعران کهن به ۳۴ شاعر پرداخته شده و شعر شاعران به نمایش گذاشته شده است که با استفاده از موتور جستجو می‌توان به جستجو در متون پرداخت.

۴-۲-۴. مراکز اطلاع رسانی علمی

پایگاههای مراکز اطلاع رسانی علمی حلقه اتصال پژوهشگران به منابع مورد نیاز آنان است. این پایگاهها، منابع علمی را شناسایی، طبقه‌بندی و به شکل‌های مختلف در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهند. امکانات جستجوی این پایگاهها به کاربران کمک می‌کند تا سریع‌تر به منابع درخواستی دسترسی پیدا کنند؛ در اینجا چند مورد از این پایگاهها معرفی می‌شوند:

مرکز منطقه‌ای اطلاع رسانی علوم و فناوری (www.ricest.ac.ir)

در این پایگاه علاوه بر اطلاعات کتابشناختی، متن منبع درخواستی، از جمله متن کتابهای الکترونیکی و مقاله‌های مجلات علمی در اختیار کاربران قرار می‌گیرد. اطلاعات این سایت به دو زبان فارسی و انگلیسی عرضه می‌شود. بخش فارسی آن از پنج قسمت تشکیل شده است که عبارت‌اند از: ۱. پایگاههای جامع فارسی که منابعی را در موضوعات مختلف در اختیار کاربران قرار می‌دهند. ۲. کتابهای الکترونیکی فارسی که در آن می‌توان متن کامل کتابها را خواند. ۳. مقاله‌های تمام متن فارسی که متن مقاله‌ها را به صورت PDF در اختیار کاربران قرار می‌دهد. ۴. مجلات تمام متن ۵. پایگاههای اطلاعاتی اطلسها و نقشه‌ها. با استفاده از موتور جستجوگر این پایگاه می‌توان اطلاعات درخواستی را به صورتهای گوناگون جستجو کرد. این پایگاه برای گسترش دامنه خدمات اطلاع‌رسانی خود، به ارائه‌ی گزینشی اطلاعات پرداخته است و مراجعه‌کنندگان می‌توانند با ایجاد پروفایل اطلاعاتی، نیازهای اطلاعاتی خود را اعلام کنند تا به صورت خودکار، از تازه‌های اطلاعات که هر روزه به گنجینه کتابخانه افزوده می‌شود در پست الکترونیکی خود، آگاه شوند. همچنین در این پایگاه می‌توان از اطلاعات مربوط به کنفرانسهای دانشگاهی، فرصتهای پژوهشی و بورسیه‌های آموزشی آگاه شد.

پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران (www.irandoc.ac.ir)

این پایگاه از مراکز وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری است که وظیفه اصلی آن گردآوری، طبقه‌بندی و اطلاع‌رسانی در زمینه مدارک علمی و تلاش برای ایجاد شبکه اطلاع‌رسانی علمی در کشور است. این پایگاه اطلاعات مفیدی درباره موضوعات مختلف علمی در اختیار کاربران قرار می‌دهد. اطلاعات موجود در این پایگاه را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد: دسته اول: پایگاههای اطلاعاتی و دسته دوم: اطلاعات تولید شده در مرکز. در این پایگاه نزدیک به یک میلیون مدرک علمی را در زمینه‌های گوناگون از جمله پایان‌نامه‌های کارشناسی‌ارشد و رساله‌های دکتری فارسی داخل و خارج از کشور، طرح‌های پژوهشی کشور، مقالات سمینارها و مجله‌ها، کنگره‌ها، سمپوزیوم‌های علمی و فرهنگی ایران و فهرستگان نشریات ادواری لاتین موجود در کتابخانه‌های ایران می‌توان دید. این اطلاعات شامل مشخصات کامل منابع و در غالب موارد، همراه با چکیده اطلاعات آنهاست. در حال حاضر پانزده صفحه نخست رساله‌های دکتری و پایان‌نامه‌های

کارشناسی ارشد به صورت رایگان در دسترس عموم پژوهشگران قرار می‌گیرد؛ همچنین می‌توان با پرداخت تعرفه‌های تعیین‌شده، تصویری را از اصل مدارک مورد نیاز (مقاله، گزارش یا پایان‌نامه) دریافت کرد. این سایت امکان جستجو در سه حوزه را فراهم کرده است: ۱. جستجو در پایگاه‌های اطلاعاتی ۲. جستجو در پایگاه مرکز ۳. جستجو در پایگاه‌های ایرانی. این مرکز پایگاه‌های اینترنتی ایرانی را رتبه‌بندی موضوعی و برای بازیابی آنها کلیدواژه‌های فارسی مناسب را گزینش کرده است. این پایگاه حاوی فرهنگ توصیفی است که می‌توان اصطلاحات تخصصی مورد نظر را جستجو کرد. همچنین امکان اشتراک نشریات و خرید کتاب برای کاربران در آن مهیا شده است. محققان و دانشجویان تحصیلات تکمیلی می‌توانند پایان‌نامه‌های خویش را در این پایگاه به ثبت برسانند. این پایگاه همچنین تازه‌هایش را از طریق پست الکترونیکی به کاربران عرضه می‌کند.

پایگاه استنادی علوم جهان اسلام (www.isc.gov.ir)

این پایگاه، مرکز بخش علمی کشورهای اسلامی است که یافته‌های علمی محققان کشورهای اسلامی را نمایه می‌کند. اطلاعات این پایگاه به چهار زبان فارسی، انگلیسی، عربی و فرانسوی قابل دریافت است. کاربران می‌توانند از حجم گسترده اطلاعات علمی به‌ویژه مقالات علمی موجود در این آرشیو گسترده استفاده کنند. در بخش جستجو، کاربر با نوشتن عبارت دلخواه می‌تواند فهرست مقالات موجود در سایت را ملاحظه کند. کاربر علاوه بر دریافت متن کامل مقاله می‌تواند فهرستی از مقالات مرتبط با آن را نیز دریافت کند و با انتخاب نام نویسنده مقاله، از سایر مقالات او نیز مطلع شود. بخشهایی نظیر جدیدترین مقالات، پُر استنادترین مقالات، مقالات گذشته و ارجاعات، از دیگر امکانات موجود در این آرشیو است. مقالات در این پایگاه براساس سال انتشار نیز طبقه‌بندی شده‌اند؛ به این ترتیب که در کنار بخش مربوط به جستجو، بخش مربوط به سال انتشار مقالات قرار دارد. در بخش مربوط به مقالات، تعداد استناد به هر مقاله و تعداد ارجاعاتی که در مقاله مذکور وجود دارد به کاربر ارائه می‌شود تا او بتواند با آگاهی و اطلاعات بیشتری به مقاله دلخواه دسترسی پیدا کند. علاوه بر جستجوی ساده، قسمتی با عنوان جستجوی پیشرفته نیز در این پایگاه دیده می‌شود که به وسیله آن می‌توان به اشکال مختلف در اطلاعات پایگاه به جستجو پرداخت. کاربر با وارد کردن اطلاعات مورد نظر خود

می‌تواند از نمایه‌های موجود در این بخش استفاده کند. همچنین در صفحه اول این پایگاه، جستجو در پایگاه استنادی برترین همایشهای علمی فارسی، سامانه ارسال مقالات علمی به ISC، نشریه‌های علمی-پژوهشی معتبر و مقاله‌های پُراستناد و مقاله‌های داغ نیز به چشم می‌خورد. در این پایگاه بخشی با عنوان رتبه‌بندی دانشگاه‌ها و مؤسسات تحقیقاتی جهان اسلام و نیز رتبه‌بندی مؤسسات و دانشگاه‌های تحقیقاتی ایران وجود دارد که برای آگاهی از برترین دانشگاه‌ها و مؤسسات و اطلاع از رتبه دانشگاه خاص می‌تواند قابل استفاده باشد.

بانک اطلاعات علمی کشور (www.sid.ir)

این پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی است که کلیه مجلات علمی-پژوهشی کشور در آن نمایه می‌شود. پژوهشگران ادبی می‌توانند با جستجو در این پایگاه، مقاله‌های مرتبط با موضوع خود را که در مجلات علمی-پژوهشی ایران چاپ شده است دریافت کنند. در این پایگاه چکیده همه مقالات و متن کامل مقالاتی که در سالهای اخیر منتشر شده‌اند به صورت رایگان قابل دریافت است. در این پایگاه خدمات زیر نیز ارائه می‌شود:

۱. معرفی مقالات نشریه‌های ایرانی نمایه شده در مؤسسه استنادی ISI
۲. امکان دسترسی به مجموعه مقالات محققان ایرانی چاپ شده در مجلات بین‌المللی
۳. معرفی نشریات و نویسندگان مقالات پُراستناد
۴. اعلام تاریخ برگزاری همایشهای علمی
۵. ارائه گزارش‌های استنادی نشریات علمی-پژوهشی کشور که امکان دسترسی به شاخصهای یک نشریه در سال مورد نظر، شاخصهای تمام نشریات در سال مورد نظر، شاخصهای نشریات با عبارت مورد نظر در نام نشریه در سال مورد نظر، مقالات پُراستناد در سال مورد نظر، نویسندگان پُراستناد در سال مورد نظر وجود دارد و علاوه بر آن مجموعه گزارشهای استنادی نشریات مؤسسه ISI در آن موجود است.

پایگاه مجلات تخصصی نور (<http://www.noormags.com>)

این پایگاه که وابسته به مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی است متن مقالات شماره‌های مختلف بیش از هزار عنوان مجله را به صورت فهرست الفبایی و فهرست موضوعی در اختیار قرار می‌دهد. از برنامه‌های این پایگاه ایجاد گسترده‌ترین و کامل‌ترین آرشیو مجلات و مقالات علوم انسانی به خصوص علوم اسلامی در اینترنت است. یکی از

عناوین بخش فهرست موضوعی، زبان و ادبیات است که در این بخش مقالات مجلات قدیمی و جدید زیادی از جمله آینده، ارمغان، حافظ، یغما، نامه فرهنگستان، سمرقند و همچنین برخی از مجلات وابسته به دانشگاهها وجود دارد. برخی از قابلیت‌های فراهم آمده در پایگاه مجلات نور عبارت‌اند از: ارائه مجلات به صورت تمام متن و تمام تصویر، امکان ذخیره مقالات دلخواه با فرمت‌های pdf و html، جستجوی ساده و پیشرفته با دامنه‌های مختلف، بانک اطلاعات صاحبان آثار، نقد مقاله‌های مجلات و مشاهده نقدهای دیگران.

پرتال جامع علوم انسانی (www.ensani.ir)

این پایگاه متعلق به پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی است. در این پایگاه بیش از ۱۱۰۰۰۰ مقاله تمام‌متن از پژوهش‌های انتشار یافته در رشته‌های گوناگون علوم انسانی در اختیار کاربران قرار می‌گیرد. این پایگاه قابلیت جستجو در مقالات، براساس موضوع، پدیدآورنده و ناشر را دارد.

نمایه (<http://www.irannamaye.ir>)

مؤسسه فرهنگی و اطلاع‌رسانی نمایه زیر نظر نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور در کنار تجربه طولانی تولید محصولات نرم‌افزاری نمایه در موضوعات مختلف از جمله ادبیات، اقدام به راه‌اندازی بزرگ‌ترین پایگاه اینترنتی مقالات تمام‌متن فارسی کرده است که بالغ بر ۱۲۰۰۰۰۰ هزار مقاله، گفتگو و نقد دارد. این مقالات در موضوعات و حوزه‌های مختلف برگرفته از نشریات کشور از سال ۱۳۷۶ تا به امروز است.

بانک اطلاعات نشریات کشور (<http://www.magiran.com>)

این پایگاه بانک نشریات، روزنامه‌ها، فصلنامه‌ها، ماهنامه‌ها و مجلات علمی-پژوهشی موجود در ایران است. فهرست گسترده‌ای از مجلات مختلف در این سایت وجود دارد که کاربر می‌تواند با انتخاب هر یک از عنوانها به متن کامل مقالات موجود در نشریه مورد نظر دسترسی یابد. نشریات در این پایگاه براساس موضوع و گرایش تقسیم‌بندی شده‌اند.

مجلات و مقالات علمی ایران (www.ismags.com/persian)

این پایگاه که اطلاعات خود را به چهار زبان فارسی، انگلیسی، فرانسه و عربی منتشر می‌کند، مجلات ایرانی را که رتبه علمی-پژوهشی دارند، یا از سطح علمی بالایی

برخوردارند نمایه می‌کند؛ مانند فصلنامه‌ها، سالنامه‌ها و ماهنامه‌هایی که دارای فهرست مطالب و چکیده مقالات به زبانهای انگلیسی، فرانسه، عربی و فارسی هستند. در این پایگاه، امکان جستجو به شکل‌های گوناگون وجود دارد. همچنین فهرستی از همایشها، سمینارها و کنگره‌های علمی را می‌توان در این پایگاه دید.

خانه کتاب (www.ketab.ir)

این شبکه اطلاع‌رسانی با هدف پاسخ‌گویی به نیازهای اطلاعاتی علاقه‌مندان در زمینه کتاب از سال ۱۳۷۷ شروع به کار کرد. در این پایگاه، اطلاعات تمام کتابهای منتشر شده در ایران به همراه اطلاعات ناشران ایران نمایه می‌شود. نسخه‌های الکترونیکی نشریات پیک روز، کتاب هفته و کتاب ماه از این پایگاه قابل دریافت است. در این پایگاه می‌توان با آمار نشر کتاب در ایران و با تازه‌ترین کتابهای منتشر شده آشنا شد.

۴-۳-۴. دانشنامه‌ها و فرهنگها

دائرةالمعارف‌ها و دانشنامه‌ها از مهم‌ترین کتابهای مرجع به شمار می‌روند که در آنها می‌توان چکیده مباحث مربوط به موضوعات متنوع را به صورت طبقه‌بندی شده مطالعه کرد. این آثار معمولاً در کتابخانه‌ها نگهداری می‌شوند اما کتابخانه‌ای که همه آنها را در اختیار داشته باشد کمتر پیدا می‌شود. تنها کتابخانه‌ای که می‌توان در آن به بهترین شکل از این آثار استفاده کرد اینترنت است. دانشنامه‌های بزرگ و معروف با امکانات جستجو از طریق اینترنت قابل دریافت‌اند. در اینجا چند مورد از آنها معرفی می‌شود:

دانشنامه بریتانیکا (www.britanica.com)

بزرگ‌ترین دائرةالمعارف به زبان انگلیسی است که هزاران مقاله درباره موضوعات گوناگون و میلیون‌ها لغت را شامل می‌شود. مقالات این پایگاه دارای پیوندهایی است که کاربر را به مقالات مرتبط دیگر هدایت می‌کند. مقالات این پایگاه دائماً به‌روزرسانی می‌شود.

ویکی‌پدیا (http://fa.wikipedia.org)

یکی از دانشنامه‌هایی که براساس ساختار و امکانات اینترنت تهیه شده است و یکی پدیاست. ویکی‌پدیا دانشنامه‌ای الکترونیکی به زبانهای زنده دنیا از جمله زبان فارسی است که نسخه چاپی آن وجود ندارد. این سایت را می‌توان بزرگ‌ترین دانشنامه بشری دانست که در حال حاضر اطلاعات خود را به ۲۷۲ زبان در اختیار کاربران قرار می‌دهد و به زبان فارسی بیش از یکصد هزار مدخل دارد؛ این در حالی است که تعداد مدخلهای بخش انگلیسی به بیش از نیم میلیون می‌رسد.

از ویژگیهای مهم این دانشنامه آن است که همه افراد در هر کشوری که زندگی کنند، می‌توانند براساس اساسنامه دانشنامه در نوشتن و ویرایش محتوای دانشنامه مشارکت داشته باشند. ویکی‌پدیا به کاربران اجازه می‌دهد که پرونده‌ها و فایل‌هایی از متن، تصویر، صدا و... را در دانشنامه بارگذاری کنند و بدین وسیله محتوای مقالات این دانشنامه را غنی‌تر نمایند. به دلیل همین مداخلات غیرمتخصصانه نیز از اعتبار لازم برای انتشار دقیق علمی برخوردار نیست؛ اما اطلاعات آن برای جستجوهای بعدی به‌ویژه درباره موضوعاتی که اطلاعاتی از آنها نداریم یا آگاهی ما درباره آنها اندک است می‌تواند مفید باشد.

لغت‌نام. Error! Bookmark not defined. (www.loghatnameh.org)

این پایگاه لغت‌نامه بزرگ دهخدا را در دسترس همگان قرار داده است. در این پایگاه می‌توان معنی و شرح واژگان آثار ادبی و تاریخی زبان فارسی را به سه روش جستجو کرد: ۱. معانی مختلف واژه با ذکر منابع آنها ۲. معانی اصطلاحی واژه ۳. معانی واژه با شاهد مثال.

همچنین در این پایگاه می‌توان پس از ثبت نام، از طریق بخش مدیریت واژه‌ها برای واژه‌های جدید معنا نوشت یا معنای واژه‌های موجود را ویرایش کرد.

مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی (cgie.org.irwww)

این پایگاه متعلق به مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی یا مرکز پژوهشهای ایرانی و اسلامی است که به منظور تدوین و انتشار دانشنامه‌های عمومی و تخصصی و کتابهای مرجع در حوزه‌های مختلف معارف بشری به‌ویژه فرهنگ و تمدن ایرانی بنا نهاده شده است. این

پایگاه به زبانهای فارسی، عربی و انگلیسی در دسترس است. در این پایگاه اطلاعات مدخلهای دایرةالمعارف بزرگ اسلامی موجود است.

۴-۴-۴. سازمانها و نهادهای مرتبط با زبان و ادب فارسی

برخی از منابع را می‌توان در پایگاههای سازمانها و نهادهای مرتبط با زبان و ادب فارسی پیدا کرد. در اینجا چند نمونه از این پایگاهها معرفی می‌شوند:

فرهنگستان زبان و ادب فارسی (www.persianlanguage.ir)

این پایگاه دارای قسمتهای مختلفی در زمینه‌ی واژه‌سازی است که عبارت‌اند از: دستور خط فارسی، پیشنهاد واژه، اصول و ضوابط واژه‌گزینی، واژه‌های مصوب، گروههای پژوهشی، انتشارات، مجله‌نامه فرهنگستان و ...

بخش گروههای پژوهشی این پایگاه دارای قسمتهای زیر است:

ادبیات معاصر، ادبیات تطبیقی، دانشنامه تحقیقات ادبی، دانشنامه زبان و ادب فارسی در شبه‌قاره، دستور زبان، زبانهای ایرانی، فرهنگ‌نویسی، گویش‌های ایرانی، واژه‌گزینی و ...
فرهنگستان برای اینکه بتواند واژه‌های پیشنهادی سایر پژوهشگران را دریافت کند، در پایگاه پیوندی را برای این منظور در نظر گرفته است تا پژوهشگران با درج مشخصات هر واژه، بتوانند واژه معادل پیشنهادی خود را به اطلاع فرهنگستان برسانند. در بخش واژه‌های مصوب پایگاه، معادل فارسی واژه‌هایی را که به جای واژگان غیر فارسی تصویب شده‌اند می‌توان دید، واژه‌های مصوب براساس الفبای فارسی، الفبای لاتین و حوزه‌ی واژگانی برای دسترسی آسان و سریع پژوهشگران تنظیم شده‌اند.

شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی (www.persian-language.com)

این پایگاه اینترنتی که برای اطلاع‌رسانی در جهت گسترش و اشاعه‌ی زبان فارسی در خارج از ایران و معرفی آثار ادب فارسی راه‌اندازی شده است، در زمینه‌های مختلف ادبی و اطلاع‌رسانی به فعالیت می‌پردازد. در صفحه اصلی این پایگاه قسمتهای مختلفی طراحی شده است تا به نیاز اطلاعاتی پژوهشگران و مراجعان پاسخ گوید. پیوندهای این پایگاه عبارت‌اند از: سخن روز، داستان، شعر، طنز، نثر فارسی، نمایشنامه، اخبار، گزارش، گفتگو،

مقاله، نقد، آثار ادبیات فارسی، اساتید ایران‌شناسی، زبان و فرهنگ ایران، شاعران و نویسندگان، و کودکان و نوجوانان. در این پایگاه فهرستی از اسامی شاعران و نویسندگان و استادان ایران‌شناسی وجود دارد که براساس حروف الفبا تنظیم شده است؛ همچنین در صفحه اصلی می‌توان با وارد کردن نشانی ایمیل خود در خبرنامه این پایگاه عضو شد و از اخبار ادبی، مطلع گردید. یکی از امکانات بارزش این پایگاه برای فارسی‌آموزان غیر فارسی‌زبان، آموزش «آنلاین زبان فارسی» است که درسهای آن در چهار قسمت و هر قسمت در شانزده جلسه با شیوه مجازی به علاقه‌مندان ارائه می‌شود.

بنیاد ایران‌شناسی (<http://www.iranology.ir>)

پایگاه اطلاع‌رسانی بنیاد ایران‌شناسی اطلاعات زیادی را درباره مطالعات ایران‌شناسی، فرهیختگان و مشاهیر ایران، اطلاعات ملی ایران، مراکز ایران‌شناسی خارجی، مراکز ایران‌شناسی داخلی، ایران‌شناسان داخلی و ایران‌شناسان خارجی و نیز اخبار ایران‌شناسی در اختیار قرار می‌دهد.

انجمن شاعران فارسی‌گوی جهان ([www. Ispsp.icro.ir](http://www.Ispsp.icro.ir))

این پایگاه به انجمن شاعران فارسی‌گوی جهان اختصاص دارد و به سه زبان فارسی، عربی و انگلیسی زیر نظر سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی به فعالیت مشغول است که در آن گزارشها، اخبار، مقالات تخصصی درباره اشعار معاصر فارسی و گفتگوهایی با شاعران و منتقدان ادبی معاصر به چشم می‌خورد. بخشهای مختلف این پایگاه عبارت‌اند از: شاعران معاصر فارسی‌گوی، اشعار معاصر فارسی، گزیده شعر معاصر فارسی، مقالات تخصصی، گردهمایی‌ها، کتاب‌شناسی شعر معاصر و انتشارات. در بخش مربوط به گزیده شعر معاصر فارسی، گزیده‌ای از اشعار شاعران معاصر ایرانی، افغانی، تاجیک، ازبک و شاعران سایر کشورهای جهان موجود است. در بخش کتاب‌شناسی شعر معاصر، فهرست کتابهای موجود و همچنین موتور جستجوی پیشرفته به کاربر برای انتخاب و یافتن کتاب شعر مورد نظر و دلخواه کمک می‌کند. در بخش مقالات نیز تازه‌های بخش مقالات و بخش جستجو در مقالات برای کاربران مهیا شده است. با انتخاب فهرست مقالات، کاربر می‌تواند

فهرستی از مقالات ادبی موجود در این پایگاه را در اختیار داشته باشد. با انتخاب هر یک از عناوین مقالات، کاربر می‌تواند متن کامل مقاله را رایگان دریافت کند.

نشانی پایگاههای سایر انجمنهای مرتبط با زبان و ادبیات را در زیر می‌بینید:

انجمن شاعران ایران (www.poetry.ir)

انجمن قلم ایران (<http://anjomanghalam.ir>)

انجمن علمی زبان و ادبیات فارسی (www.anjomanfarsi.com)

انجمن ترویج زبان و ادب فارسی ایران (www.tarvijefarsi.org.ir)

انجمن علمی نقد ادبی ایران (www.iaalc.com)

انجمن ادبی بیدل دهلوی (<http://irafta.com/default.aspx>)

انجمن زبان‌شناسی ایرا. **Error! Bookmark not defined.** (www.lsi.ir)

۴-۵. پایگاههای ادبی جامع

در این پایگاهها اطلاعات متنوع و گسترده‌ای درباره شاخه‌های گوناگون ادبیات و موضوعات مختلف به چشم می‌خورد. آشنایی با امکانات هر پایگاه، به محققان و دانشجویان کمک می‌کند تا متناسب با نیاز اطلاعاتی خود به پایگاه مربوط، مراجعه نمایند. نمونه‌هایی از این پایگاهها معرفی می‌شود:

تازه‌های ادبی (<http://cccc.blogfa.com>)

تازه‌های ادبی یکی از وبلاگهایی است که به‌روزرسانی می‌شود. مدیران این وبلاگ در پایگاههای اینترنتی بهترین مقالات و گفتگوهای ادبی را شناسایی می‌کنند و از طریق پیوند، مخاطبان خود را به آنها متصل می‌کنند. محتویات این وبلاگ بیشتر درباره ادبیات معاصر است، اما از هر موضوعی می‌توان مطلبی در آن یافت. در این وبلاگ، اخبار روزانه، مصاحبه‌ها، دیدگاهها، تحلیل‌های ادبی، گزارشهای سخنرانی‌های ادبی، معرفی آثار تازه منتشر شده و... به چشم می‌خورد.

خزه (<http://khazzeh.com>)

پایگاه ادبی و هنری خزه در چهار بخش جهان داستان، جهان شعر، جهان اندیشه و مقالستان در دسترس است. در بخش جهان داستان قسمتهای داستانهای فارسی، داستانهای ترجمه و نقد داستان؛ در بخش جهان شعر قسمتهای شعر فارسی، شعر ترجمه و نقد شعر وجود دارد.

لوح (www.louh.com)

لوح پایگاهی است که به فرهنگ و ادب فارسی اختصاص دارد و شامل قسمتهایی همچون شعر فارسی، داستان، مطالب طنز، مطالبی درباره سینمای ایران و جهان، اخبار ادبی، عکس، آرشیو مطالب پیشین است. در سمت راست صفحه اصلی، گزینه‌ای با عنوان پربیننده‌ترین مطالب قرار داده شده است تا کاربر بتواند مطالب و عنوانهایی را که پرمخاطب بوده‌اند در اختیار داشته باشد. همچنین در سمت چپ صفحه اصلی، پیوندهایی به برخی دیگر از سایتهای ادبی دیده می‌شود.

خانه شاعران جهان (www.poets.ir)

این سایت پایگاهی مفید برای کاربرانی است که به شعر شاعران کشورهای مختلف جهان علاقه‌مندند. این پایگاه از سال ۱۳۸۵ فعالیت خود را آغاز کرد و تا کنون به معرفی بیش از ۳۰۰ شاعر از گوشه و کنار جهان پرداخته است. شاعرانی که نام بسیاری از آنان برای ادیبان و شاعران ایرانی ناشناخته بود. این سایت هر هفته شاعری را به عنوان شاعر هفته انتخاب می‌کند و درباره زندگی و آثارش اطلاعات مفیدی به مخاطبان ارائه می‌دهد. در بخش نمایه‌های پایگاه نام تمام شاعران به ترتیب حروف الفبا آمده است که با انتخاب هر یک، مخاطب به اشعاری از آن شاعر دسترسی پیدا می‌کند.

هفت‌سنگ (www.7sang.com)

هفت‌سنگ مجموعه‌ای اینترنتی است که در حوزه‌های ادبی، هنری و اجتماعی به زبان فارسی فعالیت می‌کند. از مزایای این پایگاه تهیه ویژه‌نامه‌هایی درباره موضوعات یا شخصیت‌های مشهور است.

دانوش (سرزمین مجازی ادبیات و اندیشه) (www.danoush.ir)

پایگاهی است که به ادبیات مدرن می‌پردازد و دارای بخشهایی همچون شعر، داستان، اندیشه، ترجمه، کتاب، نشریات و خبر است.

۴-۶. پایگاههای ادبی خاص

بعضی از پایگاهها اطلاعات خود را به حوزه خاصی از ادبیات محدود کرده‌اند، مثلاً گروهی از آنها فقط به داستان و داستان‌نویسی می‌پردازند و گروهی دیگر فقط به شعر یا شعر نو توجه دارند، بعضی از آنها نیز به موضوعی خاص تعلق دارند. در این قسمت تعدادی از آنها معرفی می‌شوند:

ادبستان (www.iranpoetry.com)

پایگاه ادبستان درباره شعر معاصر فارسی است بخشهای مختلف این پایگاه عبارت‌اند از: اخبار ادبی، شعر معاصر، با معاصرین، شعر ترجمه، داستان ترجمه، داستان ایرانی، نقد ادبی، مقالات و گفتگو. در بخش مقالات، فهرستی از مقالات ادبی موجود در پایگاه ارائه می‌گردد. کاربر با انتخاب هر یک از عناوین مقالات، می‌تواند متن مقاله را در اختیار داشته باشد. در بخش شعر معاصر، فهرستی از شاعران معاصر ادب فارسی همراه با تصویر این شاعران به کاربر ارائه می‌شود. با انتخاب یکی از شاعران می‌توان مختصری از مشخصات فردی و زندگی‌نامه شاعر و نمونه‌هایی از اشعار وی را دریافت کرد. در قسمتی از این پایگاه ترجمه فارسی شعر شاعران اروپایی و برخی از داستانهای نویسندگان غربی نیز آمده است. در صورتی که کاربران نشانی ایمیل خود را در این پایگاه ثبت کنند می‌توانند اطلاعات ادبی جدید را از طریق پست الکترونیکی دریافت نمایند.

دیاچه (www.dibache.com)

دیاچه پایگاهی در زمینه داستان فارسی است که اطلاعات آن به دو زبان فارسی و انگلیسی عرضه می‌شود. این پایگاه دارای بخشهایی مانند سرمقاله، داستان، گفتگو، نقد، کارگاه داستان‌نویسی، معرفی کتاب، گزارش، مقاله، تازه‌ها، بایگانی و جستجوی پیشرفته است. در بخش مقاله، متن کامل برخی مقالات ادبی داخلی و همچنین ترجمه برخی مقالات مربوط به محققان غربی به چشم می‌خورد. کاربر با انتخاب عنوان مقاله می‌تواند متن کامل مقاله مورد نظر خود را به صورت رایگان دریافت کند. در بخش مربوط به نقد نیز کاربر می‌تواند نقدهایی را که توسط منتقدان ادبی داخلی در مورد مسائل ادبی ایران و جهان نوشته شده است دریافت کند. در بخش تازه‌ها نیز فهرستی از جدیدترین مقالات، داستانها، نقدها، و گفتگوهایی که در پایگاه دیاچه در چند روز گذشته قرار گرفته است به کاربر معرفی

می‌شود و کاربر با انتخاب هر یک از عناوین می‌تواند متن عنوان مورد نظر خود را در اختیار داشته باشد.

گنجور (<http://ganjoor.net>)

گنجور پایگاهی است که در آن آثار سخن‌سرایان پارسی‌گو گردآوری شده است. در این پایگاه می‌توان به محتوای آثار دهها شاعر کلاسیک و معاصر فارسی دسترسی پیدا کرد. این سایت امکان جستجو در متن آثار شاعران فارسی را به صورت انفرادی یا جمعی فراهم آورده است. آثار موجود در این پایگاه برگرفته از لوح فشردهٔ دُرُج و سایتهای گوناگونی از جمله ری‌را، کتابخانهٔ تصوف و دانشگاه فرانکفورت است.

ایرانک (www.iranak.org)

این پایگاه، بانک اطلاعات فرهنگ و ادبیات کودکان ایران است که اطلاعات آن به دو زبان فارسی و انگلیسی عرضه می‌شود. در این پایگاه خدمات متعددی در زمینهٔ فرهنگ و ادبیات کودک در قالبهای مختلف ارائه می‌شود که کتاب، نشریه، مقاله، پایان‌نامه، سند، گزارش، جزوه و عکس از جملهٔ آنهاست. کاربر با انتخاب هر عنوان می‌تواند فهرستی از مطالب مرتبط موجود در پایگاه را دریافت کند، مثلاً با انتخاب گزینهٔ کتاب، فهرست زیادی از کتابهای مربوط به کودکان و نوجوانان که در این آرشیو موجود است به کاربر ارائه می‌شود.

سایت شورای کتاب کودک (www.cbc.ir)

این پایگاه وابسته به شورای کتاب کودک است که سابقه‌ای طولانی در زمینهٔ کتابهای کودکان و ادبیات کودک دارد. این پایگاه از بخش‌های مختلف و متنوعی تشکیل شده و به زبان انگلیسی نیز قابل دسترسی است. از جمله بخش‌های مختلف این پایگاه می‌توان به بخش معرفی و نقد و بررسی کتاب‌های منتشر شده، بخش نمایشگاه آثار و بخشی به عنوان مقاله اشاره کرد. همچنین در این پایگاه می‌توان تازه‌های نشر در مورد کتاب کودک، خبرهای به‌روز و نیز اطلاعاتی راجع به انواع همایشهای مرتبط با موضوع کودکان را به دست آورد.

تاریخ ادبیات کودکان ایران (www.koodaki.org)

این پایگاه وابسته به مؤسسه پژوهشی تاریخ ادبیات کودکان است که در آن مواردی از قبیل تازه‌های کتاب کودکان، مراسم بزرگداشت و انواع لینک‌های مرتبط با موضوع کودکان قابل دسترس است.

پایگاه داده‌های زبان فارسی (http://pldb.iics.ac.ir)

پایگاه داده‌های زبان فارسی به منظور ایجاد مجموعه‌ای بزرگ از پیکره‌های گوناگون زبان فارسی امروز طراحی شده است و در آن متنهای برگزیده ادبی، علمی، هنری، سیاسی و مانند اینها از گونه‌های نوشتاری و گفتاری فارسی وجود دارد. این سامانه امکان جستجوی واژه‌ها و ترکیبها را به همراه گزارشهای آماری متنوعی از متون فراهم می‌کند. افزون بر اصل متنها و واژه‌های به کار رفته در آنها، معنی، مقوله دستوری، آوانگاشت و ریشه بسیاری از واژه‌ها نیز در پایگاه وجود دارد. این پایگاه در مرحله اول ۱۵۰۰ متن مهم نظم و نثر ادبیات معاصر ایران شامل داستان، شعر، نمایشنامه، فیلمنامه و مقالات نشریه‌های علمی و ادبی را در اولویت بررسیهای خود قرار داده است.

المخطوطات (www.makhtota.ksu.edu.sa)

این پایگاه حاوی بیش از یازده هزار نسخه خطی از متون کهن است. این آثار به صورت عناوین پیاپی در قسمت "استعراض المخطوطات" قابل دسترسی است. امکان جستجو در عناوین، مؤلفان و ناسخان و ... در قسمت "ابحث عن مخطوطه" فراهم شده است. در این سایت علاوه بر نسخ خطی عربی نسخه‌هایی نیز به زبان فارسی و ترکی وجود دارد.

شعر نو (www.shereno.com)

در این پایگاه، کاربر می‌تواند از جدیدترین اشعار شاعران جوان معاصر آگاه شود. فهرستی بسیار گسترده از شاعران معاصر در این سایت وجود دارد و کاربر با انتخاب نام هر شاعر، می‌تواند مجموعه‌ای از دفترهای شعری او را دریافت کند. مجموعه اشعار شاعران نسلهای مختلف معاصر در این سایت به چشم می‌خورد. از چهره‌های مشهوری نظیر سهراب سپهری، فروغ فرخزاد، احمد شاملو، مهدی اخوان ثالث و فریدون مشیری گرفته تا شاعران نسل جوان معاصر. در مجموع (تا این تاریخ) نام نزدیک به ۱۸۰۰ شاعر در این آرشیو موجود است و حدود ۳۵۰۰ دفتر شعری از آنان در اختیار کاربران قرار دارد. مطالب این

پایگاه به صورت رایگان قابل دریافت است. در این پایگاه قسمتهایی مانند ثبت نام شاعران جدید، گالری عکس و تالار گفتگو نیز وجود دارد.

آنات (www.aanaat.com)

آنات پایگاه تخصصی شعر کوتاه ایران و جهان است. در این پایگاه می‌توان لینک شاعران جدید به همراه نوع و سبک شعری آنها را مشاهده کرد. در این پایگاه بخش‌هایی چون شعر سپید، نیمایی کوتاه، هایکو، رباعی، سه‌گانی، دوبیتی، شعر کوتاه طنز، شعر کوتاه گیلکی، لیکو، شعر فرانو و ... وجود دارد. در این پایگاه می‌توان اشعار کوتاهی به زبان‌های انگلیسی، فرانسه، ترکی، عربی، روسی، چینی و زبان‌های مختلف دیگر را هم یافت.

لوحهای فشرده

نوعی دیگر از منابع الکترونیکی، منابعی است که در قالب لوح فشرده مانند CD یا DVD عرضه می‌شود. محتوای لوحهای فشرده، گاه متن یک کتاب است که به صورت الکترونیکی منتشر می‌شود و به آن E-Book می‌گویند و گاه شامل متن چند هزار کتاب، مقاله و یا سایر اطلاعات علمی می‌شود. مهم‌ترین مزیت لوح فشرده بر منابع چاپی، راحتی حمل آن است؛ به علاوه اینکه از قابلیت‌های الکترونیکی نیز برخوردار است؛ از جمله امکان جستجو در محتوای آن و چندرسانه‌ای بودن (شامل متن، صدا، تصویر، فیلم، انیمیشن و ...). هم اکنون بسیاری از مؤسسات و مراکز نشر، بخشی از آثار خود را تنها در قالب لوح فشرده عرضه می‌کنند، برخی از ناشران نیز همزمان با انتشار نسخه‌های چاپی کتاب یا مجله، نسخه الکترونیکی آنها را نیز به صورت لوح فشرده به بازار ارائه می‌کنند.

در این قسمت بخشی از لوحهای فشرده که می‌تواند مورد استفاده پژوهشگران و دانشجویان رشته زبان و ادبیات فارسی قرار گیرد به اختصار معرفی می‌شود. علاقه‌مندان برای اطلاع بیشتر از محتوای این نرم‌افزارها، و چگونگی استفاده از آنها می‌توانند به بخش معرفی یا راهنمای هر لوح فشرده مراجعه کنند.

لوحهای فشرده در این کتاب با توجه به محتوای آنها به چند دسته تقسیم می‌شوند:

این نرم‌افزار را شرکت مهندسی سلیم رایانه منتشر کرده است. بخشی از امکانات این مجموعه الکترونیکی عبارت است از:

۱. دیوان کامل ۹ شاعر بزرگ (دیوان حافظ، کلیات سعدی، دیوان مولانا، رباعیات خیام، رباعیات باباطاهر عریان، دیوان عطار، دیوان پروین اعتصامی، دیوان ناصر خسرو، دیوان رودکی)؛
۲. زندگینامه شعرا همراه با دکلمه؛
۳. قابلیت مشاعره در چهار سطح مختلف؛
۴. فرهنگ لغات (همراه با اعراب گذاری)؛
۵. فال‌نامه حافظ (همراه با ترجمه انگلیسی)؛
۶. جستجوی پیشرفته؛
۷. ترانه و تصنیف؛
۸. تصاویر مینیاتوری؛
۹. راهنمای کامل در کل برنامه؛
۱۰. امکان چاپ اشعار با قلمهای متنوع؛
۱۱. ترجمه آثار به زبان انگلیسی شامل دیوان حافظ، بوستان و گلستان سعدی، مثنوی معنوی، بابا طاهر و خیام؛
۱۲. دکلمه اشعار.

دیوان بزرگان

مجموعه‌ای از نسخه‌های الکترونیکی پنج اثر جاودانه ادبیات فارسی است که سیستم نرم‌افزاری کتابخانه آن را تهیه کرده است. امکانات این نرم‌افزار عبارت‌اند از:

۱. متن کامل دیوان حافظ (تصحیح غنی و قزوینی)، مثنوی معنوی (تصحیح نیکلسون)، کلیات سعدی (تصحیح دکتر فروغی)، کلیات شمس تبریزی (تصحیح فروزانفر)، کلیات نظامی گنجوی شامل مخزن الاسرار، خسرو و شیرین، لیلی و مجنون، هفت‌پیکر، شرفنامه و اقبالنامه (تصحیح وحید دستگردی)؛
۲. قرائت کامل دیوان حافظ توسط منوچهر انور؛
۳. فال گویا؛

۴. تطابق صفحات نسخه الکترونیکی با کتب چاپی؛
۵. جستجوی پیشرفته به صورت لغوی، ترکیبی، لغات هم خانواده، لغات هم معنی؛
۶. امکان نشانه گذاری، حاشیه نویسی، نشانه رنگی و ... .

بزرگ ترین کتابخانه الکترونیک شعر (۲)

شرکت مهندسی سلیم رایانه این نرم افزار را منتشر کرده است که شامل مجموعه آثار ۳۰ شاعر پرآوازه همراه با بیش از ۶۰۰ دقیقه دکلمه اشعار است. در این لوح فشرده ۶۷ اثر این شاعران گردآوری و مجموعه ای از مقالات درباره آثار ادب فارسی گنجانده شده است. امکانات دیگر این لوح فشرده عبارت است از: مجموعه ۲۰ اثر از آثار شاعران خارجی همراه با ترجمه، دکلمه اشعار، سرگرمی ادبی، جستجوی پیشرفته، نشانی سایتهای مربوط به ادبیات، فرهنگ لغات، لیست دلخواه، معانی، بیان، بدیع، ترانه و تصنیف، امکان چاپ اشعار و آثار، راهنمای کامل در کل برنامه، آرشیو (عکس، فیلم، سخنرانی و ...).

شعر بهاران (غزلیات مولوی، سعدی و حافظ)

این نرم افزار را موسسه فرهنگی ثامن منتشر کرده است و اطلاعات و امکانات آن عبارت است از: متن کامل غزلیات سعدی و حافظ براساس تصحیح غنی و قزوینی، متن کامل دیوان کبیر براساس تصحیح فروزانفر، حروفچینی متن براساس آخرین رسم الخط مصوب فرهنگستان زبان فارسی، موسیقی اصیل ایرانی، دکلمه گزیده ای از اشعار حافظ، شرح زندگانی حافظ، سعدی و مولوی، امکان جستجو بر اساس مطلع، قافیه، ترکیب کلمات و عبارات در هر دیوان و یا کلیه دیوانها، امکان چاپ اشعار انتخابی .

مثنوی معنوی

- مؤسسه خدمات کامپیوتری نور وابسته به مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی این نرم افزار را منتشر کرده است. اطلاعات و امکانات این نرم افزار عبارت است از:
۱. متن کامل مثنوی به همراه قرائت کامل ابیات؛
  ۲. پنج شرح مبسوط بر ابیات مثنوی از محمدتقی جعفری، بدیع الزمان فروزانفر، سید جعفر شهیدی، ملاهادی سبزواری و موسی نثری؛
  ۳. ارتباط ابیات مثنوی با آیات قران کریم و روایات معصومین؛

۴. کتابخانه شامل متن ۳۲ مجلد از شرحهای مثنوی و ارتباط آن با ابیات و آیات؛
۵. پیشگفتاری در زمینه مولوی‌شناسی با صدای استادان برجسته معاصر، آقایان میرجلال‌الدین کزازی، کریم زمانی و حسین آهی؛
۶. فهرست اعلام: اشخاص، اماکن، قبایل و فرق؛
۷. اطلاعات جامعی از شخصیت مولانا و کتاب مثنوی معنوی؛
۸. کتاب‌شناسی جامع مثنوی؛
۹. جستجوی پیشرفته با دامنه عنوان و ردیف و قافیه؛
۱۰. چاپ، یادداشت‌برداری، ثبت علائم پژوهشی و راهنما.

شاهنامه فردوسی

- مؤسسه خدمات کامپیوتری نور وابسته به مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی این نرم‌افزار را منتشر کرده است. اطلاعات و امکانات این نرم‌افزار عبارت است از:
- روایت کامل ابیات شاهنامه مبتنی بر نسخه چاپ مسکو با صدای اسماعیل قادرپناه به همراه هفت ترجمه و شرح و نثر شامل:
۱. ترجمه به نثر پارسی: میترا مهرآبادی؛
  ۲. شاهنامه به نثر: اقبال یغمائی؛
  ۳. ترجمه و شرح انگلیسی: روبن لوی با صدای خانم ورجی؛
  ۴. ترجمه و شرح انگلیسی: آرتور جورج دادموند وارنر؛
  ۵. ترجمه و شرح انگلیسی: جیمز اتکینسن؛
  ۶. ترجمه و شرح عربی: الفتح بن علی البنداری؛
  ۷. ترجمه و شرح فرانسه: ژول مول.
- ویژگیهای تخصصی این نرم‌افزار عبارت است از: کتاب‌شناسی جامع شاهنامه، نسخه‌شناسی، آرایه‌های ادبی، زن در شاهنامه، مقاله‌های برگزیده، فرهنگ نامهای شاهنامه، فرهنگ لغات و ترکیبات، فیلم و نقالی (بیش از دو ساعت)، بیش از صدها تصویر از شاهنامه، بازبینی متن کامل به خط نستعلیق، امکان پژوهش، جستجو، چاپ، یادداشت‌برداری و ...

سروش قونیه ۲ (مثنوی معنوی)

نیستان جم این نرم افزار را منتشر کرده است. امکانات این نرم افزار عبارت اند از:

۱. قرائت لب لباب مثنوی توسط عبدالکریم سروش؛
۲. سماع درویشان به صورت فیلم؛
۳. زندگینامه مولانا و قرائت ۱۰۰ قطعه از اشعار مثنوی و دیوان شمس به انگلیسی؛
۴. متن کامل مثنوی و لب لباب مثنوی به تصحیح عبدالکریم سروش؛
۵. فهرست آیات و احادیث مثنوی به همراه ترجمه آنها؛
۶. فرهنگ الفاظ مثنوی و واژه نامه مثنوی؛
۷. جستجو، چاپ و ...

آئینه دوم

این نرم افزار تفسیر دفتر دوم مثنوی است که نیستان جم آن را منتشر کرده است. اطلاعات و امکانات این نرم افزار عبارت اند از:

۱. تفسیر دفتر دوم مثنوی معنوی توسط عبدالکریم سروش؛
۲. متن کامل مثنوی معنوی به تصحیح عبدالکریم سروش؛
۳. متن کامل دیوان غزلیات شمس تبریزی با امکان جستجو و چاپ؛
۴. نحوه سروده شدن مثنوی و زندگینامه مولانا از زبان عبدالکریم سروش؛
۵. فهرست آیات و احادیث مثنوی به همراه ترجمه با قابلیت نمایش و امکان جستجو؛
۶. فرهنگ الفاظ و واژه نامه مثنوی؛
۷. امکان جستجو بر روی شش دفتر مثنوی و چاپ ابیات؛
۸. زندگینامه مولانا و قرائت بیش از ۱۰۰ قطعه از اشعار مثنوی معنوی و دیوان شمس به انگلیسی.

رسول آفتاب

این نرم افزار گزیده غزلیات شمس است که نیستان جم آن را منتشر کرده است. امکانات این نرم افزار عبارت است از:

۱. قرائت ۴۲۵ غزل از غزلیات دیوان شمس توسط عبدالکریم سروش؛
۲. متن کامل دیوان شمس به تصحیح بدیع الزمان فروزانفر؛

۳. نمایش متن گزیده غزلیات شمس به خط نستعلیق؛
۴. امکان جستجوی پیشرفته بر روی دیوان شمس؛
۵. چاپ غزلیات به خط زیبای نستعلیق؛
۶. تفسیر کامل سه غزل ناب از غزلیات شمس توسط دکتر سروش؛
۷. فیلم از مزار مولانا و شهر قونیه؛
۸. تفأل به دیوان شمس؛
۹. تصنیف و آواز با صدای استادان موسیقی ایران، بیش از ۵۰ قطعه آوازی؛

لسان الغیب حافظ

اطلاعات و امکانات این نرم‌افزار که نیستان جم آن را منتشر کرده است عبارت‌اند از: متن کامل دیوان حافظ براساس تصحیح قزوینی و غنی، ترجمه دیوان حافظ به انگلیسی توسط هنری ویلبر فورس کلارک، نمایش و چاپ غزلها به خط نستعلیق، امکان جستجو از یک حرف تا مصرع، فهرست غزلیات براساس مطلع و قافیه، فرهنگ ملمعات و ترجمه و تلفظ آنها، فرهنگ واژگان و ضرب‌المثلها، وزن و بحر غزلها، فال حافظ، منتخب آواز، تصنیف، تصاویر و مینیاتور، قرائت کامل دیوان حافظ توسط موسوی گرمارودی با رعایت درست‌خوانی، شمرده‌خوانی و شیواخوانی. در این مجموعه، متن کامل مثنوی معنوی و غزلیات شمس نیز در دسترس است.

سروش حافظی

- امکانات این نرم‌افزار که نیستان جم آن را منتشر کرده است عبارت‌اند از:
۱. مباحث حافظ‌شناسی ارائه‌شده توسط عبدالکریم سروش (بیش از ۷۰ ساعت)؛
  ۲. بیش از ۱۵۰۰ نمایه موضوعی جلسات حافظ‌شناسی؛
  ۳. امکان جستجو بر روی نمایه‌های موضوعی؛
  ۴. دیوان غزلیات حافظ براساس نسخه غنی و قزوینی؛
  ۵. فهرست غزلیات براساس مطلع و قافیه؛
  ۶. فهرست ملمعات همراه با ترجمه فارسی؛
  ۷. امکان چاپ غزلها به خط نستعلیق؛
  ۸. وزن و بحر عروضی غزلها؛

۹. امکان جستجو و چاپ موارد یافت‌شده؛

۱۰. واژه‌نامه دیوان حافظ؛

۱۱. فال حافظ.

مثنوی مولوی (بانگ‌نای)

این نرم‌افزار شامل اطلاعات و امکانات زیر است:

زندگینامه مولوی و تاریخچه مثنوی، متن کامل مثنوی با امکان جستجوی لفظی و موضوعی به همراه نثر مربوط به اشعار و شرح آنها، ترجمه کامل متن مثنوی به انگلیسی، فرهنگ لغات مثنوی، نقد ادبی شامل دیباچه فارسی و انگلیسی و مکاتب مربوط به دیدگاه‌های بزرگان ادبیات جهان، آرایه‌های ادبی شامل ضرب‌المثل‌ها و صنایع ادبی، داستانهای مصور به صورت انیمیشن، تصنیف‌های متعدد، کتابشناسی، اشاره‌ای کوتاه به علوم انسانی و طبیعی موجود در مثنوی.

گلستان سعدی

امکانات و اطلاعات این نرم‌افزار که مؤسسه تبیان آن را منتشر کرده است عبارت است از: متن کامل گلستان سعدی با صدای ساعد باقری، ترجمه گلستان به زبان انگلیسی، جستجوی سریع و آسان واژگان گلستان، فرهنگ لغات شامل معانی لغات گلستان، شرح سفرهای سعدی به نقاط گوناگون جهان، بهره‌گیری از تصاویر نقاشی برای بازگویی حکایات گلستان، چند سرگرمی آموزنده، زندگینامه برخی از شعرای بزرگ ایران، استفاده از چندین تصنیف به همراه تصاویر مناظر طبیعی، پرسش و پاسخهای مرتبط با دستور زبان فارسی، زندگینامه و موضوعات گوناگون مربوط به سعدی و آثارش، تصاویر خوشنویسی و مینیاتورهای مرتبط با حکایات گلستان.

حافظ

اطلاعات و امکانات موجود در این نرم‌افزار که مؤسسه تبیان آن را منتشر کرده است عبارت است از: متن کامل دیوان غزلیات، امکان دسترسی به غزلیات حافظ از راه مطلع غزل و از طریق موضوعات کشف‌الایات و فهرست لغات موجود در غزلها، تصاویر مینیاتور از اشعار حافظ به همراه متن اشعار حافظ به صورت خوشنویسی، معنی برخی از

ابیات غزلیات حافظ و بعضی از واژه‌ها به همراه شرح غزلها، زندگینامه حافظ به صورت موضوعی، کتابشناسی حافظ، گرفتن فال حافظ و اطلاعاتی در مورد آن، بهره‌گیری از موسیقی سنتی، تصنیفهای اشعار حافظ همراه با اطلاعاتی در مورد این تصنیف‌ها.

رباعیات خیام

این نرم‌افزار که شرکت یاسین رایانه آن را منتشر کرده است حاوی متن کامل رباعیات خیام براساس نسخه محمدعلی فروغی همراه با دکلمه کلیه رباعیات خیام است. در این نرم‌افزار امکان چاپ اشعار انتخابی و امکان جستجو براساس مطلع، قافیه، ترکیب کلمات و عبارات وجود دارد.

شاهنامه فردوسی

این نرم‌افزار را مرکز خدمات کامپیوتری نور منتشر کرده و امکانات و اطلاعات آن عبارت است از: متن کامل شاهنامه به دو زبان فارسی و انگلیسی، جستجو در متن شاهنامه از طریق کلمات و عبارات، دستیابی به قسمتهای مورد نظر از طریق انتخاب تیرهای مربوط، تابلوهای خوشنویسی از اشعار شاهنامه با خط استادان برجسته کشور به همراه قرائت منتخب ابیات، ۲۲ پرده از نقاشیهای شاهنامه به همراه داستانهای آن به زبان فارسی و انگلیسی به صورت صوتی، شرح کامل شاهنامه به صورت نثر و مطابقت آن با متن منظوم، فرهنگ کامل لغات شاهنامه، برداشتی موضوعی از مثلهای شاهنامه در موارد گوناگون، معرفی حکیم ابوالقاسم فردوسی و نحوه گردآوری شاهنامه به صورت صوتی، منتخب موسیقی اصیل ایرانی.

شاهنامه حکیم طوس

این نرم‌افزار محصول شرکت جهان رایانه و شامل اطلاعات و امکانات زیر است: متن کامل شاهنامه بر اساس نسخه ویرایش شده چاپ مسکو، نمایش پرده‌خوانی مرشد ولی‌الله ترابی و پخش موسیقی برگزیده حماسی، فرهنگ نامها، مکانها و واژگان دشوار شاهنامه به همراه نقشه جغرافیایی شاهنامه، زندگینامه حکیم طوس، توانایی جستجوی واژه‌ها و چاپ آنها بر روی نوشتار شاهنامه، نمایش نگاره‌های شاهنامه (مشمول بر ۱۸۰ مینیاتور قهوه‌خانه‌ای).

بوستان سعدی

در این نرم‌افزار که شرکت مهندسی پژوهشی نوین آن را منتشر کرده است امکانات و اطلاعات زیر موجود است:

متن کامل بوستان سعدی به همراه روایت متن، فهرست واژگانی کلمات موجود در ابیات، جستجو بر اساس کلمه مورد نظر، زندگینامه بزرگان ادب ایران زمین، امکان انتقال اشعار به فایل و چاپگر.

فیه ما فیه

مؤسسه فرهنگی گل صد برگ این نرم‌افزار را منتشر کرده است که شامل متن کتاب فیه ما فیه به همراه مقدمه و شرح حسین محی‌الدین الهی قمشه‌ای به همراه قرائت مقدمه توسط ایشان و همچنین قرائت مقالات و شرح آنهاست.

الموسوعة الشعرية ۳

این نرم‌افزار یکی از برنامه‌هایی است که در آن اشعار عربی و آثار شعرای تاریخ ادبیات عرب جمع‌آوری شده است. هدف تهیه‌کنندگان این مجموعه آن بوده است که همه اشعار سروده شده به زبان عربی از عصر جاهلیت تا سال ۱۹۵۲ میلادی را در آن جمع‌آوری کنند. اشعار بیش از ۲۳۰۰ شاعر در این نرم‌افزار آمده است. از امکانات این نرم‌افزار می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. امکان دستیابی به زندگینامه شاعران عرب
۲. قرائت بعضی از اشعار معروف به‌ویژه معلقات
۳. دارا بودن بیش از ده معجم عربی به عربی از جمله تاج‌العروس و لسان‌العرب و...
۴. امکان جستجو در اشعار و کلیه آثار ادبی موجود در برنامه.

برای دانلود نرم‌افزار می‌توانید به این نشانی مراجعه کنید: www.arabiforal.com/post/73

شاعران امروز

این نرم‌افزار که مؤسسه رسانه‌ساز دانش آن را منتشر کرده است شامل فهرست الفبایی شماری از شاعران و ترانه‌سرایان معاصر، همچنین منتخب اشعار شاعران به همراه دکلمه برخی از آثار و تصاویر و مشخصات شاعران به همراه جستجوی پیشرفته است.

کوچه خاطرها

مؤسسه فرهنگی گل صد برگ این نرم‌افزار را منتشر کرده است. این نرم‌افزار شامل مجموعه کامل هفت فصل از اشعار فریدون مشیری به همراه زندگینامه این شاعر و دیدگاه‌های استادان برجسته ادبی درباره او و اشعارش است و تصاویری از مشیری و مراسم تشییع پیکرش نیز در آن آمده است.

دیوان فارسی شهریار

در این نرم‌افزار که محصول شرکت مهندسی پژوهشی نوین است اطلاعات و امکانات زیر وجود دارد:

متن کامل دیوان فارسی و زندگینامه استاد شهریار، فهرست واژگانی کلمات موجود در ابیات، جستجو براساس کلمه مورد نظر، زندگینامه بزرگان ادب ایران زمین، امکان انتقال اشعار به فایل و چاپگر. شرکت نوین نرم‌افزار دیگری به نام دیوان ترکی شهریار با امکانات مشابه عرضه کرده که در آن اشعار ترکی او ارائه شده است.

پروین اعتصامی

این نرم‌افزار محصول مؤسسه فرهنگی رهنماست که در آن آثار پروین اعتصامی، شاعر زن معاصر آمده است. این آثار شامل مثنویها، غزلها، قصیده‌ها، قطعه‌ها و ... با قابلیت جستجو است.

کتابخانه الکترونیک شعرای معاصر

این کتابخانه الکترونیکی (رساشاپ) شامل کتابهای شعر و داستان شاعران و نویسندگان معاصر مانند شاملو، سپهری، هدایت، فروغ فرخزاد، گلشیری، شفیعی کدکنی، سیاوش کسرای و جلال آل احمد است. همچنین گزیده‌ای از دیوان غزلیات و قصاید شعرای قدیم همچون جامی، حافظ، خیام، سعدی، رودکی و ... و چندین کتاب ترجمه شده همچون قلعه حیوانات، بیگانه و ... در دسترس علاقه‌مندان است.

دُرَج ۴ (کتابخانه الکترونیک شعر فارسی)

مجموعه‌ای از نسخه‌های الکترونیکی آثار ادب فارسی است که شرکت مهر ارقام رایانه با پشتیبانی شرکت الرمس آن را منتشر کرده است. درج ۴ نرم‌افزاری است که بیش از یک میلیون بیت از شعر شاعران مشهور و متن تعدادی از آثار نویسندگان ادب فارسی را عرضه کرده است. یکی از امکانات خوب این نرم‌افزار ارائه واسط کاربری سه زبانه (فارسی، عربی، انگلیسی) است؛ این ویژگی استفاده غیر فارسی‌زبانان از این نرم‌افزار را آسان کرده است. امکانات دیگر این نرم‌افزار عبارت‌اند از:

۱. متن کامل ۲۳۶ اثر منظوم و منشور از ۱۳۸ شاعر و نویسنده فارسی‌زبان، ترجمه هشت اثر برگزیده از شش شاعر به زبان انگلیسی و منتخب اشعار سه شاعر به زبان عربی؛
۲. زندگینامه کامل شعرا به همراه تصاویر و تصانیف مختصر؛
۳. متن کامل تاریخ ادبیات ایران اثر ادوارد براون؛
۴. لغت‌نامه فارسی با ۲۵۰ هزار واژه و بیش از ۴۰۰ هزار معنی؛
۵. مشاهده معنی واژه‌های موجود در متن اشعار و لغت‌نامه؛
۶. امکان حاشیه‌نویسی بر ابیات؛
۷. ایجاد گزیده‌های شخصی از ابیات و اشعار مورد نظر؛
۸. جوق الف برای نشانه‌گذاری صفحات و بازگشت به صفحات نشانه‌گذاری شده؛
۹. ارتباط بین کلیه اطلاعات ارائه‌شده به صورت ابرمتن؛
۱۰. امکان جستجوهای گوناگون در متن آثار ادبی؛
۱۱. موسیقی پس‌زمینه؛
۱۲. دکلمه کامل غزلیات حافظ و گلستان سعدی و بخشی از آثار شاعران دیگر؛
۱۳. ارائه تصاویری از شعرا، دست‌نوشته‌ها و عکسهایی از مقبره شاعران؛
۱۴. ارائه تصنیف‌های زیبا و اصیل ایرانی که براساس اشعار این شاعران ساخته شده است؛
۱۵. شماره‌گذاری اتوماتیک ابیات؛
۱۶. نمایش جزئیات آماری هر کتاب (تعداد شعر، بیت، کلمه)؛
۱۷. فال حافظ با امکان چاپ؛
۱۸. امکان تنظیم قلمهای نمایش و چاپ با هر یک از قلمهای موجود در برنامه؛
۱۹. امکان تنظیم پس‌زمینه‌ها؛

۲۰. بیش از ۱۵۰۰ جدول کلمات متقاطع بر اساس دیوانهای شعرای بزرگ مانند حافظ، سعدی، مولانا، بابا طاهر، خیام و پروین اعتصامی؛
۲۱. بانک اطلاعات ادبی (صنایع ادبی و قالبهای شعری)؛
۲۲. نگارخانه تصانیف و تصاویر شعرا.
۲۳. امکان نمایش فیلم در بخش نگارخانه.
۲۴. امکان ایجاد فیلتر براساس نوع کتاب.
۲۵. ایجاد بخش فرهنگ اصطلاحات براساس کتاب "امثال و حکم" دهخدا همراه با امکان جستجو.
۲۶. امکان به روزرسانی نرم افزار از طریق اینترنت.

۴-۵. فرهنگها، دانشنامه‌ها و کتابشناسیها

لغت‌نامه دهخدا

این لوح فشرده را مؤسسه لغت‌نامه دهخدا وابسته به دانشگاه تهران منتشر کرده است. مهم‌ترین امکانات نسخه سوم این لوح عبارت‌اند از: جستجو در عناوین لغت‌نامه شامل ۳۴۳۴۶۶ مدخل، جستجوی هوشمند در فهرست مدخلها، جستجوی ترکیبی در متن لغت‌نامه، شواهد و پانویسها؛ ارائه طومار الفبایی ترکیبها و امثال با امکان جستجو در آنها.

دانشنامه اصطلاحات و ضرب‌المثلهای پارسی

این نرم‌افزار را ح. رحمت‌نژاد تهیه کرده و مؤسسه رسانه‌ساز دانش آن را منتشر کرده است. اطلاعات و امکانات این مجموعه عبارت‌اند از:

۱. شامل ۴۴۰۰ ضرب‌المثل پارسی به همراه معانی اصطلاحات؛
۲. بیش از ۴۴۰ ریشه داستانی ضرب‌المثلهای برگرفته از کتب کهن پارسی؛
۳. فهرست الفبایی و جستجوی پیشرفته در ضرب‌المثلهای؛
۴. امکان نمایش ضرب‌المثل روز با هر بار روشن شدن رایانه.

دانشنامه اصطلاحات و ضرب‌المثلهای جهان

این نرم‌افزار را ح. رحمت‌نژاد تهیه کرده و مؤسسه رسانه‌ساز دانش آن را منتشر کرده است. اطلاعات و امکانات این مجموعه عبارت‌اند از:

۱. شامل ۴۴۰۰ ضرب‌المثل ملل جهان همراه معانی اصطلاحات؛

۲. بیش از ۴۴۰ ریشهٔ داستانی ضرب‌المثل‌های پارسی برگرفته از کتب کهن پارسی؛
۳. فهرست الفبایی و جستجوی پیشرفتهٔ ضرب‌المثلها؛
۴. امکان نمایش ضرب‌المثل روز با هر بار روشن شدن رایانه.

کتیبه

نرم‌افزاری کتابشناسی است که خانهٔ کتاب آن را منتشر کرده است و شامل مشخصات کتابهایی است که از سال ۱۳۷۳ در ایران منتشر شده‌اند. این اطلاعات به شیوهٔ دیوبی مرتب شده‌اند و امکان جستجو در آنها برحسب عنوان، مؤلف و موضوع وجود دارد.

قاموس‌النور

این نرم‌افزار فرهنگ لغت جامعی است که آن را مرکز تحقیقات علوم اسلامی برای دستیابی سریع و آسان به معنی لغات عربی منتشر کرده است و محتوای آن شامل ۲۹ جلد کتاب مرجع لغت به زبان عربی (کتاب‌العین، لسان‌العرب، مجمع‌البحرین) است. این برنامه دارای امکان جستجوهای متنوع و پیشرفته، نمایش واژگان و متن از مدخل‌های گوناگون، تطبیق متن نمایش با فهرست کتاب و بالعکس است.

طلوع (فرهنگ اصطلاحات علوم اسلامی)

این نرم‌افزار را بنیاد علوم و معارف اسلامی تهیه کرده و محتوای آن شامل شرح و توضیح ۲۲۵۰۰ اصطلاح علوم اسلامی است. امکانات این برنامه عبارت‌اند از: جستجوی کامل الفاظ در تمام اصطلاحات، تعیین دامنهٔ جستجوی اصطلاحات در میان علوم، معرفی منابع و مآخذ در حوزهٔ علوم اسلامی، فرهنگ واژه‌های مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی و ارائهٔ هزار ضرب‌المثل رایج در زبان فارسی.

فرهنگ لغات انصاف‌پور

این نرم‌افزار که مؤسسهٔ آریانا آن را منتشر کرده است از جامع‌ترین لغت‌نامه‌های فارسی به فارسی کاملاً گویا با تلفظ بیش از هشتاد هزار لغت است؛ با امکان جستجوی پیشرفته در سرواژه‌ها و معانی، ۲۵۰۰ تصویر مرتبط با لغات، اطلاعات تکمیلی دربارهٔ لغات برگرفته شده از فرهنگ، فهرست نشانه‌های اختصاری، زندگینامهٔ مؤلف و ...

لغت‌نامه مرجع آریانا

این نرم‌افزار که مؤسسه آریانا آن را منتشر کرده است در برگیرنده واژه‌های هفده فرهنگ عمومی و تخصصی به زبانهای مختلف است. واژه‌نامه‌های عمومی شامل فرهنگهای دوزبانه از جمله: انگلیسی به فارسی، فارسی به انگلیسی، انگلیسی به انگلیسی، فارسی به انگلیسی، انگلیسی به انگلیسی، انگلیسی به آلمانی، آلمانی به انگلیسی، انگلیسی به عربی، عربی به انگلیسی و واژه‌نامه‌های تخصصی شامل: واژه‌نامه جامع پزشکی فارسی به انگلیسی، واژه‌نامه جامع پزشکی انگلیسی به انگلیسی، واژه‌نامه جامع پزشکی انگلیسی به فارسی، واژه‌نامه جامع کامپیوتر انگلیسی به فارسی است. در این برنامه متن کامل تمامی اطلاعات دایره‌المعارف معروف و جامع Microsoft Encarta نیز موجود است. سایر امکانات این نرم‌افزار عبارت‌اند از:

قابلیت ترجمه کامل متن به صورت کلمه به کلمه، غلط‌یاب املایی برای متون انگلیسی، تلفظ کامل لغات انگلیسی، قابلیت جستجوی پیشرفته، قابلیت دسترسی به معانی فارسی لغات عربی، ایتالیایی، آلمانی، اسپانیایی و فرانسوی فقط با یک کلیک بر روی معنی انگلیسی آنها، دارای بیش از شش میلیون ورودی همراه با بسیاری از ترکیبها و معانی مختلف لغات در جملات مختلف، ریشه‌یابی کامل لغات مورد نظر.

دانشنامه انکارتا (<http://encarta.msn.com>)

یکی از کامل‌ترین دانشنامه‌های جهان و حاوی مقالات مرجع کوتاه، اطلس جهانی و بسیاری از اطلاعات مفید دیگر است. نسخه ۲۰۰۸ آن دارای ۶۷ هزار مقاله در زمینه‌های گوناگون است. از امکانات دیگر اینکارتا بازبهای علمی برای بالا بردن سطح دانش کاربران، نقشه‌های جهانگردی دوبعدی و سه‌بعدی، استفاده از فلش صداها و مانند اینهاست.

آموزش زبان فارسی**تندآموز زبان فارسی**

«تندآموز زبان فارسی» که مهدی ضرغامیان آن را تهیه کرده و کانون زبان ایران منتشر کرده است، به منظور آموزش زبان فارسی گفتاری در دوره‌های کوتاه‌مدت تهیه شده است

و مخاطبان اصلی آن علاقه‌مندان به فراگیری زبان فارسی هستند که نمی‌توانند در دوره‌های آموزشی بلندمدت شرکت کنند. از این رو در تنظیم این لوح فشرده کوشش شده است بخشی از پرکاربردترین الگوهای دستوری و متداول‌ترین واژه‌های فارسی و نیز برخی از عبارتها و اصطلاحات گفتاری آموخته شوند. برخی از ویژگیهای تندآموز زبان فارسی به این شرح است: زبان آموزشی در این تندآموز، زبان گفتاری معیار ایران است، آموزش زبان فارسی بدون استفاده از زبان واسطه خارجی صورت می‌پذیرد، آموزش بدون بهره‌گیری از خط فارسی و با تکیه بر الفبای آوانگار انجام می‌گیرد، دو درس پایانی تندآموز به آموزش قواعد زبان رسمی و نوشتاری و نیز الفبای فارسی اختصاص یافته است تا علاقه‌مندان امکان فراگیری عمیق‌تر زبان فارسی را بیابند. این لوح فشرده شامل هفده درس است. هر درس دارای بخشهای حفظ کنید (شامل گفتگو)، بدانید (شامل گفتارهایی با الگوهای مشخص دستوری)، تکرار کنید، بخوانید و جواب دهید (شامل تمرینهای مختلف) است.

آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان

در این نرم‌افزار کاربر در سه سطح مختلف مبتدی، متوسطه و پیشرفته، همراه با هجده فصل و ۸۷ درس با حروف الفبای فارسی، اعداد فارسی و نگارش و تلفظ آنها آشنا می‌شود. همچنین کاربر می‌تواند با استفاده از تستهای جمله‌سازی و بازی با اعداد به تمرین بیشتر بپردازد. در سطح متوسطه و پیشرفته کلمه‌ها و ترکیبهای تازه همراه با معنی انگلیسی و تلفظ فارسی آنها به کاربر ارائه می‌شود. در بخش **Tour** این نرم‌افزار تصویر بیش از صد منطقه دیدنی ایران همراه با اسم و مشخصات نمایش داده می‌شود.

زبان فارسی

این مجموعه که برای آموزش غیرفارسی‌زبانان تهیه شده است، شامل چهار **dvd** است که به آموزش زبان و فرهنگ ایرانی می‌پردازد. این اثر تألیف دکتر احمد صفار مقدم است که به همت شورای گسترش زبان فارسی تهیه شده است. مطالب چهارگانه آمده در این مجموعه عبارت‌اند از:

جلد اول: درسهای پایه

جلد دوم: پایتخت ایران

جلد سوم: ایران امروز
جلد چهارم: تاریخ، فرهنگ و تمدن ایران.

نرم‌افزار فارسی نوشتاری - گفتاری

این نرم‌افزار تألیف دکتر سیدحامد رضیئی است و شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی آن را تهیه کرده است. این نرم‌افزار که ویژه دانشجویان فرانسه‌زبان است به آموزش زبان فارسی با تکیه بر فرهنگ و هنر ایران زمین می‌پردازد.

۴-۶. سایر لوحهای فشرده قابل استفاده در مطالعات ادبی

تراث (جامع منابع فرهنگ و ادب)

نرم‌افزار تراث که آن را مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی منتشر کرده است مجموعه‌ای از کتابهای مربوط به ادب، فرهنگ و علوم مسلمانان است که مطالب مندرج در آن شامل گزارشهای ادبی، تاریخی، حدیثی، اخلاقی، حکمت و فکاهه است. مطالب موجود در این مجموعه بسیار متنوع و مختلف است و می‌تواند در علوم مختلف به کار آید. بخشهای اصلی این برنامه عبارت‌اند از:

۱. نمایش: در صفحه نمایش، منابع کهن در موضوعاتی چون ادب، شعر، بلاغت، مثل، تاریخ، اخلاق، حکایات، اخبار، تراجم، نجوم، حیوان و لغت وجود دارد. در این قسمت متن کامل ۶۶ عنوان کتاب فارسی و عربی در ۳۰۹ جلد قابل مشاهده است.

۲. جستجو: در این بخش، امکان جستجوی موضوعی در ۸۸۰۰۰ عنوان باب به وسیله فهرست‌گزینی برای محقق فراهم شده است.

۳. قرآن: در این قسمت، متن کامل قرآن کریم با رسم‌الخط نیری همراه با دو قابلیت نمایش و جستجو وجود دارد.

۴. لغت‌نامه: در این بخش، متن کامل هفت دوره لغت‌نامه عربی و فارسی در ۵۲ جلد با قابلیت جستجو از طریق ریشه و مشتق ارائه شده است.

امکانات پژوهشی این برنامه شامل حاشیه‌نویسی، علامت‌گذاری، رنگی کردن و نمایه‌گذاری است که در استفاده بهتر از برنامه به کاربر یاری می‌رساند.

جامع تفاسیر نور

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی این نرم‌افزار را تهیه و منتشر کرده است. یکی از اصلی‌ترین بخشهای این نرم‌افزار، کتابخانه است که در واقع، گنجینه‌ای نفیس از کتابهای تفسیر، ترجمه و فرهنگ‌نامه‌های قرآنی به شمار می‌آید و شامل متن کامل ۳۰۲ عنوان کتاب در ۱۴۱۹ جلد است که عبارت‌اند از:

۱. متن کامل قرآن کریم؛
  ۲. ۱۸۴ عنوان تفسیر فارسی و عربی در ۱۲۲۵ جلد؛
  ۳. ۵۴ ترجمه فارسی و ۴۷ ترجمه در ۲۵ زبان دیگر مانند انگلیسی، روسی، آلمانی، اردو، فرانسوی، ترکی، مالایی و ...؛
  ۴. متن کامل چهار عنوان تفسیر انگلیسی در ۳۰ جلد (المیزان، نمونه، نورالقرآن و میراحمد علی)؛
  ۵. پنج فرهنگ‌نامه قرآنی در ۳۲ مجلد و سه لغت‌نامه عربی به عربی در ۲۴ مجلد و یک لغت‌نامه عربی به فارسی، با قابلیت جستجو در کتابخانه.
- امکانات این نرم‌افزار عبارت‌اند از: جستجوی ساده و ترکیبی در متن و فهرست، همزمانی نمایش قرآن، ترجمه‌ها و تفاسیر، تجزیه و ترکیب همه آیات، فهرست درختی و گزینشی مطالب، قابلیت مقایسه متن دو کتاب مختلف با یکدیگر.

جامع الاحادیث

این نرم‌افزار را که مرکز کامپیوتری علوم اسلامی منتشر کرده است از بزرگ‌ترین کتابخانه‌های احادیث اهل بیت (ع) است شامل ۱۸۷ عنوان کتاب در ۴۴۲ جلد از ۹۰ مؤلف در موضوعات مختلف شامل متن کامل قرآن کریم، نهج البلاغه، صحیفه سجادیه، کتب اربعه، وسائل الشیعه، مستدرک الوسائل، بحار الانوار، مصادر و منابع بحار الانوار، کتب هشتگانه رجال و مجموعه کتابهای شیخ مفید، شیخ صدوق، سید ابن طاوس و دیگر علما، لغت‌نامه‌های «کتاب‌العین»، «لسان‌العرب» و «مجمع‌البحرین».

مهم‌ترین امکانات این برنامه عبارت‌اند از: ارائه ۷۶ جلد از کتابها با اعراب کامل، امکان جستجوهای مختلف در آیات قرآن، احادیث و لغت‌نامه، ارتباط مستقیم آیات با احادیث، ارتباط مستقیم احادیث با قرآن و لغت‌نامه، امکان مقابله متنها با یکدیگر، قابلیت یادداشت‌برداری از متن احادیث، قرآن و لغت‌نامه، معرفی کامل کتابها و مؤلفان آنها.

کتابخانه حکمت اسلامی (جامع منابع منطق و فلسفه اسلامی)

این نرم‌افزار را مؤسسه خدمات کامپیوتری نور تهیه و منتشر کرده است که محتوای آن شامل متن کامل ۲۱۰ عنوان کتاب در ۲۵۹ جلد از متون حکمت به دو زبان عربی و فارسی تا زمان ملاحادی سبزواری است در موضوعاتی چون منطق، تاریخ فلسفه، حکمت افلاطونی و نوافلاطونی، حکمت مشاء، حکمت اشراق و حکمت متعالیه با استفاده از آثار مؤلفانی همچون ارسطو، افلاطون، افلوپین، ابونصر فارابی، شیخ‌الرئیس، ابن رشد، فخرالدین رازی، خواجه نصیرالدین طوسی، میر داماد، صدرالمألهین و ملاحادی سبزوای؛ همچنین متن ۱۱۰ کتاب و مقاله به زبان انگلیسی از فلاسفه یونان و یازده عنوان فرهنگ‌نامه به منظور آشنایی با اصطلاحات متون فلسفی در این نرم‌افزار موجود است.

سایر امکانات این نرم‌افزار عبارت‌اند از: ارتباط متون با شروح مربوط به آنها به‌طور مستقل، امکان جستجوی متنوع و پیشرفته در تمام متون از طریق کلمه و ترکیب واژگان، ارتباط واژگان کتب با لغت‌نامه‌های برنامه، متن کامل ده دوره لغت‌نامه عربی و فارسی در ۶۲ جلد.

عرفان ۲

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی این نرم‌افزار را تهیه و منتشر کرده است. محتوای این برنامه مشتمل بر ۴۰ عنوان کتاب در ۹۴ جلد از آثار مهم عرفانی است از قبیل: الفتوحات المکیه، فصوص الحکم، مفتاح الغیب، مصباح الأنس، تمهید القواعد، المحجة البیضاء فی تهذیب الاحیاء، مصباح الهدایة الی الخلافة والولایة، منازل السائرین، احیاء علوم الدین و رساله‌النصوص به همراه حواشی و تعلیقات بزرگان. امکانات این برنامه عبارت‌اند از: جستجوی لفظی ساده و مرکب در متن و فهرست کتابها، جستجو در آیات قرآن از طریق کلمه و ریشه، محدود کردن دامنه برنامه به کتاب، جلد و یا باب خاصی از آن، دسترسی کاربران به معنای لغات از طریق فهرست ریشه و مشتق واژگان بر اساس لغت‌نامه لسان‌العرب و معرفی اجمالی کتب برنامه و عرضه شرح حال مؤلفان.

در این نرم‌افزار که مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور آن را منتشر کرده است اطلاعات ارزشمند و متنوع ۶۵ پایگاه اینترنتی قرآنی گزینش، طبقه‌بندی و عرضه شده‌اند. صفحه دانشنامه برجسته‌ترین قسمت نرم‌افزار محسوب می‌شود که حاوی متن کامل قرآن کریم با خط عثمان طه، دوره‌های کامل ترجمه تفسیر المیزان و تفسیر نمونه، سی ترجمه کامل از قرآن به ۲۲ زبان مختلف و دو دوره ترتیل کامل با صدای استاد ابوبکر الشاطری و استاد الغامدی است. همچنین در این نرم‌افزار ۷۵۰ کتاب و ۱۰۰۰ پایان‌نامه مرتبط با قرآن معرفی شده‌اند و متن کامل ۷۷۰ عنوان مقاله در زمینه علوم و معارف قرآنی در دسترس قرار داده شده‌اند. معرفی ۱۰۴ پایگاه اینترنتی قرآنی، پرسش و پاسخ، قصه‌های قرآنی، احادیث قرآنی، تابلوهای هنری، نسخه‌های خطی و ... از دیگر بخشهای این نرم‌افزار است.

دانشنامه جامع معارف قرآن ۲

این نرم‌افزار را مرکز فرهنگ و معارف قرآن کریم تهیه کرده است. در این لوح فشرده چهار بخش اصلی، شامل تفسیر راهنما، فرهنگ قرآن، فرهنگ موضوعی، تفاسیر و امکانات فنی و پژوهشی وجود دارد. از امکانات این نرم‌افزار می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. ارائه یک دوره کامل تفسیر قرآن کریم در بیست جلد
۲. نمایه‌های الفبایی و موضوعی آیات قرآن
۳. برخورداری از نظام ارجاعات در عناوین مترادف و پیوسته
۴. شامل بیست دوره تفسیر که ده دوره از علمای شیعه و ده دوره از تفاسیر علمای اهل سنت است.

این نرم‌افزار به صورت رایگان در پایگاه www.maarefquran.com قابل دسترسی است.

دانشنامه نهج البلاغه

این نرم‌افزار را مرکز تحقیقات رایانه‌ای حوزه علمیة اصفهان تولید و منتشر کرده و محتوای آن شامل متن نهج البلاغه به همراه چهل ترجمه و ۲۵ شرح است. از امکانات این نرم‌افزار دارا بودن لغت‌نامه فعال در متن، تطبیق متون ترجمه و شرحهای نهج البلاغه با یکدیگر، نمایش ۱۶۰۰۰ عنوان موضوع، به صورت ساختار درختی و محیط کاری سه زبانه (فارسی، عربی، انگلیسی) است.

دانشنامه علوی

در این نرم‌افزار که توسط مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی انتشار یافته، منابع مرتبط با نهج‌البلاغه گردآوری شده است. از امکانات این نرم‌افزار می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. نمایش متن نهج‌البلاغه بر اساس پنج نسخه معتبر به همراه قرائت کامل نهج‌البلاغه
۲. ارائه متن کامل ۲۹۲ جلد کتاب در مورد نهج‌البلاغه
۳. ۲۷ ترجمه به زبان‌های فارسی، انگلیسی و فرانسوی
۴. هفت شرح و ترجمه منظوم
۵. ۳۳ عنوان شرح و تعلیقه در ۱۶۴ جلد، به زبان‌های فارسی و عربی
۶. دسترسی به فهرستهای گوناگونی چون آیات، احادیث، ادعیه، اشعار، امثال و اعلام
۷. ۳۵۶ کتاب به عنوان فهرست مصادر نهج‌البلاغه
۸. جستجوهای مختلف در متن و فهرست کتب

پرشیا (ایران، کهن‌تو از تاریخ)

لوح فشرده چندرسانه‌ای است که با کوشش حسن زنده‌دل تهیه شده و توسط نشر ایرانگردان منتشر شده است. محتوای آن شامل شرح سه هزار مدخل ایران‌شناسی، شش هزار اسلاید برگزیده و زیبا، اطلاعات استانها و شهرها، فیلمهای کوتاه، موسیقی نواحی، نقشه ایران، شهرهای بزرگ و جاده ابریشم، روستاهای شگفت‌انگیز و عشایر ایرانی است.

خلاصه فصل چهارم:

در این فصل دانشجو با نقش منابع الکترونیکی در پژوهش‌های ادبی آشنا می‌شود. در ابتدا گونه‌های مختلف منابع الکترونیکی در حوزه مطالعات ادبی معرفی شده‌اند و مهم‌ترین پایگاه‌های اینترنتی و لوح‌های فشرده مرتبط با تحقیقات ادبی به صورت تفصیلی بررسی و تحلیل شده‌اند. به این منظور انواع منابع اینترنتی و وبلاگ‌ها و پایگاه‌وب‌ها معرفی و طبقه‌بندی شدند. دانشجو در ادامه با مشاهده طبقه‌بندی ابزارهای جستجو می‌تواند به سهولت و سادگی آثار مدنظر خود را رصد و شاسایی کند. مهارت‌های جستجو در اینترنت گام دیگری است که در این فصل دانشجو با آن آشنا می‌شود.

پایگاه‌های اینترنتی مرتبط با پژوهش‌های ادبی مهم‌ترین بخش این فصل است که به صورت ذیل توصیف و توصیه شده‌اند. پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران، پایگاه استنادی علوم جهان اسلام، بانک اطلاعات علمی کشور، پایگاه مجلات تخصصی نور، نانشنامه‌ها و فرهنگها در حوزه پژوهش‌های ادبی، سازمانها و نهادهای مرتبط با زبان و ادب فارسی، پایگاه‌های ادبی جامع کشور، پایگاه‌های ادبی خاص، لوح‌های فشرده در پژوهش‌های ادبی دیگر اجزای این فصل است که نویسندگان سعی کردند به صورت گام به گام دانشجو با آن آشنا شود.

خودآزمایی فصل چهارم

تشریحی:

۱. مهم ترین مزایای منابع الکترونیکی نسبت به منابع چاپی چیست؟
۲. مهم ترین عواملی که موجب کم توجهی دست‌اندرکاران ادبیات به منابع الکترونیکی به‌ویژه منابع اینترنتی شده است چیست؟
۳. مزایای منابع الکترونیکی چیست؟
۴. انواع منابع اینترنتی را نام ببرید؟
۵. تفاوت سرویس وبلاگ و پایگاه وب در چیست؟
۶. مهم ترین و کاربردی ترین ابزارهای جستجو در منابع اینترنتی چیست؟
۷. چند نمونه از موتور جستجوی در منابع ادبی را نام ببرید؟
۸. مهم ترین مهارت‌های جستجو در اینترنت چیست؟
۹. یافتن اطلاعات درباره یک موضوع در اینترنت از چند طریق است؟ (شیوه های جستجو)
۱۰. عملگرهای AND، OR و NOT در جستجوی منابع در اینترنت چه نقشی دارند؟
۱۱. مهم ترین پایگاه‌های اینترنتی مرتبط با پژوهش‌های ادبی کدام است؟
۱۲. چند مرکز از مراکز اطلاع رسانی علمی را نام ببرید؟
۱۳. پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران چه خدماتی در حوزه مدارک می دهد؟
۱۴. پایگاه استنادی علوم جهان اسلام چه خدماتی می دهد؟
۱۵. بانک اطلاعات علمی کشور چه خدماتی می دهد؟
۱۶. پایگاه مجلات تخصصی نور چه خدماتی می دهد؟
۱۷. بانک اطلاعات نشریات کشور چه خدماتی می دهد؟
۱۸. چند نمونه ازدانشنامه‌ها و فرهنگها در حوزه پژوهش های ادبی را نام ببرید؟
۱۹. سازمانها و نهادهای مرتبط با زبان و ادب فارسی را معرفی کنید؟
۲۰. چند نمونه از پایگاه‌های ادبی جامع را نام ببرید؟
۲۱. چند نمونه از پایگاه‌های ادبی خاص را نام ببرید؟
۲۲. چند نمونه از لوح های فشرده در پژوهش های ادبی را نام ببرید؟

نستی:

۱. نظام آموزشی و پرورشی در رشته‌های ادبی بر اساس کدام اصل شکل گرفته است؟
(الف) منابع مکتوب چاپی (ب) مسموعات (ج) نسخ خطی (د) منابع اینترنتی
۲. کدام منبع بزرگ‌ترین و متنوع‌ترین شبکه اطلاعاتی در اختیار محققان ادبی در داخل و خارج کشور است؟
(الف) اینترنت (ب) کتابخانه (ج) نسخ خطی (د) تصاویر ماهواره‌ای
۳. منابع اینترنتی از جهت قالب و امکانات به چند دسته طبقه‌بندی می‌شود؟
(الف) وب‌سایت-ایمیل (ب) ایمیل-جیمیل (ج) وب‌سایت-وب‌نوشت (د) وب‌نوشت-ایمیل
۴. کدام روش در یافتن اطلاعات درباره یک موضوع در اینترنت کاربرد ندارد؟
(الف) جستجوی فرضیه (ب) جستجوی کلیدواژه‌ها (ج) جستجوی جملات و عبارات (د) جستجوی مفهومی
۵. آسان‌ترین نوع جستجو در یافتن اطلاعات درباره یک موضوع در اینترنت چیست؟
(الف) جستجوی فرضیه (ب) جستجوی کلیدواژه‌ها (ج) جستجوی جملات و عبارات (د) جستجوی مفهومی
۶. این جمله مربوط به کدام پایگاه اطلاعاتی برای کاربران فرهنگ و ادب فارسی است؟
«پایگاهی که در زمینه داستان فارسی اطلاعات را به زبان فارسی و انگلیسی عرضه می‌کند»
(الف) ادبستان (ب) دیباچه (ج) گنجور (د) ایرانک
۷. کدام پایگاه اطلاعاتی به منظور ایجاد مجموعه‌ای بزرگ از پیکره‌های گوناگون زبان فارسی امروز طراحی شده است؟
(الف) تاریخ ادبیات کودکان ایران (ب) پایگاه داده‌های زبان فارسی (ج) پایگاه شعر نو (د) آانات
۸. اطلاعات کدام نرم‌افزار کتابشناسی به شیوه دیویی مرتب شده و امکان جستجو در آنها بر حسب عنوان، مؤلف و موضوع وجود دارد؟
(الف) طلوع (ب) قاموالنور (ج) تندآور زبان فارسی (د) کتیبه
۹. عنوان «جامعه منابع فرهنگ و ادب» در مطالعات ادبی مربوط به کدام لوح فشرده ادبی است؟
(الف) تراث (ب) جامع‌الاحادیث (ج) آریانا (د) انکارتا

واژه نامه و اصطلاحات کلیدی

اتیمولوژی: ریشه شناسی

ایضاح: روشن و مشخص

پروپوزال: طرح نامه پیشنهادی دانشجو در حوزه و موضوع خاص که پس از گذراندن دروس نظری تدوین و نهایی می شود. لذا پروپوزال پیشنهادی پایان نامه است که در آن اطلاعات مربوط به پایان نامه ثبت می شود و پس از تصویب به دانشجو و استاد راهنما ابلاغ می شود تا پژوهش در چارچوب آن اجرا شود. دانشجو در این سند، طرح توجیهی خود را برای پژوهشی که در نظر دارد اجرا کند ارائه می دهد و در آن چارچوب نظری تحقیق، پرسش های اساسی، فرضیات تحقیق، اهمیت و ضرورت آن، قلمرو تحقیق، مراحل اجرای آن و به طور کلی مجموعه اقدامات لازم برای اجرای پایان نامه را بیان می کند. پروسه: فرایند انجام کار از ابتدا تا مرحله خاص.

تحدید: تعریف و تعیین حدود و ثغور مطلب. در این کتاب غالباً با واژه «تعریف» همراه و هم نشین شده است.

جعل: ایجاد یک امر و چیز. غالباً در این کتاب در مقابل خلق به کار رفته است. یعنی خلق ایجاد یک امر از عدم و نچیز است و جعل کشف یک چیز است که قبلاً ایجاد شده بود. خدای نامتشخص: خدایی که تشخص و غیر ندارد.

خدای متشخص: خدایی که غیر دارد و چیزی است غیر از من، کوه، دریا و...
خدای متشخص انسان وار: خدایی که غیر دارد و چیزی شبیه مختصات و ویژگی های انسانی دار. یعنی ویژگی های انسانی (عاطفه، احساس و...) را می تواند به اطلاق کرد.
خدای متشخص نا انسان وار: خدایی که غیر دارد اما مختصات و ویژگی های انسانی را ندارد.

دور هرمنوتیکی: مربوط به مقوله فهم و تفسیر متن است، اولین بار توسط فردریش آست فیلسوف آلمانی وضع شد و بعدها ویژگی های این اصطلاح، تأثیر فراوانی بر هرمنوتیک گادامر گذاشت. مطابق این اصطلاح، فهم کل منوط به فهم یکایک اجزاء و فهم اجزاء، منوط به فهم کل است.

روان شناسی دگماتیزم: نگاه تک بعدی داشتن در شناخت پدیده ها.

ضیق: تنگ.

عشق آگاپتیک: خواستن بی غرض و بی سودی است که فقط به خاطر آن چیز است.

عشق اروتیک: خواستن جسم و ماده و شهوانی است.

عشق فیلو تیک: خواستن بر مبنای معرفت و آگاهی است.

علقه: علاقه و میل.

علیقه: به معنای تعلق و علاقه است و عموماً با واژه سلیقه همراه می‌شود.

فیلولوژی: واژه‌شناسی.

ماتن: نویسنده‌ای که اثر خلاقانه و بدیع می‌آفریند مانند بوستان، گلستان و ... بنابراین هر نویسنده و مولف، ماتن نیست. به عبارت دیگر ماتن به شخصی اطلاق می‌شود که آفریننده متنی ادبی (اثر هنری که در زمره آثار زیباشناختی قرار دارد) است؛ لذا ماتن در این زمینه و بافت، غیر از مؤلف و نویسنده است. چرا که واژه‌های اخیر، عام‌تر و فراگیرتر از ماتن است و علاوه بر متن خلاقه و ادبی، هر اثری را شامل می‌شود.

معنون: چیزی که ذیل عنوان یک اثر باشد.

متعذر: محال

متعسر: دشوار

مولفه: در این کتاب معادل **component** آمده است.

واحد پژوهش: در این کتاب مقصود از واحدهای پژوهشی؛ مقاله و کتاب و پایان‌نامه است که از آنها در این کتاب به عنوان واحدهای پژوهش یاد می‌شود.

ورزه: اسم مصدر از ریشه ورزیدن و به معنای ورزش و فعالیت ذهنی و فیزیکی است. به عبارت دیگر کنش و واکنش ذهنی از یک مرحله به مرحله دیگر است.

هرمنوتیک: دانش فهم متن است که از ترکیب سه شاخه زبانشناسی یعنی کاربردشناسی، معناشناسی و نحوشناسی به دست می‌آید. نحوشناسی ساختار زبان را می‌شناسد و شامل صرف و نحو است. معناشناسی به شناخت معنای مفردات جمله می‌پردازد و کاربردشناسی به کاربرد کلمات در بافت‌ها و زمینه‌های خاص می‌پردازد. این سه شاخه به کمک یکدیگر موجب فهم و تفسیر متن می‌شوند که به آن هرمنوتیک می‌گویند.

علامت «/» در کل کتاب به معنای «یا» است.

پاسخ نامه

فصل اول:

جواب ۱: گزینه «ب». جواب ۲: گزینه «الف». جواب ۳: گزینه «الف». جواب ۴: گزینه «د».
جواب ۵: گزینه «الف». جواب ۶: گزینه «الف». جواب ۷: گزینه «ج». جواب ۸: گزینه «ب».

فصل دوم:

جواب ۱: گزینه «ج». جواب ۲: گزینه «ب». جواب ۳: گزینه «الف». جواب ۴: گزینه «ب».
جواب ۵: گزینه «ب». جواب ۶: گزینه «ب». جواب ۷: گزینه «د». جواب ۸: گزینه «ب».
جواب ۹: گزینه «د».

فصل سوم:

جواب ۱: گزینه «الف». جواب ۲: گزینه «د». جواب ۳: گزینه «ج». جواب ۴: گزینه «الف».
جواب ۵: گزینه «ج». جواب ۶: گزینه «ج». جواب ۷: گزینه «ب». جواب ۸: گزینه «ب».
جواب ۹: گزینه «الف». جواب ۱۰: گزینه «ب».

فصل چهارم:

جواب ۱: گزینه «الف». جواب ۲: گزینه «الف». جواب ۳: گزینه «ج». جواب ۴: گزینه «الف».
جواب ۵: گزینه «ب». جواب ۶: گزینه «ب». جواب ۷: گزینه «ب». جواب ۸: گزینه «د».
جواب ۹: گزینه «الف».

منابع

- آقابخشی، علی اکبر و محمد نقی مهدوی (۱۳۶۳)، کتابشناسی کتابشناسیها، تهران: مرکز اسناد و مدارک علمی.
- آزاده، محمد (۱۳۹۰)، فلسفه و معنای زندگی، اول، نگاه معاصر.
- آسمند، علی (۱۳۸۹)، روشهای تحقیق کاربردی در ادبیات فارسی، اول، نشر ملک‌ان.
- احمدی گیوی، حسن (۱۳۷۳)، آیین پژوهش و مرجع‌شناسی، تهران: نشر هما.
- احمدی گیوی، حسن (۱۳۷۷)، ادب و نگارش، هفتم، تهران، نشر قطره.
- احمدی، بابک (۱۳۸۰)، ساختار و تأویل متن، چاپ پنجم، تهران، نشر مرکز.
- _____ (۱۳۸۴)، ساختار و تأویل متن، تهران، نشر مرکز.
- استاپلتون، پل (۱۳۷۴)، شیوه نوشتن مقالات تحقیقی، نائینان، شاهد.
- اسکیلایس، اوله مارتین (۱۳۸۷)، درآمدی بر فلسفه و ادبیات، مرتضی نادری، اول، تهران، اختران.
- اسکولز، رابرت (۱۳۷۹)، درآمدی بر ساختارگرایی در ادبیات، فرزانه طاهری، مؤسسه انتشارات آگاه.
- _____ (۱۳۹۰)، «به سوی نشانه‌شناسی ادبیات»، محمد غفاری، کتاب ماه، شماره ۵۱.
- اصنافی، امیررضا و علی حمیدی، «نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات در توسعه آموزش و دانش با تأکید بر نقش کتابخانه‌های مجازی»، سایت پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران به نشانی www.irandoc.ac.ir.
- امید، محمود (۱۳۸۰)، «استفاده کاربردی از فناوری اینترنت به عنوان ابزار تحقیق»، کتابداری، دفتر ۳۷، صص ۶۷-۸۳.
- ایزوتسو، توشیهیکو (۱۳۸۸)، مفاهیم اخلاقی - دینی در قرآن مجید، فریدون بدره‌ای، دوم، تهران، نشر و پژوهش فرزانه روز.
- پارسی‌نژاد، ایرج (۱۳۸۰)، روشنفکران ایرانی و نقد ادبی، اول، تهران، سخن.
- پاینده، حسین (۱۳۸۵)، نقد ادبی و دموکراسی، اول، تهران، نیلوفر.
- تیگر، پل دی و باربارا بارون تیگر (۱۳۸۸)، هنر شناخت مردم، محمد گذرآبادی، اول، هرمس.
- ثروتی، فرید و دیگران (۱۳۸۶)، مرجع سایتهای اینترنت - ادبیات فارسی، تهران: فیض دانش.
- جکسن، مایلزم (۱۳۷۳)، «آینده کتاب در عصر الکترونیک»، ترجمه نعمت‌الله جهانفرد، فصلنامه کتاب، صص ۹۲-۹۷.
- حافظ شیرازی، شمس‌الدین محمد (۱۳۷۱)، دیوان حافظ، اول، تهران، ناهید.

- حسینی، میرهادی، (۱۳۸۰)، «ادبیات و شعر در اینترنت»، کتاب ماه ادبیات و فلسفه، شماره‌های ۴۳ تا ۴۶.
- حافظ‌نیا (۱۳۷۷)، مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، اول، سمت.
- حیدری، بهروز، (۱۳۸۳)، «نشر الکترونیکی: مزایا و معایب»، فصلنامه اطلاع‌رسانی، دوره ۱۹، شماره ۳ و ۴، بهار و تابستان، ص ۵۱-۶۰.
- خرمی مهر، سیامک (۱۳۸۷)، راهنمای نگارش و ارائه مقالات علمی - پژوهشی، اول، آبگین رایان.
- خواجه نظام‌الملک (۱۳۵۶)، سیاست‌نامه، هیوبرت دارک، اول، بنیاد فرهنگ.
- دانسی، مارسل (۱۳۸۷)، نشانه‌شناسی رسانه‌ها، گودرز میرانی و بهزاد دوران، اول، تهران، چاپار.
- داورپناه، محمدرضا (۱۳۸۷)، جستجوی اطلاعات علمی و پژوهشی در منابع چاپی و الکترونیکی، تهران: دبیرش و چاپار.
- دسپ، علی (۱۳۸۸)، بررسی تحلیل گفتمانی رمانهای سیمین دانشور، دانشگاه تربیت مدرس (پایان‌نامه)، استاد راهنما: حسینعلی قبادی.
- دبیرسیاقی، محمد (۱۳۶۸)، فرهنگهای فارسی و فرهنگ گونه‌ها؛ تهران: انتشارات اسپرک.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۳۷)، لغتنامه، ج ۱ (مقدمه)، تهران: مؤسسه لغتنامه دهخدا.
- دیلمقانی، میترا، «دانشگاههای مجازی: چالشها و ضرورتها، پایگاه اینترنتی به‌نشانی www.iritn.com.
- دلاور، علی (۱۳۸۷)، مبانی نظری و عملی - پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی، تهران، رشد.
- رامین‌نیا، مریم (۱۳۹۰)، بررسی و تحلیل چندآوایی در مثنوی معنوی، دانشگاه تربیت مدرس (رساله)، استاد راهنما: حسینعلی قبادی.
- راهنمای کتاب (۱۳۵۶) سال بیستم، شماره ۲ و ۱.
- رضی، احمد و محسن اکبرآبادی (۱۳۸۷)، «اینترنت و ادبیات»، مجموعه مقالات کنگره ملی علوم انسانی، به اهتمام مظفر نامدار، جلد ۲، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- رضی، احمد (۱۳۸۹)، «مرجع‌شناسی اینترنتی در حوزه مطالعات ادبی»، فصلنامه تخصصی زبان و ادبیات فارسی، سال ۲، شماره ۸.
- رنجبر، احمد (۱۳۷۷)، روش تحقیق و مآخذشناسی؛ ج ۵، تهران: انتشارات اساطیر.
- زرین‌کوب، عبدالحسین (۱۳۴۶)، شعر بی‌دروغ شعر بی‌تقاب، اول، تهران، علمی.

- _____ (۱۳۶۹)، جست‌وجو در تصوف ایران، چهارم، تهران، امیرکبیر.
- سپهسالار، فریدون (۱۳۲۵) رساله سپهسالار، سعید نفیسی، اول، بنیاد فرهنگ.
- ستوده، غلامرضا (۱۳۷۱)، مرجع‌شناسی و روش تحقیق در ادبیات فارسی، ششم، تهران، سمت.
- سجودی، فرزانه (۱۳۸۷)، نشانه‌شناسی کاربردی، اول، تهران، نشر علم.
- سرل، جان آر (۱۳۸۵)، افعال گفتاری (جستاری در فلسفه زبان)، محمدعلی عبداللهی، اول، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- سلدن، رامان (۱۳۷۵)، راهنمای نظریه ادبی معاصر، عباس مخبر، تهران، طرح نو.
- سلطانی، سید علی اصغر (۱۳۸۴)، قدرت، گفتمان و زبان، اول، تهران، نشر نی.
- سهلگی، محمد (۱۳۸۴)، دفتر روشنایی، محمدرضا شفیعی کدکنی، اول، تهران، سخن.
- شعیری، حمیدرضا (۱۳۸۵)، تجزیه و تحلیل نشانه - معناشناختی گفتمان، اول، تهران، سمت.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۷۷)، «ایران‌شناسی»، سال دهم، ش ۳.
- شمس تبریزی (۱۳۷۷)، مقالات شمس، محمدعلی موحد، اول، خوارزمی.
- شمیسا، سیروس (۱۳۸۳)، نقد ادبی، تهران، فردوس.
- شوپنهاور، آرتور (۱۳۸۵)، جهان و تأملات فیلسوف، اول، تهران، نشر مرکز.
- صادقی، مریم (۱۳۹۴) روش تحقیق به زبان ساده، اول، تهران، نشر نگاه معاصر.
- طوسی، بهرام (۱۳۷۳)، راهنمای پژوهش و اصول علمی مقاله‌نویسی، اول، مشهد، نشر ترانه.
- _____ (۱۳۷۸)، هنر نوشتن و مهارت‌های مقاله‌نویسی، اول، مشهد، تابران.
- عبدالملکیان، گروس (۱۳۹۰)، رنگ‌های رفته دنیا، هشتم، تهران، آهنگی دیگر.
- علیان، عطا آبادی (۱۳۸۲)، آئین‌نگارش و ویرایش یا راهنمای کتاب‌نویسی گزارش‌نویسی و مقاله‌نویسی، اول، ارسباران.
- علیپور، صدیقه (۱۳۹۰)، «تحلیل نمودار مهندسی ساختاری نقد»، فصلنامه پژوهش زبان و ادبیات فارسی، شماره ۲۰.
- فتوحی رودمعجنی، محمود (۱۳۸۵)، آئین‌نگارش مقاله علمی - پژوهشی، اول، سخن.
- فرشیدورد، خسرو (۱۳۶۳)، درباره ادبیات و نقد ادبی، اول، تهران، امیرکبیر.
- فرکلاف، نورمن (۱۳۷۹)، تحلیل انتقادی گفتمان، فاطمه شایسته پیران و دیگران، اول، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- فی، برایان (۱۳۸۶)، فلسفه امروزی علوم اجتماعی با نگرش چند فرهنگی، خشایار دیهیمی، اول، طرح نو.

- قاسم‌زاده، حبیب‌الله (۱۳۷۹)، *استعاره و شناخت*، اول، فرهنگان.
- قرائتی، محسن (۱۳۷۸)، *تفسیرالنور*، اول، قم، انتشارات در راه حق.
- قریب، مهدی و بهبودی، محمدعلی (۱۳۵۷)، *یادداشت‌های مینوی*، جلد اول، تهران، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- کاظم‌زاده، محمدحسین (۱۳۰۱)، «مجله مصور ایرانشهر»، برلین، ش ۴.
- کوثری، مسعود (۱۳۸۷)، «شانه‌شناسی رسانه‌های جمعی»، مجله رسانه، سال ۱۹، ش ۷۳، ص ۵۶-۳۱.
- گرجی، مصطفی (۱۳۸۴)، «تحلیل بوطیقای قصه موسی و خضر در مثنوی و کشف الاسرار»، پژوهش‌های ادبی، ش ۹-۱۰.
- _____ (۱۳۸۴)، «شیخ‌ابوالعباس قصاب آملی طبرستان جامع مکتب خسروانی»، آئین فنیانی و عرفان اسلامی، علمی-پژوهشی، دانشگاه فردوس مشهد، ش ۱۵۰.
- _____ (۱۳۸۶)، «نقد و بررسی کتاب آئین نگارش مقاله علمی - پژوهشی»، کتاب ادبیات ماه، ش ۱.
- _____ (۱۳۸۷)، «آیا هر چه دانستی است، نوشتنی است»، کتاب ماه (ادبیات)، شماره ۲۲.
- _____ (۱۳۹۰)، «تحلیل نشانه - معناشناختی رمانهای سیاسی فارسی از ۱۳۵۱-۱۳۸۰»، زبان و ادبیات فارسی، ش ۲۰.
- گیرو، پی‌یر (۱۳۸۷)، *نشانه‌شناسی*، محمد نبوی، سوم، تهران، آگه.
- مارک لند، موری (۱۳۸۶)، «پذیرفتن انتقاد و بهره‌گیری از آن، کتاب نقد و نقد کتاب»، علی محمد حق‌شناس، به اهتمام مؤسسه خانه کتاب، خانه کتاب، ص ۶۵-۷۸.
- مجموعه مؤلفان (۱۳۸۶)، *کتاب نقد و نقد کتاب (مجموعه مقالات گروهی از نویسندگان)*، به اهتمام مؤسسه خانه کتاب، خانه کتاب.
- محمدی، مژگان (۱۳۹۰)، «مسئله‌شناسی و تدوین چارچوب علمی تحقیق در حوزه انسان‌شناسی و بررسی زمینه‌های کاربردی شدن»، طرح پژوهشی با کد طرح ۲۲-۱۹۳۶، پژوهشگاه علوم انسانی جهاد دانشگاهی.
- مکاریک، ایرنا (۱۳۸۵)، *نظریه‌های ادبی معاصر*، مهران مهاجر و محمد نبوی، دوم، تهران، آگه.
- ملکیان، مصطفی (۱۳۸۹)، «تقریرات ملکیان درباره انسان‌شناسی فلسفی با روش تحلیلی»، پژوهشگاه علوم انسانی جهاد دانشگاهی، ۱۳۸۹/۵/۳۱.
- _____ (۱۳۸۹)، *حدیث آرزومندی*، اول، نگاه معاصر.

- _____ (۱۳۹۰)، *مبانی معرفت‌شناسی و روش‌شناسی در علوم انسانی*، اول، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی.
- موحد، ضیاء (۱۳۸۷)، *البته آنچه واضح و مبهرن است رساله‌ای در مقاله‌نویسی*، اول، تهران، نیلوفر.
- مولوی، جلال‌الدین محمد (۱۳۸۶)، *کلیات شمس تبریزی، بدیع‌الزمان فروزانفر*، پنجم، تهران، ثالث.
- _____ (۱۳۷۷)، *مثنوی معنوی*، نیکلسون. سوم، تهران، ققنوس.
- میلز، سارا (۱۳۸۲)، *گفتمان*، فتاح محمدی، اول، تهران، انتشارات هزاره سوم.
- مینوی، مجتبی (۱۳۸۳)، *پانزده گفتار*، چهارم، تهران، انتشارات طوس.
- میچ، آلبوم (۱۳۸۵)، *سه شنبه‌ها با موری*، ماندانا قهرمانلو، اول، تهران، قطره.
- نادری، عزت‌الله و سیف نادری، مریم (۱۳۸۴)، *روش‌های تحقیق در... علوم انسانی*، بیست و پنجم، بدر.
- نراقی، حسن (۱۳۸۵)، *جامعه‌شناسی خودمانی*، چهاردهم، تهران، اختران.
- ولک، رنه (۱۳۷۴)، *تاریخ نقد ادبی*، سعید ارباب شیرانی، تهران، نیلوفر.
- هرتون، پیتر و گاندی شوارتز (۱۳۸۱)، «*توصیه‌هایی در نگارش مقاله‌های علمی - پژوهشی*»، حیدر مختاری، مجله کاما، ش ۱۷.
- همایی، جلال‌الدین (۱۳۸۵)، *تفسیر مثنوی مولوی*، ششم، تهران، نشر هما.
- یوسفی، حسین علی (۱۳۸۹)، *پژوهش و نگارش روش تحقیق و مرجع‌شناسی در ادبیات فارسی*، دوم، تهران، چاپار.

-Abrams. M.H.A (1993) Glossory of literary Terms, 6th edition, foot worth: Harcourt Brace Collge.

-Garrett, Brian (2006) What is this thing called metaphysics, Routledge, London and New York.

-Goldrich, Oded (2008) Guide to publishing a scientific paper.

-Kazantzakis, Nikos (1960) the saviors of God: spiritual Exercises kimon Friar (translator, introduction)

-Solomon, Robert (2006) The Big Question, A Short intruduction To philosophy, seventh Edition, Wadsworth, cengage learning, Canada.

-The new Encyclopedia Britanica, V_4

Wiley, john (2010) The philosophers toolkit, Acompendium of philosophical concepts and methods, in February 2007; this second edition first published 2010 julian Baggini and peter S.Fosl Edition history: Blackwell publishing Ltd